

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Протокол № 10 від 28 вересня 2023 р.

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24809-14749Р від 27.04.2021 року)

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності 231 – Соціальна робота, 232 – Соціальне забезпечення)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-4715 (Print)
ISSN 2786-4723 (Online)

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 378.147:364-43:364-322

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.1>

Лідія ГУЦУЛЯК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Україна, 08400

ORCID: 0000-0003-2490-3514

Бібліографічний опис статті: Гуцуляк, Л. (2023). Вплив волонтерської діяльності на професійне становлення майбутніх соціальних працівників. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 3–7, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.1>

ВПЛИВ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті проаналізовано вплив волонтерської діяльності на професійне становлення майбутніх соціальних працівників. На основі аналізу наукової літератури розглянуто сутність синонімічних понять «волонтерство», «волонтерська діяльність» та «волонтерський рух». Зазначено, що волонтерство виступає першочерговим елементом та основою розвитку професійної соціальної роботи. Ця форма діяльності є надзвичайно важливою для розвитку особистості та підготовки майбутніх соціальних працівників, адже надає їм можливість отримати практичний досвід, розвинути соціальну компетентність, а також культивувати міжособистісні навички, які є необхідними для успішної професійної діяльності у соціальній сфері.

Авторкою наголошено, що волонтерська діяльність допомагає майбутнім соціальним працівникам розширити свій світогляд на різноманітні соціальні проблеми та виклики, які існують у суспільстві; сприяє формуванню професійних цінностей, таких як справедливість, повага до людської гідності, толерантність та відповідальність; дозволяє побачити реальні обличчя соціальних проблем; дає змогу отримати цінний досвід у сфері управління та розвинути навички, які є необхідними для ефективного функціонування у професійній діяльності; допомагає знайти своє покликання та визначити напрямок своєї професійної діяльності; дозволяє побудувати корисні зв'язки у сфері соціальної роботи; може стати вагомим плюсом при пошуку роботи у соціальній сфері.

Вказано, що волонтерська діяльність у соціальній сфері є не тільки шляхом до власного розвитку, а й важливим інструментом для покращення якості життя та підтримки тих, хто потребує допомоги. Волонтерство відкриває двері до багатогранного та важливого світу соціальної роботи, де допомога і підтримка стають головними завданнями, а власний внесок може змінити життя людей до кращого.

Ключові слова: волонтерська діяльність, волонтерство, майбутні соціальні працівники, професійна діяльність.

Lidiia HUTSULIAK

PhD in Pedagogy, Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30 Sukhomlynskoho str., Pereiaslav, Ukraine, 08400

ORCID: 0000-0003-2490-3514

To cite this article: Hutsuliak, L. (2023). Vplyv volonterskoï diialnosti na profesiine stanovlennia maibutnix sotsialnykh pratsivnykiv [The impact of volunteering on the professional development of future social workers]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 3–7, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.1>

THE IMPACT OF VOLUNTEERING ON THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The article analyzes the impact of volunteering on the professional development of future social workers. Based on the analysis of scientific literature, the essence of the synonymous concepts «volunteering», «volunteer activity» and «volunteer movement» was considered. It is noted, that volunteering is a primary element and basis for the development

of professional social work. This form of activity is extremely important for personality development and training of future social workers, because it gives them the opportunity to gain practical experience, develop social competence, and cultivate interpersonal skills, which are necessary for successful professional activity in the social sphere.

The author emphasizes, that volunteering helps future social workers to expand their outlook on various social problems and challenges that exist in society; contributes to the formation of professional values, such as justice, respect for human dignity, tolerance and responsibility; allows you to see the real faces of social problems; allows you to gain valuable experience in the field of management and develop skills that are necessary for effective functioning in professional activities; helps to find one's vocation and determine the direction of one's professional activity; allows you to build useful connections in the field of social work; can be a significant plus when looking for a job in the social sphere.

It is indicated, that volunteering in the social sphere is not only a way to personal development, but also an important tool for improving the quality of life and supporting those who need help. Volunteering opens the door to the multifaceted and important world of social work, where help and support become the main tasks, and one's own contribution can change people's lives for the better.

Key words: *volunteer activity, volunteering, future social workers, professional activity.*

Актуальність проблеми. Сучасне українське суспільство переживає бурхливий та хворобливий процес соціальної трансформації, у ході якого формуються якісно нові принципи організації життя та діяльності людей. У цих умовах першочерговим є питання соціальної активності особистості, її професійної компетентності, ініціативності, гнучкості, здатності адаптуватися до умов соціального середовища, що швидко змінюються.

Одним із ключових ресурсів розвитку сучасного суспільства є волонтерство. Безоплатна допомога іншим людям виступає традиційним елементом життя українського суспільства. Варто наголосити, що для молоді волонтерська діяльність є не тільки засобом проведення вільного часу, самореалізації та можливістю принести користь суспільству, а й стимуляцією до професійного зростання та розвитку. Особливо це актуально для майбутніх соціальних працівників, оскільки турбота про людей, надання їм необхідної допомоги є важливою складовою їх професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує велика кількість різноманітних розвідок, присвячених аналізу проблеми волонтерської діяльності. Зокрема, І. Зверева дослідила особливості підготовки волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проєктів; Р. Вайнола проаналізувала тенденції розвитку волонтерського руху в Україні; Т. Лях охарактеризувала зміст та підготовку до волонтерської діяльності; П. Горінов і Р. Драпушко дослідили волонтерську діяльність як соціальний феномен і складову соціальної роботи; питання організації волонтерів висвітлили у своїх наукових доробках Т. Журавель, Н. Тимошенко та Т. Спіріна; значущість ролі волон-

терів у громадських організаціях розкрита у наукових працях О. Кузьменка, Ю. Поліщука та Н. Романової. Інші дослідники, такі як О. Безпалько, А. Капська, В. Вашкович, В. Манзюк, В. Рошканюк, І. Трубавіна та С. Харченко, також звертали увагу на проблеми волонтерської діяльності в Україні.

Основними законодавчими актами, що регулюють діяльність волонтерського руху в Україні є Закони України «Про волонтерську діяльність» (2011), «Про громадські об'єднання» (2013) та «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2013).

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу літературних джерел проаналізувати вплив волонтерської діяльності на професійне становлення майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Волонтерство є складним соціальним феноменом, інструментом формування соціальної реальності, що базується на мотиваційному та ціннісному компонентах. Також, волонтерство виступає ефективним засобом самоосвіти, соціалізації та самореалізації, що дуже важливо для формування професійних та особистісних якостей майбутніх фахівців. У світовій практиці волонтерство традиційно вважається «стартапом», підготовкою до майбутньої професійної діяльності. За словами І. Беха, участь у різноманітних волонтерських заходах, допомагає молодим людям сформулювати уявлення про свою майбутню професійну кар'єру та визначити перспективи свого життя (Бех, 2015).

У даний час волонтерство стало одним з основних напрямів діяльності молодіжних об'єднань, громадських організацій та студентського самоврядування. Студенти прояв-

ляють особливу активність у волонтерській діяльності. Сьогодні соціальний феномен студентського волонтерства набуває дедалі більшого значення у соціальному житті України, адже допомагає студентам проявити свої соціальні та культурні особливості, вибудувати соціальні відносини, розвивати та знаходити застосування своїм моральним та духовним потребам, набувати нових навичок. Воно гармонічно доповнює існуючу систему практичної підготовки майбутніх фахівців, є способом їх самовизначення, процесу накопичення професійного досвіду та можливості формування професійних компетентностей.

За визначеннями сучасних науковців, волонтерство – це добровільна суспільно-корисна допомога, яка об'єднує різних людей з різними професіями, статками, інтересами та цілями, але всі вони мають спільну цінність – небайдужість до того, що відбувається навколо. На відміну від інших видів благодійної діяльності, людина, яка здійснює волонтерську діяльність, жертвує найцінніше – свій час та свої внутрішні ресурси (особистісні, професійні тощо) (Менеджмент волонтерських програм, 2020).

У законі України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність розглядається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (Про волонтерську діяльність, 2011).

Згідно із «Загальною декларацією волонтерів», «волонтерство – це добровільна, активна, спільна або особиста участь громадянина в житті людських спільнот для реалізації основних людських потреб та покращення якості життя, економічного і соціального розвитку» (Волонтерський рух в Україні..., 1999).

У тлумачному словнику з соціальної педагогіки та соціальної роботи зазначено, що волонтерський рух – це добродійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства у цілому (Тлумачний словник-мінімум..., 2017).

У світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка

є корисною людям і суспільству загалом (Посібник волонтера, 2022).

Водночас волонтерство – не лише інструмент вирішення соціальних проблем, а й спосіб запобігання їм у майбутньому. Волонтерство – це відповідальна участь і практика громадянської солідарності, віддана подоланню економічної, соціальної, культурної, релігійної та політичної несправедливості. Воно поширює, захищає і плекає загальний добробут країни й світу. Волонтерство не спиняється на визначенні проблем, а пропонує відповіді та проекти, які залучають якомога більше людей до розбудови суспільства, придатного для життя (Бондаренко, Вдовцов, 2021).

Функції волонтерської діяльності сьогодні настільки різноманітні, що дозволяють вирішувати завдання у різних сферах життя: формування громадянського суспільства; соціалізація індивідів; об'єднання зусиль для захисту прав та інтересів індивідів; розвиток асоціацій громадян; колективне вирішення проблем спільноти шляхом розвитку соціальних інновацій; підтримка та адаптація незахищених груп, соціальна творчість людей тощо.

На думку К. Червоненко, волонтерство виступає ефективним засобом професійної підготовки, певною соціальною практикою для майбутніх соціальних працівників. Дослідниця вважає, що така практика спрямована на ознайомлення з роботою недержавних організацій у соціальному секторі, розширення практичних аспектів соціальної роботи, втілення в життя власних соціальних проектів, а також урізноманітнення методів соціальної роботи з різними групами населення (Червоненко, 2020).

Волонтерська діяльність допомагає майбутнім соціальним працівникам розширити свій погляд на різноманітні соціальні проблеми та виклики, які існують у суспільстві. Проходячи через різноманітні волонтерські проекти, студенти мають можливість стикатися з різними категоріями людей – від дітей до літніх людей, від людей з обмеженими можливостями до бездомних. Це допомагає їм розуміти складнощі та потреби різних соціальних груп, що є важливим аспектом соціальної роботи.

Волонтерство може сприяти формуванню професійних цінностей у майбутніх соціальних працівників, таких як справедливість, повага до гідності людини, толерантність та відповідальність.

Під час волонтерської роботи студенти можуть зіштовхнутися з етичними дилемами та ситуаціями, що вимагають балансування між різними цінностями, що є важливим аспектом професійної діяльності соціальних працівників (Менеджмент волонтерських груп від А до Я, 2012).

У волонтерській діяльності має місце постійне вдосконалення взаємовідносин із власним внутрішнім духовним «Я»; відбувається включення студентів до процесів: самосприйняття (студент пізнає себе як джерело бажань та потреб); самоідентифікації (корекція індивідуальної свідомості у порівнянні з іншими особистостями); саморозкриття, самореалізації; формується установка на подолання труднощів у професійній діяльності.

Також, волонтерство дозволяє майбутнім соціальним працівникам побачити реальні обличчя соціальних проблем. Це може бути безпосереднє спілкування з особами, які потребують допомоги, або участь у проєктах, спрямованих на розв'язання певних соціальних проблем, таких як бездомність, насильство, злочинність тощо. Такий поглиблений досвід допомагає студентам ліпше розуміти контекст, в якому вони будуть працювати, та знаходити більш ефективні підходи до вирішення проблем.

Так, волонтерство дає змогу майбутнім соціальним працівникам отримати цінний досвід у сфері управління та розвинути навички, які є необхідними для ефективного функціонування у професійній діяльності; розвинути такі навички, як лідерство, управління проєктами, вміння приймати рішення та брати на себе відповідальність.

Волонтерська діяльність допомагає молодим людям знайти своє покликання та визначити напрямок своєї професійної діяльності. Взаємодія з людьми, які потребують підтримки, дає можливість відчувати важливість своєї роботи та її вплив на життя інших. Це може стати потужним джерелом мотивації для майбутніх соціальних працівників, підтримуючи їх на шляху до професійної самореалізації (Калениченко, 2008).

Досвід волонтерської діяльності може стати вагомим плюсом при пошуку роботи в сфері соціальної роботи. Роботодавці широко цінують кандидатів, які проявляли ініціативу

та бажання допомагати іншим, оскільки це свідчить про глибоку зануреність у соціальні питання та готовність до викликів професійної діяльності.

Волонтерська діяльність часто дозволяє молодим людям побудувати корисні зв'язки у соціальній сфері. Вони можуть спілкуватися зі спеціалістами, досвідченими практиками та представниками інших професій, що працюють у сфері соціального обслуговування. Це важливо для обміну знаннями та ідеями, а також для знаходження можливостей для подальшого навчання та професійного зростання.

Узагальнюючи вищесказане можемо виділити основні переваги волонтерської діяльності щодо професійного становлення майбутніх соціальних працівників:

– по-перше, майбутній соціальний працівник вчиться сприймати та відчувати проблеми людей, виробляє в собі такі риси, як толерантність, витримку, наполегливість, відповідальність за прийняті рішення;

– по-друге, набувається досвід спілкування, а вміння спілкуватися (комунікативні якості) належить до найважливіших професійних якостей фахівця соціальної сфери;

– по-третє, суто особистісний інтерес – спілкування з людьми різного віку допоможе набутти великого досвіду у вирішенні життєвих ситуацій, допоможе навчитися ставити собі мету і досягати її.

Висновки. Отже, волонтерська діяльність є одним із ефективних засобів формування особистості майбутніх соціальних працівників, що дозволяє сформувати необхідні професійно-особистісні якості та властивості й набутти важливого для майбутньої професійної діяльності соціального досвіду. Вона надає можливість розвивати не лише професійні компетентності, але й особистісні якості, необхідні для успішної роботи в цій сфері. Активна участь у волонтерських проєктах допомагає майбутнім соціальним працівникам розширити свій світогляд, розвинути міжособистісні навички, набутти практичного досвіду та сформувати професійні цінності, що в підсумку зроблять їх більш кваліфікованими та готовими до викликів соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Чернівці: Букрек, 2015. 640 с.
2. Бондаренко А., Вдовцов Ю. Посібник по роботі з волонтерами. Київ, 2021. 164 с.
3. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова Н.М. та ін. Київ : «Академпрес», 1999. 112 с.
4. Калениченко Р.А. Волонтерство в соціальній роботі : навчальний посібник. Київ : КиМУ, 2008. 86 с.
5. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навчально-методичний посібник / за ред. Т. Лях. Київ : Версо-04, 2012. 288 с.
6. Менеджмент волонтерських програм : посібник для підготовки менеджерів волонтерських програм / Т. Журавель та ін. ; за ред. Т. Сила, Т. Лях. Київ : ФОП Буря О.Д., 2020. 174 с.
7. Посібник волонтера / В.В. Вашкович та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 88 с.
8. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 20.08.2023).
9. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л.В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. С. 30.
10. Червоненко К.С. Формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників засобами волонтерської діяльності. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 77. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 216-220.

REFERENCES:

1. Bekh, I.D. (2016). *Vykhovannia osobystosti* [Personality education]. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
2. Bondarenko, A., Vdovtsov, Yu. (2021). *Posibnyk po roboti z volonteramy* [Manual for working with volunteers]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vainola, R.Kh., Kapska, A.I., Komarova, N.M. et al. (1999). *Volonterskyi rukh v Ukraini: tendentsii rozvytku* [Voluntary movement in Ukraine: development trends]. Kyiv: «Akadempres» [in Ukrainian].
4. Kalenychenko, R.A. (2008) *Volonterstvo v sotsialnii roboti* [Volunteering in social work]. Kyiv: KyMU [in Ukrainian].
5. Liakh, T. (Eds.) (2012) *Menedzhment volonterskykh hrup vid A do Ya* [Management of volunteer groups from A to Z]. Kyiv: Verso-04 [in Ukrainian].
6. Zhuravel, T. et al. (2020) *Menedzhment volonterskykh prohran* [Management of volunteer programs]. Kyiv: FOP Buria O.D. [in Ukrainian].
7. Vashkovych, V.V. et al. (2022). *Posibnyk volontera* [Volunteer's guide]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
8. *Pro volontersku diialnist : Zakon Ukrainy vid 19.04.2011 № 3236-VI* [On volunteering: Law of Ukraine dated 04.19.2011 No. 3236-VI.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [in Ukrainian].
9. Lohvytska, L.V. (Eds.) (2017). *Tlumachnyi slovnyk-minimum iz sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty* [Minimum explanatory dictionary of social pedagogy and social work]. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].
10. Chervonenko, K.S. (2020). *Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv zasobamy volonterskoi diialnosti* [Formation of social competence of future social workers by means of volunteer activities]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*, 77, 216-220 [in Ukrainian].

УДК 378.046-021.64:36].091.12:005.963.5

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.2>

Олена ДЕНИСЮК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-5108-8370

Scopus-Author ID: 57572168800

Марина ЛЕХОЛЕТОВА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-4055-991X

Scopus-Author ID: 57950249300

Світлана САПІГА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-9805-5381

Scopus-Author ID: 57950623000

Бібліографічний опис статті: Денисюк, О., Лехолетова, М., Сапіга, С. (2023). Організація практики здобувачів за освітньо-професійними програмами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 8–14, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.2>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИКИ ЗДОБУВАЧІВ ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИМИ ПРОГРАМАМИ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 231 СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Аналіз сучасних тенденцій розвитку спеціальності 231 Соціальна робота, потреб ринку праці та особливостей надання соціальних послуг у зв'язку з пандемією COVID-19 та воєнним станом в країні, зумовили до необхідності перегляду та оновлення змістової складової практики здобувачів, опанування ними новими навичками, технологіями.

Метою статті є схарактеризувати особливості організації практики здобувачів за освітньо-професійними програмами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота в Київському університеті імені Бориса Грінченка. У статті визначено відповідальність сторін за організацію та проведення практики здобувачів і форми їх взаємодії. Схарактеризовано види практики відповідно до освітніх програм «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка» та «Соціальна адвокація»: навчальна, виробнича, виробнича (стажерська) практики. Описано алгоритм організації, умови проведення практики, тривалість, критерії оцінки. На думку авторів статті, під час підготовки майбутніх соціальних працівників важливо змістити акцент з накопичення знань до формування умінь діяти на практиці, використовуючи набуті теоретичні знання. Це можливо за рахунок розв'язання конкретних завдань практики здобувачами у процесі вивчення навчальних дисциплін, що сприяє формуванню системи професійних умінь майбутніх фахівців, цілісному уявленню про особливості соціальної роботи з різними отримувачами соціальних послуг.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна педагогіка, соціальна адвокація, навчальна практика, виробнича практика, виробнича (стажерська) практика, отримувачі соціальних послуг.

Olena DENYSIUK

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-5108-8370

Scopus-Author ID: 57572168800

Maryna LEKHOLETOVA

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-4055-991X

Scopus-Author ID: 57950249300

Svitlana SAPIHA

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-9805-5381

Scopus-Author ID: 57950623000

To cite this article: Denysiuk, O., Lekholetova, M., Sapiha, S. (2023). Orhanizatsiia praktyky zdobuvachiv za osvitno-profesiinymy prohramamy pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 231 Sotsialna robota [Organization of practice of applicants for educational and professional programs of the first (bachelor) level of higher education, specialty 231 Social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 8–14, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.2>

ORGANIZATION OF PRACTICE OF APPLICANTS FOR EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAMS OF THE FIRST (BACHELOR) LEVEL OF HIGHER EDUCATION, SPECIALTY 231 SOCIAL WORK

Analysis of modern trends in the development of the specialty 231 Social work, the needs of the labor market and the specifics of the provision of social services in connection with the COVID-19 pandemic and the state of war in the country, led to the need to review and update the substantive component of the practice of applicants, mastering them with new skills and technologies.

The purpose of the article is to characterize the peculiarities of the organization of the practice of applicants in the educational programs of the first (bachelor) level of higher education, specialty 231 Social work the Borys Grinchenko Kyiv University. The parties responsible for the organization and conduct of the practice of the acquirers and the forms of their interaction have been determined. The types of practice are characterized according to the educational programs "Social Work", "Social Pedagogy" and "Social Advocacy": educational, production, production (trainee) practices. The organizational algorithm, conditions of practice, duration, evaluation criteria are described. According to the authors of the article, during the training of future social workers, it is important to shift the emphasis from the accumulation of knowledge to the formation of a baggage of skills to act in practice, using the acquired theoretical knowledge. This is possible due to the solution of specific tasks of practice by students in the process of studying educational disciplines, which contributes to the formation of the system of professional skills of future specialists, a holistic idea of the peculiarities of social work with various recipients of social services.

Key words: social work, social pedagogy, social advocacy, educational practice, industrial practice, industrial (trainee) practice, recipients of social services.

Постановка проблеми. Проходження практики здобувачами спеціальності 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти є одним із основних компонентів їх професійної підготовки.

У процесі реалізації освітньо-професійних програм 231.00.01 Соціальна робота, 231.00.02 Соціальна педагогіка, 231.00.04 Соціальна адвокація за спеціальністю 231 Соціальна робота здобувачів першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти в Київському університеті імені Бориса Грінченка упродовж 2019–2020, 2020–2021, 2021–2022, 2022–2023 навчальних років група забезпечення спеціальності отримала відгуки від професорсько-викладацького складу, здобувачів, керівників баз практик, роботодавців, випускників із низкою побажань щодо оптимізації окремих компонентів освітньо-професійних програм, у тому числі організації практики здобувачів. Здійснений аналіз сучасних тенденцій розвитку спеціальності 231 Соціальна робота, потреб ринку праці та особливостей надання соціальних послуг у зв'язку з пандемією COVID-19 та воєнним станом в країні актуалізував потребу в оновленні змістової складової практики, опануванні майбутніми фахівцями новими навичками, технологіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Практичній складовій підготовки фахівців соціальної сфери присвячені праці Т. Голубенко, Н. Горішної, Т. Дудус, М. Кузьміної, Ж. Петрович, Г. Рідкодубської, І. Савельчук, Т. Семигіної, С. Чернети та ін. Зокрема, в дослідженнях розглянуто пріоритети соціального розвитку (Семигіна, 2015; Горішна, 2017), проблему підвищення професійної компетентності фахівців у сфері захисту дитини, підтримки сім'ї з дітьми на регіональному рівні (Петрович, 2022); необхідність залучення користувачів соціальних послуг до оновлення та перегляду освітніх програм підготовки соціальних працівників (Семигіна, 2021); формування готовності здобувачів до практичної діяльності (Чернета, 2021; Кузьміна, 2022); створення активного соціального середовища (Чернета, 2019); формування умінь та навичок у системі формальної та неформальної освіти (Голубенко, 2017); впровадження в освітній процес інноваційних методів викладання, через інтерактивність і максимальну наближеність до реальної професійної діяльності майбутнього фахівця (Дудус, 2020); планування та організація практики здобувачів з урахуванням інноваційного підходу, який полягає у відборі інноваційної складової змісту навчальних дисциплін, з розробкою компетентнісно орієнтованих завдань практики (Савельчук, 2013; Рідкодубська, 2021).

Мета статті. Охарактеризувати особливості організації практики здобувачів за освітніми програмами першого (бакалаврського) рівня

вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота в Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення проходження практики здобувачами під час реалізації освітньо-професійних програм 231.00.01 Соціальна робота, 231.00.02 Соціальна педагогіка, 231.00.04 Соціальна адвокатура за спеціальністю 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти регулюється ЗВО «Положенням про організацію освітнього процесу» (2020), «Положенням про проведення практики студентів Київського університету імені Бориса Грінченка» (2018). Основним навчально-методичним документом, який визначає зміст, завдання, форми та методи контролю, звітності та очікувані результати проходження практики здобувачів, є програма практики.

На етапі організації практики визначено відповідальні сторони та форми їх взаємодії (рис. 1). Так, безпосереднє навчально-методичне керівництво і виконання програм практики забезпечує випускова кафедра спеціальності 231 Соціальна робота у співпраці з керівником від бази практики. Обидва керівники також взаємодіють між собою з метою якісного виконання завдань практики, інтеграції знань здобувачів у практичну діяльність, своєчасного реагування на нові виклики, узгодження проблемних питань та своєчасної підготовки звітної документації за результатами практики.

Алгоритм організації та умови проведення практики складаються з наступних етапів:

1. Підбір баз практики відповідно до програми практики.

2. Підготовка угоди з базою про проведення практики (підписання нової або оновлення, у разі закінчення терміну дії попередньої угоди).

3. Підготовка розпорядження про проведення практики (закріплення здобувачів за базами практики та призначення керівників практики від кафедри, визначення термінів установчої та звітної конференції).

4. Проведення установчої конференції (проведення інструктажів про порядок проходження практики та з техніки безпеки, ознайомлення здобувачів з розпорядженням про направлення на практику, програмою практики, календарним планом практики, критеріями оцінювання,

Рис. 1. Відповідальні сторони та форми їх взаємодії під час практики здобувачів

формами звітності), направлення здобувачів на базу практики.

5. Оформлення договорів цивільно-правового характеру на погодинну оплату праці та підготовка комплектів документів керівників від бази практики.

6. Отримання від адміністрації бази практики копії(витягу) наказу/розпорядження про прийняття здобувачів на практику.

7. Здійснення керівництва практикою (контроль за своєчасним прибуттям здобувачів до бази практики та моніторинг її відвідування, аудиторна робота, консультації, організація майстер-класів, вебінарів від фахівців-практиків, контроль/перевірка виконаних завдань практики, взаємодія з керівником від бази практики).

8. Оформлення акту приймання-передачі наданої послуги для нарахування оплати керівнику від бази практики.

9. Проведення звітної конференції за результатами практики (проводиться за участю керівника від кафедри, гаранта освітньої програми, завідувача кафедри, викладачів – керівників практики, керівників від баз практики).

Відповідно до освітньо-професійних програм 231.00.01 Соціальна робота, 231.00.02 Соціальна педагогіка, 231.00.04 Соціальна адвокатура за спеціальністю 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (редакція 2023 року) та навчальних планів до них, практика складається з навчальної, виробничої та виробничої (стажерської) (табл. 1).

Для кожного виду практики передбачені електронні навчальні курси в системі Moodle. В них здобувачі можуть ознайомитись із програмою практики та завданнями практики; важливими дедлайнами; інформацією про можливість участі у вебінарах, майстер-класах від фахівців-практиків соціальної роботи; неформальну освіту; зміни/уточнення у разі форс-мажорних обставин (епідемія, карантин, воєнний стан); завантажити виконані завдання та звітну документацію для перевірки керівником від кафедри. Під час виробничої (стажерської) практики для здобувачів 4 року навчання передбачено аудиторні години (лекції, практичні заняття, модульний контроль). Під час аудиторних занять у період проходження практики здобувачі розв'язують конкретні завдання практики, що сприяє формуванню в них системи професійних умінь, цілісному уявленню про особливості соціальної роботи з різними отримувачами соціальних послуг.

Контроль за проходженням студентами практики покладається на керівника практики від кафедри. Підсумки практики підбиваються на звітній конференції (після представлення звітної документації та презентації результатів проходження практики). Практика оцінюється керівником практики від кафедри враховуючи пропозиції керівників від бази практики, результати захисту методичних матеріалів здобувачами, їх самооцінку.

Критеріями оцінки є: успішність виконання здобувачем завдань практики та доручень

Практична складова професійної підготовки здобувачів спеціальності 231 Соціальна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Освітньо-професійна програма 231.00.01 Соціальна робота			
Назва практики	Загальний обсяг		Розподіл за курсами і семестрами кредитів
	Годин	Кредитів	
Навчальна	90	3	1 курс / 2 семестр
Виробнича	360	12	2, 3 курс / 3, 4, 5, 6 семестри
Виробнича (стажерська):	990	33	4 курс / 7 семестр
у системі надання соціальних послуг	270	9	
у системі пробації	360	12	
у громадських та благодійних організаціях	360	12	4 курс / 8 семестр
Освітньо-професійна програма 231.00.02 Соціальна педагогіка			
Назва практики	Загальний обсяг		Розподіл за курсами і семестрами кредитів
	Годин	Кредитів	
Навчальна	90	3	1 курс / 2 семестр
Виробнича	360	12	2, 3 курс / 3, 4, 5, 6 семестри
Виробнича (стажерська):	990	33	4 курс / 7 семестр
соціально-виховна	270	9	
соціально-профілактична	360	12	
соціально-реабілітаційна	360	12	4 курс / 8 семестр
Освітньо-професійна програма 231.00.04 Соціальна адвокатура			
Назва практики	Загальний обсяг		Розподіл за курсами і семестрами кредитів
	Годин	Кредитів	
Навчальна	90	3	1 курс / 2 семестр
Виробнича	360	12	2, 3 курс / 3, 4, 5, 6 семестри
Виробнича (стажерська)	990	33	4 курс / 7, 8 семестр

керівників практики; дотримання здобувачем етичних правил, виробничої дисципліни, правил внутрішнього розпорядку бази практики; власна активність, ініціативність у процесі виконання завдань практики; демонстрація професійних умінь при роботі з різними отримувачами соціальних послуг; повнота, логічність і стилістична досконалість звіту про проходження практики; якість, коректність, теоретична грамотність і практична цінність наданих методичних матеріалів; змістовність, логічність, цілісність і лаконізм доповіді та відповідей на запитання на звітній конференції.

По завершенню кожного виду практики здобувачам пропонується пройти опитування у формі гугл-анкети, з метою моніторингу результатів практики. Серед запропонованих запитань є такі: «Наскільки теоретична підготовка зі спеціальності дозволила Вам реалізувати повною мірою завдання практики?»; «Перерахуйте, які саме теоретичні знання виявилися найбільш потрібними, щоб виконати завдання практики?»; «Наскільки розмаїтими виявилися запропоновані базою практики можливості для відпрацювання практичних

умінь і навичок у форматі завдань практики?»; «Наскільки після проходження практики підвищилася Ваша готовність до виконання таких професійних функцій?»; та ін.

З метою отримання зворотного зв'язку, проведення моніторингу організації процесу та проходження практики здобувачами керівникам від бази практики також пропонується взяти участь в опитуванні. Серед запитань гугл-анкети є: «На скільки завдання програми практики відповідали сучасним вимогам ринку праці та видам діяльності Вашої установи?»; «Оцініть, на скільки студентам вдалося продемонструвати на практиці вміння та навички, якими має володіти сучасний фахівець?»; «Із якими труднощами Ви зіштовхнулися під час проходження студентами практики?»; «На Вашу думку, що варто переглянути/розширити або додати до процесу підготовки фахівців відповідної спеціальності / освітньої програми?»; та ін.

Висновки. На сьогодні практико-орієнтований характер освітньо-професійних програм 231.00.01 Соціальна робота, 231.00.02 Соціальна педагогіка, 231.00.04 Соціальна адвока-

ція за спеціальністю 231 Соціальна робота здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в Київському університеті імені Бориса Грінченка передбачає широку участь фахівців-практиків, які відповідають напряму програм, що підсилює синергетичний зв'язок теоретичної та практичної підготовки. Саме залучення фахівців-практиків до розробки (оновлення)

програм практики, чітке формулювання мети та завдань, проведення супервізій у процесі проходження здобувачами практики, зворотній зв'язок за результатами практики, шляхом анкетування здобувачів та керівників від бази практики, сприяє якісній практичній підготовці майбутніх соціальних працівників, формуванню в них спеціальних (фахових) компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубенко, Т. О. Формальна та неформальна освіта майбутніх соціальних працівників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2017. № 23. С. 153–158.
2. Горішна Н. Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи та підготовки соціальних працівників. *Social Work and Education*. 2017. Т. 4. № 2. С. 8–22
3. Дудус Т.В. Інноваційні підходи до практичної підготовки студентів у закладі освіти. *АгроТерра*. 2020. № 1(8). С. 4–10.
4. Кузьміна М. Проблеми формування професійної компетентності соціальних працівників: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 1. С. 50–60. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.8>
5. Петрочко Ж. Організація і здійснення регіональними центрами соціальних служб навчальної діяльності. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 3. С. 69–77. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.10> (дата звернення: 21.08.2023).
6. Рідкодубська Г. Підготовка майбутніх соціальних працівників на засадах компетентнісного підходу. *Інновації в освіті: перспективи розвитку*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 20 трав. 2021 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 288–290.
7. Савельчук І. Б. Інноваційний підхід до організації практики студентів за спеціальністю «Соціальна робота». *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 1. С. 207–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_1_49 (дата звернення 15.08.2023).
8. Семигіна Т. В. Глобальні стандарти підготовки соціальних працівників як ідеалістичне бачення розвитку освіти із соціальної роботи. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук*. 2020. С. 75–84.
9. Семигіна Т. В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2015. № 1-2. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_1-2_3.
10. Чернета С. Зміст та структура формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників. *Social Work and Education*. 2019. № 6(3). С. 330–338.
11. Чернета С. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education*. 2021. № 8(1). С. 77–89.

REFERENCES:

1. Holubenko, T. O. (2017). *Formalna ta neformalna osvita maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [Formal and informal education of future social workers]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Draghomanova. Series 11: Social work. Social pedagogy, (23), 153–158. [in Ukrainian].
2. Horishna, N. (2017). *Cuchasni tendentsii rozvytku sotsialnoi roboty ta pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv* [Current trends in the development of social work and training of social workers]. *Social Work and Education*. 4(2). 8–22 [in Ukrainian].
3. Dudus, T. V. (2020). *Innovatsiini pidkhody do praktychnoi pidhotovky studentiv u zakladi osvity* [Innovative approaches to practical training of students in an educational institution]. *ArpoTerra*, 1(8). 4–10. [in Ukrainian].
4. Kuzmina, M. (2022). *Problemy formuvannia profesiinoi kompe tentnosti sotsialnykh pratsivnykiv: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid* [Problems of formation of professional competence of social workers: foreign and domestic experience]. *Vvichlyvist. Humanitas*. 1. 50–60. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.8> [in Ukrainian].
5. Petrochko, Zh. (2022). *Orhanizatsiia i zdiisnennia rehionalnymi tsestramy sotsialnykh sluzhb navchalnoi diialnosti* [Organization and implementation of educational activities by regional centers of social services]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 69–77, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.10>

6. Ridkodubska, H. (2021). *Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv na zasadakh kompetentnisnoho pidhodu* [Training of future social workers based on the competence approach]. Innovations in education: development prospects: materials of the First International. science and practice conf. (Ternopil, May 20, 2021). Ternopil: ZUNU, 288–290. [in Ukrainian].
7. Savelchuk, I. B. (2013). *Innovatsiyni pidkhid do orhanizatsii praktyky studentiv za spetsialnistiu «Sotsialna robota»* [An innovative approach to organizing the practice of students majoring in "Social Work"]. Collection of scientific works of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University "Ukrainian". (1). 207–210. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_1_49 [in Ukrainian].
8. Semyhina, T. V. (2020). *Hlobalni standarty pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv yak idealistychne bachennia rozvytku osvity iz sotsialnoi roboty* [Global standards for the training of social workers as an idealistic vision of the development of social work education]. Representation of educational achievements, mass media and the role of philology in the modern system of sciences, 75–84. [in Ukrainian].
9. Semyhina, T. V. (2015). *Mizhnarodna sotsialna robota: hlobalni prioritytety sotsialnoho rozvytku i nove vyznachennia sotsialnoi roboty* [International social work: global priorities of social development and a new definition of social work]. Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukrainian. (1-2). 6–11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_1-2_3 [in Ukrainian].
10. Cherneta, C. (2019). *Zmist ta struktura formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [The content and structure of the formation of social responsibility of future social workers]. Social Work and Education, 6(3). 330–338. [in Ukrainian].
11. Cherneta, C. (2021). *Kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty do nadannia sotsialnykh posluh* [A competent approach in the preparation of future specialists in social work for the provision of social services]. Social Work and Education, 8(1). 77–89. [in Ukrainian].

УДК 364-787.2:314.151.3-054.73

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.3>

Аліна ДУЛЯ

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Бібліографічний опис статті: Дуля, А., Лютий, В. (2023). Досвід представництва інтересів внутрішньо переміщених осіб недержавними організаціями. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 15–22, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.3>

ДОСВІД ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НЕДЕРЖАВНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Представлене дослідження спрямоване на розкриття особливостей представництва інтересів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) недержавними організаціями. З'ясовано, що ВПО є вразливими групами населення, які часто стають жертвами порушення прав людини, наражаються на небезпеку, стикаються з труднощами щодо задоволення основних потреб та отримання доступу до гуманітарної допомоги. Таким чином, вони потребують представництва інтересів щодо забезпечення їхніх потреб та захисту прав та інтересів. Акцентовано увагу на тому, що фахівці із соціальної роботи повинні надавати соціальну послугу представництва інтересів відповідно до індивідуальних потреб ВПО. Здійснено аналіз ефективних практик представництва інтересів ВПО недержавними організаціями в Україні. З'ясовано, що головне місце в діяльності недержавних організацій займає колективне представництво інтересів ВПО: адвокаційні кампанії, підготовка та лобіювання змін до нормативних документів, робота із суспільною думкою, сприяння згуртуванню ВПО та групове навчання захисту прав та представництву інтересів як самих ВПО, представників організації ВПО, так і працівників та волонтерів організації, що надають допомогу ВПО, інтеграційні програми на рівні громад. В той же час індивідуальне представництво здебільшого обмежується наданням гуманітарної допомоги та забезпечення умовами проживання з, або, що частіше, без оцінки індивідуальних потреб, інформування, консультування й психологічна підтримка, а в окремих випадках – супровід при захисті прав у суді.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальна послуга, представництво інтересів, адвокація, захист прав та інтересів, фахівці із соціальної роботи, недержавні організації.

Alina DULIA

Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Vadym LIUTYI

PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

To cite this article: Dulia, A., Liutyi, V., (2023). Dosvid predstavnytstva interesiv vnutrishno peremishchenykh osib nederzhavnyumu orhanizatsiiamy [Experience of representation of the interests of internally displaced persons by non-governmental organizations]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 15–22, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.3>

EXPERIENCE OF REPRESENTATION OF THE INTERESTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS BY NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

The presented study is aimed at identifying the features of representation of the interests of internally displaced persons (IDPs) by non-governmental organizations. IDPs have been identified as vulnerable groups of the population who often become victims of human rights violations, are exposed to danger, face difficulties in meeting basic needs and accessing humanitarian aid. Thus, they need representation of interests to ensure their needs and protect their rights and interests. Attention is focused on the fact that social work specialists should provide a social service to represent interests in accordance with the individual needs of internally displaced persons.

An analysis of effective practices of representing the interests of internally displaced persons by non-governmental organizations in Ukraine was carried out. It was found that the main place in the activities of non-governmental organizations is occupied by the collective representation of the interests of IDPs: advocacy campaigns, preparation and lobbying for changes to regulatory documents, work with public opinion, promotion of the unity of IDPs and group trainings in the protection of rights and representation of interests as IDPs themselves, representatives of organizations IDPs, as well as employees and volunteers of organizations that provide assistance to IDPs, integration programs at the community level. At the same time, individual representation of citizens mostly intertwined with the needs of humanitarian assistance and mentally safe living, or, more often, without an assessment of individual needs, informational, advisory and psychological support, and in some situations with support in the defense of rights in court.

Key words: internally displaced persons, social service, representation of interests, advocacy, protection of rights and interests, specialists in social work, non-governmental organizations.

Актуальність проблеми. Війна в Україні та викликане нею погіршення ситуації у сфері безпеки призвели до загострення однієї з найважливіх у сучасному світі гуманітарних криз, пов'язаною із порушенням прав, загибеллю і пораненнями пересічних людей та масовим вимушеним переміщенням населення. Внутрішньо переміщені особи вимушені залишати свої домівки, щоб зберегти власне життя та життя близьких, щоб уникнути насилля та політично переслідування за свої переконання. ВПО становлять найбільш вразливий соціальний шар населення. На відміну від добровільної міграції, коли соціальний статус людини, яка переїжджає, зазвичай покращується, внаслідок вимушеного переміщення можливе значне погіршення її становища та повна або часткова втрата матеріального благополуччя та доходів, які вона мала раніше. Як наслідок, ВПО можуть прибути в приймаючу громаду, маючи невеликі ресурси або взагалі не маючи жодних, не маючи житла та роботи, вони можуть втратити документи, бути емоційно нестійкими та психологічно виснаженими через пережиті травматичні події. Все це робить ВПО особливо вразливими перед новими викликами, і вони можуть постраждати від порушення прав людини. Таким чином ВПО мають нагальну необхідність в отриманні соціальної послуги представництва інтересів з метою забезпечення їхніх потреб та захисту прав та інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проблем і потреб ВПО та соціальної

роботи з ними є досить поширеною у сучасних дослідженнях. Дослідженням проблем та потреб ВПО, які були змушені залишити своє місце проживання через військовий напад росії на Україну, займались О. Балакірева, А. Дуля, Б. Жуков, С. Кравець, В. Лютий, І. Нестеренко, В. Нікітіна, О. Проценко, А. Свящук; особливості соціальної роботи з ВПО в територіальних громадах вивчали Д. Афанасьєв, Н. Гордієнко, Р. Жиленко, І. Мельник, М. Навошицький, М. Школяр; соціальну адаптацію ВПО до нового соціального середовища розглядали С. Волошин, Н. Корпач, Л. Овчарова, Є. Пашкова, Ю. Песоцька, І. Сидорук; технології соціальної роботи з ВПО та членами їхніх сімей досліджували Н. Гусак, М. Дибаш, Т. Каменщук, А. Конончук, Т. Семигіна, І. Трубавіна, С. Трухан.

Теоретико-методологічні засади представництва інтересів вразливих груп населення вивчали З. Кияниця, Ж. Петрочко, О. Песоцька, Т. Семигіна, І. Скрипка.. Алгоритм організації та проведення успішної адвокаційної кампанії із представництва інтересів розглядали М. Лехолетова, Т. Лях, Т. Спіріна. Активну позицію громадського сектора України щодо артикуляції інтересів вимушених переселенців, задоволення цих інтересів шляхом цілеспрямованого впливу на державні органи та їх посадових осіб досліджував А. Корнієвський.

Водночас, в наукових джерелах недостатньо представлені результати досліджень, присвячених вивченню та аналізу ефективних практик

представництва інтересів ВПО недержавними організаціями.

Мета дослідження: визначення особливостей та аналіз досвіду здійснення представництва інтересів ВПО недержавними організаціями.

Виклад основного матеріалу. В умовах війни ВПО часто стають жертвами порушення прав людини, наражаються на небезпеку, стикаються з труднощами щодо задоволення основних потреб та отримання доступу до гуманітарної допомоги. Таким чином дана група отримувачів соціальних послуг потребує представництва інтересів.

Відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів» поняття «соціальна послуга представництва інтересів» – це надання допомоги особам, сім'ям, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом здійснення заходів, спрямованих на подолання / пом'якшення складних життєвих обставин, згідно з визначеними потребами (Про затвердження Державного стандарту..., 2022).

У науковій праці «Алгоритм організації та проведення успішної адвокаційної кампанії із представництва інтересів» науковці Т. Лях, М. Лехолетова та Т. Спіріна зазначають що представництво інтересів – це різновид втручання, захист прав, реалізація інтересів окремих осіб чи груп людей, які є вразливими групами населення, з метою отримання доступу до послуг, на які вони мають право, але не можуть отримати (Лехолетова, Лях, Спіріна, 2022, с. 62). В свою чергу З. Кияниця та Ж. Петровичко представництво інтересів розглядають як надання комплексу заходів особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах відповідно до їхніх потреб (Кияниця, Петровичко, 2017, с. 82).

Розглядаючи представництво інтересів як метод соціальної роботи О. Песоцька стверджувала, що фахівці з соціальної роботи, які представляють інтереси отримувачів соціальних послуг, перебирають на себе відповідальність за: збір і систематизацію інформації щодо гарантованих державою послуг, пільг, допомоги, які надають державні структури; організацію систематичного групового інформування

про нові можливості отримання державної допомоги; особисте, телефонне чи онлайн спілкування, індивідуальне консультування отримувачів послуг щодо гарантій держави у задоволенні їх потреб, оскарження дій посадових осіб, відповідальних за надання допомоги; використання ресурсів громади; діяльність на прохання отримувачів послуг щодо отримання послуг, матеріальної допомоги, відновлення документів тощо (Песоцька, 2012, с. 164)

Спираючись на розглянуті вище визначення, представництвом інтересів ВПО можна вважати діяльність, спрямовану на забезпечення прав та задоволення потреб ВПО, якщо вони не можуть зробити це самостійно, шляхом дій від імені отримувачів, разом із отримувачами або підготовки отримувачів до самостійного захисту прав та представництва власних інтересів. Зміст представництва інтересів ВПО залежить від індивідуальних потреб ВПО та передбачає: встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами; звернення до установ та організацій та ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; допомогу в оформленні або відновленні документів; допомогу у розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків; сприяння у забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем перебування тощо

Для ефективного забезпечення соціальної послуги представництва інтересів фахівці у роботі з ВПО повинні дотримуватись основних принципів надання даної послуги та логічної послідовності.

До основних принципів надання соціальної послуги представництва інтересів належить: доступність соціальної послуги, незалежність отримувача соціальної послуги, захист і безпека отримувачів соціальної послуги; конфіденційність інформації.

Представництво інтересів ВПО передбачає декілька основних етапів, а саме: проведення комплексного оцінювання індивідуальних потреб ВПО; визначення методів і форм роботи; складання індивідуального плану роботи; укладення договору про надання соціальної послуги представництва інтересів; реалізація плану роботи; оцінювання якості надання соціальної послуги (Про затвердження Державного стандарту..., 2022).

Представництво інтересів може набувати різних форм та умовно поділяється на дві великі групи: індивідуальне та колективне представництво.

Найчастіше фахівець із соціальної роботи здійснює індивідуальне представництво, яке спрямоване на забезпечення прав конкретного отримувача соціальних послуг (індивіда, сім'ї) і здійснюється за таким алгоритмом: представлення проблеми; збір інформації та оцінка потреб; дослідження прав отримувача соціальних послуг; інтерпретація інформації та погодження з отримувачем індивідуального плану дій; намагання досягти домовленостей; застосування формальних механізмів задоволення потреб.

Колективне представництво передбачає захист прав певної соціально вразливої групи і спрямоване на зміну чинних норм і системи цінностей, суспільного ставлення до певних проблем, законодавчого регулювання та перерозподіл суспільних ресурсів (Песоцька, 2012; Кияниця, Петрочко, 2017; Скрипка, Семигіна, 2014).

У ситуації військового конфлікту актуальності набуває своєчасне та екстрене реагування суб'єктів соціальних послуг на проблеми і потреби ВПО, а також захист прав та інтересів даної групи отримувачів соціальних послуг. У цій ситуації важливе для суспільства місце посідають недержавні організації, що надають соціальні послуги ВПО.

Представництво інтересів ВПО широко застосовують у сучасній практиці недержавних організацій для захисту їхніх прав та інтересів. Наведемо найкращі практики організацій, які активно беруть на себе ініціативу допомагати ВПО.

Благодійна організація «Благодійний фонд «Стабілізейшен Суппорт Сервісез» впроваджує програми/проекти представництва інтересів ВПО та ветеранів в усіх областях України (окрім тимчасово окупованих територій) та надання гуманітарної допомоги. Діяльність фонду реалізує ініціативи у таких основних напрямках, як: адвокація прав і свобод ВПО; розробка законодавчих змін; робота над індивідуальними справами ВПО та підтримка гарячої лінії допомоги ВПО; доставка гуманітарної допомоги; підтримка ВПО в Україні; загальна підтримка державних установ, що працюють

у секторі соціального захисту ВПО; підтримка інтеграції та розвитку громад ВПО; консультування та підтримка фахівців системи соціального захисту та представників неурядових організацій; розвиток людського потенціалу в процесі миробудівництва.

Одними із цікавих практик представництва інтересів ВПО благодійним фондом є адвокаційний проєкт, програма «Ради ВПО» та настільна гра «Переселенська блуканина».

Адвокаційний проєкт спрямований на посилення захисту прав постраждалого населення відповідно до міжнародних стандартів в сфері забезпечення прав ВПО. Фахівці в рамках адвокаційного проєкту здійснюють підвищення обізнаності постраждалого населення щодо їх прав і можливостей, включаючи питання права власності на житло, доступу до документів, реєстрацію ВПО та державну допомогу; підвищення спроможності та покращення адвокаційних навичок членів Ради ВПО/волонтерів та активістів щодо захисту прав ВПО та пошуку довгострокових рішень; проведення адвокаційних кампаній з представниками влади (на національному, регіональному та місцевому рівнях) для просування середньострокових та довгострокових рішень і житлових прав ВПО.

Програма «Ради ВПО» – це платформа для реалізації громадянських та політичних прав ВПО, зокрема конституційного права на участь в управлінні державними справами. Основними напрямками діяльності Рад ВПО є: залучення ВПО через створення консультативно-дорадчих органів (не як об'єкт надання допомоги, а як повноцінний учасник процесу); ВПО у співпраці з державними та місцевими органами влади та неурядовими організаціями займаються розробкою та вдосконаленням державної політики щодо захисту прав та свобод ВПО; визначають правильні стратегії та необхідні дії для інтеграції ВПО у приймаючі громади задля досягнення соціальної згуртованості в українському суспільстві. З метою підвищення обізнаності, подолання стереотипів та інформування громадян України щодо життя ВПО, та перешкод, з якими вони стикаються в суспільному житті фахівцями благодійного фонду розроблено освітню настільну гру «Переселенська блуканина», яка реалізується в рамках програми «Радник» (Проекти та програми, 2023).

Наступною недержавною організацією, яка здійснює моніторинг порушення прав ВПО та інших груп населення, постраждалого внаслідок конфлікту на сході України є Благодійна організація «Право на захист». Благодійна організація реалізовує проект «Адвокація, захист та правова допомога внутрішньо переміщеним особам» за підтримки Управління Верховного комісара ООН у справах біженців із 2016 року. У межах проекту здійснюється захист прав та інтересів ВПО, надаються правові, інформаційні й соціальні консультації та допомога; здійснюються адвокаційні заходи, спрямовані на вдосконалення законодавства та правозастосовної практики (Внутрішньо переміщені особи ..., 2023).

Активну роботу з представництва інтересів ВПО здійснюють дві громадські організації, діяльність яких спрямована на адвокацію прав та інтересів ВПО на національному та міжнародному рівнях; моніторинг та аналіз дотримання прав ВПО; надання юридичних консультацій та супроводу судових справ; надання соціальної та гуманітарної допомоги; здійснення психологічної та інтеграційної підтримки; розвиток волонтерських ініціатив та спільнот – громадська організація «КримSOS» та «Донбасс SOS».

Фахівці громадської організації «КримSOS» у рамках проекту «Посилення спільнот ВПО в центральних та західних областях України» здійснюють покращення умов проживання компактного перебування ВПО, надають гуманітарну допомогу та проводять інтеграційні заходи.

З метою надання юридичного консультування ВПО у громадській організації функціонує «гаряча юридична лінія» щодо отримання довідки ВПО та допомоги на проживання; оформлення української пенсії; адміністративних послуг; встановлення факту народження; перетину кордону та виїзд до України через треті країни.

Фахівці КримSOS за підтримки благодійного фонду «Відродження» проводять індивідуальні психологічні консультації для осіб постраждалих внаслідок російської агресії. Серед найбільш поширених тем звернень: втрати близьких, тривожність та паніка через війну, дитячі страхи та нічні кошмари, пов'язані з переїздом, виклики та депресія за умов окупації (КримSOS..., 2023).

У свою чергу громадська організація «Донбасс SOS» надає підтримку громадським активістам, які вимушені були покинути Донецьку та Луганську область через переслідування та тиск на них.

Фахівці із соціальної роботи Донбасс SOS здійснюють представництво інтересів ВПО шляхом: інформування щодо прав та можливостей громадян через надання консультацій через Гарячу лінію, публікації на сайті та в соціальних мережах, підготовку роз'яснювальних матеріалів; забезпечення повноцінної, кваліфікованої правової допомоги через надання юридичної, індивідуальної підтримки через Гарячу лінію, проведення семінарів-консультацій; вдосконалення нормативно-правового поля та практики правозастосування через адвокаційну діяльність, участь у вдосконаленні законодавчого поля України, яке стосується прав та можливостей постраждалих від військової агресії цивільних громадян (Donbas SOS, 2023).

Першочергово ВПО потребують задоволення базових потреб: потреба в житлі (тимчасовому чи постійному, поліпшення житлово-побутових умов), потреба в матеріальному забезпеченні, потреба в гуманітарній допомозі (продукти харчування, одяг, речі особистої гігієни) потреба в працевлаштуванні та медичному обслуговуванні.

Для задоволення базових потреб ВПО була створена нова громадська організація «ВПО України», яка з перших днів війни надає допомогу ВПО і об'єднує переселенців по всій країні та всі громадські організації, благодійні фонди, які займаються проблемами ВПО. Фахівці організації надають гуманітарну допомогу, допомогу у вирішенні житлових питань та працевлаштування, здійснюють захист прав ВПО (ВПО України, 2023).

З метою забезпечення права ВПО на житло Міжнародна благодійна організація «Фонд Східна Європа» реалізовує проект «Шелтер». Окрім цього діяльність фонду спрямована на забезпечення гуманітарних потреб ВПО, психологічну стабілізацію та сприяння їхній ефективній суспільній адаптації та інтеграції у громади, що приймають (Проект «Шелтер»..., 2023).

Шелтер – це установа-прихисток, створена для тимчасового проживання осіб, що постраждали від військових дій, протиправних

посягань та вимушених переселенців. Головне завдання шелтера – вивести постраждалого зі стану жертви, відновити особисту гідність та віру в себе, допомогти стати автономним, незалежним та наснажити на самостійне подальше забезпечення свого життя. Фахівці шелтеру надають такі послуги та допомогу як: забезпечення ВПО місцем тимчасового проживання; підтримка особистої гігієни; харчування; одяг; первинна соціальна допомога (із залученням у разі потреби місцевих соціальних служб та сервісів); первинна психологічна допомога (із залученням у разі потреби психологів-консультантів та психотерапевтів); первинна медична допомога (із залученням у разі потреби лікарів медичних установ); первинна правова допомога (із залученням у разі потреби юристів); допомога в організації подальших життєвих перспектив вимушеного переселенця (подальшого переселення, облаштування проживання у цій місцевості або повернення додому) (Шелтер (прихисток)..., 2023).

Активну роботу з ВПО здійснює Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей».

У межах соціально-гуманітарного проекту «Невідкладна гуманітарна допомога дітям та сім'ям в Україні» фахівці надають екстрену допомогу дітям, сім'ям та ВПО в Україні, а саме: надання гуманітарної допомоги (продукти харчування, дитяче харчування, засоби гігієни); надання сім'ям ваучерної допомоги; придбання та забезпечення технічним обладнанням дитячої лікарні чи/та окремих дитячих відділень у лікарнях, відповідно до потреби.

Реалізуючи проект «Допомога у підготовці до холодів сім'ям з дітьми, які постраждали від війни» фахівці благодійної організації забезпечують покращення умов життя та зміцнення стійкості найбільш уразливих ВПО та місцевих сімей у підготовці до холодної пори року шляхом надання безумовних ваучерів на 3 місяці.

Проект «Покращення обладнання центрів для ВПО у п'яти громадах» спрямований на обладнання 5 центрів, де перебувають сім'ї ВПО з дітьми. Основна діяльність проекту: закупівля та встановлення побутової техніки та обладнання в центрах для ВПО в м. Луцьк, м. Рожище, смт. Колки, смт. Маневичі Волинської області та м. Кіцмань Чернівецької області (Діяльність Українського фонду..., 2023).

Значний досвід у забезпеченні базових потреб ВПО та представництва їхніх інтересів має Міжнародний благодійний фонд «Карітас України». Основними напрямками роботи фахівців фонду у роботі з ВПО є: надання гуманітарної допомоги (продуктові набори, гігієнічні засоби та ліки); готівкові гранти; допомога у створенні або відновленні власної справи; працевлаштування; допомога у пошуку житла та проведенні ремонтних робіт; психологічна та юридична підтримки; культурні заходи; надання підтримки та адвокатування прав та інтересів ВПО.

Одними із яскравих прикладів діяльності фонду є проекти «Адвокація сталих соціальних послуг» та «Долаючи розломи в громадах, що постраждали від конфлікту: від зцілення до співпраці».

В рамках проекту «Адвокація сталих соціальних послуг» фахівці фонду надають комплекс заходів, спрямованих на подолання наслідків збройного конфлікту та створення умов для всебічної підтримки ВПО; допомогу в соціальній інтеграції та реінтеграції ВПО; екстрене реагування та психо-емоційна підтримка ВПО.

З метою покращення соціальної згуртованості в громадах, що постраждали від конфлікту та соціальній адаптації й інтеграції ВПО в приймаючі громади функціонує проект «Долаючи розломи в громадах, що постраждали від конфлікту: від зцілення до співпраці». Реалізуючи даний проект фахівці проводять групові та індивідуальні психологічні консультації; групи самопомоги; тренінги для журналістів про чутливість до конфліктів і травми; семінари на тему самосвідомості, стійкості, ненасильницького спілкування; публічні обговорення і заходи стосовно соціального виключення та стереотипів (лекції, обговорення фільмів, виставки, живі бібліотеки, діалоги тощо) (Карітас-Київ..., 2023).

На сьогоднішній день складним для вирішення залишається питання евакуації осіб з регіонів, де тривають активні бойові дії. Тому громадська організація «Елеос-Україна» з метою забезпечення права осіб, які постраждали від війни на життя реалізує проект «Дорога до життя: надання комплексної допомоги людям, що постраждали від російської військової агресії» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Фахівці

громадської організації здійснюють підтримку ВПО через організацію постійно діючих евакуаційних маршрутів, облаштування місця тимчасового безпечного проживання в с. Лужани Мамаївської територіальної громади та надають супровідного комплексу послуг (програми соціальної та психологічної допомоги, переїзду, спрявання працевлаштуванню, подальші послуги підтримки тощо) (Проект «Дорога до життя», 2023).

Висновки. Головне місце в діяльності недержавних організацій займає колективне представництво інтересів ВПО: адвокаційні кампанії, підготовка та лобіювання змін до нормативних документів, робота із суспільною думкою, спрявання згуртуванню ВПО та групового навчання захисту прав та представництву інтересів як самих ВПО, представників організацій ВПО, так і працівників та волонтерів організацій, що надають допомогу ВПО, інтеграційні програми на рівні громад. В той же час індивідуальне представництво здебільшого обмежується наданням гуманітарної допомоги та забезпечення умовами проживання з, або, що частіше, без оцінки індивідуальних потреб, інформування, консультування й психологічна підтримка, а в окремих випадках – супровід при захисті прав у суді. Модель представництва як соціальної послуги, що передбачає оцінку індивідуальних потреб, ресурсів та можливостей, складання індивідуального плану надання послуг, розподіл обов'язків та відповідальності між надавачами та отримувачами, укладання договору про надання послуги, ведення випадку, роботу міждисциплінарної команди

фахівців, моніторинг та оцінку результатів надання послуги, неурядові організації здебільшого не застосовують. Проте подібний підхід, з одного боку, може завадити врахуванню індивідуальних потреб та інтересів ВПО та отриманню комплексної допомоги у представництві інтересів в перший період адаптації до умов переселення особам та сім'ям, які найбільш її потребують, проте не є соціально активними, з іншої призводить до формування у них залежності від отриманої допомоги.

Незважаючи на активну участь недержавних організацій у представництві інтересів ВПО доцільно було створити мережу з організацій, які плідно співпрацювали над вирішенням проблем та задоволенням потреб ВПО; впровадити модель індивідуального представництва на основі оцінки потреб, інтересів та можливостей людини або сім'ї ВПО, що передбачатиме орієнтацію на сильні сторони отримувачів та включатиме спільне представництво та допомогу у самопредставництві; налагодити міждисциплінарну взаємодію між фахівцями та сприяти створенню міждисциплінарних команд із участю фахівців із соціальної роботи, юристів, психологів, педагогів та медиків; створити єдину базу волонтерських організацій, державних структур, громадських та благодійних організацій, що займаються допомогою ВПО.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні незалежними експертами реального досвіду представництва інтересів ВПО неурядовими організаціями за допомогою емпіричних методів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Внутрішньо переміщені особи – Право на захист. *Право на захист*. URL: <https://r2p.org.ua/vnutrishno-peremishheni-osoby/> (дата звернення: 15.08.2023).
2. ВПО України. *Каталог компаній to4ka.fun*. URL: <https://to4ka.fun/listing/vpo-ukrainy/> (дата звернення: 21.07.2023).
3. Діяльність Українського фонду «Благополуччя дітей». *Благополуччя дітей – Український фонд*. URL: <https://childfund.org.ua/diialnist> (дата звернення: 19.07.2023).
4. Карітас-Київ – благодійна організація. *Карітас-Київ – благодійна організація*. URL: <https://caritas.kyiv.ua/> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Кияниця З. П., Петрович Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч. Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : Обнова компані, 2017. 256 с.
6. КримSOS: у 2022 році в 67 МКП покращили умови перебування переселенців. *КримSOS – громадська організація*. URL: <https://krimsos.com/krimsos-u-2022-rocz-i-v-67-mkp-pokrashhyly-umovy-perebuвання-pereeselencziv/> (дата звернення: 16.08.2023).
7. Лехолетова М. М., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Алгоритм організації та проведення успішної адвокаційної кампанії із представництва інтересів. *Social Work and Education*. 2022. № 9(1). С. 67–78.

8. Песоцька О. П. Представництво інтересів. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери*. Київ – Сімферополь, 2012. С. 164–166.
9. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів : Наказ М-ва соц. політики України від 30.12.2015 р. № 1261 : станом на 1 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16#Text> (дата звернення: 16.07.2023).
10. Проєкт «Шелтер» – у цифрах | Фонд Східна Європа. *East Europe Foundation*. URL: <https://eef.org.ua/proyekt-shelter-u-tsyfrakh/> (дата звернення: 22.07.2023).
11. Проєкти та програми. *Благодійний фонд «Стабілізуєш Сунпорт Сервісез»*. URL: <https://sss-ua.org/proekty/> (дата звернення: 29.07.2023).
12. Проєкт «Дорога до життя». *Елеос-Україна*. URL: <https://eleos.com.ua/doroga-do-zhyttya/> (дата звернення: 24.08.2023).
13. Скрипка І. В., Семігіна Т. В. Практика колективного представництва інтересів в Україні (на прикладі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом). *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 162. С. 62–67.
14. Шелтер (прихисток) для вимушених переселенців: адміністрування, соціальна робота та психологічна допомога. *Бібліотека психологічної і соціальної допомоги*. URL: <http://ecopsy.com.ua/index.php/1-pereselentsi-i-bizhentsi/robo-ta-z-pereselentsiamy/orhanizatsiia-dopomohy-u-trykhystkakh-shelterakh> (дата звернення: 30.07.2023).
15. Donbas SOS. *Donbas SOS*. URL: https://www.donbassos.org/about_ (date of access: 19.08.2023).

REFERENCES:

1. Vnutrishno peremishcheni osoby – Pravo na zakhyst [Internally displaced persons – Right to protection]. *Pravo na zakhyst*. Retrieved from <https://r2p.org.ua/vnutrishno-peremishcheni-osoby/> [in Ukrainian].
2. VPO Ukrainy [IDPs of Ukraine]. *Kataloh kompanii to4ka.fun*. Retrieved from <https://to4ka.fun/listing/vpo-ukrainy/> [in Ukrainian].
3. Diialnist Ukrainskoho fondu «Blahopoluchchia ditei» [Activities of the Ukrainian Foundation «Welfare of Children»]. *Blahopoluchchia ditei – Ukrainyskyi fond*. Retrieved from <https://childfund.org.ua/diialnist> [in Ukrainian].
4. Karitas-Kyiv – blahodiina orhanizatsiia [Caritas-Kyiv is a charitable organization]. *Karitas-Kyiv – blahodiina orhanizatsiia*. Retrieved from <https://caritas.kyiv.ua/> [in Ukrainian].
5. Kiyanytsia, Z. P., & Petrochko, Zh. V. (2017). *Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children]*. Kyiv: Obnova Kompany, 256 p. [in Ukrainian].
6. KrymSOS: u 2022 rotsi v 67 MKP pokrashchyly umovy perebuвання pereselentsiv [KrymSOS: in 2022, the living conditions of displaced persons were improved in 67 MCPs]. *KrymSOS – hromadska orhanizatsiia*. Retrieved from <https://krymsos.com/krymsos-u-2022-rocz-i-v-67-mkp-pokrashchyly-umovy-perebuвання-pereselentsiv/> [in Ukrainian].
7. Leholetova, M. M., Lyakh, T. L., & Spirina, T. P. (2022). Alhorytm orhanizatsii ta provedennia uspishnoi advokatsiinoi kampanii iz predstavnytstva interesiv [Algorithm for organizing and conducting a successful advocacy campaign for interest representation]. *Social Work and Education*, 9(1), 67–78 [in Ukrainian].
8. Pesotska, O. P. (2012). Predstavnytstvo interesiv [Representation of interests]. *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery – Encyclopedia for specialists in the social sphere*. (pp. 64–166.). Kyiv – Simferopol [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy predstavnytstva interesiv : Nakaz M-va sots. polityky Ukrainy [On the approval of the State Standard of the Social Service of the Representation of Interests: Order of the Ministry of Social Affairs. politicians of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16#Text> [in Ukrainian].
10. Proiekt «Shelter» – u tsyfrakh | Fond Skhidna Yevropa [The «Shelter» project – in numbers | Eastern Europe Foundation]. *East Europe Foundation*. Retrieved from <https://eef.org.ua/proyekt-shelter-u-tsyfrakh/> [in Ukrainian].
11. Proiektly ta prohramy [Projects and programs]. *Blahodiinyi fond «Stabilizeishen Support Servisez»*. Retrieved from <https://sss-ua.org/proekty/> [in Ukrainian].
12. Proiekt «Doroha do zhyttia» [The project «Road to Life»]. *Eleos-Ukraina*. Retrieved from <https://eleos.com.ua/doroga-do-zhyttya/> [in Ukrainian].
13. Skrypka, I. V., & Semigina, T. V. (2014). Praktyka kolektyvnoho predstavnytstva interesiv v Ukraini (na prykladi liudei, yaki zhyvut z VIL/SNIDom) [Practice of collective representation of interests in Ukraine (on the example of people living with HIV/AIDS)]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific notes of NaUKMA*, 162, 62–67 [in Ukrainian].
14. Shelter (prykhystok) dlia vymushenykh pereselentsiv: administruvannya, sotsialna robota ta psykholohichna dopomoha [Shelter for forced migrants: administration, social work and psychological assistance]. *Biblioteka psykholohichnoi i sotsialnoi dopomohy*. Retrieved from <http://ecopsy.com.ua/index.php/1-pereselentsi-i-bizhentsi/robo-ta-z-pereselentsiamy/orhanizatsiia-dopomohy-u-trykhystkakh-shelterakh> [in Ukrainian].
15. Donbass SOS [Donbas SOS]. *Donbas SOS*. Retrieved from <https://www.donbassos.org/about> [in English].

УДК 364.4-053.2-054.73(477+437.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.4>

Аліна ДУЛЯ

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Каміла МОЧАЛОВА

студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна робота» факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02000

Бібліографічний опис статті: Дуля, А., Мочалова, К. (2023). Соціально-педагогічна підтримка українських дітей-біженців в Чеській Республіці. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 23–27, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.4>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Проблема адаптації та інтеграції дітей-біженців є наразі однією з найактуальніших у всьому світі. Організація соціально-педагогічної підтримки даної групи отримувачів соціальних послуг є однією з найбільш значущих, особливо на початковому етапі їх адаптації. У статті розкрито проблеми дітей-біженців. Визначено, що діти, які вимушені покинути свій дім, рідних та друзів і виїхати за кордон, стикаються з такими проблемами як: психологічна травматизація, емоційний стрес, тривога, панічні атаки, дратівливість та/або агресивність, проблеми зі сном, дисоціація, порушення взаємовідносин та труднощі в налагодженні нового кола друзів, мовний бар'єр, труднощі в адаптації до нових умов життя та навчання за кордоном, подвійне навантаження з дистанційним навчанням в Україні, відсутність повноцінної уваги від батьків та інші. Авторами статті розкрито зміст соціально-педагогічної підтримки українських дітей-біженців у Чеській Республіці на прикладі організації та проведення денного дитячого табору. Програма денного дитячого табору для українських дітей була розроблена з метою соціальної адаптації та інтеграції дітей до нових умов життя в невідомому середовищі, покращення психоемоційного стану, зниження особистісного та ситуативного рівня тривожності, набуття почуття впевненості й захищеності, налагодження комунікації та дружніх відносин з однолітками. Програма була впроваджена в діяльність Сімейно-громадського центру «Халушка» (Rodinne a komunitni centrum Chaloupka).

Ключові слова: діти, біженці, особи, які потребують тимчасового захисту, соціально-педагогічна підтримка, програма дитячого табору, Чеська Республіка.

Alina DULIA

Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Kamila Mochalova

4th year student of the educational program "Social Work" at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

To cite this article: Dulia, A., Mochalova, K. (2023). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka ukrainskykh ditei-bizhentsiv v Cheskii Respublitsi [Socio-pedagogical support support of Ukrainian refugee children in the Czech Republic]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 23–27, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.4>

SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT OF UKRAINIAN REFUGEE CHILDREN IN THE CZECH REPUBLIC

The problem of adaptation and integration of refugee children is currently one of the most urgent in the whole world. The organization of socio-pedagogical support for this group of recipients of social services is one of the most significant, especially at the initial stage of their adaptation. The article reveals the problems of refugee children. It has been determined that children who are forced to leave their homes, relatives and friends and go abroad face such problems as: psychological trauma, emotional stress, anxiety, panic attacks, irritability and/or aggressiveness, sleep problems, dissociation, and disruption of relationships. and difficulties in establishing a new circle of friends, language barrier, difficulties in adapting to new living conditions and studying abroad, double workload with distance learning in Ukraine, lack of full attention from parents and others. The authors of the article reveal the content of socio-pedagogical support for Ukrainian refugee children in the Czech Republic using the example of organizing and holding a children's day camp. The day camp program for Ukrainian children was developed with the aim of social integration of children to new living conditions in an unknown environment, improvement of psycho-emotional state, reduction of personal and situational anxiety level, acquisition of a sense of confidence and security, help in finding friends and implemented in the activities of the Family and Community of the «Chalupka» center (Rodinne a komunitni centrum Chaloupka).

Key words: children, refugees, persons in need of temporary protection, socio-pedagogical support, children's camp program, Czech Republic.

Актуальність проблеми. Війна приносить у життя багато змін, невизначеності та непередбачуваних обставин. Типовою реакцією на це є стрес та тривога. Вона характерна і для дорослих, і для дітей. Діти відчувають занепокоєння, тривогу, страх та переймають емоційний стан дорослих і починають сприймати ситуацію невизначеності як загрозу, з якою дорослі не можуть впоратися. Повномасштабна війна, яка розгорнулася на території України, зумовила зростання гуманітарної кризи та ряд соціальних проблем населення.

Однією з таких проблем є різке зростання масштабів вимушеної міграції, втеча за кордон при цьому кількість тимчасово переміщених осіб за межі країни постійно зростає. За даними Міністерства внутрішніх справ Чеської Республіки всього з початку війни в Україні до 1 квітня 2023 року статус тимчасового захисту отримало понад 504 тисячі осіб, які тікали від війни в Україні. На сьогодні на території Чехії перебувають 325 742 осіб, які отримали тимчасовий захист. Діти до 15 років становлять близько третини біженців (V České republice..., 2023). Таким чином, Чехія, яка прихистила кількість біженців, що дорівнює майже 4% від загальної кількості власного населення країни, стала третьою країною серед країн Європейського Союзу, які надали притулок громадянам України. Найбільшу групу прибулих склали жінки (44%) і діти (35%) (Чеська Республіка та Україна, 2023). Однак ці дані не є остаточними, враховуючи можливість вільного пересування в межах Євросоюзу для українців.

Внаслідок вимушеної міграції загострюється низка соціальних, політичних, психологічних проблем. Найбільше в цій ситуації страждають діти, оскільки переживання стресу від пере-

бування в зоні військового конфлікту, переселення, пристосування до нових умов життя може негативно вплинути на розвиток особистості, психічне і фізичне здоров'я. Війни, збройні конфлікти, вимушена міграція є психотравмуючими факторами, ситуаціями підвищеного ризику виникнення реакції дезадаптації у дітей. Перебування дітей в умовах тривоги, страху, відсутності або слабкої підтримки сім'ї впливає на їхній фізичний, психологічний та соціальний розвиток. Діти стикаються з такими проблемами, як втрата членів родини, друзів, дому та звичного життя; поспішний і небезпечний від'їзд; мовні проблеми; соціальна ізоляція та страх перед майбутнім. Це актуалізує потребу у соціально-педагогічній підтримці українських дітей-біженців у Чеській Республіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що питання соціально-педагогічної підтримки біженців та членів їхніх сімей привертає значну увагу українських та зарубіжних учених. Дослідженням проблем біженців, осіб які потребують тимчасового захисту та їхніх сімей переймалися такі науковці, як: Ю. Волтер, Н. Думан, С. Кох, М. Куттікат, Р. Плем'я, В. Поліщук, Я. Сноубар, та ін. Науковці зазначали, що перебування дітей в умовах травматичних подій та стресу призводить до порушення фізичного та психологічного здоров'я.

Корисним для розуміння особливостей дітей з числа осіб, які потребують тимчасового захисту, є наукова праця Ю. Ждановича «Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема», в якій зазначено, що масова вимушена міграція – це серйозний обмежувальний фактор для розви-

тку та соціалізації дітей-переселенців (Жданович, 2015).

Актуальним питанням теорії і практики соціальної роботи з біженцями та їхніми сім'ями присвячено роботи Н. Бакай, М. Дибаш, А. Дуля, Д. Клемент, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Ровенчак, В. Рюль, М. Шульга.

Зміст, форми та методи соціально-педагогічної підтримки біженців, осіб які потребують тимчасового захисту, а також їхніх дітей, розглядалися в роботах Н. Заверико, І. Зайнишева, Є. Мигашко, Д. Романенка, Н. Тимошенко.

Мета дослідження: розкрити зміст соціально-педагогічної підтримки українських дітей-біженців у Чеській Республіці на прикладі організації та проведення денного дитячого табору.

Виклад основного матеріалу. Проблема адаптації та інтеграції осіб, які потребують тимчасового захисту є наразі однією з найактуальніших у всьому світі. Надання соціальної та соціально-педагогічної підтримки даній групі отримувачів соціальних послуг поступово стає темою суспільної уваги. Діти, які вимушені покинути свій дім, рідних та друзів і виїхати за кордон, стикаються з рядом проблем, такими як: психологічна травматизація, емоційний стрес, тривога, панічні атаки, спогоди, дратівливість та агресивність, проблеми зі сном, дисоціація, порушення взаємовідносин, мовний бар'єр, адаптація дітей до нових умов життя та навчання за кордоном, подвійне навантаження з дистанційним навчанням в Україні, відсутність повноцінної уваги від батьків (що пов'язане з емоційно нестабільним станом дорослих, а також з їхнім зосередженням на власних проблемах та матеріальних проблемах) та інші (Нова освіта, 2023; Труднощі адаптації..., 2023).

Про необхідність соціально-педагогічної та психологічної підтримки більшості українських дітей-біженців свідчать результати опитування, яке було проведено дослідницькою компанією Gradus Research. Відповідно до цього дослідження 75% опитуваних батьків, стверджують, що їхні діти демонструють ті чи інші ознаки психологічної травматизації. Найбільш розповсюдженими ознаками є емоційна нестабільність (швидко та безпричинне коливання настрою від гарного до поганого) спостерігається у 45% дітей; підвищений рівень три-

можності – у 41% дітей. Війна вплинула й на фізіологічні потреби дітей: 29% дітей мають порушення сну; 10% – страждають від нічних кошмарів, 20% – поганий апетит (Українські діти..., 2023).

Відповідно до проблем дітей-біженців, ми можемо зазначити, що соціально-педагогічна підтримка даної групи отримувачів соціальних послуг є однією з найбільш значущих, особливо на початковому етапі їх адаптації до нових умов життя.

Ю. Жданович зазначає, що соціально-педагогічна підтримка сприяє адаптації дітей-біженців до нової культури на різних рівнях – починаючи із зовнішнього (тренінги) і закінчуючи глибинним рівнем (терапевтичні групи). Автор стверджує, що соціально-педагогічна підтримка – це надання оперативної (виявлення і вирішення вже наявних проблем) та превентивної (допомога дитині в особистісному зростанні й запобігання виникненню та усунення факторів ризику) допомоги (Жданович, 2015)

Соціально-педагогічна підтримка дітей-біженців повинна передбачати такі напрямки, як: індивідуальні консультації з дітьми та їхніми батьками; групова соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками; проведення індивідуальних та групових занять з батьками з питань виховання дітей; корекційна соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам; соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам, що мають проблеми в навчанні (Дибаш, 2018, с. 38).

Такої ж думки дотримується В. Рюль, автор наукової праці «Особливості соціальної роботи з мігрантами та їх сім'ями». Вона стверджує, що ефективною практикою у роботі з дітьми-біженцями є такі форми групової роботи, як періодичні масові заходи – ігри, що охоплюють одночасно велику кількість дітей та тривають протягом декількох днів, спеціальні конференції для жителів тих чи інших районів, міст або для підлітків та їхніх батьків, створення і функціонування народного театру (Рюль, 2015).

Чеська Республіка досить швидко адаптувалася до надання допомоги українцям з самого початку війни та відкрила центри для допомоги біженцям у великих містах, інформаційні пункти на кожному вокзалі з волонтерами, які розмовляють українською мовою. Українським біженцям надається тимчасовий захист, цей

статус дозволяє перебувати в Чехії, а також працювати і отримувати медичну допомогу.

В Чехії починають виникати нові громадські об'єднання, метою діяльності яких є правовий захист біженців, надання їм допомоги у працевлаштуванні, вихованні дітей, робота з дітьми та жінками.

Здійснивши аналіз діяльності державних та громадських організацій Чехії, ми визначили, що соціально-педагогічна підтримка біженцям та членам їхніх сімей активно надається організаціями, які знаходяться в місці Прага, де перебуває найбільша кількість українців. А що стосується менших міст, зокрема міста Острава, то програм соціально-педагогічної підтримки впроваджується недостатньо, враховуючи досить велику громаду. Саме тому, стало актуальним питання організації денного дитячого табору для українських дітей в місті Острава.

З метою полегшення соціальної інтеграції дітей-біженців до нових умов життя та надання їм соціально-педагогічної підтримки нами було розроблено програму денного дитячого табору для українських дітей та впроваджено її в діяльність Сімейно-громадського центру «Халупка» (Rodinne a komunitní centrum Chaloupka).

Програма денного дитячого табору була розроблена з метою соціальної адаптації та інтеграції українських дітей-біженців до нових умов життя в невідомому середовищі, покращення психоемоційного стану, зниження особистісного та ситуативного рівня тривожності, набуття почуття впевненості та захищеності, налагодження комунікації та дружніх відносин з однолітками.

Відповідно до мети нами було окреслено наступні завдання програми: соціальна адаптація дітей у новому середовищі; організація цікавого дозвілля для дітей; розвиток творчого потенціалу; поліпшення навичок взаємодії між дітьми; здійснення національно-патріотичного виховання дітей; покращення психологічного та фізичного стану; інтеграція дітей в нову культуру, традиції та мову Чехії.

Мета та зміст програми розроблялась відповідно до визначених нами проблем дітей-біженців в ході проведення глибинних інтерв'ю з батьками та спостереження за дітьми в ході індивідуальної та групової роботи.

Програма денного дитячого табору для українських дітей включала такі форми роботи, як: індивідуальні консультації (за потреби), ігри

на знайомство та комунікацію, групову роботу, роботу в парах, тимбілдінг, творчі та кулінарні майстер-класи (наприклад: «Ловець снів», «Подарунок для друга», «Альбом з фотографіями», «Створення відео» та ін.), виступи-презентації, виступи на шоу-талантів, інтерактивне шоу, квести, спортивні естафети, зарядка, танці, перегляд мультфільмів, уроки чеської мови, екскурсії (галерея – Galerie výtvarného umění v Ostravě (Dům umění), дитячий відкритий майданчик та контактний зоопарк «Mowgli's trail», науковий осередок «Svět techniky», виїзд та підйом на гору Ondřejník).

З метою формування позитивних емоцій для розвитку динамічної активності у дітей, створення умов, сприяючих закріплення дружніх відносин всередині колективу, розвитку навичок критичного та логічного мислення було проведено квест «Тримайся».

Інтелектуальне шоу «Що ти знаєш про Україну». Було проведено з метою виховання патріотичних почуттів приналежності до українського народу, України; поглиблення знання про різні куточки України; сприяння формуванню національної свідомості учасників табору; формування вміння висловлювати свої думки; розвитку творчості та креативності.

Для того, щоб спонукати учасників табору до систематичного фізичного самовдосконалення; сприяти утвердженню пріоритетів ведення здорового способу життя, розвитку рухових якостей, почуття дружби, взаємодопомоги програма денного дитячого табору включала зарядку та спортивну естафету «Спіймай мене, якщо зможеш».

В результаті участі дітей-біженців в програмі денного дитячого табору у дітей покращився психоемоційний стан; сформувалось почуття захищеності та психологічного комфорту; покращились навички взаємодії між дітьми; відбулась активізація адаптаційного потенціалу; полегшився процес адаптації та інтеграції в нове середовище; відбувся розвиток їх потенційних фізичних та психічних ресурсів.

Висновки. Війна в Україні, масове переміщення українців в інші країни світу, ставить перед приймаючими країнами нові виклики. Одним з яких є соціальна адаптація та інтеграція дітей-біженців в нове соціальне середовище. Фахівці із соціальної роботи приймаючих країн повинні надавати соціально-педагогічну підтримку даній групі отримувачів соціальних

послуг, яка б передбачала: створення умов, необхідних для успішної соціальної адаптації та інтеграції дітей-біженців в нове для них середовище; забезпечення умов для повноцінного розвитку дитини; створення системи міжкультурних комунікацій; вирішення проблем; подолання негативних психотравмуючих наслідків. Організація та проведення дитячих таборів для українських дітей-біженців є ефек-

тивною практикою соціально-педагогічної підтримки. Проведення дитячих таборів пришвидшить процес соціальної адаптації та інтеграції дітей до нових умов життя та покращить їхній психологічний та фізичний стан.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в глибинному вивченні проблем і потреб українських біженців та членів їхніх сімей, а також особливостей соціальної роботи із ними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дибаш М. В. Соціальна робота з мігрантами, біженцями та внутрішньо переселеними особами. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : зб. наук. пр. за матеріалами VII Всеукр. науково-практ. конф., м. Тернопіль, 26-27 квіт. 2018 р. Тернопіль, 2018. С. 35–39.
2. Жданович Ю. М. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19(1). С. 204–213.
3. Нова освіта. 9 найголовніших проблем в освіті, з якими стикаються українські діти за кордоном. *Альтернативна освіта в Україні*. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/5388-9-naiholovnishykh-problem-v-osviti-z-iakumy-stykaiutsia-ukrainski-dity-za-kordonom> (дата звернення: 25.08.2023).
4. Рюль В. О. Особливості соціальної роботи з мігрантами та їх сім'ями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2015. Вип. 36. С. 159–161.
5. Труднощі адаптації закордоном: як допомогти дитині?. *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/opinions/trudnoshhi-adaptatsiyi-zakordonom-yak-dopomogty-dytyni/> (дата звернення: 09.08.2023).
6. Українські діти потребують психологічної допомоги. *Освітній Омбудсмен України*. URL: <https://eo.gov.ua/ukrainski-dity-potrebuiut-psykholohichnoi-dopomohy/2022/05/10/> (дата звернення: 13.08.2023).
7. Чеська Республіка та Україна. *Український соціологічний портал*. URL: <https://usp-ltd.org/cheska-respublika-ta-ukraina-chastyna-1/> (дата звернення: 30.07.2023).
8. V České republice je aktuálně 325 tisíc uprchlíků z Ukrajiny – Ministerstvo vnitra České republiky. *Úvodní strana – Ministerstvo vnitra České republiky*. URL: <https://www.mvcr.cz/clanek/v-ceske-republice-je-aktualne-325-tisic-uprchliku-z-ukrajiny.aspx> (date of access: 16.08.2023).

REFERENCES:

1. Dybash, M. V. (2018). Sotsialna robota z mihrantamy, bizhentsiamy ta vnutrishno pereselenymy osobamy [Social work with migrants, refugees and internally displaced persons]. *Sotsialna robota: vyklyky sohodennia : zb. nauk. pr. za materialamy VII Vseukr. naukovo-prakt. konf. – Social work: today's challenges: coll. of science pr. based on the materials of VII All-Ukrainian scientific and practical conf.* (pp. 35–39). Ternopil [in Ukrainian].
2. Zhdanovych, Yu. M. (2015). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka ditei vymushenykh pereselentsiv yak naukova problema [Socio-pedagogical support of children of forced migrants as a scientific problem]. *Theoretical and methodological problems of raising children and school youth*, 19(1), 204–213 [in Ukrainian].
3. Nova osvita. 9 naiholovnishykh problem v osviti, z yakymy stykaiutsia ukrainski dity za kordonom [New education. 9 of the most important problems in education that Ukrainian children face abroad]. *Alternative education in Ukraine*. Retrieved from <https://osvitanova.com.ua/posts/5388-9-naiholovnishykh-problem-v-osviti-z-iakumy-stykaiutsia-ukrainski-dity-za-kordonom> [in Ukrainian].
4. Riul, V. O. (2015). Osoblyvosti sotsialnoi roboty z mihrantamy ta yikh simiamy [Peculiarities of social work with migrants and their families]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 36, 159–161 [in Ukrainian].
5. Trudnoshchi adaptatsii zakordonom: yak dopomohty dytyni? [Difficulties of adaptation abroad: how to help a child?]. *Observatory*. Retrieved from <https://osvitoria.media/opinions/trudnoshhi-adaptatsiyi-zakordonom-yak-dopomogty-dytyni/> [in Ukrainian].
6. Ukrainski dity potrebuiut psykholohichnoi dopomohy [Ukrainian children need psychological help]. *Educational Ombudsman of Ukraine*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/ukrainski-dity-potrebuiut-psykholohichnoi-dopomohy/2022/05/10/> [in Ukrainian].
7. Cheska Respublika ta Ukraina [Czech Republic and Ukraine]. *Ukrainian sociological portal*. Retrieved from <https://usp-ltd.org/cheska-respublika-ta-ukraina-chastyna-1/> [in Ukrainian].
8. Zaraz u Chekhii perebuvauiut 325 tys. bizhentsiv z Ukrainy – MVS ChR [There are currently 325,000 refugees from Ukraine in the Czech Republic – Ministry of the Interior of the Czech Republic]. *Homepage – Ministry of the Interior of the Czech Republic*. Retrieved from <https://www.mvcr.cz/clanek/v-ceske-republice-je-aktualne-325-tisic-uprchliku-z-ukrajiny.aspx> [in Czech].

УДК 364.63-027.553

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.5>

Надія КОРПАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

Оксана БАРТКІВ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1301-2169

Бібліографічний опис статті: Корпач, Н., Бартків, О. (2023). Сучасний стан економічного насильства над дітьми у сім'ї. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 28–34, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.5>

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ У СІМ'Ї

У статті йдеться про те, що економічне насильство є одним з видів домашнього насильства, яке спричинене економічною ситуацією в країні, нормами та ставленням суспільства до насильства. Зазначено, що домашнє насильство довгий час вважалось внутрішньо-сімейним, приватним, однак, на сьогодні дана проблема перестала бути табуованою та розглядається і на рівні суспільства і держави. Водночас акцентується увага на Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та прийнятому у 2017 році Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Досліджено ознаки економічного насильства над дітьми у сім'ї та розкрито його наслідки, серед яких погіршення психологічного стану особистості; ізоляція через обмеження в грошах та неможливість вийти з кола насильства; сором'язливість через старий одяг тощо.

У процесі проведеного дослідження щодо сучасного стану економічного насильства над дітьми у сім'ї встановлено, що під економічним насильством школярі розуміють обмеження дітей і в кишенькових грошах і в коштах взагалі; обмеження канцелярським приладдям, необхідним для навчання; умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, документів або можливості користуватися ними тощо.

Більша половина дітей (54,2%) зазначили, що вони не відчували на собі такого виду насильства, однак 25,2 респондентів наголосили на недостатності кишенькових грошей, 20,8% наголосили, що інколи батьки їх виганяли з дому за непослух, не купували необхідні речі, умисне позбавляли житла, їжі, одягу, коштів, документів, а це свідчить про те, що означена нами проблема існує. Не знають діти також до кого звернутися у разі відчуття проявів насильства над собою. Окреслене вимагає цілеспрямованої соціальної профілактики цього виду насильства та визначення шляхів, які б мінімізували причини виникнення та попередження економічного насильства над дітьми у сім'ї.

Ключові слова: насильство, економічне насильство, діти, сім'я, порушення прав дитини

Nadia KORPACH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

Oksana BARTKIV

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-1301-2169

To cite this article: Korpach, N., Bartkiv, O. (2023). Suchasnyi stan ekonomichnoho nasylstva nad ditmy v simi [Current state of economic violence against children in the family]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 28–34, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.5>

CURRENT STATE OF ECONOMIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE FAMILY

The article states that economic violence is one of the types of domestic violence, which is caused by the economic situation in the country, norms and society's attitude to violence. It is noted that for a long time domestic violence was considered intra-family, private, however, today this problem is no longer taboo and is considered at the level of society and the state. At the same time, attention is focused on the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) and the Law of Ukraine «On Prevention and Combating Domestic Violence» adopted in 2017.

The signs of economic violence against the children of the family were studied and its consequences were revealed, including the deterioration of the psychological state of the individual; isolation due to financial constraints and the inability to escape the cycle of violence; shyness because of old clothes, etc.

In the course of the conducted research on the current state of economic violence against children in the family, it was established that by economic violence schoolchildren understand the limitation of children in pocket money, in funds in general; limitation of stationery necessary for training; intentional deprivation of housing, food, clothing, other property, documents or the ability to use them, etc.

More than half of the children (54.2%) noted that they had not experienced this type of violence, however, 25.2% respondents emphasized the lack of pocket money, 20.8% noted that sometimes their parents kicked them out of the house for disobedience, did not buy necessary things, deliberately deprived them of housing, food, clothes, funds, and documents, and this indicates that the problem we have identified exists. Pupils do not know who to turn to if they feel violence against them. Separate requirements for targeted social prevention of this type of violence and determination of ways that would minimize the causes of occurrence and prevention of economic violence against children in the family.

Key words: *violence, economic violence, children, family, violation of children's rights.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Домашнє насильство є однією проблемою, виникнення якої спричинене економічною ситуацією в країні, нормами та ставленням суспільства до насильства. Домашнє насильство довгий час вважалося внутрішньо-сімейним, приватним питанням, яке на загал дуже рідко виносилося. Однак сьогодні, на відміну від попередніх років, ця проблема перестає бути табуованою, а відтак є надія що буде вирішуватися ефективніше. Значною перешкодою у боротьбі з насильством є також недостатня свідомість та освіта населення.

Оскільки це явище є досить небезпечною формою порушення прав людини, дуже важливо щоб відбувався надійний захист та підтримка на рівні держави, адже через домашнє насильство постраждала особа не може повною мірою користуватись своїми правами та основними свободами, гарантованими міжнародним правом (Блага, Тунтула, Кочеміровська, 2021, с. 23).

Виходячи з цієї позиції, є цінним те, що у грудні 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», в якому запропоновано новий підхід (із використанням європейських стандартів) до боротьби з цим негативним явищем у суспільстві (Закон України «Про запобігання та протидію домашнього насильства», 2018). Варто також зазначити, що надзвичайно важливим документом у сфері проти-

дії насильству в сім'ї є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Конвенція вперше в Європі вводить обов'язкові до виконання стандарти запобігання насильству над жінками та домашнього насильства, захисту жертв і покарання винних осіб (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, URL).

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Вивченню насильства над дітьми в родині присвячено дослідження О. Безлюдного, Т. Гончарової, Н. Зимівець, Т. Слободян та ін. Сутність, форми, та методи соціальної профілактики насилля дітей у сім'ї аналізують О. Васильєва, І. Даниленко, Ю. Малієнко, Н. Степура та ін. Проблеми економічного насилля розкривають у наукових дослідженнях Н. Анішук, І. Грицай, Л. Наливайко, О. Чепік-Трегубенко та ін. Попри значну увагу науковців до окресленої проблеми, потребують глибшого аналізу питання вивчення актуального стану економічного насильства над дітьми у сім'ї.

Мета статті – дослідити актуальний стан економічного насильства над дітьми у сучасній українській сім'ї.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. У сучасній Україні тривала економічна криза, загострення соціальної та політичної напруженості, мате-

ріальна й соціальна поляризація суспільства, що зростає, епідемія ковіду, широкомасштабне вторгнення росії на територію нашої держави, значна кількість тимчасово переміщених осіб і ін. посилюють проблеми в сім'ях. Родини, які потрапили в складні життєві обставини, відчували різке погіршення умов реалізації основних соціальних та особистісних функцій. Це призвело до підвищення агресивності, нетерпимості, що найчастіше проявляється саме в сімейному оточенні. За даними статистики, найбільшу кількість тяжких правопорушень проти особистості встановлено у сфері сімейно-побутових взаємин (Блага, URL).

Згідно з офіційною статистикою України, у 2022 році із заявами про скоєння насилля в сім'ї у поліцію звернулося близько 160 тисяч осіб. Кількість осіб, що перебувають на профілактичному обліку за вчинення насильства в сім'ї, щорічно зростає. Серед форм насильства над дітьми у родині вчені визначають: фізичне (штовхання, побиття, жбурляння різними предметами, спроба вбивства); сексуальне (сексуальні домагання, образи, зґвалтування); психологічне (стеження, погрози, залякування, шантаж, приниження, ігнорування, відсутність турботи); економічне (фінансовий контроль, обмеження, заборона працювати і вчитися, свідоме руйнування та пошкодження майна) (Юрків, 2021).

У контексті нашого дослідження більш детально розглянемо саме економічне насильство. Чітке трактування даного явища подано у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а саме, – це форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру... (Ст. 21) (Закон України «Про запобігання та протидію домашнього насильства», 2018).

Водночас, у наукових працях економічне насильство характеризується як:

– один з елементів встановлення влади й контролю однією людиною над іншою (Грищенко, 2022);

– постійний контроль над можливістю особи, яка переживає домашнє насильство,

отримувати, використовувати та зберігати фінанси, умисне позбавлення їжі, житла, одягу чи іншого майна, документів або можливості користуватися ними (Мележик, URL);

– умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (Закон України «Про запобігання та протидію домашнього насильства», 2018);

– контроль і зловживання. Людина коїть злочин, якщо позбавляє іншу житла, одягу, документів, коштів, особистих речей, відмовляє в лікуванні чи піклуванні, забороняє працювати й навчатися або навпаки – примушує до праці, користуючись при цьому фізичною силою, залякуваннями чи фінансовими перевагами (Грищенко, 2022);

– одна з форм домашнього насильства, у якій партнер свідомо маніпулює фінансами, щоб завдати шкоди та порушити права іншої людини (Блага, Тунтула, Кочеміровська, 2021);

– відмова в утриманні дітей, приховуванні доходів, витраті сімейних грошей із самостійним прийняттям більшості фінансових рішень, неврахуванні потреб партнера (Харитонова, 2018, с. 43).

Узагальнивши вищезазначене, можемо визначити такі ознаки економічного насильства: форма домашнього насильства, яка здійснюється свідомо; свідомо маніпуляція членом сім'ї фінансами; встановлення влади над іншим членом сім'ї через контроль і зловживання; порушення прав членів родини; позбавлення матеріальних благ.

Варто зазначити, що економічне насильство має серйозні наслідки, серед яких:

– погіршення психологічного стану (контролюючи фінанси, кривдник розглядає постраждалу як об'єкт власності, який не може вирішувати, що робити зі своїм тілом, грошима, як розпоряджатися своїм життям. Це дуже сильно впливає на психологічний та емоційний стан постраждалих, оскільки вони можуть почуватися знеціненими й розуміють, що їхня автономія не більша, ніж у дитини: їхні фінансові рішення повністю контролюють, видають кишенькові гроші та ін.);

– ізоляція та неможливість вийти з кола насильства. Обмеження у грошах може поглибити

ізоляцію постраждалих. Вони можуть соромитися з'являтися на людях у старому та невипраному одязі та не мати можливості відвідувати заклади харчування й культури, щоб зустрітися з друзями та рідними. Так постраждалі втрачають систему підтримки. Саме через нестачу фінансів і відірваність від близьких постраждалим стає набагато важче вийти з кола насильства. Якщо людина мобільна – вона має гроші, щоб винаймати квартиру або купити квиток і виїхати в інше місто – її шанси відділитися від насильника набагато більші. Проте економічне насильство ще більше прив'язує до кривдника, може видаватися, що вийти з цього контролю неможливо (Блага, URL).

Однією категорій жертв економічного насильства є діти. Аналіз поглядів учених дозволив нам виокремити прояви економічного насильства над дітьми:

- самостійний пошук чи заробляння грошей;
- потреба забезпечення речами чи їжею шляхом крадіжок;
- тиск батьками (опікунами) на дитину через псування, викидання чи відбирання у неї речей (іграшки, одяг тощо);
- примушування дитини працювати на когось або віддавати дорослим кишенькові чи подаровані гроші (особисті речі);
- обмеження дитині доступу до їжі;
- примушування до жебрацтва, крадіжок чи проституції;
- фізична праця як засіб покарання;
- відсутність коштів на освіту чи необхідні освітні матеріали;
- різні дії за бажанням батьків, які погрожують дитині втратою житла, їжі чи особистих речей (Лабунь, URL).

Загалом до ознак економічного насильства над дітьми у родині відноситься позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, відсутність кишенькових грошей і як наслідок – повна звітність про їх використання; примушування дитини до виконання тяжкої, непосильної роботи; пошкодження, псування дитячого майна, залишення дітей без догляду чи піклування, примушування до жебрацтва та інше (Грищенко, 2022, с. 40).

Досліджуючи вплив економічного насильства на особистість А. Блага зазначає, що це насильство небезпечне тим, що умисне відібрання або ненадання одним членом сім'ї іншому майна

та коштів, на які постраждала особа має передбачене законом право, може мати наслідком смерть жертви або викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (Блага, URL).

Якщо фізичне та сексуальне насильство, як правило, залишають «сліди» у вигляді фізичних ушкоджень та травм, розірваного одягу тощо, то психологічне та економічне насильство – найбільш приховані форми домашньої тиранії та складні для ідентифікації і доказування.

Економічне насильство важко припинити, оскільки жертва цілковито позбавлена ресурсів для самостійного життя і залежна від допомоги інших людей. Т. Марценюк вказує також на те, що насильство в родині не залежить від рівня її економічного благополуччя (Марценюк, URL).

Економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів дитини через незаконне позбавлення або обмеження його майнових прав. Більше того, зарахування економічного насильства до категорії кримінального зумовлене настанням певної шкоди, яка варіюється від економічного пригнічення до настання смерті (Кримінальний кодекс України, 2001).

Враховуючи вищезазначене та мету нашого дослідження ми провели опитування учнів ЗЗСО № 2 м. Володимира Волинської області. В дослідницькій роботі взяло участь 24 старшокласники.

Анкета-опитувальник передбачала відповіді учнів на 9 запитань. За результатами обробки анкети ми визначили, що в опитуванні взяли участь 15–16 річні школярі, з яких по 7 (29,1%) респондентів – це учні з багатодітних родин (3–4 дітей) і сімей, які виховують одну дитину і 10 (41,8%) респондентів з родин із двома дітьми.

Щодо матеріального благополуччя родини, то 5 (20,8%) старшокласників констатували, що рівень матеріального благополуччя родини вище достатнього, ці школярі наголосили, що вони завжди мають незначні кишенькові гроші, сім'я забезпечена усім необхідним. У той же час, 9 (37,5%) школярів відмітили низький (на їхній погляд) рівень матеріального благополуччя родини. Учні з таких сімей відчувають труднощі матеріального характеру, вони не завжди користуються кишеньковими грошима. 8 старшокласників (33,3%) зазначили, що рівень матеріального благополуччя достатній. Діти з таких сімей завжди можуть дозволити собі необхідні речі, мають коти на обіді в сто-

лові чи на бутерброди. 3 (12,5%) респондентів відмітили високий рівень матеріального благополуччя, вони наголосили, що часто подорожують з батьками, їздять на відпочинок, родина забезпечена усім необхідним для життя (рис. 1).

Наступне питання мало на меті визначити стан обізнаності респондентів з економічним насильством та його проявами. Так, 6 (25%) учнів відзначили, що економічне насильство – це один з видів насильства, що передбачає обмеження дітей у кишенькових грошах та й у коштах взагалі; це обмеження дітей канцелярським приладдям, необхідним для навчання. Як прояви економічного насильства у родині ці учні відзначили умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування.

11 (54,2%) школярів економічне насильство ототожнюють з відібранням грошей або продуктів харчування в родині. Ця група учнів до проявів економічного насильства віднесла навмисне обмеження в харчуванні (відсутність домашньої їжі), відсутність кишенькових грошей або обмеження в грошах, які школяр власно заробив. 5 (20,8%) відзначили, що економічне насильство – це як і психічне, шкодить здоров'ю, оскільки проявляється в насильному відібранні від дитини продуктів харчування та відсутність житла. 3 (12,5%) респондентів чули про такий вид насильства, але в чому його прояви не змогли назвати (рис. 2).

На запитання «Чи мало місце економічне насильство у Вашому житті?» більшість 13 (54,2%) учнів відповіли заперечно. Це тішить, оскільки в родинях цих сімей можна відмітити позитивні і гармонійні відносини. 7 (25,2%) респондентів наголосили на недостатності кишенькових грошей, які б вони могли би витратити за власними потребами.

І це вони потрактували як прояви економічного насильства. 5 (20,8%) наголосили, що інколи батьки їх виганяли з дому за непослух, не купували необхідні речі, умисне позбавляли житла, їжі, одягу, коштів, документів (рис. 3).

Як засвідчує аналіз рис. 3, є певна кількість учнів 5 (20,8%), які зазнавали економічного насильства і потребують допомоги та підтримки. Серед кривдників, які чинили економічне насильство 5 (20,8%) назвали батьків, які в стані алкогольного сп'яніння могли чинити відносно дітей негативні дії.

На жаль, на запитання «У випадку здійснення над Вами економічного насилля – куди ви звернетесь?», респонденти наголосили, що можна звернутися в різні правоохоронні органи, але вони цього робити не будуть, бо такі їхні дії негативно вплинуть на відносини у сім'ї.

Серед причин виникнення домашнього насилля над дітьми, 12 (50%) учнів назвали несприятливий мікроклімат у сім'ї через вживання алкогольних напоїв батьками або одного з батьків; 7 (29,1%) – агресивний характер одного з батьків та низький матеріальний рівень родини. По 3 (12,5%) школярі відзначили проблеми між батьками і дітьми у родині та непослух дітей (рис. 4).

Невтішні висновки ми отримали на запитання «Чи знаєте Ви номер безкоштовної національної «гарячої» лінії з попередження домашнього насилля?», жоден з присутніх учнів не зумів назвати номер телефону, вказуючи номер телефону поліції.

Отже, проведене опитування школярів засвідчило, що діти загалом чули про економічне насильство, розуміють основні причини його виникнення, але окрема їх частина не можуть назвати в чому воно проявляється. Водночас, можна констатувати, що учні стикаються з цим видом насильства у сім'ї, хоча такі прояви не асоціюються ними як насильство над ними та небажання виносити дану проблему на загал. Діти

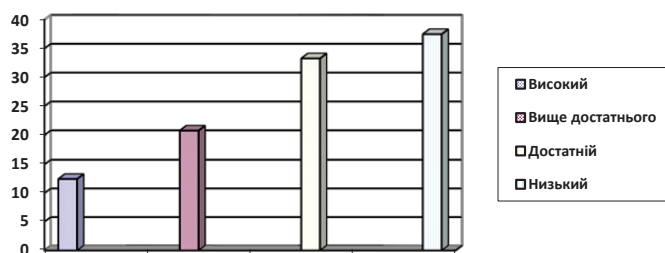

Рис. 1. Розподіл респондентів за рівнем матеріального благополуччя

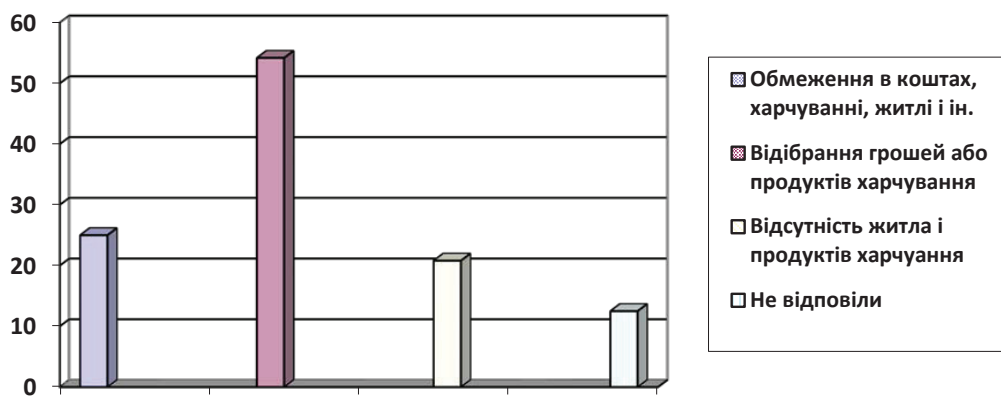

Рис. 2. Розуміння респондентами поняття економічного насильства

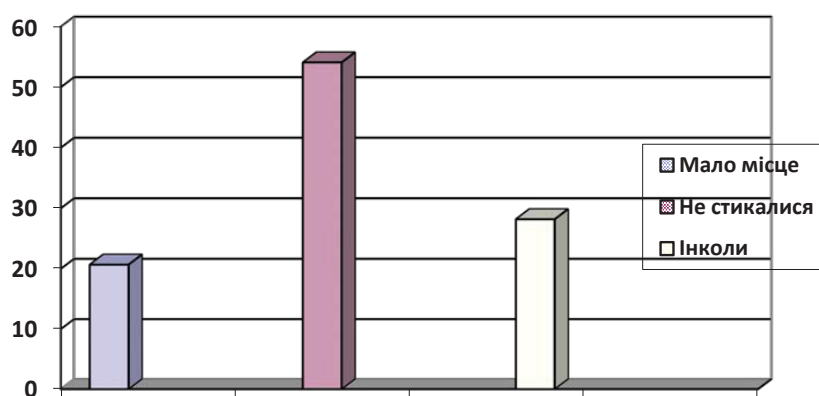

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи мало місце економічне насильство у Вашому житті?»

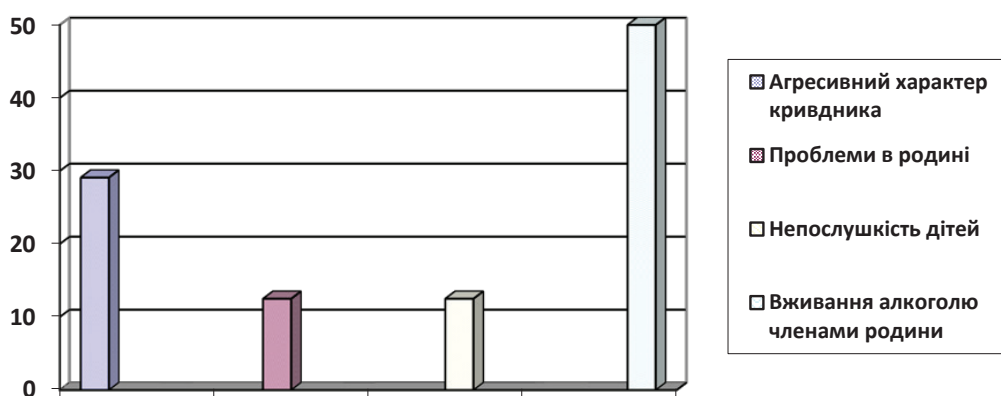

Рис. 4. Причини виникнення економічного насильства над дітьми у родині

також не знають до кого звернутися у разі відчуття проявів економічного насильства над ними.

Окреслене вимагає цілеспрямованої соціальної профілактики цього виду

насильства та визначення шляхів, які б мінімізували причини виникнення та попередження економічного насильства над дітьми у сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навч.- посіб. / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
2. Блага А. Контроль карток і кредити. Що таке економічне насильство? URL: <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/life/13305-kontrol-kartok-i-krediti-scho-take-ekonomichne-nasilstvo>.
3. Грищенко А. Л. Проблемні питання кваліфікації економічного насильства як форми домашнього насильства. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 33 (72) № 3 2022. С. 38-43.
4. Закон України «Про запобігання та протидію домашнього насильства». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 5, ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran2#n2>
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 13.07.2022).
7. Лабунь А. та ін. Економічне насильство. URL: <https://nonviolence.ed-era.com/financial-violence>
8. Марценюк Т. Гендер для всіх. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12117>.
9. Мележик Т. Економічне насильство в сім'ї: як його розпізнати та подолати. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ekonomichne-nasilstvo-v-sim-yi-yak-yogo-rozpoznati-ta-podolati-2142004.html>
10. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Педагогіка і соціальна робота, № 28, 2021 р. С. 183-189.
11. Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.

REFERENCES:

1. Aktualni problemy protydii domashnomu nasyilstvu (2021). [Actual problems of combatin domestic violence]: navch.- posib. / A. B. Blaha, O. S. Tuntula, O. O. Kochemyrovska ; za zah. red. A. B. Blahoi. Mykolaiv : Yyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 2021. 208 s. [in Ukrainian].
2. Blaha A. (2021). Kontrol kartok i kredyty. Shcho take ekonomichne nasyilstvo? [Control of cards and loans. What is economic violence?]. URL: <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/life/13305-kontrol-kartok-i-krediti-scho-take-ekonomichne-nasilstvo>. [in Ukrainian].
3. Hryshchenko A. L. (2022). Problemni pytannia kvalifikatsii ekonomichnoho nasyilstva yak formy domashnoho nasyilstva [Problematic issues of qualification of economic violence as a form of domestic violence]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Serii: yurydychni nauky. Tom 33 (72) № 3 2022. S. 38-43. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiiu domashnoho nasyilstva» (2018). [Law of Ukraine «On Prevention and Combating Domestic Violence»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2018, № 5, st. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran2#n2> [in Ukrainian].
5. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy (2022). [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text/ [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001). [Criminal codex of Ukraine]: Zakon vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 13.07.2022). [in Ukrainian].
7. Labun A. ta in. (2012). Ekonomichne nasyilstvo [Economic violence]. URL: <https://nonviolence.ed-era.com/financial-violence> [in Ukrainian].
8. Martseniuk T. (2017). Hender dlia vsikh [Gender is for everyone]. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12117>. [in Ukrainian].
9. Melezhyk T. (2017). Ekonomichne nasyilstvo v simi: yak yoho rozpoznaty ta podolaty [Economic violence in the family: how to recognize and overcome it]. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ekonomichne-nasilstvo-v-sim-yi-yak-yogo-rozpoznati-ta-podolati-2142004.html> [in Ukrainian].
10. Yurkiv Ya. I. Nasyilstvo ditei u simi yak sotsialno-pedahohichna problema (2021) [Child violence in the family as a socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Pedahohika i sotsialna robota, № 28. S. 183-189. [in Ukrainian].
11. Kharytonova O. V.(2018). Kliuchovi zasady hendernoi polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydii nasyilstvu stosovno zhinok ta domashnomu nasyilstvu [The key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine and the main directions of reforms in combating violence against women and domestic violence]: nauково-praktychnyi posibnyk. Kharkiv: TOV Vydavnytstvo «Prava liudyny», 2018. 344 s. [in Ukrainian].

УДК 377.015.31-057.87:316.46

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.6>

Оксана КОШІЛЬ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної і вищої освіти, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, вул. Січових стрільців, 52-А, м. Київ, Україна, 04053; здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0000-0002-9121-1297

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0000-0003-0287-7343
Scopus-Author ID: 57950126200

Бібліографічний опис статті: Кошіль, О., Спіріна, Т. (2023). Особливості формування лідерських якостей у студентів в умовах фахового коледжу. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 47–52, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.6>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ

Проблема формування у здобувачів фахової передвищої освіти компетентностей соціально-економічних аспектів, комплексу лідерських навичок та якостей необхідних для виконання технологічних процесів і здійснення управлінських функцій беззаперечно є актуальною. У сучасних умовах фаховий молодший бакалавр повинен отримати у процесі фахової підготовки не лише професійні компетентності, а й певні лідерські якості, що дозволить йому в майбутньому успішно реалізувати свій творчий потенціал на практиці. З'ясовано, що здатність до лідерства розглядається вченими як властивість обдарованої особистості забезпечувати основне положення в будь-якій групі, у будь-якій ситуації.

У статті наголошено на важливості сприятливого періоду для розвитку лідерських якостей – підліткової віці, який характеризується формуванням самосвідомості, власного світогляду як цілісної системи поглядів, знань, переконань, своєї життєвої філософії. Здійснено теоретичний аналіз сутності понять «лідерство», «лідер», «лідерські якості». Розкрито особливості формування лідера у студентському колективі. У структурі сформованості лідерських якостей у студентів в умовах фахового коледжу виокремлено компоненти: аксіологічний, когнітивний, праксеологічний. Для діагностики рівнів сформованості лідерських якостей у студентів в умовах фахового коледжу обґрунтовано критерії: когнітивний; мотиваційно-ціннісний, практико-орієнтований, кожен з яких розкрито через систему показників.

У статті обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів фахового коледжу, який є першочерговою ланкою здобуття вищої освіти. Визначено методичний інструментарій щодо формування лідерських якостей у студентів фахового коледжу, який сприяє опануванню студентами у закладах фахової передвищої освіти трьома базовими лідерськими якостями: мотивація служіння, командна взаємодія, гнучкість і партнерство.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості, майбутні фахівці, фаховий коледж, студентський колектив.

Oksana KOSHIL

PhD in Education, Associate Professor of Department of Vocational and Higher Education, State Institution of Higher Education "University of Educational Management", str. Sichovyh striltsiv, 52-A, Kyiv, Ukraine, 04053; second (master's) level of higher education, specialty 231 Social work, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154
ORCID: 0000-0002-9121-1297

Tetiana SPIRINA*PhD in Education, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154***ORCID:** 0000-0003-0287-7343**Scopus-Author ID:** 57950126200

To cite this article: Koshil, O., Spirina, T. (2023). Osoblyvosti formuvannia liderskykh yakosteï u studentiv v umovakh fakhovoho koledzhu [Features of leadership qualities formation of students in the conditions of professional college]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 47–52, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.6>

FEATURES OF LEADERSHIP QUALITIES FORMATION OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL COLLEGE

The problem of formation of professional pre-university education competences in socio-economic aspects, a complex of leadership skills and qualities necessary for the implementation of technological processes and management functions is undoubtedly relevant. In today's conditions, a professional junior bachelor must acquire not only professional competences in the process of professional training, but also certain leadership qualities, which will allow him to successfully realize his creative potential in the future practice. It has been found that the ability to lead is considered by scientists as a property of a gifted individual to provide the main position in any group, in any situation.

The article emphasizes the importance of a favorable period for the development of leadership qualities – adolescence, which is characterized by the formation of self-awareness, one's own worldview as a complete system of views, knowledge, beliefs, one's life philosophy. A theoretical analysis of the essence of the concepts «leadership», «leader», «leadership qualities» was carried out. Features of the formation of a leader in the student team are revealed. In the structure of the formation of leadership qualities in students in the conditions of a professional college, the following components are distinguished: axiological, cognitive, and praxeological. To diagnose the levels of formation of student's leadership qualities in the conditions of a professional college, the following criteria are substantiated: cognitive; motivational-value, practical-oriented, each of which is revealed through a system of indicators.

The article substantiates the socio-pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in students of a vocational college, which is the primary link for obtaining higher education. A methodical toolkit for the formation of leadership qualities among students of a professional college has been determined, which helps students in professional higher education institutions master three basic leadership qualities: motivation to serve, team interaction, flexibility and partnership.

Key words: leader, leadership, leadership qualities, future specialists, professional college, student team.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси у вітчизняній системі освіти вимагають перегляду підходів до підготовки здобувачів фахової передвищої освіти. Відповідно до Закону України «Про фахову передвищу освіту», одним із важливих завдань фахової передвищої освіти є підготовка якісно нового, конкурентоспроможного фахівця для забезпечення потреб суспільства та галузей економіки держави, його мобільності в європейському просторі; формування у здобувачів фахової передвищої освіти компетентностей соціально-економічних аспектів, комплексу лідерських навичок необхідних для виконання технологічних процесів і здійснення управлінських функцій (Закон України «Про фахову передвищу освіту», 2023).

Теоретичний аналіз соціально-психологічної літератури свідчить про те, що здатність до лідерства розглядається вченими як властивість

обдарованої особистості забезпечувати основне положення у будь-якій ситуації. Дослідники проблеми лідерства вважають найбільш сприятливим періодом для розвитку лідерських якостей підлітковий вік, який характеризується формуванням самосвідомості, власного світогляду як цілісної системи поглядів, знань, переконань, своєї життєвої філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично обґрунтовували феномен лідерства вітчизняні вчені: О. Бойко, В. Бондаренко, Л. Кайдалова, Н. Клішевич, Т. Лях, В. Михайличенко, С. Похнатюк, О. Романовський, Р. Сопівник, Т. Спіріна та ін.; зарубіжні: Б. Балдер (B. Balder), Б. Барнес (S. Barnes), К. Бланшар (K. Blanchard), І. Вешлер (I. Weschler), Д. Големан (D. Goleman) та ін.

Проблему формування лідерських якостей у підлітковому віці висвітлено у працях Н. Баб-

кової-Пилипенко, П. Бабочкіна, Б. Головешко, К. Демчука, О. Маковського, Н. Мараховської, Н. Семченко, О. Снісаренко.

Формування умов для розвитку лідерських якостей та генерація соціально активної особистості стали предметом дослідження Д. Алфімової, Л. Локошко, Т. Прохоренко, К. Садохіної, В. Татенко, О. Чорної, В. Ягодникова.

Метою статті є обґрунтування соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів фахового коледжу.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток лідерства є відповіддю на сучасний ритм життя, постійні динамічні зміни в усіх сферах, зокрема, зростання конкуренції та глобалізацію, міжнародну економічну інтеграцію, зростання ринку у країнах, що розвиваються; технологічні зміни (Дунська, 2022). Відтак, соціальні зміни призвели до зростання інтересу до формування лідерських якостей студентів у закладах фахової передвищої освіти.

Для розуміння сутності соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів в умовах фахового коледжу, важливо зробити аналіз базових понять дослідження, які складають його тезаурус: «лідер», «лідерство», «лідерські якості».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «лідер» розглядається як «особа, яка посідає провідне місце серед інших, подібних» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2009, с. 617).

А. Кузьмінський розглядає поняття «лідер» як «член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу» (Кузьмінський, 2006, с. 305).

Автори О. Нестуля, С. Нестуля, Н. Кононець на підставі аналізу й узагальнення стверджують, що «лідер – це член групи, ключова роль якого полягає в цілеспрямуванні, інтеграції, контролі та зміні діяльності інших членів групи у процесі вирішення групових завдань, за яким група визнає перевагу у статусі й надає право приймати рішення у значущих для неї ситуаціях» (Нестуля, Нестуля, Кононець, 2021, с. 71).

З. Фрейд визначав «лідерство несвідомим потягом індивіда до панування над іншими» (Політичне лідерство, 2021, с. 25).

Вчені Л. Сергеева, В. Кондратьєва, М. Хромей переконані, що «лідерство – це вміння пробудити в людей мрію, до якої вони наблизатимуться, «вдихнути» в них потрібну для руху енергію» (Сергеева, Кондратьєва, Хромей, 2015, с. 12).

Відповідно до визначення поняття лідерства, Л. Шутько, Д. Шатько використовують два критерії поведінки лідера. Критерій динаміки поведінки характеризує підхід до вивчення лідера: або з позиції статичності; або з позиції динаміки; ступінь врахування фактору ситуаційності. Критерій ситуаційності характеризує підхід до вивчення лідера: або з позиції універсальності; або з позиції ситуаційності (Шутько, Шатько, 2018, с. 62).

Дослідники проблеми лідерства вважають найбільш сприятливим періодом для розвитку лідерських якостей підлітковий вік, який характеризується формуванням самосвідомості, власного світогляду як цілісної системи поглядів, знань, переконань, своєї життєвої філософії.

Сучасний підліток живе в еру інформаційного простору, завжди Online. Вплив соціальних мереж та блогерів на сучасних підлітків дуже відчутний, так дитина перестає цікавитись власним життям і втрачає свою самоідентифікацію. (Колмакова, Совершенна, 2017, с. 21).

Відтак, можемо стверджувати, що проблема формування лідерських якостей у юнацькому віці є актуальною проблемою сучасності.

Лідерські якості визначаються вченими як «особистісні фактори, які проявляються як у контексті фахової роботи, так і поза її межами»; «внутрішні риси чи здібності, що дають змогу лідеру діяти ефективно, сприяючи при цьому розвитку організації» (Scouller, 2016).

Українська дослідниця С. Калашнікова називає лідерські якості особистості першоумовною прояву лідерства (Калашнікова, 2016).

Проаналізувавши й узагальнивши сучасні проблеми у становленні лідерів, О. Романовський виділив структуру із 72-х можливих особистісних якостей сучасного харизматичного лідера для досягнення ним успіху в роботі та об'єднав їх у 4 сфери: когнітивно-емоційну, морально-вольову, соціально-комунікативну та індивідуально-парадоксальну сферу (Романовський, 2017).

Вважаємо, що освітній процес у закладі фахової передвищої освіти повинен бути спря-

мований на створення ефективних педагогічних умов для формування лідерських якостей. Саме в студентські роки найбільш повно розкриваються лідерські якості, організаторські схильності, формуються і розвиваються навички лідера, необхідні для ефективного керівництва іншими людьми.

За результатами проведених наукових досліджень підбір кандидатів на роль лідерів серед студентів необхідно здійснювати, спираючись не стільки на актуальні, тобто розвинені якості, скільки на потенційні можливості і схильність до лідерства. Це вказує на необхідність не тільки діагностики лідерського потенціалу, а й мобілізації у студентів ресурсних можливостей в прояві лідерських здібностей, тобто вивчення шляхів і засобів їх активізації під час навчання у закладі освіти.

На думку авторів Т. Спіріної, Н. Тимошенко «головними умовами формування лідерського потенціалу у майбутніх фахівців є: спрямованість підготовки на самореалізацію, вияв і розвиток творчих можливостей лідерів, формування в них ставлення до себе і до інших, як до цінності; здійснення своєчасної діагностики професійних здібностей, актуальних особистісних пріоритетів і цінностей» (Спіріна, Тимошенко, 2016, с. 183).

Вважаємо, що сьогодні як ніколи суспільство потребує особистості з високим рівнем розвитку лідерського потенціалу, що сприятиме формуванню в неї активної життєвої позиції та здатності перетворювати оточуюче середовище.

Відтак, студентське середовище у закладі фахової передвищої освіти є по суті практичною школою лідерства, середовищем виховання сукупності особистісних, морально-етичних якостей, необхідних в життєдіяльності кожній людині.

У структурі сформованості лідерських якостей у студентів в умовах фахового коледжу виокремлюємо компоненти: аксіологічний (сформованість особистісних потреб та мотивів до лідерства, усвідомлення особистістю наявності у неї лідерського потенціалу та прагнення його використовувати), когнітивний (наявність у студентів теоретичних знань щодо лідерства, його характеристик, особливостей прояву у груповій діяльності), праксеологічний (володіння вміннями планувати, проектувати, моде-

лювати, організовувати, контролювати, аналізувати діяльність групи).

Зазвичай виділяють такі основні критерії прояву лідерства: психологічна готовність особистості до лідерства (внутрішній критерій) та реальний прояв лідерських якостей особистості в діяльності та взаємодії з колективом (зовнішній критерій).

Для діагностики рівнів сформованості лідерських якостей у студентів в умовах фахового коледжу визначаємо критерії: когнітивний (система теоретичних загально-наукових, соціально-педагогічних, психолого-педагогічних знань, необхідних студенту для розвитку лідерських якостей); мотиваційно-ціннісний (сукупність ціннісних орієнтацій та моральних переконань, прагнень, намірів, інтересів, установок на лідерську та суспільно-корисну діяльність), практико-орієнтований (сукупність комунікативних, організаторських, творчих, професійних лідерських умінь; вміння: слухати інших, вибудовувати взаємостосунки, успішно адаптуватись до умов соціального оточення, орієнтуватись на спільну групову діяльність, взаємодопомогу, партнерство), кожен з яких розкриваємо через систему показників та корелюємо з компонентами сформованості.

Вважаємо, що для формування лідерських якостей у студентів фахового коледжу необхідно створити належні соціально-педагогічні умови в середовищі коледжу, які б сприяли зазначеному процесу.

Соціально-педагогічні умови визначають як «сукупність певних обставин, які створюються в соціальному середовищі та сприяють позитивному пристосувальному процесу» (Коленіченко, 2009, с. 55).

Соціально-педагогічні умови визначаємо як особливий комплекс спеціально створених, керованих факторів, соціальних обставин, що утворюють середовище у закладі освіти, у якому успішно формуються лідерські якості здобувачів освіти.

Найбільш ефективними соціально-педагогічними умовами формування лідерських якостей у студентів фахового коледжу, який є першочерговою ланкою здобуття вищої освіти, визначаємо наступні: сповідування цінностей лідерства як служіння в освітньому середовищі коледжу; впровадження комплексної програми розвитку формування лідерських якостей у чле-

нів Ради студентського самоврядування коледжу; організація волонтерського руху в коледжі.

У контексті соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів фахового коледжу, обґрунтовано методичний інструментарій щодо формування лідерських якостей, який сприяє опануванню студентами у закладах фахової передвищої освіти трьома базовими лідерськими якостями: мотивація служіння, командна взаємодія, гнучкість і партнерство: тренінги, квести, круглі столи; популяризація суспільно-корисної діяльності та мотивація в середовищі коледжу на засадах лідерства-служіння в рамках студентського клубу «Steps», клубу «Людина професії»; флешмоби, соціальні заходи в рамках соціального проекту «З Києвом і для Києва»; соціальні акції зі збору коштів; благодійні виставки; реалізація власних соціальних проєктів; волонтер-

ство; зустрічі з представниками благодійних організацій; співпраця з громадськими організаціями; відвідування закладів соціального спрямування.

Висновки. Отже, вважаємо, що створені соціально-педагогічні умови у закладі фахової передвищої освіти та розроблений ефективний методичний інструментарій забезпечуватимуть формування лідерських якостей фахових молодших бакалаврів. Оскільки молоді фахівці є стратегічним ресурсом держави і виступають носіями потенціалу розвитку України на світовій арені.

Проведене дослідження не вичерпує всіх його аспектів. Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду щодо формування лідерських якостей студентів коледжів; розвиток лідерського потенціалу в майбутніх фахівців в умовах дистанційної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: «Перун», 2009. 1736 с.
2. Дидактика лідерства. Сучасні погляди на формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти: монографія / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Н. В. Кононець. Полтава : ПУЕТ, 2021. 591 с.
3. Дунська А. Трансформаційне лідерство в міжнародному бізнесі: конспект лекцій. URL : https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/50032/1/Trans_liderstvo.pdf.
4. Закон України «Про фахову передвищу освіту» (№2745-VIII від 23.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>. Назва з екрана.
5. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : монографія. Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 380 с.
6. Коленіченко Т. І. Методологія дослідження адаптації особистості в нових умовах життєдіяльності. *Соціально-гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф.* Чернігів, 2009. С. 55-57.
7. Колмакова Л. О., Совершенна І. О. Чого варто очікувати і як управляти представниками покоління Z? *Глобальні проблеми економіки та фінансів: зб. тез наук. р. IX Міжнар. наук.-практ. конф.*, Київ–Прага–Відень, 2017 р. С. 20-23.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ. : Знання, 2006. 311 с.
9. Політичне лідерство / за редакцією В. А. Гапоненко, С. С. Бульбенюк, Н. М. Довганик та ін. Київ : КНЕУ, 2021. 324 с.
10. Романовський О.Г. Лідерські якості в професійній діяльності. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. 143 с.
11. Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посібн. Івано-Франківськ. «Лілея-НВ». 2015. 296 с.
12. Спіріна Т. П., Тимошенко Н. Є. Специфіка формування лідерського потенціалу в майбутніх фахівців. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія «Соціальна робота»: зб. наук. пр.* Випуск 22. 2016. С. 180-185.
13. Шутько Л.Г., Шатько Д.Б. Лідерство в системі управління якістю та його роль в підвищенні конкурентоспроможності організації. *Економіка і управління інноваціями.* 2018. № 2(5). С. 61-70.
14. Scouller J. *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Knowhow and Skill.* Oxford : Management Books 2000 Ltd. 2011. 318 p.

REFERENCES:

1. Busel, V. T. (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: «Perun» [in Ukrainian].

2. Dunska, A. (2022). *Transformatsiine liderstvo v mizhnarodnomu biznesi [Transformational leadership in international business]*. Retrieved from https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/50032/1/Trans_liderstvo.pdf [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro fakhovu peredvyshchu osvitu» (№2745-VIII vid 23.03.2023) [The Law of Ukraine «About professional preliminary education» (No. 2745-VIII from March 23, 2023)]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> [in Ukrainian].
4. Kalashnikova, S. A. (2010). *Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva [Educational paradigm of professionalization of management on the basis of leadership]*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University [in Ukrainian].
5. Kolenichenko, T. I. (2009). Metodolohiia doslidzhennia adaptatsii osobystosti v novykh umovakh zhyttiediialnosti [Research methodology of personality adaptation in new life conditions]. *Sotsialna bezpeka i humanitarnyi zakhyst v Ukraini na pochatku XXI stolittia: problemy teorii i praktyky – Social security and humanitarian protection in Ukraine at the beginning of the 21st century: problems of theory and practice*, 55-57. [in Ukrainian].
6. Kolmakova, L. O. & Sovershenna, I. O. (2017). Choho varto ochikuvaty i yak upravliaty predstavnykamy pokolinnia Z? [What to expect and how to manage representatives of Generation Z?]. *Hlobalni problemy ekonomiky ta finansiv – Global problems of economy and finance*, 11, 20-23 [in Ukrainian].
7. Kuzminskyi, A. I. (2006). *Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh [Pedagogy in questions and answers]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Nestulia, O. O., Nestulia, S. I., & Kononets, N. V. (2021). *Dydaktyka liderstva. Suchasni pohliady na formuvannia liderskoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Didactics of leadership. Modern views on the formation of leadership competence of students of higher education]*. Poltava: PUET [in Ukrainian].
9. Haponenko, V. A., Bulbeniuk, S. S., & Dovhanyk N. M. (Eds.). (2021). *Politychne liderstvo [Political leadership]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
10. Romanovskyi, O. H. (2017). *Liderski yakosti v profesiinii diialnosti [Leadership qualities in professional activity]*. Kharkiv: NTU «KHPI» [in Ukrainian].
11. Serheieva, L. M., Kondratieva, V. P., & Khromei, M. Ya. (2015). *Liderstvo [leadership]*. Ivano-Frankivsk: Lilya-NV [in Ukrainian].
12. Spirina, T. P. & Tymoshenko, N. Ye. (2016). Spetsyfika formuvannia liderskoho potentsialu u maibutnikh fakhivtsiv [The specifics of the formation of leadership potential in future specialists]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia «Sotsialna robota» – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. «Social work»*, 22, 180-185 [in Ukrainian].
13. Shutko, L.H., & Shatko D.B. (2018). Liderstvo v systemi upravlinnia yakistiu ta yoho rol v pidvyshchennia konkurentospromozhnosti orhanizatsii [Leadership in the quality management system and its role in increasing the competitiveness of the organization]. *Ekonomika i upravlinnia innovatsiiamy – Economics and innovation management*, 2(5), 61-70 [in Ukrainian].
14. Scouller, J. (2011). *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Knowhow and Skill*. Oxford: Management Books 2000 Ltd. [in English].

УДК 316.454.4:352.07

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7>

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Євгеній КОВТУН

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0005-5540-6395

Бібліографічний опис статті: Лях, Т., Спірина, Т., Ковтун, Є. (2023). Розвиток соціальної згуртованості територіальної громади. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 53–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Створюючи можливості для становлення й розвитку територіальної громади, виникає питання щодо соціальної згуртованості, адаптивності, гнучкості та стійкості її мешканців, формування середовища толерантності та прийняття різноманітності, а надто, у громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб після 24 лютого 2022 року, вироблення ідеологічних, політичних, етичних, морально-ціннісних орієнтирів задля мобілізації зусиль членів громади.

У методичному посібнику з розробки індикаторів соціальної згуртованості, Рада Європи визначає її як спроможність соціального середовища забезпечити можливості для всебічного розвитку, задоволення власних потреб, справедливий доступ до наявних ресурсів, матеріальну забезпеченість, повагу до людської гідності та прийняття різноманітності, особисту та колективну відповідальність.

Основні теорії сучасної соціальної роботи ґрунтуються на покращенні якості життя кожного члена територіальної громади. І, саме, соціальна інклюзія та поступове збільшення участі мешканців територіальної громади у прийнятті відповідальних рішень може забезпечити подолання соціальної несправедливості, виключення людини з певної системи соціальних відносин, упереджень, дискримінації та подальша активна адаптація й позитивна соціалізація, формування резилієнсу, тобто здатності отямитися після життєвих негараздів, нещасних випадків травм. Повномасштабне вторгнення росії на територію України, окупація, важка соціальна, політична, економічна ситуація в країні призводить до зниження рівня життя членів територіальної громади та соціального благополуччя сімей з дітьми, які потребують негайної допомоги.

У статті автори наголошують, що саме соціальні працівники мають мотивувати, надихати членів територіальної громади до самостійного прийняття ефективних та виважених рішень та, найважливіше, усвідомлювати відповідальність за результати й наслідки таких дій. Важливо наголосити, що соціальні працівники не мають жодних переваг та привілеїв, а здійснюють свою діяльність на засадах рівності й партнерства.

Важливо наголосити, що для сучасної соціальної роботи важливим є наснаження, що сприяє соціальній згуртованості територіальної громади та активізації її мешканців задля участі в прийнятті важливих та ефективних рішень.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна згуртованість, територіальна громада, прийняття рішень, активізація, соціальна ініціатива, волонтерство, оцінювання соціальної згуртованості громади.

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Yevhenii KOVTUN

master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0005-5540-6395

To cite this article: Liakh, T., Spirina, T., Kovtun, Y. (2023). Rozvytok sotsial'noyi zhurtovanosti terytorial'noyi hromady [Development of social cohesion in the territorial community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 53–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7>

DEVELOPMENT OF SOCIAL COHESION IN THE TERRITORIAL COMMUNITY

Creating opportunities for the formation and development of a territorial community, the question arises of social cohesion, adaptability, flexibility and stability of its residents, the formation of an environment of tolerance and acceptance of diversity, and moreover, in communities that receive internally displaced persons after February 24, 2022, the development of ideological, political, ethical, moral and value guidelines for mobilizing the efforts of community members.

In the methodological manual for the development of indicators of social cohesion, the Council of Europe defines it as the ability of the social environment to provide opportunities for comprehensive development, satisfaction of own needs, fair access to available resources, material security, respect for human dignity and acceptance of diversity, personal and collective responsibility.

In the article, the authors emphasize that it is social workers who should motivate and inspire members of the territorial community to independently make effective and balanced decisions and, most importantly, be aware of responsibility for the results and consequences of such actions.

The main theories of modern social work are based on improving the quality of life of each member of the territorial community. And, namely, social inclusion and gradual increase in the participation of residents of the territorial community in making responsible decisions can ensure overcoming social injustice, excluding a person from a certain system of social relations, prejudices, discrimination and further active adaptation and positive socialization, the formation of resilience, that is, the ability to recover from life's difficulties troubles, accidents and injuries. The full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, the occupation, the difficult social, political, and economic situation in the country leads to a decrease in the standard of living of members of the territorial community and the social well-being of families with children who need immediate help.

Key words: social work, social cohesion, territorial community, decision-making, community activation, social initiative, volunteering, evaluation of social cohesion of the community.

Постановка проблеми. Безбар'єрність має стати нормою для створення соціального середовища територіальної громади, у якому гарантуються рівні права та можливості щодо пересування без обмежень, дозвілля, зайнятості, освіти, розвитку, самореалізації, спілкування, отримання публічної інформації та соці-

альних послуг. І важливу роль у побудові цієї безбар'єрності відіграє соціальна згуртованість громади.

Соціальної згуртованості територіальної громади сприяє ефективна політика органів державної влади щодо усунення бар'єрів задля повноцінної участі її мешканців у соціально-

економічному житті своєї громади, прагненні покращити якість життя її мешканців. Територіальні громади мають ставати самодостатніми та дієвими, проявляти ініціативність, розвивати партнерство задля самостійного вирішення власних потреб й проблемних питань (Лехолетова, Лях, Спіріна, 2022).

Створюючи можливості для розвитку та становлення територіальної громади, виникає питання соціальної згуртованості, адаптивності, гнучкості та стійкості її мешканців, формування середовища толерантності та прийняття різноманітності, а надто, у громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб після 24 лютого 2022 року, вироблення ідеологічних, політичних, етичних, морально-ціннісних орієнтирів задля мобілізації зусиль членів громади для знищення ворога (Сергієнко, Скоркіна, 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізації поняття територіальної згуртованості присвячені дослідження К. Бьоме, Е. Гльєрсена, А. Гумера, Р. Камані, Г. Мархіз, Дж. Шоута, соціальну згуртованість, як категорію державного управління вивчали українські науковці А. Гриненко, О. Дейнеко, В. Кирилюк, О. Оржель; як аспект регіональної політики, соціальну згуртованість розглядали В. Захарченко, В. Куйбіда, Л. Федулова; можливості використання волонтерських ініціатив як інструменту активізації людських ресурсів територіальної громади досліджували Т. Лях, Т. Спіріна; соціальну згуртованість молоді як ресурс розвитку територіальної громади вивчали А. Котелевець, Я. Мартинюк; проблему соціальної згуртованості як запоруку ефективного розвитку суспільства у своїх наукових працях досліджували О. Покровська, В. Кирилюк.

Причини формування бар'єрів у професійній взаємодії майбутніх фахівців вивчають А. Грись, С. Дмитрієва, С. Кожушко; окремі аспекти бар'єрів щодо використання соціального замовлення в Україні вивчає Н. Датченко; можливість створення безбар'єрного інклюзивного простору в освіті аналізують Р. Вайнола, В. Гайдукевич, Е. Музафарова; чинники, що приводять до виникнення комунікативних бар'єрів та шляхи їх подолання розглядають М. Козирев, І. Остапенко.

Метою статті є визначення особливостей розвитку соціальної згуртованості та ініціативності членів територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Соціальна безбар'єрність має сприяти згуртованості територіальної громади й рівним можливостям доступу до освіти усіх її мешканців, гарантувати гідні умови участі у життєдіяльності громади, забезпечити дозвілля та соціальний простір для самореалізації.

Згуртованість визначена однією з основних проблем європейської політики. Економічній, соціальній та територіальній згуртованості присвячено окремий розділ Угоди про функціонування Європейського Союзу. Положення цієї Угоди декларують прагнення ЄС до збалансованого розвитку регіонів та територій, зменшення диспропорцій між рівнями розвитку різних регіонів та відсталості регіонів, що перебувають у найменш сприятливих умовах. Як засіб моніторингу забезпечення європейської згуртованості, Угодою передбачено, що Європейська Комісія кожні три роки подає Європейському Парламенту, Раді, Економічно-соціальному комітету та Комітету регіонів звіт про прогрес у напрямку досягнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості, та опис застосування різних заходів, які цьому сприяють.

В Україні на законодавчому рівні відсутнє визначення поняття «соціальна згуртованість». Разом з цим, Урядом України було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки, де формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах було закріплено як одна із стратегічних цілей для досягнення стратегічної мети державної регіональної політики. Операційні цілі та основні завдання, що забезпечують досягнення вказаної стратегічної цілі, лежать в площині євроінтеграційних політик, що безумовно виводить їх в пріоритет для досягнення.

У методичному посібнику з розробки індикаторів соціальної згуртованості, Рада Європи визначає її як спроможність соціального середовища забезпечити можливості для всебічного розвитку, задоволення власних потреб, справедливий доступ до наявних ресурсів, матеріальну забезпеченість, повагу до людської гідності та прийняття різноманітності, особисту та колективну відповідальність. У посібнику пропонується чотири рівня оцінювання соціальної згуртованості (рис. 1).

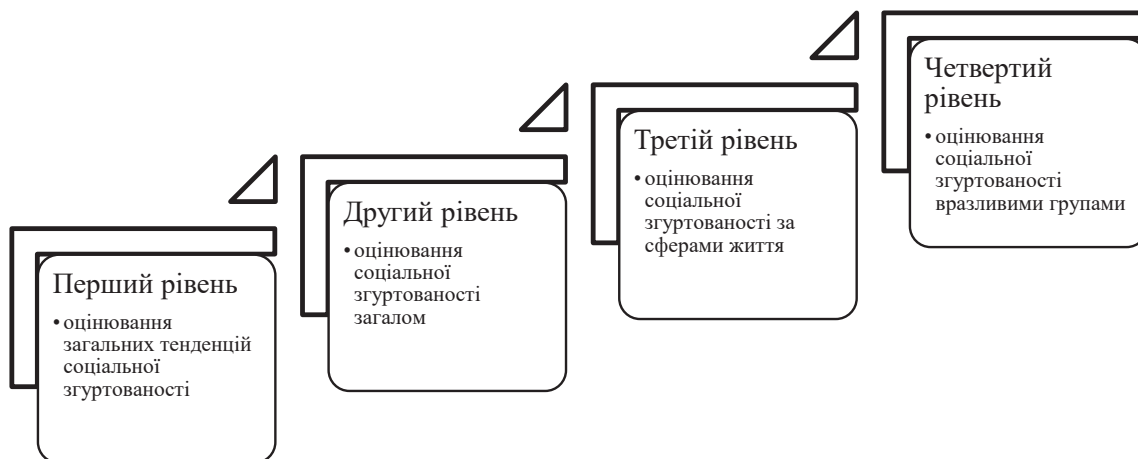

Рис. 1. Рівні оцінювання соціальної згуртованості (Concerted development, 2005)

Отож, на першому рівні оцінюються загальні тенденції соціальної згуртованості.

Другий рівень передбачає гарантування доступу до основних прав людини та рівність щодо користування ними, можливість середовища забезпечити гідність, незалежність, самостійність та всебічний розвиток особистості (Concerted development, 2005).

Водночас, згуртованість передбачає зобов'язання суспільства зменшити соціальну невідповідність та уникнути суспільного розшарування чи посилення соціальних відмінностей серед вразливих груп населення. Саме соціальне благополуччя та добробут мешканців територіальної громади, усвідомлення прав людини як підґрунтя справедливості та рівного доступу до наявних ресурсів та благ, незалежність особистості та її проактивна життєва позиція, визначають якість міжособистісних зв'язків членів територіальної громади.

Отож, можемо зазначити, що соціальна згуртованість визначає основні чинники соціально-політичної стратегії суспільства, основою якої є свобода у прийнятті виважених, ефективних рішень, справедливість, почуття власної гідності, незалежність, самоповага та самостійність.

На третьому рівні відбувається оцінювання сфер життєдіяльності, наприклад, працевлаштування, купівельної спроможності, соціально-медичного забезпечення, харчування, освіти, соціальної комунікації.

На четвертому рівні здійснюється оцінювання соціальної згуртованості особами, які перебувають у складних життєвих обставинах,

внутрішньо переміщеними особами, сім'ями з дітьми, людьми похилого віку, людьми з інвалідністю. Як можливість середовища забезпечити добробут своїх громадян, одночасно регулюючи диспропорції у соціально-політичному, економічному розвитку територіальної громади та запобігаючи виключенню зі сфер її життєдіяльності за гендерними, етнічними, расовими, культурними, релігійними ознаками, забезпечувати механізми досягнення добробуту усіма членами громади, визначає соціальну згуртованість Нова стратегія і План дій Ради Європи (New Strategy and Council, 2010).

Отож, у Новій стратегії та Плані дій Ради Європи наголошується, що соціальна згуртованість, це:

– важлива політична концепція, яка має суттєво впливати на досягнення таких ключових цінностей Ради Європи, як права людини, демократія та верховенство права;

– динамічний процес та необхідна передумова демократичної безпеки, суспільної справедливості і сталого розвитку, адже роз'єднане й соціально нерівне суспільство є несправедливим та не може гарантувати стабільність у найближчому майбутньому (New Strategy and Council, 2010).

Також, на нашу думку, потрібно зазначити основні завдання соціальної згуртованості, як от: кожен має рівний доступ до прав, соціальна справедливість, соціальний захист, повага до людської гідності, честі, прийняття різноманітності, право на всебічний особистісний розвиток, солідарність, участь у суспільно-політичних процесах.

Згуртована територіальна громада є середовищем партнерських взаємостосунків, взаємної підтримки, що прагне до спільної мети демократичними засобами. Важливо зауважити, що жодне суспільство не є абсолютно згуртованим та будь-який рівень соціальної згуртованості передбачає зміни, реагування на соціально-політичні й економічні події. Також необхідно зазначити, що вразливі групи населення, особи у складних життєвих обставинах потребують уваги, як щодо захисту так і приналежності до соціально згуртованого середовища конкретної територіальної громади (Посібник, 2022).

Похилий вік, проблеми із здоров'ям, безробіття, втрату можливостей та ресурсів можна віднести до соціальних ризиків. Саме тому, Л. Стожок розглядає стан вразливості як схильність до ризиків у поєднанні з неможливістю самостійно подолати соціальну незахищеність, уразливість та чинники невизначеності й протидіяти їхнім наслідкам (Стожок, 2010).

В. Кирилюк наголошує, що соціальна згуртованість є характеристикою групи, складники якої тісно пов'язані між собою (Кирилюк, 2014).

Розбудова довіри, взаємоповаги та партнерських відносин є ключовими чинниками соціальної згуртованості (Економічні засади, 2022).

Водночас, можемо зазначити, що соціальна згуртованість є, організованою на основі спільності інтересів, взаємодовірі, програми дій, цілей розвитку, активній участі членів територіальної громади у розв'язанні питань місцевого значення.

Організацію ресурсів для реалізації соціально-економічних ініціатив, сприяння соціальної відповідальності бізнесу, досягнення стійкості до неочікуваних та досить непрогнозованих ситуацій забезпечує соціальна згуртованість територіальної громади (Економічні засади, 2022).

У статті «Соціальна згуртованість. Чому це важливо для громади» зазначається, що рівень соціальної згуртованості сприяє соціальній відповідальності, громадській активності та справедливим стосункам з органами влади в громаді (Соціальна згуртованість, 2022).

Необхідно окреслити роль соціальної згуртованості для організації соціальної роботи у територіальній громаді. Наразі, розуміння соціальної роботи розширюється та полягає

у наснаженні, згуртовуванні, залученні територіальної громади до покращення соціального благополуччя та власного добробуту. Т. Семигіна зазначає, що соціальна робота це професія, підґрунтям якої є практика, академічна дисципліна, яка стимулює соціальні зміни, розвиток, соціальну згуртованість, активізацію членів громади (Міжнародна соціальна робота, 2015).

Міжнародна соціальна робота також орієнтується на такі цілі, як от: зміцнення демократії, глобальна солідарність, заохочення та спонукання до прийняття важливих та ефективних рішень, сталий розвиток (Ahmadi, 2003). Соціальна згуртованість, є одним із способів реалізації цих цілей.

Основні теорії сучасної соціальної роботи ґрунтуються на покращенні якості життя кожного члена територіальної громади. І, саме, соціальна інклюзія та поступове збільшення участі мешканців територіальної громади у прийнятті відповідальних рішень може це забезпечити (Лях, Спіріна, Лехолетова, 2022). Перш за все, це подолання соціальної несправедливості, виключення людини з певної системи соціальних відносин, упереджень, дискримінації та подальша активна адаптація й позитивна соціалізація, формування резилієнсу, тобто здатності отямитися після життєвих негараздів, нещасних випадків травм. Повномасштабне вторгнення росії на територію України, окупація, важка соціальна, політична, економічна ситуація в країні призводить до зниження рівня життя членів територіальної громади та соціального благополуччя сімей з дітьми, які потребують негайної допомоги.

Наразі, зрозумілим та доступним підходом є резилієнс, який вже можна застосовувати у територіальній громаді аби уникнути ще більшої травматизації мешканців, які перебувають у складній, проблемній ситуації, допомогти та захистити права тих, хто найбільше постраждав (Спіріна, 2022).

Вагомий внесок в розвиток соціальної згуртованості роблять представники неурядових організацій, проекти яких спрямовані на залучення місцевої влади та жителів громади для досягнення тих чи інших соціально значимих цілей. Зокрема, реалізація таких проектів спрямована на посилення спроможності представників органів місцевого самоврядування в питаннях вибудовування ефективної взаємодії

з внутрішньо переміщеними особами та організаціями громадянського суспільства. Як приклад дієвості таких соціальних проєктів, варто згадати програму «Стійкість», яку впроваджує Міжнародна благодійна організація «Фонд Східна Європа» у консорціумі неурядових організацій на чолі з ERIM (Франція), у партнерстві з Фондацією домів з прав людини, Домом прав людини – Тбілісі, Чорноморським фондом регіонального співробітництва та коштом Європейського Союзу. Основна мета програми – показати досвід українських громад із адаптації та інтеграції вимушено переміщених осіб задля підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування.

В межах цієї програми Фонд працював із громадами «в полі»: провів низку онлайн-та офлайн-воркшопів, де визначали спільні проблеми та шляхи їх вирішення. Учасники воркшопів сфокусувалися на спільності викликів, які стоять перед їхніми громадами, серед яких: вивчення потреб ВПО, налагодження комунікації з ВПО, інтеграція ВПО у громаду і залучення їх до її розвитку, забезпечення підтримки ВПО через місцеві бюджетні програми тощо. Зокрема, вони дійшли висновку, що адаптація ВПО буде успішною, коли нові жителі стануть членами громади, будуть зайняті певною діяльністю та, зрештою, зможуть самостійно себе забезпечувати.

Крім цього, одним з компонентів програми «Стійкість» було виділення грантів місцевим громадським організаціям на реалізацію соціальних ініціатив в громадах, серед яких: посилення адаптивних спроможностей в умовах вимушеного переміщення, підтримка економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючі громади, заходи (майстер-класи, танцювальні класи, тренінги) спрямовані на підтримку соціальної та культурної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючих громадах, створення коворкінгів та пунктів стійкості, стажування для студентів-ВПО тощо.

Оцінювання соціальної згуртованості громади може здійснюватися за допомогою різних ознак і показників. Ось деякі з них, на нашу думку:

Взаємодія і комунікація (Громада активно спілкується і взаємодіє між собою (зустрічі, спільні заходи, громадські обговорення, соціальні мережі тощо);

Взаємодопомога і соціальні мережі (У згуртованій громаді існують розвинуті соціальні мережі і системи взаємодопомоги);

Забезпечення соціальної справедливості (Згуртована громада приділяє належну увагу проблемам соціальної справедливості та працює над їх вирішенням);

Різноманітність і включеність (Згуртована громада може включати в себе різні групи та індивідів, але вони відчують себе частиною спільності та отримують рівні можливості та захист);

Солідарність і підтримка (У згуртованій громаді існує взаємна підтримка та відчуття солідарності між її членами. Люди готові допомагати один одному в скрутний момент);

Спільні інтереси та діяльність (Громада може вважатися згуртованою, якщо її члени беруть участь у спільних інтересах і колективній діяльності, наприклад: волонтерство, ініціативи);

Спільні цінності та цілі (Соціально згуртована громада має спільні цінності, цілі та переконання. Її члени роблять спільні зусилля для досягнення спільних цілей);

Стабільність і тривалість (Згуртована громада зазвичай має стабільні відносини між її членами і існує протягом тривалого періоду);

Участь у прийнятті рішень (У згуртованій громаді її члени беруть активну участь у прийнятті рішень, що стосуються життя та розвитку громади).

Загалом, оцінка соціальної згуртованості вимагає комплексного підходу і врахування різних аспектів спільності. Термін «соціальна згуртованість» може бути розглянутий з різних точок зору, і кожна громада може мати власні ознаки і показники.

Висновки. Необхідно зауважити, що для сучасної соціальної роботи важливим є насадження, що сприяє соціальній згуртованості територіальної громади та активізації її мешканців задля участі в прийнятті важливих та ефективних рішень.

Соціальні працівники мають мотивувати, надихати членів територіальної громади до самостійного прийняття виважених рішень та, найважливіше, усвідомлювати відповідальність за результати й наслідки таких дій. Суттєвою складовою згуртованості територіальної громади є участь її членів у плану-

ванні, впровадженні змін та оцінці власних потреб задля покращення якості життя. Важливо наголосити, що соціальні працівники не мають жодних переваг та привілеїв, а здійснюють свою діяльність на засадах рівності й партнерства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Економічні засади сприяння згуртованості громад : аналіт. доп. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/zgurtovanist-dop.-pravki_direktora-red-15.12_01_el_nauk_vidannya_gotove2_07_07_2022.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
2. Кирилюк В. В. Основні чинники формування соціальної згуртованості суспільства. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія «Економіка»*. 2014. Т. 19. № 2(5). С. 55–59.
3. Лях Т. Л., Спіріна Т. П., Лехолетова М. М. Методи оцінки територіальною громадою власних потреб. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / ред. О. Бартош. Ужгород, 2022. С. 178–181. DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.178-181
4. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2015. № 1-2. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_1-2_3 (дата звернення: 12.06.2023).
5. Посібник для навчання з питань соціальної згуртованості й безбар'єрного середовища в молодіжному секторі, проєкт / ред. Валентина Леснова, 2022. 160 с.
6. Скоркіна А. О., Сергієнко Т. І. Внутрішньополітична інтеграція сучасного українського суспільства в умовах інформаційної війни. *The 3-rd International scientific and practical conference «Priority directions of science development»*: (December 28-29, 2019, Lviv, Ukraine). P. 620-625.
7. Соціальна згуртованість. Чому це важливо для громади. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15453> (дата звернення: 12.06.2023).
8. Спіріна Т. П. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника.. *Information and innovative technologies in the turbulence era* : монографія. Katowice, 2022. P. 232–249. URL: <https://doi.org/10.54264/M014> (дата звернення: 12.06.2023)
9. Стожок Л. Г. Соціальна вразливість та її особливості в період кризи. Формування ринкової економіки: зб. наук. пр.; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2010. Спец. вип: Соціально-трудові відносини: теорія та практика : у 3 т. / Т. 2. С. 353–361
10. Ahmadi N. Globalisation of consciousness and new challenges for international social work. *International Journal of Social Welfare*. 2003. Vol. 12. P. 14–23.
11. Concerted development of social cohesion indicators : Methodological guide. 2005. 234 p. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf (last accessed: 12.06.2023).
12. New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion (approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 7 July 2010). 2010. 11 p. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010Strategy_ActionPlan_SocialCohesion.pdf (last accessed: 12.06.2023).

REFERENCES:

1. Ekonomichni zasady spriannia zhurtovanosti hromad [Economic principles of promoting community cohesion]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/zgurtovanist-dop.-pravki_direktora-red-15.12_01_el_nauk_vidannya_gotove2_07_07_2022.pdf [in Ukrainian].
2. Kyryliuk, V.V. (2014). Osnovni chynnyky formuvannia sotsialnoi zhurtovanosti suspilstva [The main factors in the formation of social cohesion of society]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova. Seriiia «Ekonomika» – Bulletin of the Odesa National University named after I. I. Mechnikova. "Economy"*, 19(2), 55–59 [in Ukrainian].
3. Liakh, T.L., Spirina, T.P., & Lekholetova, M.M. (2022). Metody otsinky terytorialnoiu hromadoiu vlasnykh potrebu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia: Pedahohika* [Methods of assessment by the territorial community of its own needs]. *Sotsialna robota*, 1(50), 178–181. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.50.178-181> [in Ukrainian].
4. Semyhina, T.V. (2015). Mizhnarodna sotsialna robota: hlobalni priorytety sotsialnoho rozvytku i nove vyznachennia sotsialnoi roboty [International social work: global priorities of social development and a new definition of social work]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy – Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*, 1-2. S, 6–11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_1-2_3 [in Ukrainian].

5. Liesnova, V. (Ed.). (2022). *Posibnyk dlia navchannia z pytan sotsialnoi zghurtovanosti y bezbariernoho seredovyshcha v molodizhnomu sektori : proiekt [Guide for training on issues of social cohesion and barrier-free environment in the youth sector: project]* [in Ukrainian].

6. Skorkina, A.O., & Serhiienko, T.I. (2019). Vnutrishnopolitychna intehtratsiia suchasnoho ukrainskoho suspilstva v umovakh informatsiinoi viiny o1 Domestic political integration of modern Ukrainian society in the conditions of information warfare]. *The 3-rd International scientific and practical conference «Priority directions of science development»* (pp. 620–625). Lviv [in Ukrainian].

7. Sotsialna zghurtovanist. Chomu tse vazhlyvo dlia hromady [Social cohesion. Why is it important to the community]. *Detsentralizatsiia*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15453> [in Ukrainian].

8. Spirina, T.P. (2022). Pryiniattia efektyvnykh rishen yak skladova profesiinoi kultury sotsialnoho pratsivnyka [Making effective decisions as a component of the professional culture of a social worker]. *Information and innovative technologies in the turbulence era* (pp. 232–249). URL: <https://doi.org/10.54264/M014> [in Ukrainian].

9. Stozhok L. H. (2010) Sotsialna vrazlyvist ta ii osoblyvosti v period kryzy [Social vulnerability and its features in crisis]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky : zb. nauk. pr.*, 2, pp. 353–361. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

10. Ahmadi, N. (2003). Globalisation of consciousness and new challenges for international social work. *International Journal of Social Welfare*, 12, 14–23.

11. Concerted development of social cohesion indicators : Methodological guide. 2005. 234 p. Retrieved from https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf

12. New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion (approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 7 July 2010). 2010. 11 p. Retrieved from https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010Strategy_ActionPlan_SocialCohesion.pdf

УДК 37.015.3:159.954-053.6]:316.7

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.8>

Галина ОЛІЙНИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Юлія КРЕХОВЕЦЬ

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», факультет педагогіки та психології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46023

ORCID: 0009-0001-7571-9103

Бібліографічний опис статті: Олійник, Г., Креховець, Ю. (2023). Формування і розвиток творчих здібностей підлітків з використанням соціокультурної діяльності. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 61–66, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.8>

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено та висвітлено шляхи формування і розвитку творчих здібностей підлітків з використанням соціокультурної діяльності. Наведено наукові трактувань поняття «творчість» відповідно до: Великого тлумачного словника сучасної української мови; українського педагогічного словника; Cambridge Academic Dictionary та Artificial Intelligence. Розкрито мету, яка полягає у дослідженні та висвітленні шляхів формування і розвитку творчих здібностей підлітків з використанням соціокультурної діяльності. Досліджено думки античних філософів, наукові праці зарубіжних психологів та психологів сьогодення. Виокремлено перелік компонентів, які входять до складу творчих здібностей, а саме: мотиваційно-творча активність; інтелектуально-логічні здібності; інтелектуально-евристичні здібності; комунікативні здібності та здібності до самоорганізації. Розкрито зміни в процесі творчості відповідно до плину часу з віком. Доведено, що підлітковий вік є найкращим періодом для розвитку творчих здібностей через відсутність значних стереотипів в особистості, та наявність «дитячої» мрійливості. Досліджено уподобання підлітків щодо вільного проведення часу та дозвільної діяльності. Проаналізовано ігрові VR технології, як один із елементів формування та розвитку творчих здібностей в підлітковому віці. Висвітлено переваги та недоліки даної технології та її впливу на особистість підлітка. Виокремлено роль соціального педагога, як важливої постаті у роботі з підлітками, їхньому навчанню, вихованню та розвитку.

Ключові слова: творчість, творчі здібності, підлітки, соціальний педагог, соціокультурна діяльність.

Halyna OLIINYK

PhD., Associate Professor, Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ternopil National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa str, Ternopil, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Yuliia KREKHOVETS

Candidate of the second (master's) level of higher education, specialty 011 "Educational and pedagogical sciences", Faculty of Pedagogy and Psychology, Ternopil National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa str, Ternopil, Ukraine, 43025

ORCID: 0009-0001-7571-9103

To cite this article: Oliinyk, H., Krekhovets, Y. (2023). Formuvannia i rozvytok tvorchykh zdbnostei pidlitkiv z vykorystanniam sotsiokulturnoi diialnosti [Formation and development of creative abilities of teenagers using socio-cultural activities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 61–66, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.8>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF ADOLESCENTS USING SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES

The article examines and highlights the ways of formation and development of creative abilities of teenagers using socio-cultural activities. Scientific interpretations of the concept of "creativity" are given in accordance with: the Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language; Ukrainian pedagogical dictionary; Cambridge Academic Dictionary and Artificial Intelligence. The goal is revealed, which consists in researching and highlighting the ways of formation and development of creative abilities of teenagers using socio-cultural activities. The opinions of ancient philosophers, scientific works of foreign psychologists and psychologists of today have been studied. The list of components that make up creative abilities is highlighted, namely: motivational and creative activity; intellectual and logical abilities; intellectual and heuristic abilities; communication skills and self-organization skills. Changes in the process of creativity in accordance with the passage of time with age are revealed. It has been proven that adolescence is the best period for the development of creative abilities due to the absence of significant stereotypes in personalities and the presence of "childish" dreaminess. The preferences of teenagers regarding free time and leisure activities were studied. Game VR technologies are analyzed as one of the elements of formation and development of creative abilities in adolescence. The advantages and disadvantages of this technology and its influence on the adolescent's personality are highlighted. The role of the social pedagogue is singled out as an important figure in working with teenagers, their education, upbringing and development.

Key words: *creativity, creative abilities, teenagers, social pedagogue, socio-cultural activity.*

Актуальність проблеми. В теперішньому світі творчість та креативність набувають надзвичайно вагомого значення і прирівнюються до ваги золота. Наука та техніка з кожним роком вдосконалюються, іноді навіть випереджаючи процес еволюції, втім разом з цим людство стикається з новими викликами у різних сферах діяльності і безліч з цих викликів пов'язані із збереженням людської нації, створенням комфортного середовища для кожної людини та можливості реалізації своїх талантів.

Роботодавці дедалі частіше є зацікавленими в особах із вираженими творчими здібностями та здатністю до креативного мислення. Вони впевнені, що такі особистості принесуть успіх для компанії та й всього людства, зможуть збагатити світ новими відкриттями і винаходами. Водночас з цим питанням проблемою також постає значна технізація в багатьох сферах життя людини: науці, культурі, побуті і т. п. Штучний інтелект – його доступність для кожного не лише полегшує життя людей, але й носить в собі негативний вплив особливо на нове покоління.

Підлітки XXI століття активно взаємодіють з будь-яким видом техніки. Для них простіше знайти відповідь в інтернеті, або звернутися за допомогою до штучного інтелекту, ніж мислити самостійно. Вони не знають, як правильно скерувати свої думки, не вміють нестандартно мислити, шукати шляхи виходу із різних ситуацій та використовувати свій внутрішній потенціал. Підлітки плывуть за течією життя і не прагнуть змінити щось в цій течії, додати нових барв. Такі результати

в подальшому призведуть до спустошення суспільства, його деградації.

Неможливо придумати велосипед, коли він вже існує і був винайдений декілька років назад, однак, за наявності творчих здібностей та творчого підходу в особистості ідею велосипеду можна реконструювати. В підсумку ми отримаємо зовсім новий винахід з новою функціональністю та можливостями використання. І це лише один приклад із тисячі завдяки якому можна побачити важливість розвитку творчих здібностей, а особливо актуальним дане питання буде для тих, хто переходить етап із споживача людських благ та стає на шлях їх творіння, а також для інших – кому не байдужий прогрес розвитку людства.

Соціокультурна діяльність є одним із найкращих методів розвитку творчих здібностей в підлітків. Вона постає у вигляді у вигляді системи форм, засобів та методів, які впливаючи на особистість призводять до розвитку її здібностей, талантів, сприяють навчанню, вихованню та розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливий внесок в дослідження поняття творчих здібностей зробили античні філософи: Аристотель, Геракліт, Демокрит, Піфагор, Платон, Сократ.

Проблема творчості та творчих здібностей розглядається в роботах таких зарубіжних психологів та дослідників, як: І. Кант, К. Юнг, Дж. Келлі, Альфред Адлер, Ф. Баррон, П. Мейсбургер, а також українських науковців: І. А. Волощук, В. Ф. Калашин, С. О. Сисоєва, Л. В. Шелестова.

Мета дослідження полягає у дослідженні та висвітленні шляхів формування і розвитку творчих здібностей підлітків використовуючи соціокультурну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи творчість, як процес, можемо стверджувати, що вона знаходила своє існування ще задовго до створення людства. Першим творцем в історії створення світу, її матеріальної та духовної складових виступає – Бог. Він започаткував ланку творення передавши людині дар до її продовження в фізичному світі.

В епоху Середньовіччя будь-які дивакуваті думки засуджувалися, а особистостей, які їх породжували чекала в кращому випадку нелегка доля; в гіршому – смертний вирок. В подальші часи, відбувся умовний поділ людей на два типи: генії та диваки. Тих, хто на відріз був не схожий на інших мисленням, ідеями та результатами своїх задумів називали чудаками. Інших, які зуміли досягти великих успіхів та розвинути свою діяльність відшліфувавши її до ідеалу, при цьому виділитися різнобарвністю уяви: геніями, мислителями, наукознавцями. Вони мали шану серед народу і могли вчити інших. І коли перших гнобили та зневажали, тоді других любили, поважали, хотіли бути схожими на них, їхніми роботами захоплювалися, а продукт думки виставляли напоказ захоплюючись інакодумством.

Праці перших античних філософів чітко демонструють їхнє зацікавлення творчістю, як процесом та результатом людської уяви. Аристотель, Геракліт, Демокрит, Піфагор, Платон, Сократ та інші – першими почали формувати хоча б мінімальне уявлення про поняття «здібності» і «творчі здібності».

Платон один із перших ввів в науку термін «здібності». Вважав, що кожна людина має певний ліміт здібностей, які може використати протягом свого життя і відповідно до цього повинна займати доцільне місце в суспільстві. Також наголошував на божественній природі творчих здібностей (Plato's). Аристотель поділяв думку Платона стосовно здібностей, як дарунку богів, але заперечував їхню обмеженість. Натомість говорив, що здібності можна розвивати завдяки оточенню в якому перебуває особистість або через виховання. Зробив поділ здібностей на два види: вроджені та набуті.

Німецький філософ І. Кант пов'язав творчі здібності із продуктивною здатністю уяви і відвів їй вагоме місце в творчому процесі. Стверджував, що уява є сполучною ланкою між спостереженням та досвідом і в кінцевому результаті причиною творчих задумів. Вважав, що саме завдяки творчим здібностям людина швидше може пізнати світ та дослідити його (Говорун, 2012).

Психоаналітик К. Юнг говорив, що дар творчості, який людина отримала від богів є не лише благословенням, але й прокляттям. З однієї сторони особистість прагне щастя, гармонії та спокою, а з іншої повинна виходити із зони комфорту, щоб займатися пошуком натхнення і створювати грандіозні та великі речі. Вважав, що під час творчого процесу людина постає не лише творцем реальності, але й «скульптором» для власної особистості, перебуває в пошуках самої себе, більше пізнає власні внутрішні прагнення та бажання (Jung).

Автор теорії особистісних конструкторів Дж. Келлі провів паралель між власною теорією та творчістю. Стверджував, що особистості з розвиненими творчими здібностями мають певний, уявний, набір конструкторів завдяки яким вони отримують інформацію від світу, потім аналізують її та модифікують у новий об'єкт або предмет. Наголошував на важливості когнітивних процесів, індивідуального та суб'єктивного досвіду на розвитку творчих здібностей (Kelly).

В контексті здійснюваного дослідження нам відгукнулася думка Альфреда Адлера. Попри те, що у своїй специфіці він не зосереджувався на творчості, як окремій темі, однак сказав дуже влучні слова: кожна людина по своїй натурі є творчою. Цим самим, кожна людина може бути творцем, адже у кожній наявні творчі здібності. Адлер вважав, що бажання людини виділитися із «сірої маси» спонукає її до здійснення творчої діяльності (Adler) Не можемо сказати погано це чи добре, однак якщо бажання «заявити про себе» через творчість не переходить міри розумного, тоді запросто має право на існування.

Не менш цікавими стали думки Френка Баррона, цей чоловік твердо може носити звання піонера психології творчості. Він чимало часу приділив задля дослідження ідеї «творчого

генія». Наступними словами описував творчих людей: «*Creative people are especially observant, and they value accurate observation (telling themselves the truth) more than other people do*». Також писав: «Creativity is a quest for meaning. It is an attempt to penetrate the mystery of the self, and perhaps the even greater mystery of Being» (Barron).

Через значні розбіжності в поглядах, впродовж останніх кількох років вчені активно займаються дослідженнями, що поправді слід вважати творчістю і які характеристики наявні у творчої особистості. Донедавна це питання не вважалося таким вагомим, а всі трактування дослідників ґрунтувалися на їхніх власних поглядах та досвіді.

Вчені сьогодення: Волощук І. А., Калошин В. Ф., Сисоєва С. О., Шелестова Л. В. – вважають, що рівень інтелекту впливає на розвиток творчих здібностей. Наголошували на важливості «проблемних ситуацій» і порівнюють їх з «ключами» до відкриття творчих здібностей. Говорять, що важливим для підлітків є досліджувати та розвивати гнучкість мислення і в подальшому це сприятиме до знаходження нестандартних ідей (Волощук, Калошина, Сисоєва, Шелестова).

Незважаючи на численні дослідження поняття «творчість» воно все ж залишається неоднозначним. П. Мейсбургер у 2009 році задля власного дослідження, яке стосувалося творчого середовища, та творчості як феномену дослідив безліч наукових праць та нарахував близько сотні трактувань поняття «творчість». В таблиці 1 наведемо деякі трактування вищезгаданого поняття.

Творчі здібності включають перелік компонентів, які в сукупності впливають на розумові процеси людини (Міщиха, 2007):

- мотиваційно-творча активність (жага до нових відкриттів, творчих злетів; бажання само-розвиватися; бути творцем);

- інтелектуально-логічні здібності (здатність логічно мислити; співставляти факти);

- інтелектуально-евристичні здібності (здібності генерувати нові ідеї; творчо та нестандартно мислити);

- комунікативні здібності (вміння слухати та чути людину; налагоджувати ефективну комунікацію з співрозмовником);

- здібності до самоорганізації (самоконтроль; саморозвиток).

Стосовно самих творчих процесів та їхньої зміни відповідно до плину часу, проаналізувавши різноманітні джерела, можемо дійти до думки, що по мірі дослішання творчі здібності стають менш вираженими, адже саме так працює мозок людини, він починає орієнтуватися на соціум, розділяючи в ньому уявне та реальне. Перше відкидається з позначкою – неможливе для здійснення, а весь інший час присвячується другому, як ефективному і єдиному шляху провадження діяльності.

Підлітковий вік є перехідною фазою росту та розвитку і найбільш маргінальним періодом життя людини. Підлітка вже не можна віднести до дитини, бо він нею не є, але й не можна вважати повноцінно дорослою особистістю, тому що для нього ще недоступні певні соціальні ролі та можливості. Якщо ж подивитися з третьої сторони, то саме цей період вважається ідеальним для формування особистості і розвитку її творчих здібностей. В підлітків на половину менше стереотипів щодо соціального життя, ніж у дорослих, відповідно і фантазувати вони ще розучилися до кінця.

Сучасні підлітки доволі активні. Вони воліють більше часу проводити в колі однодумців,

Таблиця 1

Джерело	Визначення
Великий тлумачний словник сучасної української мови	«Творчість – діяльність людини, спрямована на створення духовних та матеріальних цінностей; діяльність, проінята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку». «Креативність – творча, новаторка діяльність».
Український педагогічний словник	«Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення».
Cambridge Academic Dictionary	«Creativity – the ability to produce original and unusual ideas, or to make something new or imaginative».
Artificial Intelligence	«Creativity – the production of ideas and objects that are both novel or original and worthwhile or appropriate, that is, useful, attractive, meaningful, or correct»

ніж на самоті. Захоплюються спортом, музикою танцями, подорожами, вивченням іноземних мов, шукають хоббі, яке їм буде до душі. Між пасивним та активним дозвіллям – однозначно оберуть активне.

На теперішній момент, щодо формування та розвитку творчих здібностей підлітків ми розглядаємо гру, та ігрову діяльність, як один із елементів соціокультурної діяльності. Гра, як педагогічний інструмент виступає чудовим способом навчання, виховання та розвитку особистості підлітка. В. Сухомлинський висловився про гру, як чудовий старт і початок для формування в підлітків творчих здібностей, адже саме у грі вони створюють свій світ: вигаданий, але водночас реальний. Особливість гри полягає в простому її застосуванні, адже ігри бувають різними та в різному форматі, з різною кількістю матеріалів, або зовсім без потреби в додаткових матеріалах.

Зараз набувають популярності VR ігри. На жаль, далеко не кожен підліток має змогу грати в такі ігри вдома, проте існують заклади, куди він може завітати з друзями, щоб провести своє дозвілля. В м. Тернопіль такий заклад носить назву «AfterLife VR club». В даному клубі налічується близько 70 ігор – це й інтелектуальні квести, пригодницькі ігри, розвивальні, сюжетні та інші.

Перевагою ігор VR в творчому розвитку підлітка є як і сюжет, так і відчуття «реальності». Окуляри VR дозволяють не просто уявити ігровий світ, а зануритися в нього, побувати на різних локаціях та місцевостях – без загрози для здоров'я, а головне дозволяє відчутти, що нереальне все ж може бути реальним.

Також дуже важливим є особистість соціального педагога. Працюючи з підлітками повинен бути ерудованою, харизматичною та творчою людиною, щоб зацікавити тих, кого він навчатиме.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, дослідники прийшли до висновку, що творчі здібності можна і потрібно розвивати. Творчість – це не лише мистецтво, чи культура, але й частина повсякденного життя та частина будь-якої нашої діяльності. Для підлітків є важливим не лише моральний та духовний розвиток, але й творчий і тоді через певний період машина часу існуватиме не лише на екранах кінофільмів, але й у реальному житті. Розвиток інших – це вклад в майбутнє, який ніколи не буде зайвим і стовідсотково принесе свої плоди.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на вивчення театру та кінематографу, як способів формування та розвитку творчих здібностей підлітків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000; уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь: Перун. 2005. VIII, 1728 с.
2. Волошук І. А. Мотивація творчості молодого вчителя як основа його готовності до інноваційної педагогічної діяльності. *Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету*. Вип. 2 (5). Херсон. 2011. С. 226-230.
3. Говорун Д. І. Творча уява в естетичній теорії Канта. *Вісник Черкаського університету*. 2012. С. 5-11.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь. 1997. 366 с.
5. Калашин В. Ф., Гоменюк Д. В., & Сушенцева Л. Л. Розвиток творчості учнів. Харків. Основа. 2008.
6. Міщина Л. П. Психологія творчості : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець. 2007. 448 с.
7. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості. Київ. Міленіум. 2006. 346 с.
8. Шелестова Л. В. Дослідження процесу розвитку творчих здібностей старшокласників у практиці профільного навчання. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. № 1 (20). 2018. С. 21-32.
9. Alfred Adler. Institutes of San Francisco & Northwestern Washington. *Classical Adlerian Depth Psychotherapy*. Volume I. Part One: Overview of Classical Adlerian Theory. Chapter 1: Creative Power. URL: <http://www.adlerian.us/cadr-ch1.htm> (дата звернення: 29.08.2023).
10. Artificial Intelligence. URL: <https://chat.openai.com/> (дата звернення: 29.08.2023).
11. Cambridge Academic Dictionary: Creativity. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/creativity> (дата звернення: 29.08.2023).
12. Carl Jung: On the Cost of Creativity. URL: <https://jungcurrents.com/jung-creative-fire-artist> (дата звернення: 29.08.2023).
13. Frank Barron – Pioneer in the Psychology of Creativity. URL: <https://www.creativeabs.com/en/creative-people/219-frank-barron.html> (дата звернення: 29.08.2023).

14. Kelly G. *The Psychology of Personal Constructs*. 1st ed. Taylor and Francis. URL: <https://www.perlego.com/book/1711038/the-psychology-of-personal-constructs-volume-one-theory-and-personality-pdf> (дата звернення: 29.08.2023).

15. Plato's Philosophy Of Art In Ion: The Divine Madness Of Poetry. URL: <https://www.thecollector.com/plato-philosophy-ion-art/> (дата звернення: 29.08.2023).

REFERENCES:

1. Busel V. (Ed.) (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [The great explanatory dictionary of Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: Perun. 250000 words. VIII, 1728 p. [in Ukrainian].
2. Voloshchuk, I. (2021). Motivation of Creative Activity for Young Teachers as the Basis of their Readiness for Innovative Pedagogical Work. *Collection of Scientific Papers of Kherson National Technical University*. Kherson. 2(5)
3. Hovorun, D. (2021). Creative Imagination of Kant's Aesthetic Theory. *Bulletin of Cherkasy University*.
4. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Lybid. 336 p.
5. Kaloshyn, V., Homeniuk, D., & Sushentseva, L. (2008). Development of Students' Creativity. Kharkiv: Osnova.
6. Mishchukha, L. (2007). *Psychology of Creativity: Educational Manual*. Ivano-Frankivsk: Hostynets. 448 p.
7. Sysoieva, S. (2006). *Fundamentals of Pedagogical Creativity*. Kyiv: Millennium. 346 p.
8. Shelestova, L. (2018). Research on the Development of Creative Abilities of High School Students in the Practice of Profiled Education. *Pedagogical Innovations: Ideas, Realities, Prospects*. 1(20).
9. Adler, A. (2023, August 29). Institutes of San Francisco & Northwestern Washington. *Classical Adlerian Depth Psychotherapy*. Volume I. Part One: Overview of Classical Adlerian Theory. Chapter 1: Creative Power. Retrieved from <http://www.adlerian.us/cadp-ch1.htm>
10. Artificial Intelligence. (2023, August 29). Retrieved from <https://chat.openai.com/>
11. Cambridge Academic Dictionary. (2023, August 29). Creativity. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/creativity>
12. Carl Jung. (2023, August 29). On the Cost of Creativity. Retrieved from <https://jungcurrents.com/jung-creative-fire-artist>
13. Frank Barron. (2023, August 29). Pioneer in the Psychology of Creativity. Retrieved from <https://www.creativeabs.com/en/creative-people/219-frank-barron.html>
14. Kelly, G. (2023, August 29). *The Psychology of Personal Constructs*. 1st ed. Taylor and Francis. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/1711038/the-psychology-of-personal-constructs-volume-one-theory-and-personality-pdf>
15. Plato's Philosophy Of Art In Ion. (2023, August 29). The Divine Madness Of Poetry. Retrieved from <https://www.thecollector.com/plato-philosophy-ion-art/>

УДК 37.342

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.9>

Валерій ПЕТРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Ігор ПЕТРОВИЧ

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0009-0007-3813-3852

Ірина ЧАРИКОВА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-50580-5216

Бібліографічний опис статті: Петрович, В., Петрович, І., Чарікова, І. (2023). Інформаційно-комунікаційна діяльність установ соціальної сфери: правовий аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 67–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.9>

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В сучасних умовах розбудови інформаційного суспільства, стрімкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій формуються новітні суспільні відносини у різних сферах життєдіяльності людини. У статті встановлено, що оскільки потреби суспільства постійно зростають, то вимогою часу є розробка та впровадження якісно нових соціальних послуг у сфері соціального забезпечення. Відповідно все це потребує нових форм комунікації, які характеризуватимуться ще більшою оперативністю, відкритістю, прозорістю, ефективністю та якістю.

Зазначено, що система державного регулювання соціальної сфери та впровадження нових інструментів цифрового врядування включає в себе формування законодавчої бази та ефективне втілення законів у діяльності установ, що здійснюють надання соціальних послуг для задоволення потреб населення, соціального захисту кожної людини, створюють та забезпечують оптимальний доступ до основних інформаційних ресурсів через автоматизовані інформаційні системи та канали їх реалізації.

Метою дослідження є характеристика правового забезпечення інформаційно-комунікаційної діяльності установ соціальної сфери.

Наголошено, що електронні комунікації відіграють значну роль у повсякденному житті кожної людини та є невід'ємною частиною функціонування інформаційного простору. В епоху всеохоплюючої «діджиталізації» в Україні на законодавчому рівні встановлено електронний формат взаємодії суб'єктів відносин, пов'язаних з електронним документообігом. Проте, звісно, законодавча база повинна постійно удосконалюватися, щоб відповідати сучасним потребам та вимогам суспільства. Для вирішення проблем щодо оновлення державного регулювання відносин у соціальній сфері необхідно зосередити головну увагу на вдосконаленні та гармонізації нормативно-правової бази використання цифрових заходів взаємодії у процесі діяльності установ соціальної сфери та громадянами.

Ключові слова: інформаційне суспільство, соціальна сфера, соціальне забезпечення, інформаційно-комунікаційна діяльність, нормативно-правова база.

Valeriy PETROVYCH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Avenue, 13, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Ihor PETROVYCH

PhD Student at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Avenue, 13, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0009-0007-3813-3852

Iryna CHARIKOVA

PhD in Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Avenue, 13, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-50580-5216

To cite this article: Petrovych, V., Petrovych, I., Charikova, I (2023). Informatsiino-komunikatsiina diialnist ustanov sotsialnoi sfery: pravovyi aspekt [Information and communication activities of the social institutions: legal aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 67–73, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.9>

INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES OF THE SOCIAL INSTITUTIONS: LEGAL ASPECT

In modern conditions of development of information society, rapid introduction of information and communication technologies, new social relations are formed in various spheres of human activity. The article establishes that since the needs of society are constantly growing, the requirement of time is the development and implementation of qualitatively new social services in the field of social security. Accordingly, all this requires new forms of communication, which will be characterized by even greater efficiency, openness, transparency, efficiency and quality.

It is noted that the system of state regulation of the social sphere and the introduction of new instruments of digital governance includes the formation of a legislative framework and effective implementation of laws in the activities of institutions providing social services to meet the needs of the population, social protection of each person, create and ensure optimal access to basic information resources through automated information systems and channels of their implementation.

The aim of the study is to characterize the legal support of information and communication activities of the social institutions.

It is emphasized that electronic communications play a great role in the daily life of each person and are an integral part of the functioning of the information space. In the era of comprehensive «digitalization» in Ukraine, the electronic format of interaction between the subjects of relations related to electronic document management has been regulated at the legislative level. However, of course, the legislative framework must be constantly improved in order to meet the modern needs and requirements of society. In order to solve the problems of updating the state regulation of relations in the social sphere, it is necessary to focus mainly on improving and harmonizing the regulatory framework for the use of digital interaction measures in the process of activities of social institutions and citizens.

Key words: *Information society, Social sphere, Social security, Information and communication activities, normative and legal regulation.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства особливої гостроти набуває питання модернізації державного управління, зокрема й у сфері соціального забезпечення. Набуває актуальності дослідження нормативно-правової бази інформатизації, впровадження та використання нових цифрових технологій взаємодії між соціальними агенціями та громадянами у процесі діяльності установ соціальної сфери. У прийнятій 2020 р. «Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери» дано визначення поняття «соціальна сфера» як «сукупність управлінських та організаційних інституцій (органів, установ, організацій, закладів), які забезпечують підвищення рівня життя і надання

громадянам всіх видів соціальної підтримки та діяльність яких визначається відповідними законодавчими актами і фінансується за рахунок джерел, не заборонених законодавством» (Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, 2020).

Функціонування соціальної сфери є одним із важливих напрямів соціальної політики держави, що передбачає реалізацію соціального захисту і соціальних прав людини. Вона впроваджується через діяльність конкретних установ та організацій, що входять до соціальної інфраструктури держави. За визначенням І. Оксьоми, соціальна інфраструктура – це «стійка сукупність галузей і видів діяльності, що створюють умови для задоволення потреб

людини» (Оксьом, 2019, с. 53). Цей сегмент формує таке середовище, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та сприяє зростанню добробуту населення. Розвинена соціальна інфраструктура є необхідною умовою покращення рівня та якості життя населення і має позитивний вплив на соціально-економічний розвиток держави. Розв'язання соціальних проблем в епоху цифровізації потребує створення адекватної правової бази для формування нових суб'єктів соціальної політики, ефективного функціонування соціальної сфери з максимальним використанням переваг цифрового суспільства та підвищення ефективності задоволення потреб населення у соціальному обслуговуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання нормативно-правового регулювання інформаційно-комунікаційної діяльності установ соціальної сфери висвітлювали у своїх наукових розвідках Г. Блінов, К. Дубич, О. Кочемировська, І. Найда та К. Труба, І. Оксьом, А. Петрицький, О. Пищулін, Д. Терещенко, В. Чалик, Л. Яценко та О. Литвишко та інші. Низку праць науковців та практиків присвячено дослідженням питання інформатизації та цифровізації суспільства, автоматизації систем державного управління та соціального забезпечення: Л. Дітковська, П. Клімушин, Г. Кулина, Н. Налукова та інші. Проте правове регулювання функціонування інформаційно-комунікаційних ресурсів у соціальній сфері потребує подальшого системного дослідження.

Метою статті є характеристика нормативно-правового забезпечення інформаційно-комунікаційної діяльності установ соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства цифрові технології є невід'ємним елементом успішного реформування та функціонування соціальної сфери. Оскільки потреби суспільства постійно зростають, вимогою часу є розробка та впровадження якісно нових соціальних послуг. Інноваційність у сфері соціального забезпечення, новітні підходи до управління соціальними процесами в установах сфери соціального забезпечення нині неможливі без налагодженого прямого і зворотного зв'язку з соціумом, без обміну інформацією, повноцінного інформаційного супроводу їх діяльності, інформаційних і комунікаційних технологій. Г. Кулина та Н. Налу-

кова зазначають, що інформатизація діяльності установ соціального забезпечення передбачає збір і поширення інформації через різноманітні комунікаційні канали з метою доведення її до кінцевого користувача – споживача соціальних послуг, тим самим забезпечуючи підвищення ефективності й результативності соціального захисту й обслуговування громадян (Кулина, Налукова, 2020, с. 99). На думку, Г. Орел, інформація виступає головним чинником у створенні системи інтенсивного обміну із соціальними структурами на основі принципу інформаційної відкритості (Орел, 2021, с. 189).

Основоположним нормативно-правовим документом, що стосується інформації, є Закон України «Про інформацію», де у ст. 10 встановлені види інформації за змістом (Про інформацію, 1992). До інформації, що забезпечує реалізацію соціальних прав громадян та циркулює в інформаційних ресурсах соціальної сфери, В. Чалик відносить відомості: що дають можливість звернутись за державною соціальною допомогою на дітей; про соціальний статус громадянина; що містяться у свідоцтві про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, в пенсійному посвідченні, у електронній пенсійній справі; про інвалідність особи; про заробітну плату, сплачені страхові внески, розмір пенсії; про призначення житлових субсидій, соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям; про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах тощо (Чалик, 2022, с. 115).

Реалізацію, гарантії здійснення та захисту соціальних прав громадян, у тому числі й таких нових категорій, які з'явилися в останні роки – внутрішньо переміщені особи, особи, які постраждали від російської агресії, учасники АТО/ООС, учасники російсько-української війни тощо, забезпечує Конституція України, де в ст. 3 наголошується, що «людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю у державі» (Конституція, 1996). У ст. 46 зазначено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними» (Конституція, 1996).

Розглядаючи нормативно-правове регулювання функціонування інформаційних ресурсів, І. Оксьом зазначає, що основними законодавчими актами, які регулюють інформаційну взаємодію у соціальній сфері є також Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про адміністративні послуги», «Про електронну комерцію», Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України (Оксьом, 2019, с. 53). У сфері соціального захисту населення, на нашу думку, необхідно доповнити зазначений перелік такими нормативно-правовими актами як: Закони України «Про соціальні послуги», «Про зайнятість населення», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронні комунікації», «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» та інші. У 2003 р. Верховною Радою України було ухвалено базові Закони з реформування системи пенсійного забезпечення – «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Л. Яценко та О. Литвишко, у своїй науковій розвідці, звертають увагу, що національна нормативно-правова база регулювання соціальної сфери сформувалася та ґрунтується на нормах міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною – акти Організації Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародної організації праці (МОП), Ради Європи тощо. Вони спрямовані на створення і реалізацію загальнознайомих гуманістичних і демократичних світових стандартів розв'язання соціальних проблем. Серед міжнародних документів варто виділити: Загальну декларацію прав людини, Європейську соціальну хартію, Європейський кодекс соціального забезпечення, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і куль-

турні права, конвенції Міжнародної організації праці – «Конвенція про політику в сфері зайнятості», «Конвенція про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності» та інші (Яценко, Литвишко, 2023, с. 254).

Враховуючи загальні тенденції цифровізації всіх компонентів соціальної сфери, вчасним і доцільним стало прийняття «Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери» (далі «Стратегія»), де визначені напрями та завдання соціального захисту населення на основі єдиних підходів, стандартів і технологій (Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, 2020). «Стратегія» визначає соціальний захист населення як «систему забезпечуванню державою економічних, соціальних та організаційних заходів, що спрямовуються на підтримку найбільш вразливих верств населення» (Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, 2020). Змістова складова соціального захисту передбачає «будь-які соціальні виплати, пільги, послуги, заходи, що передбачені для громадян законодавством і забезпечуються інституціями соціального захисту за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством» (Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери, 2020).

Для реалізації «Стратегії» з жовтня 2022 р. Міністерством соціальної політики створена та впроваджена в дію у всіх регіонах України Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС) – єдина комплексна інформаційно-аналітична система соціальної сфери, що призначена для накопичення, зберігання та автоматизованого оброблення інформації щодо соціального захисту населення, створена з урахуванням новітніх інформаційних та управлінських технологій, єдиних сучасних стандартів якості обслуговування заявників, можливостей вироблення ефективних організаційних і структурних рішень. Вона повинна забезпечувати: створення єдиної інформаційної бази соціальної сфери, зокрема шляхом взаємодії інформаційних ресурсів соціальної сфери та їх інтеграції з іншими державними інформаційними ресурсами, у тому числі державними реє-

страми; усунення дублювання процесів і функцій інституцій соціального захисту, зокрема шляхом централізації цих процесів і функцій; стандартизацію та автоматизацію звернень громадян до установ та організацій у соціальній сфері, їх централізований моніторинг, а також перехід інституцій соціального захисту на електронний документообіг; підвищення продуктивності та якості обслуговування у соціальній сфері, можливість надання послуг у цій сфері на умовах аутсорсингу; постійний автоматизований моніторинг і контроль усіх фінансових потоків у соціальній сфері; надійний захист інформації, насамперед персональних даних громадян; підвищення рівня довіри населення до інституцій соціального захисту (Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери, 2020; Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери, 2021).

Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС) надала нові можливості для установ соціального захисту населення по всій території України, що забезпечує прискорення оформлення допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та вирішення проблемних ситуацій переселенців, суттєво полегшує оформлення всіх видів соціальних послуг (Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери, 2021). Як зазначає В. Перун, у повідомленні Прем'єр-міністра України Д. Шмигала звертається особлива увага на те, що «процес оформлення соціальної допомоги, субсидії, виплат, пенсійного посвідчення або статусу ВПО буде займати мінімум часу, а нарахування коштів – буде справедливим для всіх категорій громадян, що також призведе до зниження рівня бюрократії та корупції» (Перун, 2022).

У контексті цифрової трансформації, з травня 2023 р. Українська держава ініціювала та починає активно впроваджувати програму державної допомоги у відновленні пошкодженого через бойові дії житла «ЄВідновлення», за якою українці мають можливість отримати до 200 тисяч гривень на швидкий ремонт своїх домівок, які постраждали через війну. Заявку на компенсацію постраждали можна подати у спрощеному вигляді через портал чи додаток «Дія», а гроші отримати на спеціально відкритий картковий рахунок в одному з банків, які беруть участь у програмі (Сисак, 2023).

Г. Кулина та Н. Налукова наголошують, що розробка уніфікованої бази даних соціального забезпечення населення відповідає основним засадам побудови цифрової держави як взаємопов'язаної системи інформаційних і комунікаційних технологій, що ґрунтується на опрацюванні «великих даних», які забезпечені складним аналітичним інструментарієм (Кулина, Налукова, 2020, с. 100).

В. Чалик констатує, що соціальні питання в Україні регулюють щонайменше 170 Законів України, 400 постанов Кабінету Міністрів, 1100 відомчих і міжвідомчих наказів щодо соціального захисту населення. Це впливає й на законодавство, що регулює інформаційно-комунікаційні відносини у соціальній сфері. Проте, на думку дослідника, всі нормативно-правові акти, що функціонують у соціальній сфері, підлягають додатковому врегулюванню та подальшій систематизації (Чалик, 2022, с. 119).

Одним із перспективних напрямів у соціальній сфері, на думку І. Оксьом, є удосконалення правового регулювання функціонування інформаційних ресурсів, що включає завершення формування нормативно-правової бази щодо переходу на е-формат взаємодії у процесі діяльності між державою, бізнесом та громадянами; розвиток системи е-взаємодії між цими суб'єктами; упровадження різних форм ідентифікації учасників е-взаємодії; гармонізацію українського законодавства із нормами європейського права (Оксьом, 2019, с. 53). До цього переліку, на погляд В. Чалик, необхідно додати ще такий напрям удосконалення нормативно-правового регулювання інформаційних відносин у соціальній сфері як розробка стандартів формування, ведення, використання соціальних реєстрів, електронних кабінетів, веб-сайтів, електронних платформ та інших видів інформаційних ресурсів (Чалик, 2022, с. 120).

Висновки. Стрімке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності установ соціальної сфери, що здійснюють надання соціальних послуг для задоволення потреб, соціального захисту населення, потребує від них створення та забезпечення оптимального доступу до основних інформаційних ресурсів через автоматизовані інформаційні системи. Державне регулювання соціальної сфери та впровадження нових інструментів цифрового врядування включає в себе форму-

вання нормативно-правової бази та ефективно її втілення в діяльності установ соціальної сфери. Законодавча база повинна постійно удосконалюватися, щоб відповідати сучасним потребам та вимогам суспільства. Для модернізації

нормативно-правової бази у соціальній сфері необхідно зосередити увагу на вдосконаленні та гармонізації законодавства щодо цифрових заходів взаємодії у процесі діяльності установ соціальної сфери та громадянами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єдина інформаційна система соціальної сфери відкриває нові можливості для органів соціального захисту населення. URL: <https://www.ioc.gov.ua/news/18/>.
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Редакція від 01.01.2020). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кулина Г., Налукова Н. Інформатизація сфери соціального забезпечення як необхідна компонента формування цифрової економіки. *Світ фінансів*. 1(62). 2020. С. 95–106. DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2020.01.095>.
4. Оксьом І. Адміністративно-правові основи регулювання соціальної сфери за умов розвитку інформаційного суспільства. *Публічне управління*. № 2 (34). 2019. С. 52–60.
5. Орел Г. П. Інформаційне та масмедійне забезпечення захисту соціальних прав населення. *Право і суспільство*. № 6. 2021. С. 188–194. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.27>.
6. Перун В. Цьогоріч в Україні почнуть поетапно впроваджувати Єдину інформаційну систему соціальної сфери. 11 черв. 2022. URL: https://lb.ua/tech/2022/06/11/519726_tsogorich_ukraini_pochnut_poetapno.html/.
7. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 404. *Урядовий кур'єр*. 24.04.2021. № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text>.
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII (Редакція від 27.07.2023). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. Ст. 650.
9. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. *Урядовий кур'єр*. 31.10.2020. № 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80>.
10. Сисак І. Програма «Відновлення». Хто і як отримує кошти на відновлення пошкодженого та зруйнованого житла? *Суспільство*. 05 серп. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prohrama-yevidnovlennya/32518558.html>.
11. Чалик В. Р. Правові підстави функціонування інформаційних ресурсів у сфері соціального захисту населення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2022. С. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/3922129>.
12. Яценко Л., Литвишко О. Нормативно-правове регулювання соціальної політики в сучасній Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 1(52). 2023. С. 252–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.252-256>.

REFERENCES:

1. Yedyna informatsiina systema sotsialnoi sfery vidkryvaie novi mozhlyvosti dlia orhaniv sotsialnoho zakhystu naseleennia [The unified information system of the social sphere opens up new opportunities for social protection bodies]. Retrieved from <https://www.ioc.gov.ua/news/18/> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy (1996) [Constitution of Ukraine]: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (Redaktsiia vid 01.01.2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 30, 141 [in Ukrainian].
3. Kulyna, H. & Nalukova, N. (2020) Informatyzatsiia sfery sotsialnoho zabezpechennia yak neobkhidna komponenta formuvannia tsyvrovoi ekonomiky [Informatization of social security as a necessary component of the formation of the digital economy]. *Svit finansiv*, 1(62), 95–106. DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2020.01.095> [in Ukrainian].
4. Oksom, I. (2019) Administratyvno-pravovi osnovy rehuliuвання sotsialnoi sfery za umov rozvytku informatsiinoho suspilstva [Administrative and legal basis for regulating the social sphere in the conditions of development of the information society]. *Publichne upravlinnia*, 2 (34), 52–60 [in Ukrainian].
5. Orel, H. P. (2021) Informatsiine ta masmediine zabezpechennia zakhystu sotsialnykh prav naseleennia [Information and mass media support for the protection of social rights of the population]. *Pravo i suspilstvo*, 6, 188–194. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.27> [in Ukrainian].
6. Perun, V. (2022) Tsohorich v Ukraini pochnut poetapno vprovadzhuvaty Yedynu informatsiinu system sotsialnoi sfery [This year, Ukraine will begin to gradually introduce the Unified Information System of the Social Sphere]. Retrieved from https://lb.ua/tech/2022/06/11/519726_tsogorich_ukraini_pochnut_poetapno.html/ [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynu informatsiinu system sotsialnoi sfery : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Regulation on the Unified Information System of the Social Sphere] vid 14 kvitnia 2021 r.

404. *Uriadovyi kurier*. 24.04.2021. 79. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy [About information] vid 2 zhovtnia 1992 roku 2657-XII (Redaktsiia vid 27.07.2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 48, 650 [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennia Stratehii tsyfrovoi transformatsii sotsialnoi sfery : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Strategy for the digital transformation of the social sphere] vid 28 zhovtnia 2020 r. 1353-r. *Uriadovyi kurier*, 31.10.2020. 212. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80> [in Ukrainian].

10. Sysak, I. (2023) Prohrama «ieVidnovlennia». Khto i yak otrymuie koshty na vidnovlennia poshkodzhenoho ta zruinovanoho zhytla? [eRecovery program. Who and how receives funds for the restoration of damaged and destroyed housing?]. *Suspilstvo*. 05 serp. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/prohrama-yevidnovlennya/32518558.html> [in Ukrainian].

11. Chalyk, V. R. (2022) Pravovi pidstavy funktsionuvannia informatsiinykh resursiv u sferi sotsialnoho zakhystu naseleння [Legal basis for the functioning of information resources in the field of social protection of the population]. *Aktualni problem vitchyznianoï yurysprudentsii*, 4, 115–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/3922129> [in Ukrainian].

12. Yatsenko, L. & Lytvyshko, O. (2023) Normatyvno-pravove rehuliuвання sotsialnoi polityky v suchasniï Ukraini [Legal regulation of social policy in modern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, 1(52), 252–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.252-256> [in Ukrainian].

УДК 364.4-055.5/.7:347.633

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.10>

Жанна ПЕТРОЧКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, спеціальної освіти та соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-4413-1243

Бібліографічний опис статті: Петрочко, Ж. (2023). Інновації соціальної роботи щодо забезпечення права дитини на сім'ю: супровід сімей із чат-боту «Дитина не сама». *Ввічливість. Humanitas*, 3, 74–81, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.10>

ІННОВАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА СІМ'Ю: СУПРОВІД СІМЕЙ ІЗ ЧАТ-БОТУ «ДИТИНА НЕ САМА»

У статті подано матеріал щодо апробації та впровадження інновації в соціальній роботі, яка створює сприятливі умови для відповідального ухвалення особами/сім'ями рішення прийняти у своїй родині дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування, чи дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Мета статті: розкрити значення функціонування чат-боту «Дитина не сама», схарактеризувати сутність та основні етапи супроводу осіб/сімей, які зареєструвалися у чат-боті і виявили бажання прийняти у свою сім'ю дитину. Зроблено екскурс щодо історії та завдань чат-боту «Дитина не сама». Розкрито основні етапи супроводу сімей, які зареєструвалися в чат-боті і заповнили відповідну заяву: інформаційно-організаційний (повідомлення осіб/сімей про початок навчання, запрошення на навчання, уточнення списків учасників навчання, реєстрація і організаційний супровід під час навчання); навчально-мотиваційний (проведення онлайн-навчання за програмою експрес курсу, базова підготовка сімей до прийняття дитини під час онлайн занять, приєднання до регіональних телеграм груп); нормативно-консультативний (підтримка осіб/сімей у їхньому рішенні прийняти дитину, створити будь-яку сімейну форму виховання, допомога у подальших діях); узагальнювально-моніторинговий (моніторинг підготовлених сімей та допомога у подальших діях). Визначено послуги, які надає сім'ям модератор регіональної телеграм групи «Дитина не сама», зокрема послуги з вирішення організаційних питань щодо створення та функціонування навчальної групи; послуги з підбору та розміщення інформаційних й методичних матеріалів для учасників групи; послуги з надання консультацій, порад, проведення опитувань/досліджень тощо. Подано статистичну інформацію щодо кількості сімей, які пройшли навчання, та діяльності модераторів регіональних телеграм груп.

Ключові слова: дитина, сім'я, право на сім'ю, сімейні форми виховання, супровід, модератор, чат-бот, телеграм група.

Zhanna PETROCHKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of Psychology, Special Education and Social Work of the Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Boulevard I. Shamo, Kyiv, Ukraine, 02000

ORCID: 0000-0002-4413-1243

To cite this article: Petrochko, Zh. (2023). Innovatsii sotsialnoi roboty shchodo zabezpechennia prava dytyny na sim'iu: suprovod simei iz chat-botu "Dytyna ne sama" [Innovations of social work regarding ensuring the right of the child to the family: supporting families from "The child is not alone" chat-bot]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 74–81, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.10>

INNOVATIONS OF SOCIAL WORK REGARDING ENSURING THE RIGHT OF THE CHILD TO THE FAMILY: SUPPORTING FAMILIES FROM "THE CHILD IS NOT ALONE" CHAT-BOT

The article presents material on the approval and implementation of an innovation in social work, which creates favorable conditions for individuals/families to make a responsible decision to accept an orphaned child, a child deprived of parental care, or a child in difficult life circumstances. The purpose of the article: to reveal the meaning of the functioning

of the chatbot "The child is not alone", to characterize the essence and main stages of support for persons/families who registered in the chatbot and expressed a desire to adopt a child into their family. An excursion was made on the history and tasks of the "Child is not alone" chatbot. The main stages of support for families who registered in the chatbot and filled out the relevant application are disclosed: informational and organizational (notification of individuals/families about the start of training, invitation to training, clarification of lists of training participants, registration and organizational support during training); educational and motivational (conducting online training according to the express course program, basic preparation of families to accept a child during online classes, joining regional telegram groups); normative and advisory (supporting individuals/families in their decision to adopt a child, create any family form of upbringing, assistance in further actions); summarizing and monitoring (monitoring of trained families and assistance in further actions). The services provided to families by the moderator of the regional telegram group "The child is not alone", in particular services for solving organizational issues related to the creation and functioning of the educational group; services for the selection and placement of informational and methodical materials for group members; consulting, advice, surveys/research services, etc. Statistical information is provided regarding the number of families who have received training and the activities of moderators of regional telegram groups.

Key words: child, family, right to a family, family forms of education, support, moderator, chat bot, Telegram group.

Актуальність проблеми. Під час повномасштабної війни в Україні проблема забезпечення права дитини на сім'ю загострилася. Більш як 9 тисяч дітей набули статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, тисячі дітей залишилися без піклування батьків. Війна також загострила проблеми захисту дітей, які перебувають під альтернативним доглядом. За даними проекту «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни», що реалізується упродовж 2022–2023 років Партнерством «Кожній дитині» на замовлення Міністерства соціальної політики за фінансування Представництва дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ): 21% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних, патронатних сім'ях, сім'ях опікунів, піклувальників, дитячих будинках сімейного типу, були вимушені покинути свої домівки. Із них: 8200 дітей із 3577 сімейних форм виховання (далі – СФВ) були евакуйовані за кордон; 2618 дітей із 1463 СФВ перемістились в межах країни. Більше тисячі дітей раннього віку евакуйовані в складі будинків дитини за кордон (Діти і війна в Україні, 2022), кожна третя дитина у них – це дитина з інвалідністю.

Згідно законодавства України право дитини, яка потребує влаштування, на сім'ю може бути забезпечено двома шляхами, а саме: стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, застосовується довготривале влаштування, а дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, – короткотривале/тимчасове влаштування. В Україні існують такі форми довготривалого влаштування дітей, як усиновлення, опіка/піклування, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Найбільше дітей в Україні влаштовано у сім'ї опі-

кунів/піклувальників. Саме такі форми влаштування «виступають соціальною моделлю, що демонструє особливості устрою, соціальних норм та цінностей суспільства» (Миколук, 2022, с. 62) в нашій державі.

Тимчасово дитина влаштовується відповідно до п. 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 (Питання діяльності органів опіки та піклування, 2023), в: сім'ю родичів, знайомих; сім'ю патронатного вихователя; приюток для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей; центр соціальної підтримки дітей та сімей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); будинок дитини, дитячий будинок-інтернат; стаціонарну службу (відділення) ЦСС, що здійснює соціально-психологічну реабілітацію дітей; стаціонарну службу (відділення) соціально-психологічної реабілітації дітей центру надання соціальних послуг. Під час війни в Україні, згідно із змінами і доповненнями зазначеної вище постанови, дитина також тимчасово влаштовується/довлаштовується в: сім'ю родичів, знайомих; сім'ю патронатного вихователя; прийомну сім'ю; дитячий будинок сімейного типу; центр соціально-психологічної реабілітації.

У сучасних умовах система захисту дітей знаходиться у постійному пошуку нових моделей забезпечення найкращих інтересів дитини, яка потребує влаштування/альтернативного догляду, а також підтримки сімей, які виявили бажання прийняти дитину у свою родину. Однією з таких інновацій є функціонування чат-боту «Дитина не сама» і відповідний супровід сімей, які у ньому зареєструвалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Пошук і впровадження нових моделей відбувається на основі наукового обґрунтування проблеми функціонування сім'ї, її соціального супроводу, соціального сирітства, СФВ. Зокрема, Г. Лемко, І. Дідух розкрили значення сім'ї у формуванні самооцінки дитини (Лемко, Дідух, 2022), що надзвичайно важливо для дітей, які залишилися без піклування батьків.

Загальну структуру діяльності фахівця із соціальної роботи із сім'єю у громаді розкрив Ю. Швалб. Ми цілком поділяємо позицію автора, що мета роботи із сім'єю – самодостатність сім'ї; шлях – утворення соціального простору забезпечення сімейної життєдіяльності та дозвілля; провідний інструментарій – програми ефективного соціального функціонування родин; показник ефективності – раціональне почуття захищеності власного існування й існування близьких людей як суб'єктивна можливість використання наявних форм і методів мінімізації ризиків (Швалб, 2022, с. 65).

Не залишається поза увагою науковців питання захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. «Процес удосконалення соціальної роботи з дітьми означеної категорії в умовах воєнного стану можливий та потребує нових підходів в діяльності структур, причетних до роботи з дітьми», – зазначає О. Суліменко (Суліменко, 2022, с. 61). Автор наголошує, що «арсенал інтервенцій соціальної роботи перебуває у стані постійного розвитку, що зумовлює необхідність вивчення тих практик, які мали позитивні результати, та здійснення критичної рефлексії... діяльності фахівців соціальних служб» (Суліменко, 2022, с. 66).

Дослідженню основних проблем соціального сирітства в Україні присвячено публікації І. Бичук, Т. Тюріної, Ю. Підвальної. Зокрема, вказано, що для вирішення проблеми соціального сирітства необхідно змінити політику щодо навчання батьків виконувати свої функції в питаннях виховання дітей та турботи про них. При цьому соціальне сирітство – симптом, який свідчить не тільки про нестабільність в соціально-економічній сфері, а й про зростаючий культурно-моральний дефіцит, деформацію інституту сім'ї (Бичук, 2021, с. 54).

Приємну сім'ю як унікальний об'єкт соціально-педагогічного супроводу схарактеризувала В. Марчук. Автор розглядає супровід

як особливу форму здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги і зазначає, що на відміну від корекції, супровід передбачає пошук прихованих ресурсів розвитку людини або сім'ї, опору на її власні можливості (Марчук, 2021, с. 55). У свою чергу критерії оцінювання якості соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначено В. Лютим та К. Гаврилюк (Лютий, Гаврилюк, 2020). Здобуток авторів цінний для визначення ефективності інновацій соціального супроводу.

Мета статті: розкрити значення функціонування чат-боту «Дитина не сама», схарактеризувати сутність та основні етапи супроводу осіб/сімей, які зареєструвалися у чат-боті і виявили бажання прийняти у свою сім'ю дитину.

У процесі написання статті застосовано такі методи: аналіз науково-методичних джерел та нормативних документів, збір даних щодо сімей консультантами чат-боту і представниками центрів соціальних служб, узагальнення і якісний аналіз отриманих даних.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зробимо невеликий екскурс щодо історії та завдань чат-боту «Дитина не сама». Його було створено на початку війни за ініціативи Уповноваженої Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації для підтримки сімей, які не байдужі до долі дітей, яким потрібна допомога. Значення і функції чат-боту «Дитина не сама», а також особливості супроводу сімей, які в ньому зареєструвалися, були обґрунтовані й відпрацьовані благодійною організацією Партнерство «Кожній дитині» (далі – Партнерство) упродовж останніх двох років у рамках проекту «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни».

Упродовж 2022 року Партнерство апробувало і впровадило новий спосіб тимчасового влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування, – тимчасовий прихисток дитини сім'ями, які зареєструвалися у чат-боті «Дитина не сама» і подали заявку про бажання прийняти у своїй сім'ї дитину. Паралельно було розроблено відповідну інновацію в соціальній роботі – супровід цих сімей. З часом практика функціонування чат-боту довела ефективність і своєчасність супроводу сімей, які виявили бажання прийняти у свою сім'ю дитину, не залежно від форми влаштування. Як результат –

усі сім'ї, які зараз реєструються у чат-боті (ті які виявили намір щодо довготривалого і короткотривалого влаштування дитини), можуть розраховувати на такий супровід.

Нині приблизна кількість запитів у чат-боті «Дитина не сама» – від 15 до 20 на день. До прикладу, лише з кінця березня по кінець липня п. р. було здійснено більше 1200 завантажень цього чат-боту. До консультантів з чат-боту сім'ї/особи звертаються з ряду питань, як-то: як розпочати роботу в боті; про процедуру усиновлення, опіки та інші форми влаштування дитини; про можливість допомогти дитині в Україні і за кордоном. Запитання також надходять від іноземних громадян і від українців, які постійно живуть або тимчасово перебувають за кордоном.

Команда по роботі з особами/сім'ями із чат-боту «Дитина не сама» – це: експерти Проєкту (4 особи) – представники Партнерства «Кожній дитині»; тренери для проведення експрес навчання; регіональні модератори з числа спеціалістів обласних центрів соціальних служб (далі – ОЦСС) (24 особи); періодично – представники обласних та місцевих служб у справах дітей (далі – ССД). Ключовими виконавцями супроводу сімей із чат-боту є представники ОЦСС – модератори телеграм-груп «Дитина не сама».

Відповідно до логіки досліджуваної інновації, модератор – це той, хто організовує групу; максимально залучає усіх учасників до взаємодії; вміє шукати, застосовувати різні способи посилення ресурсів кожного учасника; вміє аналізувати і виявляти проблему; підтримує доброзичливу атмосферу; готовий надихнути і порадити; створює приводи для активності; виносить цікаві теми для обговорення; проводить дослідження відповідно до теми/складу учасників групи. Відтак, важливо відповідально визначити і підготувати модератора до виконання такої ролі й надання певних послуг.

«Потреба опанування представниками обласних центрів соціальних служб такої ролі, як модератор регіональної групи обумовлена можливостями використання у професійній діяльності інтернет мереж для швидкої та активної професійної комунікації, а також необхідністю: забезпечення права дитини, які залишилися в умовах війни без батьківського піклування, на сім'ю; підвищення відповідальності осіб/сімей,

які емоційно відгукнулися на проблеми дітей і виявили бажання допомогти їм; розгортання якомога ширшої інформаційної кампанії для якісного відбору кандидатів у сімейні форми виховання дітей, патронат над дитиною, усиновлення» (Петрочко, 2023, с. 21–22).

Основні етапи супроводу сімей модератором:

- *інформаційно-організаційний*: вирішення організаційних питань щодо створення та функціонування навчальної групи для сімей з чат-боту «Дитина не сама» – повідомлення осіб/сімей про початок навчання, запрошення на навчання, уточнення списків учасників навчання, реєстрація і організаційний супровід під час навчання, допомога під час користування програмою ZOOM, приєднання до групи інших фахівців; інформування (онлайн лист, електронною поштою чи офіційним листом) обласних ССД щодо сімей з чат-боту, які пройшли базовий курс підготовки;

- *навчально-мотиваційний*: проведення онлайн-навчання за програмою експрес курсу (базова підготовка сімей до прийняття дитини під час онлайн занять); приєднання сімей до регіональних телеграм груп;

- *нормативно-консультативний*: підтримка осіб/сімей у їхньому рішенні прийняти дитину, створити будь-яку сімейну форму виховання; допомога у подальших діях; підбір та розміщення інформаційних й методичних матеріалів для учасників групи (презентації, відео, додаткова літератури, посилання на корисні і цікаві джерела); розміщення в телеграм групі оголошень про дітей, які потребують влаштування;

- *узагальнювально-моніторинговий*: збір даних щодо осіб/сімей, здійснення моніторингу їхнього руху на шляху до прийому дитини; опрацювання інформації про сімей, які пройшли навчання; аналіз інформації про дітей, влаштованих до сімей, в т. ч. на тимчасове влаштування; внесення даних про підготовлені сім'ї до бази даних «Родина для дитини».

Зупинимося на окремих етапах супроводу більш детальноше. У період воєнного стану державна соціальна допомога для сім'ї, яка тимчасово прихистила дитину, не передбачена. Відтак, таку ініціативу сімей є підстави вважати безкорисною, викликаною бажанням допомогти дитині, яка постраждала від війни, зали-

шилася батьківського піклування. У цій ситуації особливо зростає необхідність усвідомленого рішення, підготовки сім'ї до прийому дитини, щоб уникнути помилок догляду і виховання дітей. Також на рішення потенційних кандидатів в усиновлювачі, прийомні батьки, опікуни/піклувальники можуть впливати бажання компенсації втрати особами/сім'ями їхніх близьких і рідних (особливо під час війни).

Відповідно до алгоритму чат-боту, ті сім'ї, які визначилися з вибором форми влаштування дитини, відразу направляються в «Дію» для подання документів. Ті сім'ї, які мають запитання, сумніви щодо форми влаштування чи бажають тимчасово прихистити дитину, запрошуються на навчання. Мета навчання: підвищення потенціалу сімей з питань захисту, догляду, виховання та розвитку дитини.

Ми визначаємо навчально-мотиваційний етап – ключовим у процесі супроводу сім'ї на шляху до прийому дитини. На жаль, значна частка сімей в Україні мають соціально-педагогічну некомпетентність. «Вона виявляється у зниженні виховного потенціалу сім'ї і низький педагогічній культурі батьків (відсутності або недостатності знань про особливості психо-фізіологічного розвитку дітей різного віку і їхніх потреб для повноцінного розвитку; у не сформованості умінь і навичок щодо догляду і спілкування; необізнаності з різними методами сімейного виховання і способами адекватного їх вибору в різних виховних ситуаціях» тощо (Бичук, 2022, с. 57).

Якщо з початку Проєкту (у 2022 році) до навчання залучалися лише сім'ї, які хотіли тимчасово прихистити дитину, то вже у травні 2023 року відповідно до нової концепції чат-боту до навчання було запрошено усіх бажаючих прийняти дитину у своїй сім'ї (тих, хто виявив намір стати прийомними батьками, батьками-вихователями, патронатними вихователями, усиновлювачами, а також тимчасово прихистити дитину). У зв'язку з цим метою навчання стало: підтримати сімей, які виявили бажання прийняти дитину, допомогти їм зорієнтуватись у формах влаштування дітей, обрати для себе та своєї родини найбільш оптимальний вид допомоги дітям, які залишилися без батьківського піклування, а також підготуватися до прийому дитини у своїй сім'ї, щоб уникнути певних помилок догляду і виховання

дитини, чи налаштуватися на успішне навчання кандидатів в СФВ, усиновлювачів, патронатні вихователі за програмою, затвердженою Міністерством соціальної політики.

Онлайн-навчання передбачає чотири заняття: *1 заняття* – Як допомогти дітям, які залишилися без піклування батьків (детально розглядаються форми влаштування дітей, особливо у сім'ї громадян); *2 заняття* – Як підготувати сім'ю до прийому дитини; *3 заняття* – Влаштування та адаптація дитини у новій сім'ї; *4 заняття* – Особливості догляду та виховання влаштованої дитини.

Програма навчання насамперед спрямована на розуміння і популяризацію сімейних форм виховання, підсилення мотивації для навчання та прийому дитини у своїй сім'ї. У результаті навчання учасникам надається у доступній формі інформація щодо: форм і видів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які залишилися без батьківського піклування; особливостей виховання дітей, які можуть бути влаштовані у сім'ї громадян; алгоритму подальших дій за місцем проживання осіб/сімей. Це також механізм підвищення батьківської компетентності сімей, оскільки набуті знання і досвід сприятимуть покращенню догляду і виховання дітей у власних сім'ях, родин.

Особливо цінними є послуги модератора на нормативно-консультативному етапі супроводу. Це, як правило: надання консультацій, порад з актуальних питань виховання і розвитку дитини; спілкування, налаштування, насаження сімей на ухвалення рішення щодо прийняття дитини у своїй сім'ї; у разі потреби інформування про дії та функції різних служб, дотичних до створення СФВ; консультація та підтримка сімей щодо подальших дій – подання заяви, збору документів для навчання кандидатів в СФВ; залучення сімей до різних опитувань – проведення інструктажу щодо опитування, моніторинг згоди сімей брати участь у дослідженні, інтерв'ювання сімей, проведення фокус-групи, опис випадку.

З початку реалізації Проєкту (з 2022 р.) в онлайн навчанні «Дитина не сама» брало участь 3966 сімей; 2771 сім'я пройшли повний курс навчання. Перевірена інформація про сім'ї, які пройшли навчання, щомісяця направляється регіональними модераторами обласним

службам у справах дітей. Це дозволяє службам розуміти ситуацію щодо наявності чи відсутності в регіоні осіб/сімей, готових розпочинати процедуру збору документів для створення СФВ, проходження довготривалого навчання.

Сім'ї, які пройшли навчання, продовжують отримувати підтримку в регіональних телеграм-групах. Мета таких телеграм-груп: консультування, надання додаткових методичних матеріалів, направлення у разі потреби до інших спеціалістів тощо. На даний час діє 24 регіональні та 1 Всеукраїнська телеграм-група «Навчання «Дитина не сама». Станом на початок серпня п. р. усього до телеграм груп долучено близько 3000 учасників.

Усього у 24 регіональних телеграм групах близько 1300 матеріалів. Особливу увагу учасників привертають матеріали на такі теми: «Вікові та психологічні особливості дітей», «Загальні рекомендації щодо підготовки забезпечення безпеки дітей в умовах війни», «Методи саморегуляції поведінки, психічного стану під час війни», «Втрата. Як допомогти дитині пережити втрату», «Правила створення безпечного середовища в помешканні для малої дитини», «Що очікують діти від сім'ї, яка їх прихистила», «Як допомогти дитині подолати депресію», «Істерики у дій» та інші.

Важливим етапом супроводу сімей з чат-боту є ведення бази «Родина для дитини», що є інформаційно-аналітичною системою моніторингу осіб/сімей, які виявили бажання прийняти дитину у свою сім'ю тимчасово чи створити будь-яку СФВ. База забезпечує упорядкований набір логічно взаємопов'язаних даних, призначених для збору, обробки, візуалізації та зберігання інформації про бажаних та діючих СФВ з чат-боту, а також рух дітей в цих сім'ях (влаштування, вибуття). Така база – своєрідна пошукова система та оперативна інформація щодо сімей і дітей на рівні регіону, району, громади. Модератори відповідальні за збір, релевантність, достовірність та своєчасність внесення інформації до бази «Родина для дитини».

Таким чином, значення діяльності чат-боту «Дитина не сама» і супроводу сімей, які заповнили у чат-бот відповідну заяву, полягає у тому, що відбувається:

- широке інформування громадськості про важливість сімейного оточення для розвитку дитини;

- системний та комплексний підхід у роботі з бажаними для прийняття усвідомленого рішення про прийняття дитини у свою сім'ю, враховуючи її найкращі інтереси та інтереси власних дітей;

- консультування сімей, підтримка, допомога зробити правильний і відповідальний вибір;

- створення банку даних про сім'ї, які готові прийняти у свою сім'ю дитини, формування списків за регіонами;

- підтримка сімей у процесі створення СФВ;

- створення системи моніторингу процесу створення СФВ, усиновлення та патронату;

- підвищення рівня батьківської компетентності щодо догляду, виховання, розвитку та спілкування з власними дітьми, популяризація відповідального батьківства.

Аналіз етапів і змісту супроводу сімей з чат-боту дає підстави стверджувати, що такий супровід досягає універсальних цілей будь-якого супроводу сімей, а саме: «1) вирішення сім'єю окремих проблем або запобігання їх виникненню чи загостренню; 2) посилення в членів сім'ї здатності вирішувати проблеми та формування навичок, необхідних для цього; 3) поліпшення обізнаності членів сім'ї щодо обставин та ризиків, пов'язаних із соціальними проблемами, негативними соціальними явищами, деструктивною поведінкою, щодо способів їх запобігання та подолання; 4) сприяння створенню в сім'ї належних умов розвитку, виховання та соціалізації дитини, життєдіяльності її дорослих членів; 5) інтеграція сім'ї та її членів до соціальних структур» (Лютий, Гаврилук, 2020, с. 117).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Попри продовження війни в Україні, органи державної влади та місцевого самоврядування, неурядові організації спрямовують усі зусилля на розвиток альтернативного догляду за дитиною на європейських засадах, пошук шляхів і можливостей забезпечення права кожної дитини на сім'ю. Чат-бот «Дитина не сама» є інноваційною моделлю і водночас інноваційним інструментом рекрутингу осіб/сімей, бажаних прийняти дитини у свою сім'ю. Водночас якісний відбір потенційних кандидатів в СФВ потребує не лише фінансових чи інтернет ресурсів, а й підготовлених фахівців, які готові здійснити компетентний супровід таких

сімей на усіх етапах шляху до дитини. Реалізація регіональним модератором телеграм групи «Дитина не сама» усіх етапів супроводу дозволяє забезпечити системний та комплексний підхід у роботі з бажаними прийняти дитину у свою сім'ю і є виявом реальної і дієвої підтримки сімей на рівні територіальної громади.

Перспективами подальших досліджень є вивчення механізмів впровадження висвітленої інновації без підтримки у рамках проектної діяльності; пошук інших інновацій щодо забезпечення права дитини на сім'ю на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії різних фахівців соціальної сфери.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бичук І. Проблема соціального сирітства в сучасному українському суспільстві. *Ввічливість*. 2021. Вип.1 С. 54–59.
2. Діти і війна в Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/02-06-2022-CiAC-monitoring-report>
3. Лемко Г. І., Дідух І. Я. Значення сім'ї у формування самооцінки дитини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2022. Вип. 87. С. 45–48.
4. Лютий В.П., Гаврилук К. О. Критерії оцінювання якості соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 75. С. 115–120.
5. Марчук В. Приймальна сім'я як унікальний об'єкт соціально-педагогічного супроводу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Вип. 80. Т.2. С. 34–38.
6. Петрочко Ж.В. Модератор регіональної телеграм групи «Дитина не сама» як нова роль спеціаліста обласного центру соціальних служб. *Формування професіоналізму фахівця: виклики сьогодення: збірник наукових статей за матеріалами XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Переяслав, 21-22 квітня 2023 р.) за заг. ред. Н.А. Перхайло. Переяслав: Університет Григорія Сковороди в Переяславі. 2023. 206 с. (Електронний збірник). С. 18–22.
7. Петрочко Ж.В. Тимчасове влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у сім'ю громадян в умовах війни: інноваційний підхід. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 червня 2022 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2022. 326 с. С. 305–308.
8. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. No 866. Останні зміни 01.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2023).
9. Підвальна Ю. Соціальна робота та соціальна допомога сиротам в Україні в умовах війни. *Ввічливість*, 2023. №1. С. 92–97/ DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.13>
10. Програма «Дитина не сама»: понад 1 000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни. веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians> (дата звернення: 12.09.2022).
11. Суліменко О. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Ввічливість*, 2022. Вип. 4. С. 68–75.
12. Тюріна Т., Кінаш О. Стан та перспективи розвитку сімейних форм опіки в сучасній Україні. *Social Work and Education*, 2022. Вип. 9 (4). С. 500–507. DOI: 10.25128/2520-6230.22.4.5
13. Швалб Ю. Соціальне благополуччя як мета діяльності фахівця соціальної роботи у громаді. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Соціальна робота. 2022. № 1(8). С. 62–66.

REFERENCES:

1. Bychuk, I. (2021). Problema sotsialnoho syrytstva v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [The problem of social orphanhood in modern Ukrainian society]. *Vvichlyvist*. Vyp.1 S. 54–59. [in Ukrainian].
2. Dity i viina v Ukraini [Children and war in Ukraine]. YuNISEF. Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/02-06-2022-CiAC-monitoring-report> [in Ukrainian].
3. Lemko, H. I., Didukh, I. Ya. (2022). Znachennia sim'yi u formuvannia samoosinky dytyny [The importance of the family in the formation of a child's self-esteem]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Seriiia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vyp. 87. S. 45–48 [in Ukrainian].
4. Liutyi, V.P., Havryliuk, K. O. (2020). Kryterii otsiniuvannia yakosti sotsialnoho suprovodu simej, yaki perebuvauiut u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh [Criteria for assessing the quality of social support for families in difficult life circumstances]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Seriiia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vyp. 75. S. 115–120. [in Ukrainian].

5. Marchuk, V. (2021). Pryiomna sim'ia yak unikalnyi ob'iekt sotsialno-pedahohichnoho suprovodu [Foster family as a unique object of socio-pedagogical support]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Seriiia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vyp. 80. T. 2. S. 34–38. [in Ukrainian].
6. Petrochko, Zh.V. (2023). Moderator rehionalnoi telehram hrupy «Dytyna ne sama» yak nova rol spetsialista oblasnoho tsentru sotsialnykh sluzhb [Moderator of the regional telegram group "The child is not alone" as a new role of a specialist of the regional center of social services]. *Formuvannia profesionalizmu fakhivtsia: vyklyky sohodennia: zbirnyk naukovykh statei za materialamy XIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Pereiaslav, 21-22 kvitnia 2023 r.) za zah. red. N.A. Perkhailo. Pereiaslav: Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi. 206 s. (Elektronnyi zbirnyk). S. 18–22. [in Ukrainian].
7. Petrochko, Zh.V. (2022). Tymchasove vlashtuvannia ditei, yaki zalyshylysia bez batkivskoho pikluvannia, u simi hromadian v umovakh viiny: innovatsiinyi pidkhid [Temporary placement of children left without parental care in the family of citizens in war conditions: an innovative approach]. *Sotsialna pidtrymka sim'i ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady: materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (09 chervnia 2022 roku, m. Sumy). Sumy: SumDPU imeni A. S.Makarenka. S. 305–308. [in Ukrainian].
8. Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannia, pov'iazanoi iz zakhystom prav dytyny [Issues related to the protection of children's rights]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 veresnia 2008 r. No 866*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Pidvalna, Yu. (2023). Sotsialna robota ta sotsialna dopomoha syrotam v Ukraini v umovakh viiny [Social work and social assistance to orphans in Ukraine during the war]. *Vvichlyvist*. № 1. S. 92–97. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.13> [in Ukrainian].
10. Prohrama «Dytyna ne sama»: ponad 1 000 ukraintsiv proishly navchannia ta hotovi pryiniaty u svoiu simiu dytynu pid chas viiny. (2022). [«The child is not alone» program: more than 1,000 Ukrainians have received training and are ready to accept a child into their family during the war]. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians> [in Ukrainian].
11. Sulimenko, O. (2022). Sotsialna robota z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannia, v umovakh voiennoho stanu [Social work with orphans and children deprived of parental care in the conditions of martial law]. *Vvichlyvist*, Vyp. 4. S. 68–75 [in Ukrainian].
12. Tiurina, T., Kinash, O. (2022). Stan ta perspektyvy rozvytku simeinykh form opiky v suchasni Ukraini [The state and prospects of the development of family forms of guardianship in modern Ukraine]. *Social Work and Education*. Vyp. 9 (4). S. 500–507 [in Ukrainian].
13. Shvalb, Yu. (2022). Sotsialne blahopoluchchia yak meta diialnosti fakhivtsia sotsialnoi roboty u hromadi. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Sotsialna robota. № 1(8). S. 62–66. [in Ukrainian].

УДК 37.013.42(075.8):34:037

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.11>

Жанна ПЕТРОЧКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, спеціальної освіти та соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-4413-1243

Наталія ДАТЧЕНКО

спеціалістка із захисту дитини Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), вул. Грушевського, 9Б, м. Київ, Україна, 79000

ORCID: 0000-0002-1378-3476

Бібліографічний опис статті: Петрочко, Ж., Датченко, Н. (2023). Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 82–90, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.11>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено спробу розкрити проблему забезпечення найкращих інтересів дитини в кризових умовах. Мета статті: визначити та схарактеризувати концептуальні та змістово-технологічні акценти забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні. У статті застосовано теоретичний аналіз сучасної наукової літератури з теми дослідження, огляд нормативно-правових документів міжнародного і загальноукраїнського рівня, здійснено узагальнення для зроблено висновки щодо змісту й пріоритетних чинників забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні. Розкрито значення для дитини сім'ї, безпеки, права участі. Наголошено, що концепція забезпечення найкращих інтересів дитини дуже гнучка й не може мати узагальненого характеру. Визначено, що в найкращих інтересах дитини під час війни: забезпечення безпеки й належна увага до її ключових потреб та складних життєвих обставин. Підкреслено, що в умовах війни забезпечення найкращих інтересів дитини передбачає: моніторинг та обмін інформацією щодо місця перебування та становища дитини, її потреб та інтересів, а також батьків/опікунів, братів і сестер дитини; пошук та возз'єднання сімей; психосоціальна підтримка та соціальні послуги дитині та її сім'ї; всебічна гуманітарна підтримка біологічних сімей дітей; у разі потреби дотримання виключної пріоритетності влаштування дитину в сімейне середовище; розвиток альтернативних форм догляду за дитиною, якщо батьки втратили можливість піклуватись про неї; урахування думки дитини під час вирішення питань, що її стосуються; ефективна взаємодія суб'єктів між собою та з інститутами громадянського суспільства для ухвалення ефективного рішення. Більш детальніше схарактеризовано модель (зміст, етапи) психосоціальної підтримки дитини у територіальній громаді в умовах війни.

Ключові слова: дитина, сім'я, найкращі інтереси дитини, безпека, права дитини, потреби дитини, психосоціальна підтримка.

Zhanna PETROCHKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of Psychology, Special Education and Social Work of the Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Boulevard I. Shamo, Kyiv, Ukraine, 02000

ORCID: 0000-0002-4413-1243

Nataliya DATCHENKO

Child Protection Officer in United Nations Children's Fund (UNICEF), 9-B Grushevskogo str., Kyiv, Ukraine, 79000

ORCID: 0000-0002-1378-3476

To cite this article: Petrochko, Zh., Datchenko, N. (2023). Zabezpechennia naikrashchykh interesiv dytyny v umovakh viiny v Ukraini [Ensuring the best interests of the child in the conditions of war in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 82–90, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.11>

ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

The article attempts to explore the theme of ensuring the best interests of the child in crisis conditions. The purpose of the article is to define and characterize the conceptual and content-technological accents of ensuring the best interests of the child in the conditions of martial law in Ukraine. The article applies a theoretical analysis of modern scientific literature regarding the subject matter of the research, a review of normative-legal documents at the international and Ukrainian levels, and a generalization is made to draw conclusions about the content and priority factors of ensuring the best interests of the child in the conditions of war in Ukraine. The meaning of the family, the right to participate, and the safety for the child are explored. It is emphasized that the concept of ensuring the best interests of the child is very flexible and cannot be generalized. It is determined that the best interests of the child during the war are to ensure the safety of the child and to provide adequate attention to the child's key needs and difficult life circumstances. It is emphasized that in the conditions of war, ensuring the best interests of the child involves: monitoring and exchanging information about the location and condition of the child, her/his needs and interests, as well as needs and interests of the child's parents/guardians, brothers and sisters; search and reunification of family; psychosocial support and social services for the child and her/his family; comprehensive humanitarian support for children's biological families; if necessary, the exclusive priority of placing the child in a family environment; development of alternative forms of care for the child, if the parents have lost the opportunity to care of the child; taking into account the child's opinion when solving issues concerning her/him; effective interaction of subjects among themselves and with institutions of civil society to make an effective decision. The model (content, stages) of psychosocial support of a child within a territorial community in war conditions is characterized in more detail.

Key words: child, family, child's best interests, safety, child's rights, child's needs, psychosocial support.

Актуальність проблеми. В умовах змін чи трансформацій, суспільних перетворень чи боротьби на незалежність і суверенність для будь-якої цивілізованої країни у сфері захисту підростаючого покоління не втрачає ваги принцип забезпечення найкращих інтересів дитини.

Цей принцип уперше був проголошений у Декларації прав дитини (Декларація прав дитини, 1959). Згодом у Конвенції ООН про права дитини він знайшов закріплення як пріоритет захисту дитини і відобразився у різних статтях: стаття 9 (розлучення з батьками); стаття 10 (возз'єднання сім'ї); стаття 18 (батьківські обов'язки); стаття 20 (позбавлення сімейного оточення та альтернативний догляд); статті 21 (усиновлення); стаття 37 с) (відокремлення від дорослих у випадку позбавлення волі); стаття 40 2b) (процесуальні гарантії щодо присутності батьків на судових розглядах по кримінальних справах по відношенню до дітей в конфлікті із законом) (Конвенція ООН про права дитини, 1991).

Згідно з міжнародними орієнтирами українське законодавство визначає, що основні засади державної політики щодо захисту дитини мають ґрунтуватись на забезпеченні найкращих інтересів дитини (Закон України «Про охорону дитинства», 2001 р., стаття 1), тобто «на діях та рішеннях, спрямованих на задоволення індивідуальних потреб дитини, відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, куль-

турної й етнічної належності, та врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня розвитку, що може її висловити» (Про охорону дитинства, 2022). Відповідне визначення поняття «забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг» подано у Законі України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги, 2023).

Обставини війни, як і глибокі соціальні кризи, змінюють усталені механізми й алгоритми дій. Це актуалізує необхідність мислити по іншому, не чекати готових моделей чи вказівок, бути готовими до нестандартних рішень стосовно дитини чи сім'ї. Відтак, в умовах воєнного стану принцип забезпечення найкращих інтересів дитини набуває особливої ваги і акцентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки щодо забезпечення найкращих інтересів дитини у царині соціальної роботи мають українські дослідники Н. Датченко, Ж. Петрочко, З. Кияниця. Зокрема, вони розглядають сутність концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в контексті забезпечення благополуччя дитини, організації соціальних послуг для сімей з дітьми (Соціальна робота з вразливими сім'ями з дітьми, 2017, с. 39). Здебільшого дослідницька увага приділена трьом вимірам цієї концепції (праву дитини; першочерговому принципу при тлумаченні норм права; правилу процедури), а також факторам, які впливають на якість соціальних

послуг для сімей з дітьми в їхніх найкращих інтересах. Відзначено, що відповідно до міжнародних стандартів концепцію забезпечення найкращих інтересів дитини можна застосувати у різних вимірах (індивідуальному, колективному, широкої соціальної групи), а також у різних контекстах (розгляд індивідуальних випадків, прийняття програм, стратегій, політик та законів) (Датченко, Петрочко, 2021).

У галузі права дослідження Т. Томляк присвячено генезису принципу забезпечення найкращих інтересів дитини як основній правовій категорії, що застосовується у сфері прав дитини. Автором проаналізовано відповідні норми міжнародного права й визначено тенденції становлення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Зокрема, автором обґрунтовано, що з урахуванням винятковості та особливості кожної дитини поняття «найкращі інтереси дитини» є ширшим, ніж поняття «права та свободи дитини» (Томляк, 2021).

В аспекті цивільного провадження теорію і практику застосування принципу найкращих інтересів дитини досліджують такі українські науковці, як Г. Габо, Л. Гретченко, С. Савицька, О. Спектор (Габо та ін., 2020). Автори визначають особливості застосування цього принципу у сімейних спорах, у цивільному судочинстві, розкривають сутність, зміст, специфіку оцінки і доказування найкращих інтересів дитини. Підкреслюють, що «визначення того, яке саме рішення буде прийнято в найкращих інтересах дитини, має починатися з оцінки конкретних обставин, які роблять дитину унікальною» (Габо та ін., 2020, с. 54). Фахівець у галузі права В. Доценко у контексті міжнародно-правових угод аналізує рішення, у яких розкривається питання забезпечення найкращих інтересів дитини при вирішенні спору щодо неї (Доценко, 2019); М. Менджул через призму практичного застосування цього принципу висвітлює важливість для забезпечення найкращих інтересів дитини її участі у процедурах судочинства (Менджул, 2021).

Зарубіжними дослідницями концепції забезпечення найкращих інтересів дитини є А. Е. Зіілстра (Angenietha Elisabeth Zijlstra), Джоана Роджерс (Joanna Rogers), які аргументовано доводять мультидисциплінарність та динамічність розвитку цієї концепції (Зіілстра, 2012; Rogers, 2019).

Мета статті: визначити та схарактеризувати концептуальні та змістово-технологічні акценти забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану в Україні.

У статті застосовано теоретичний аналіз сучасної наукової літератури з теми дослідження, огляд нормативно-правових документів міжнародного і загальноукраїнського рівня, здійснено узагальнення та зроблено висновки щодо змісту й пріоритетів забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найсприятливішим середовищем для задоволення потреб дитини є сім'я, тобто для гармонійного розвитку дитині життєво необхідно зростати в сприятливому сімейному середовищі. Переваги сім'ї очевидні: індивідуальний підхід; увага до безпеки дитини; захист через персоніфіковану відповідальність; максимальне врахування потреб дитини; практика сімейних стосунків, життєвий досвід виконання різних соціальних ролей; взаємопідтримка, емоційне тепло, співпереживання тощо.

Відтак, можна означити такі основні положення забезпечення найкращих інтересів дитини: 1) збереження цілісності сім'ї та утримання від вилучення дитини з неї; 2) якщо дитина все ж вилучена – забезпечення подальшого догляду/опіки, що сприятиме її гармонійному розвитку (Соціальна робота з вразливими сім'ями з дітьми, 2017, с. 40).

У контексті зазначеного «при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, в якнайкращих інтересах дитини буде збережено її зв'язки із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, в найкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним» (Габо, 2020, с. 60).

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини наголошує на суб'єктності дитини, що передбачає її певну рефлексію щодо подій, які з нею трапляються, та середовища, у якому вона знаходиться. Цей принцип забезпечує дитині, з урахуванням особливостей розвитку, можливість участі в ухваленні рішень, що її стосуються (Менджул, 2019).

Існують, принаймні, три кроки для участі дітей: адекватне інформування дитини про

ситуацію, в якій вона перебуває, її причини та можливі наслідки; заслуховування думки дитини; врахування такої думки при прийнятті рішення.

Обумовимо, що думка дитини повинна бути врахована у балансі із іншими факторами, які впливають на найкращі інтереси дитини. Зокрема, суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси. Наприклад, небажання дітей підтримувати контакт та спілкування з батьками не повинно розцінюватись як абсолют у визначенні найкращих інтересів юної особистості.

Забезпечення найкращих інтересів дитини означає, що в усіх діях та рішеннях стосовно дитини мають бути враховані її індивідуальні потреби. Такі потреби повинні бути належним чином вивчені й оцінені. При цьому враховуються: стан дитини; сімейне оточення, стосунки та контакти з сім'єю; соціальні контакти дитини з однолітками і дорослими; наявні в дитини вміння та здібності; її кризові періоди розвитку; підготовленість до самостійного життя тощо.

Як відомо, Конвенція ООН про права дитини не встановлює ієрархії прав дитини, спонукаючи уряди розбудовувати такі державні системи, які будуть здатні забезпечити усі права, зазначені в документі, без поділу на більш та менш пріоритетні. В умовах воєнного стану ключові положення концепції найкращого забезпечення інтересів дитини теж не змінюються, однак деякі з них набувають особливої ваги (Дитина під прицілом, 2016).

Розкриваючи це питання, насамперед підкреслимо, що концепція забезпечення найкращих інтересів дитини дуже гнучка й не може мати узагальненого характеру. На цьому аспекті було наголошено у 2013 році Комітетом ООН з прав дитини у Зауваженнях загального характеру «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її прав». Зокрема, Комітет трактував забезпечення найкращих інтересів дитини як динамічну концепцію, що передбачає здійснення ретельної оцінки конкретного випадку. Так, було підкреслено, що під час прийняття рішень стосовно дитини, групи дітей чи дітей загалом протрібно проводити оцінку можливого впливу. Тобто, інституції або фахівці, які застосовують цей принцип, мають пояснити, які саме фактори

були враховані для забезпечення найкращих інтересів дитини, яка значимість надана найкращим інтересам у порівнянні з іншими факторами. Іншими словами, визначення того, яке саме рішення буде прийнято в найкращих інтересах дитини, має починатися з оцінки конкретних обставин, які роблять дитину унікальною (Зауваження загального порядку, 2013, с. 4).

Розглядаючи і ухвалюючи альтернативні рішення стосовно дитини (а їх має бути не менше трьох), в умовах війни слід перш за все дбати про задоволення базових потреб дитини. Зокрема, до таких потреб належать потреби в царині збереженні здоров'я, а це: безпека, адекватність харчування, дієти; достатній і спокійний сон, умови для відпочинку; забезпечення одягом відповідно до сезону, гігієнічні потреби, належний догляд у разі хвороби. Окрім цього, дитині під час війни найбільше потрібні: безпечний прихисток, опора, психосоціальна підтримка, розуміння, спокій, мінімізація ризиків, а також час, щоб відновити ресурси.

Першочерговою і надзвичайно гострою потребою дитини в умовах війни є безпека. Саме безпека породжує у дитини відчуття захищеності, довіри, стабільності і впевненості, є фундаментом і водночас умовою відчуття спокою, комфорту. Якщо безпека дитині не забезпечена, біологічні потреби теж не можуть бути задоволені належним чином. При цьому, відчуття дитиною безпеки будуть залежати від різних параметрів, серед яких: вік, рівень розвитку, стать, сімейні зв'язки, соціальні зв'язки, доступ до підтримки з боку громади та її членів, і навіть психологічна стійкість дитини.

Безперечно, у війну безпека набуває специфічного «відтінку», оскільки постійною існує небезпека втратити життя. Тобто в умовах війни можна говорити лише про відносну безпеку.

Безпечна поведінка особистості загалом складається з чотирьох компонентів: передбачення небезпеки (знання небезпек, що оточують людину, знання фізичних властивостей цих небезпек, уміння розпізнавати природу небезпеки тощо); запобігання впливу небезпеки; подолання небезпеки; створення режиму безпеки. Щоб уникнути небезпеки, людина повинна розуміти природу виникнення і характер небезпечних ситуацій, вміти правильно оцінити ситуацію, а також раціонально розподілити власні сили (Енциклопедія освіти, 2021, с. 71).

Безпеку потрібно розглядати у об'єктивному і суб'єктивному аспектах. Об'єктивний аспект визначає існування або неіснування реальних загроз. Суб'єктивний – усвідомлення людиною факту існування небезпеки та можливості їй протидіяти. Враховуючи зазначене, дитина лише тоді відчуватиме себе у безпеці, коли за нею доглядатиме безпечний дорослий, коли вона житиме в безпечних стабільних умовах і коли вмітиме безпечно поводитися. У свою чергу, безпечний дорослий – це повнолітня людина, яка поводить себе безпечно, тобто: володіє знаннями про безпеку; уміє розпізнавати небезпеку й уникає небезпечних ситуацій; вміє подолати небезпеку, створити безпечні умови для себе й інших, надати посильну допомогу; вміє навчити безпечній поведінці дитину (Енциклопедія освіти, 2021, с. 72).

Війна доповнює поняття «безпека» іншим змістом. Так, дорослим з безпечною поведінкою потрібно бути готовими правильно розповісти дитині про: дії у разі виникнення небезпеки, в т. ч. під час сигналу повітряної тривоги; дії під час активних обстрілів, евакуації, тимчасового переміщення; реакції та способи психологічної саморегуляції, коли страшно; прості предмети надання першої медичної допомоги (джгут, бинт, йод, бактерицидний пластир); вибухонебезпечні предмети; контакти осіб/спеціалістів, які можуть прийти на допомогу у разі потреби тощо.

Гарантувати безпеку дитині в сім'ї означає: створити для дитини безпечні умови активності, гри, а також сну та відпочинку; забезпечити харчування, що не шкодить здоров'ю дитини; стежити за її гігієною, чистотою одягу; бути уважним до самопочуття дитини; стежити, щоб дитина не завдала собі шкоди через неуважність, необачність; не пропонувати дитині спосіб проведення дозвілля, що може загрожувати її життю чи здоров'ю та інше.

Після пережитих подій війни влаштування дитини у заклад інституційного догляду та виховання може стати для юної особистості повторною травмою. Й натомість спокійна атмосфера, підтримка у новій сім'ї допоможе дитині швидше оговтатися. Тому під час війни в найкращих інтересах дитини важливо уникати влаштування дитини у заклад інституційного догляду.

Отже, для найкращого забезпечення інтересів дитини потрібно зробити все можливе, аби

дитина була у безпеці. Відтак, основне правило: під час війни *дитині краще там, де їй безпечніше*.

Таким чином, забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни передбачає:

- моніторинг та обмін інформацією щодо місця перебування та становища дитини, її потреб та інтересів, а також батьків/опікунів, братів і сестер дитини;
- пошук та возз'єднання сімей;
- психосоціальна підтримка та соціальні послуги дитині та її сім'ї;
- всебічна гуманітарна підтримка біологічних сімей дітей;
- у разі потреби дотримання виключної пріоритетності влаштування дитину в сімейне середовище;
- розвиток альтернативних форм догляду за дитиною, якщо батьки втратили можливість піклуватись про неї;
- урахування думки дитини під час вирішення питань, що її стосуються;
- ефективна взаємодія суб'єктів між собою та з інститутами громадянського суспільства для ухвалення ефективного рішення.

Зупинимося більш детально на психосоціальній підтримці дитини та її сім'ї як важливому чиннику забезпечення найкращих інтересів дитини. На жаль, поняття «психосоціальної підтримки» поки що відсутнє в української законодавчому полі саме в інтегрованому тлумаченні, відповідно до якого психологічна підтримка об'єднується із соціальним захистом для того, щоб допомогти людині/дитині зберегти/відновити внутрішній психологічний стан, акумулювати ресурси психічного здоров'я для подолання негативного впливу ззовні.

В умовах війни це набуває особливого значення, адже майже щодня велика кількість українських дітей та батьків/піклувальників зазнають психологічного стресу, а іноді і травми через вимушене переміщення, постійні обстріли, відключення електро- та водопостачання, евакуацію, поранення та втрати близьких людей, невизначеність щодо майбутнього.

На глобальному міжнародному рівні питаннями психосоціальної підтримки займається Міжвідомчий постійний комітет з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, який було створено у 2007 з метою підтримки та адвокації системного підходу до впровадження пси-

хосоціальної підтримки в умовах надзвичайних ситуацій. Комітет складається із 30 представників громадського сектору, агентств ООН та міжнародних організацій, науковців, які адвокатують кращі практики в сфері психосоціальної підтримки.

У 2021 Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), який є одним із лідерів Комітету, запропонував Глобальну мультисекторальну операційну рамку з надання послуг із підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки дітей, підлітків та осіб, які здійснюють догляд. Рамка розроблена для підтримки спеціалістів відповідних галузей, а саме освіти, соціального забезпечення та захисту дітей, охорони здоров'я та інших, з метою розвитку взаємодії та чутливості до питань психічного здоров'я та психосоціальної підтримки.

Документ визначає психосоціальну підтримку як комплексне поняття, яке використовується для опису будь-якого типу підтримки, спрямованої на захист або сприяння психосоціального добробуту дитини/людини, запобіганню або лікуванню психічних розладів. Він також покликаний розширити розуміння та забезпечення необхідними послугами дітей, підлітків, молоді та сімей в умовах гуманітарних криз (Глобальна мультисекторальна операційна рамка, 2021).

Для розробки необхідних рівнів інтервенцій для допомоги дитини та її сім'ї міжнародне експертне середовище пропонує керуватись соціально-екологічною моделлю, за якої дитина знаходиться в центрі і оточена трьома рівнями підтримки: 1) сімейне середовище; 2) громада або спільнота, в якій перебуває дитини; 3) стимулююче середовище (культура, суспільство, політики та системи).

Психосоціальна підтримка розпочинається із самої дитини, яка від народження має потенціал високої життєстійкості та здатності до відновлення психоемоційного стану. Саме завдяки цьому високому потенціалу діти можуть виживати та зберігати психічне здоров'я навіть під значним впливом зовнішніх травмуючих факторів, зумовлених війною.

Як уже зазначалося вище, найкраще дитина зможе впоратися зі складними життєвими обставинами, якщо перебуває у колі люблячої родини або турботливих опікунів/піклувальників. У свою чергу сім'я здатна забезпечити

необхідну підтримку дитині, якщо достатньо захищена у власній громаді, або спільноті, в якій вона тимчасово/вимушено перебуває. Громади ж можуть розвиватись і надавати необхідну підтримку/послуги сім'ям, якщо цьому сприяють загальний суспільний устрій, місцева культура та звичаї, наявні системи та політики.

Розробляючи необхідні послуги для якісної психосоціальної підтримки дитини в її найкращих інтересах, варто взяти до уваги рекомендовану експертним середовищем багаторівневу модель послуг з психосоціальної підтримки (Глобальна мультисекторальна операційна рамка, 2021, с. 20).

Така модель передбачає: взаємодію з іншими членами спільнот та громад, побудову дружніх стосунків взаємопідтримки, наявність необхідних послуг на рівні як громади, так і держави, які забезпечують необхідний та вчасний рівень захисту дитини, сім'ї.

Модель представлена у формі піраміди, що має різні рівні.

Рівень 1. Універсальні профілактичні заходи та послуги. На цьому рівні важливою є інформаційно-просвітницька робота з підвищення обізнаності з питань психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, спрямована на зміну поведінки, адвокацію. Одним із прикладів дій на цьому рівні можуть бути публічні інформаційні компанії щодо прийняття норми звернення за необхідною допомогою до психологів, психотерапевтів і в окремих випадках до психіатрів. На цьому рівні задіяний широкий спектр спеціалістів швидкого реагування, комунікацій, профільного персоналу, який займається розробленням політик у системах освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Рівень 2. Підтримка сімей та спільнот (вибіркові втручання). Втручання відбуваються на рівні підгруп, де існують психологічні чи соціальні ризики, пов'язані з розладами психіки, емоцій, поведінки. Спеціалісти, задіяні на цьому рівні підтримки, мають бути висококваліфікованими у веденні та фасилітації групових сесій. Робота з сім'ями та спільнотами відбувається для відновлення, розвитку життєвої стійкості та підтримки психічного здоров'я та психосоціального добробуту дітей та сімей. Наприклад, така підтримка може надаватись жінкам з дітьми, які через війну були вимушені покинути власні домівки та чоловіків

і переїхати в інші країни в надії зберегти життя та благополуччя власних дітей. Тут важлива налагоджена взаємодія та перенаправлення між вчителями, соціальними працівниками, медичними працівниками та спеціалістами із комунікацій. До роботи на цьому рівні можуть бути залучені волонтери.

Рівень 3. Сфокусована підтримка (індивідуальна допомога). У площині зазначеного рівня відбуваються втручання для осіб з груп високого ризику, які мають виявлені симптоми психічного, емоційного чи поведінкового розладу, але не відповідають критеріям для встановлення діагнозу. У такому разі надаються неспеціалізовані соціальні та первинні медичні послуги. В системах підтримки можуть бути задіяні соціальні працівники, психологи, медсестри, які мають кваліфікацію щодо ведення випадків.

Рівень 4. Спеціалізовані послуги (менеджмент). На цьому рівні здійснюються професійні втручання для осіб у стані, який можна діагностувати, як розлади психічного здоров'я, надаються послуги, спрямовані на лікування, пом'якшення симптомів або наслідків захворювання (Наприклад, індивідуальна/сімейна/групова психотерапія для особи, у якої діагностовано психічний розлад). Тут важливою є взаємодія психіатрів, психіатричних медсестер, психологів, соціальних працівників, ерготерапевтів та інших спеціалістів, які пройшли підготовку з надання клінічних послуг, в т. ч. фармакологічного лікування та/або управління психічними станами. Персонал, який надає послуги на цьому рівні, має мати високу кваліфікацію надання індивідуальної підтримки, а також можливість забезпечити супервізію персоналу на всіх рівнях.

Важливо, аби спеціалісти різних галузей усвідомлювали потребу дітей та сімей у психосоціальній підтримки в умовах воєнного часу, а також у разі потреби забезпечували їхнє перенаправлення вгору і вниз по рівнях піраміди. Соціальні послуги мають бути створені таким чином, аби уникати надмірної сфокусованості на «чутливій» групі (наприклад, дітей, постраждалих від вибухонебезпечних речовин), аби не сприяти їхній дискримінації та ізоляції в громадах. Натомість найкраще працювати над широкою адвокацій-

ною підтримкою для включення усіх членів громад у процес психосоціальної підтримки дітей та їхніх сімей, забезпечуючи при цьому достатній рівень обізнаності населення про можливі шляхи перенаправлення для «чутливих» груп.

В умовах війни не втрачає своєї ваги участь дитини. Навіть тимчасове влаштування дитини без її згоди не можливе. Водночас потрібно враховувати стан дитини, адже вона може просто не мати ресурсу, щоб реагувати, виражати емоції, мислити й відповідати; дитина може виявляти агресію чи бути в ступорі (Через такий стан їй складно висловлювати думку, брати участь в ухваленні рішень). Важливо не підганяти, не тиснути на дитину, а лише дати зрозуміти, що вона буде захищеною і може довіряти дорослим. Сучасна модель психосоціальної підтримки, запропонована ЮНІСЕФ, розглядає дітей як активних агентів у своїх екосистемах, здатних вплинути на свої сім'ї та громади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ключовими елементами забезпечення найкращих інтересів дитини є: аналіз індивідуальних потреб дитини та їх співвідношення з інтересами дітей як соціальної групи; вміння почути думку дитини у питаннях, які їх стосуються; дотримання усіх прав дитини, й зокрема права дитини на зростання в сімейному оточенні.

В умовах воєнного часу можна виокремити такі чинники, які забезпечують найкращі інтереси дитини: забезпечення безпеки дитини шляхом гнучкого ухвалення альтернативних рішень; спрощення умов влаштування дитини в сімейне оточення; побудова гуманітарних програм з урахуванням індивідуальних потреб дітей та усіх прав дітей; включення дітей, батьків/піклувальників в систему гуманітарного реагування в умовах війни; розбудова багаторівневої, інклюзивної, дитиноцентрованої, інтегрованої моделі психосоціальної підтримки дітей та сімей з дітьми.

Перспективою подальших досліджень є вивчення міжнародного досвіду забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни, в також узагальнення кращих різнорівневих українських моделей дій ям в найкращих інтересах дитини на засадах соціального партнерства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаро Г., Спектор О., Савицька С. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні (серія методичних рекомендацій «Адвокат дитини»). Харків: Фактор, 2020. 96 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ПДФ_Garo%20Naykraschi%20interesy%20dytyny.pdf (дата звернення: 08.08.2023).
2. Даценко В. М. Допит дитини, яка не досягла 10 років, під час розгляду справи про визначення місця проживання з метою забезпечення її найкращих інтересів. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 3 (28). С. 140–152.
3. Декларація прав дитини : Резолюція від 20.11.1959 р. № 1386 (XIV). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610__140610 (дата звернення: 09.08.2023).
4. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко та ін. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 82 с.
5. Глобальна мультисекторальна операційна рамка з підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки дітей і сімей у різних умовах (демонстраційна версія). Нью-Йорк : ЮНІСЕФ, 2021. 108 с. URL: <https://www.corecommitments.unicef.org/kp/global-multisectoral-operational-framework-on-mhpss> (дата звернення: 09.08.2023).
6. Конвенція ООН про права дитини. Постанова Верховної Ради України № 789-ХІІ (1991). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 03.08.2023)
7. Менджул М. Н. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Серія. Право. Вип. 56. Т.1. С. 87–91.
8. Петрочко Ж. Безпека дитини. Енциклопедія освіти : енциклопедія / ред. В. Кремень. 2-ге вид. Київ, 2021. С. 71–72.
9. Петрочко Ж. В., Датченко Н. А. Забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритет надання соціальних послуг сім'ям з дітьми. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. Т. 1, № 5(41). С. 150–157. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.22> (дата звернення: 09.08.2023).
10. Петрочко Ж. В. Найкращі інтереси дитини: сутність і шляхи забезпечення. *Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 70–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_3_13 (дата звернення: 07.08.2023).
11. Про охорону дитинства, Закон України № 2402-III (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
12. Про права дитини. Конвенція : Постанова Верховної ради України від 27.02.1991 р. № 789-ХІІ (1991) : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.08.2023).
13. Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів : Зауваження заг. порядку Ком. з прав дитини Орг. Об'єдн. Націй від 14.01.2013 р. (Комітет з прав дитини Організації Об'єднаних Націй). 2013. № 14. URL: <https://archive.crin.org/docs/GC.14.pdf> (дата звернення: 09.08.2023).
14. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 09.08.2023).
15. Соціальна робота з вразливими сім'ями з дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч.1 / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрочко. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
16. Томляк Т.С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Право. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 36. С. 72–80. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36643> (дата звернення: 09.08.2023)
17. Joanna Rogers. Enhancing professional competencies of frontline workers in the social service workforce. UNICEF : Oxford Policy Management, 2019. 25 p.
18. The best interests of the child – A dialogue between theory and practice : conference materials. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2016. 163 p. URL: <https://rm.coe.int/1680657e56> (дата звернення: 09.08.2023).
19. Zijlstra, A. E. (2012). In the Best Interest of the Child: a study into a decision-support tool validating asylum-seeking children's rights from a behavioural scientific perspective [Doctoral dissertation, University of Groningen]. <https://www.semanticscholar.org/paper/In-the-Best-Interest-of-the-Child:-a-study-into-a-Zijlstra/1afe6f6219ede9e91092d14ef1c6768acc28ef>

REFERENCES:

1. Haro H., Spector O., Savytska S. (2020) Naikrashchi interesy dytyny u tsyvilnomu provadzhenni (seriia metodychnykh rekomendatsii "Advokat dytyny") [The best interest of the child in civil proceedings (A series of guidelines "Child's Lawyer")]. Faktor. Retrieved from: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ПДФ_Garo%20Naykraschi%20interesy%20dytyny.pdf [in Ukrainian].

2. Datsenko V. (2019). Dopyt dytyny, yaka ne dosiahla 10 rokov, pid chas rozghliadu spravy pro vyznachennia mistsia prozhyvannia z metoiu zabezpechennia yii naikraschykh interesiv [Interrogation of a child who has not reached the age of 10 during the consideration of a case on determining the place of residence in order to ensure his best interests]. *Slovo Natsional'noi shkoly suddiv Ukrainy*. 3 (28). S. 140–152.
3. Deklaratsiia prav dytyny, Rezoliutsiia № 1386 (XIV) (1959) (Heneralna Asambleia OON). [Declaration of the Rights of the Child] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].
4. Dytynstvo pid prytylom: prava dytyny v umovakh zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy [Childhood under the gun: children's rights in the conditions of armed conflict in the east of Ukraine]. (2016) O. A. Bida, A. B. Blaha, O. A. Martynenko ta in. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny* [in Ukrainian].
5. Hlobalna multysektoralna operatsiina ramka z pidtrymky psykhiichnogo zdorov'ia ta psykhosotsialnoi pidtrymky ditei i simei u riznykh umovakh (demonstratsiina versiia) [A Global Multisectoral Operational Framework for Mental Health and Psychosocial Support for Children and Families in Different Settings (Demo Version)] (2021), Niu-Iork : YuNISEF [in English].
6. Konventsiia OON pro prava dytyny. [UN Convention on the Rights of the Child] (1991) Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 789-XII (1991). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
7. Mendzhul, M. (2019). Zmist pryntsyphu naikraschykh interesiv dytyny ta yoho praktychne zastosuvannia [Content of the principle of the best interests of the child and its practical application]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. 2019. Seriia. Pravo. 56. T.1. S. 87–91 [in Ukrainian].
8. Petrochko, Zh. (2021). Bezpeka dytyny [Child safety]. *Entsyklopediia osvity*. Kyiv. S. 71–72 [in Ukrainian].
9. Petrochko, Zh., Datchenko, N. (2021). Zabezpechennia naikraschykh interesiv dytyny yak priorytet nadannia sotsial'nykh posluh sim'iam z dit'my [Ensuring the best interests of the child as a priority for providing social services to families with children]. *Knowledge, Education, Law, Management*. T. 1, 5(41). S. 150–157 [in Ukrainian].
10. Petrochko, Zh. V. (2014). Naikrashchi interesy dytyny: Sutnist i shliakhy zabezpechennia [The best interests of the child: Core and ways to provide]. *Naukovi zapysky NDU im. M.Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*, (3), 70–74. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_3_13 [in Ukrainian].
11. Pro okhoronu dytynstva. Zakon Ukrainy [On childhood protection. Law of Ukraine], № 2402-III (2020) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
12. Pro prava dytyny. Konventsiia [On the Rights of the Child. Convention], Postanova № 2671-VIII (2014) (SRSR). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
13. Pro pravo dytyny na prydilennia pershocherhovoї uvahy yaknaikrashchomu zabezpechenniu yii interesiv, Zauvazhennia zahalnoho poriadku Komitetu z prav dytyny Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration] № 14 (2013) (Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii). Retrieved from: <https://archive.crin.org/docs/GC.14.pdf> [in Ukrainian].
14. Pro sotsialni posluhy. Zakon Ukrainy [On social services. Law of Ukraine] № 2671-VIII (2019) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
15. Sotsial'na robota z vrazlyvymy sim'iamy z dit'my [Social work with vulnerable families with children] (2017). Z. P. Kyianytsia, Zh. V. Petrochko. Kyiv. OBNOVA KOMPANI [in Ukrainian].
16. Tomliak, T. S. (2021). Henezys pryntsyphu zabezpechennia naikraschykh interesiv dytyny v mizhnarodnomu pravi [The genesis of the principle of ensuring the best interests of the child in international law]. *Naukovyi chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Seriia 18. Pravo. Odesa : Vydavnychiy dim «Hel'vetyka», 36. S. 72–80. Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36643> (дата звернення: 09.08.2023) [in Ukrainian].
17. Joanna Rogers (2019). Enhancing professional competencies of frontline workers in the social service workforce (Consolidated regional study report). Oxford Policy Management [in English].
18. The best interests of the child – A dialogue between theory and practice. Council of Europe Publishing. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680657e56> [in English].
19. Zijlstra, A. E. (2012). In the Best Interest of the Child: a study into a decision-support tool validating asylum-seeking children's rights from a behavioural scientific perspective [Doctoral dissertation, University of Groningen]. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org/paper/In-the-Best-Interest-of-the-Child-:-a-study-into-a-Zijlstra/1afe6f6219ede9e91092d14efe1c6768acc28ef> [in English].

УДК 316.356.4:316.722

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.12>

Валентина ПЛЮЩ

магістерка соціології, аспірантка відділу соціальних експертиз, Інститут соціології Національної академії наук України, вул. Шовковична, 12, м. Київ, Україна, 01021

ORCID: 0000-0002-6945-4233

Бібліографічний опис статті: Плющ, В. (2023). Адаптація мігрантів: генеза соціологічних теорій та концепцій. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 91–107, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.12>

АДАПТАЦІЯ МІГРАНТІВ: ГЕНЕЗА СОЦІОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ ТА КОНЦЕПЦІЙ

Стаття присвячена теоретичному аналізу та систематизації соціологічних концепцій соціокультурної адаптації мігрантів до іншокультурного середовища в рамках соціології міжнародної міграції.

Проаналізовано головні теоретичні підходи дослідників адаптації мігрантів до іншокультурного середовища від початку ХХ століття до сьогодення. Розглянуто теорії прямої асиміляції, сегментної асиміляції, культурного плюралізму (мультикультуралізму) та етнічно-расової стратифікації. Теорія прямої асиміляції передбачає, що новоприбулі мігранти слідує поступовій адаптаційній конвергенції з приймаючим суспільством. Теорія сегментної асиміляції підкреслює, що мігранти та їхні нащадки асимілюються з різними сегментами приймаючого суспільства. Теорія етнічно-расової стратифікації підкреслює соціальне розмежування іммігрантських груп за етнічною чи расовою ознакою, що безпосередньо впливає на рівень адаптації цих груп до приймаючого суспільства. Теорія мультикультуралізму передбачає досягнення соціокультурної єдності між мігрантами та приймаючим суспільством через взаємоповагу до відмінностей представників інших культур.

Наголошується, що не дивлячись на значну кількість існуючих теорій адаптації мігрантів, наразі в соціологічному дискурсі не існує єдиної, узгодженої теорії адаптації мігрантів до іншокультурного середовища. Аналіз релевантної літератури свідчить про те, що повного розуміння адаптації мігрантів до приймаючого середовища неможливо досягти, покладаючись на інструментарій лише однієї теорії або одного рівня аналізу. Швидше, складна, багатогранна природа процесу адаптації мігрантів вимагає об'єднання різноманітних теорій та рівнів аналізу, що може слугувати перспективним напрямком подальших соціологічних досліджень в цій царині.

Ключові слова: міжнародна міграція, акультурація, інтеграція, асиміляція, сегментна асиміляція, мультикультуралізм, етнічно-расова стратифікація.

Valentyna PLIUSHCH

MA in Sociology, Research Fellow at Department of Social Expertise, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, 12, Shovkovychna str., Kyiv, Ukraine, 01021

ORCID: 0000-0002-6945-4233

To site this article: Pliushch, V. (2023). Adaptatsiya migrantiv: geneza sotsiolohichnykh teorii ta kontseptsiy [Migrants' adaptation: sociological theories and concepts genesis]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 91–107, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.12>

MIGRANTS' ADAPTATION: SOCIOLOGICAL THEORIES AND CONCEPTS GENESIS

The article systematizes the main sociological concepts in the field of migrants' sociocultural adaptation to host societies within the framework of sociology of international migration from 20th century to present days.

The theories of direct assimilation, segmental assimilation, cultural pluralism (multiculturalism) and ethnic-racial stratification are presented. Direct assimilation theory assumes that newly arrived migrants follow a gradual adaptive convergence with the host society. The theory of segmental assimilation emphasizes that migrants and their descendants assimilate with different segments of the host society. The theory of ethnic-racial stratification emphasizes the social stratification of immigrant groups based on ethnic or racial characteristics, which directly affects the level of adaptation of these groups to the host society. The theory of multiculturalism envisages the achievement of socio-cultural unity between migrants and the host society through mutual respect for the differences of representatives of other cultures.

It is concluded that despite the significant number of existing theories of adaptation of migrants, there is currently no single, agreed theory of adaptation of migrants to a foreign cultural environment in the sociological discourse. However,

the analysis of the relevant literature shows that a complete understanding of the adaptation of migrants to the host society cannot be achieved by relying only on the tools of one theory or one level of analysis. Rather, the complex, multifaceted nature of the adaptation process requires the integration of multiple theories and levels of analysis, that can serve as a promising direction for further sociological research in this field of science.

Key words: *international migration, acculturation, integration, assimilation, segmented assimilation, multiculturalism, ethnic and racial stratification.*

Актуальність проблеми. Міжнародна міграція – процес, який зачіпає кожен вимір суспільного буття і розвиває власну складну внутрішню динаміку. Переважна більшість людей у світі (близько 97 відсотків) не класифікуються як мігранти, проте їхні спільноти та спосіб життя часто змінюються саме внаслідок міжнародних міграційних процесів.

На початок ХХІ століття майже не залишилось суспільств, котрі можна було б назвати «моноетнічними» з точки зору їх гомогенності. Більшість країн світу перетворилися на різноманітні, поліетнічні суспільства, а ті, що не досягли цього стану, рішуче рухаються в цьому напрямку. Фактично кожна сучасна людина народжується в спільноті, де присутні культурні елементи сусідніх чи дальніх країн внаслідок процесів прибуття, виїзду або транзиту власного та прибулого населення. Відтак, перед науковцями постало завдання розробки нових способів співіснування в умовах постійної різноманітності культур (Castles, 2014, с. 26; Плющ, 2022, с. 136).

Головною особливістю міжнародної міграції є її міжетнічний або міжкультурний аспект. Згідно українського соціолога Віктора Степаненка, саме «етнокультурне розмаїття є однією з основних актуальних ознак і викликів» для сучасних суспільств в цілому, та для мігрантів в іншокультурному середовищі, зокрема (Степаненко, 2015, с. 159). На думку вітчизняної соціологині Ірини Прибиткової, «будь-яка міграція є етнічною». Кожен мігрант належить до певного етносу, відтак перетинає не лише політичні кордони, встановлені своєю та приймаючою державами, але і опиняється в новому для себе «іншокультурному» середовищі (Прибиткова, 1999, с. 170).

Всебічний аналіз виникнення міжособистісних, соціальних, етнічних та культурних напружень вимагає уваги суспільствознавців до концепцій соціокультурної взаємодії мігрантів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В цій статті автор спирається на публікації таких дослідників як Роберт Парк, Алехандро Пор-

тес, Ніна Глік Шиллер, Дуглас Массей, Едвард Теллес, Вілма Ортіз, Натан Глейзер, Дональд Л. Ноель та ін. Класична теорія прямої асиміляції щодо поступової адаптаційної конвергенції розкрита в роботах таких представників Чиказької школи як Роберт Парк, Ернст Берджес та Мільтон Гордон. Теорія сегментної асиміляції щодо асиміляції мігрантів з різними сегментами приймаючого суспільства представлена в роботах Мільтона Гордона, Алехандро Портеса, Річарда Альби і Віктора Ні. Важливе значення соціального розмежування мігрантських груп за етнічною чи расовою ознакою в рамках концепцій етнічно-расової стратифікації знайшло своє відображення в працях Дугласа Массея, Мін Чжоу, Едварда Теллеса, Вілми Ортіз, Натана Глейзера та Дональда Л. Ноель. Теорія мультикультуралізму щодо досягнення соціокультурної єдності між мігрантами та приймаючим суспільством через взаємоповагу до відмінностей представників інших культур розкрито в публікаціях Ніни Глік Шиллер, Людгера Пріс та Томаса Файста.

Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо зазначених теорій адаптації мігрантів до іншокультурного середовища, одним з актуальних проблем у вітчизняній соціології залишається систематизація генези існуючих теоретичних концепцій адаптації мігрантів в темпоральному та категоріальному вимірах.

Мета статті – систематизація та категоризація напрацьованої соціологічної спадщини щодо існуючих теоретичних концепцій та підходів щодо соціокультурної адаптації мігрантів до іншокультурного середовища від початку становлення соціології міграції до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Побудова предметного поля вивчення адаптаційних процесів в контексті декількох етносів та культур дала важливе розуміння механізмів та принципів адаптації мігрантів та відобразилась в наступних основних теоретичних перспективах: *класичній теорії прямої асиміляції, теорії сегментної асиміляції, теорії культурного плюралізму (мультикультуралізму)*

та теоріях етнічно-расової стратифікації (Brettell, 2008, с. 87).

Однією з перших теоретичних концепцій адаптації мігрантів стає **класична теорія прямої асиміляції**, запропонована дослідниками Чиказької соціологічної школи Робертом Парком, Ернестом Берджессом Флоріаном Знанецьким, Вільямом Томасом, Мільтоном Гордоном (Florian Znaniecki, William I. Thomas, Robert Park, Ernst Burgess, Milton Gordon) та ін., напрямком яких було вивчення мігрантів в США в 1910-ті – 1920-ті роки. Теорія прямої асиміляції передбачає, що новоприбулі мігранти (група меншості) слідує поступовій адаптаційній конвергенції, тобто поступово стають все більш схожими за нормами, цінностями та поведінкою з приймаючою спільнотою (групою більшості). Згідно теорії прямої асиміляції, ті мігранти, які проживають найдовше у приймаючому середовищі, а також наступні покоління дітей мігрантів, виявлятимуть все більшу культурну схожість з більшістю приймаючого населення, ніж ті, які провели менше часу у приймаючій спільноті (Brettell, 2008, с. 130-131).

У 1921 році Р.Е. Парк та Е. Берджесс (R.E. Park, E. Burgess) в своїй праці «Вступ до соціології» дають перше визначення асиміляції мігрантів: «асиміляція – це процес соціального взаємопроникнення та злиття, у якому одні групи індивідів обмінюються своїм життєвим досвідом, поведінкою та історією з іншими гру-

пами індивідів і, таким чином, розділяють одні з одними своє соціальне і культурне життя, яке стає спільним» (Park, 1969, с. 735).

Остаточне визначення «асиміляції» в рамках теорії прямої асиміляції Роберт Е. Парк пропонує в 1930-му році в Енциклопедії суспільних наук: «соціальна асиміляція, зазначає Р.Е. Парк – це процеси, за допомогою яких народи різного расового походження та з різною культурною спадщиною досягають культурної солідарності, що стає підставою для їх мирного співіснування на єдиній спільній території національного рівня» (Park, 1930, с. 281).

Роберт Е. Парк ототожнює поняття асиміляції з кінцевою стадією процесу адаптації, який дослідник називає «циклом міжрасових відносин» (Race Relations Cycle). Наприкінці цього довготривалого процесу науковець передбачає «абсолютне злиття» двох культур в одну. Згідно Р. Парка, існує чотири етапи на шляху до досягнення повної асиміляції мігрантів в умовах нового іншокультурного суспільства (Рис. 1).

Перший етап: контакт чи знайомство з приймаючою спільнотою.

Другий етап: конфлікт чи суперництво за свої права на новій території.

Третій етап: спроба акомодатії або домінування в новій соціальній групі.

Четвертий етап: асиміляція з приймаючою спільнотою як єдиний можливий варіант співіс-

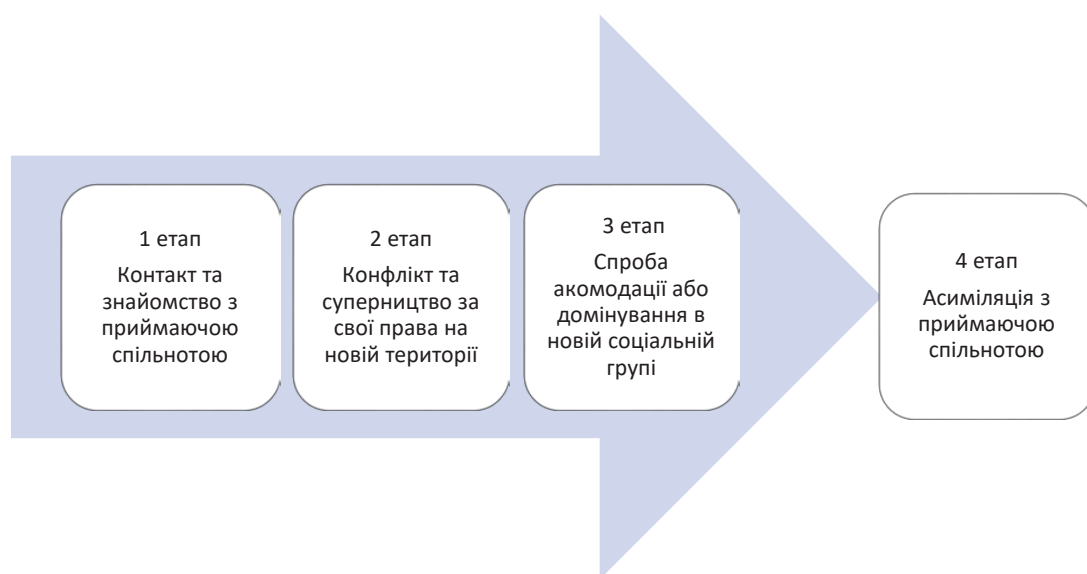

Рис. 1. Чотири етапи асиміляції мігрантів до іншокультурного середовища Роберта Парка, 1950 (Park, 1950, с. 138)

нування двох різних культурних груп на єдиній території (Park, 1950, с. 138).

В 1964 Мілтон Гордон (Milton Gordon) у своїй праці «Асиміляція в американському житті» розширює загальне тлумачення прямої асиміляції, розробляє аналітичні інструменти в соціологічному доробку асиміляційних досліджень та приходять до висновку, що в процесі входження мігрантів у міжкультурні стосунки з приймаючою спільнотою асиміляція їх культурних патернів, поведінкових кліше та побутових практик не може бути прямолінійною. Натомість якщо і може відбуватись повна асиміляція мігрантів з приймаючою спільнотою, то лише на певних структурних рівнях, кожен з яких необов'язково пов'язаний з іншими (Gordon, 1964, с. 70-71). В соціологічному дискурсі концепція Мілтона Гордона отримала назву «структурної асиміляції» та передбачає наявність семи структурних рівнів асиміляції мігрантів в процесі адаптації до іншокультурного середовища (Табл. 1).

Дослідник виокремлює сім рівнів структурної асиміляції:

- (1) Акультурація;
- (2) Структурна асиміляція;
- (3) Амальгамація;
- (4) Етнічна асиміляція ідентичності;

(5) Поведінкова асиміляція;

(6) Асиміляція ставлення до приймаючої спільноти;

(7) Громадська асиміляція.

М. Гордон стверджує, що акультурація, або «прийняття мігрантами культурних патернів приймаючого суспільства» може відбуватися автономно, без подальшого переходу мігрантом на інші рівні асиміляції. Мігрант може залишатись на цьому рівні нескінченно довго. Натомість каталізатором до успішного проходження всіх інших рівнів асиміляції є структурна асиміляція, яку М. Гордон називає «соціалізацією мігранта в соціальні структури приймаючого суспільства на рівні первинної групи». Згідно М. Гордона, «як тільки мігрант виходить на структурний рівень асиміляції, ним будуть автоматично досягнуті всі інші асиміляційні рівні». Це, зокрема, означає, що упередження та дискримінація між мігрантами та приймаючим суспільством знизяться, та навіть можуть зникнути за умов, що шлюбні стосунки між мігрантами та приймаючою спільнотою стануть загальним явищем (Gordon, 1964, с. 80-81; Williams, 1990, с. 699-702).

Етнічна асиміляція, як четвертий вимір асиміляційної схеми М. Гордона, набула особливого значення в дискусіях щодо нащадків

Таблиця 1

Схема семи рівнів структурної асиміляції Мілтона Гордона, 1964 (Gordon, 1964, с. 70-71)

Рівень асиміляції	Характерні риси для кожного рівня асиміляції
Культурна асиміляція / акультурація	Зміна культурних патернів та культурно-побутових практик на користь патернів приймаючої спільноти
Структурна асиміляція	Вступ до структур приймаючої спільноти на первинному груповому рівні
Міжшлюбна асиміляція / амальгамація	Міжшлюбні відносини між мігрантами та представниками приймаючої спільноти
Етнічна асиміляція ідентичності	Самоідентифікація мігранта з приймаючою спільнотою або її частиною
Поведінкова асиміляція	Прийняття поведінкових патернів приймаючої спільноти та відсутність упереджень щодо етнічних особливостей приймаючої спільноти
Асиміляція ставлення	Відсутність дискримінації з боку представників приймаючої спільноти
Громадська асиміляція	Відсутність конфліктів за владу між мігрантами та представниками приймаючої спільноти

мігрантів. М. Гордон визначив етнічну асиміляцію ідентичності як «відчуття приналежності та самоідентифікації з приймаючою спільнотою або її частиною». Науковець також зазначив, що етнічна самоідентифікація особистості не є недиференційованим поняттям, і розподіляв етнічну асиміляцію на «історичну асиміляцію», яка випливає з відчуття взаємозалежної спільної долі етнічної групи мігранта та етнічної групи приймаючої спільноти, яка, зазвичай, поширюється на цілу етнічну групу, а також «часткову етнічну асиміляцію», тобто відчуття спільності долі лише з певним сегментом приймаючої спільноти, найбільш соціально подібним до особистості мігранта (Gordon, 1964, с. 53).

Асиміляція на рівні поведінки згідно М. Гордона передбачає виявлення поваги та прийняття поведінкових патернів приймаючої спільноти, а також відсутність негативних упереджень щодо етнічних особливостей та поведінкових кліше приймаючого суспільства (Gordon, 1978, с. 169; Gordon, 1964, с. 70-71).

Асиміляція на рівні ставлення підкреслює досягнення рівня відсутності дискримінації по відношенню до певних етнічних груп мігрантів з боку місцевого населення.

Громадська асиміляція формується на відсутності конфліктів за владу між мігрантами та членами приймаючої спільноти. Така форма асиміляції існує за умови, що мігранти не висловлюють власних вимог щодо законодавчих змін в громадянському житті, пов'язаних з відмінностями ціннісних орієнтацій та культурних практик мігрантів та приймаючої спільноти. Цей рівень асиміляції передбачає слідування мігрантами місцевим законам та нормам (Gordon, 1978, с. 168; Williams, 1990, с. 699-702).

М. Гордон виділяє три різних кінцевих результати процесу асиміляції: англо-конформність, плавильний котел та плюралізм. Англо-конформність, якої так прагнули Р.Е. Парк і Е. Берджесс, являє собою спосіб, за якого мігранти до Сполучених Штатів змінюються, щоб стати схожими на англосаксонську більшість, тобто асимілюються. Навпаки, у плавильному котлі – як мігранти, так і місцеве населення змінюються, щоб пристосуватися один до одного заради створення нового національного утворення. У плюралістичному варіанті, який узгоджується з сучасним розумінням

поняття мультикультуралізму, мігранти певним чином пристосовуються до приймаючого суспільства, зберігаючи при цьому певні етнічні відмінності (Gordon, 1964, с. 170-171).

Кожна з запропонованих концепцій щодо результатів процесу адаптації мігрантів до іншокультурного середовища отримала подальший розвиток та зайняла вагоме місце в соціологічних дослідженнях адаптації мігрантів.

В 1997 році у своїй праці «Переосмислення теорії асиміляції в рамках Нової міграційної ери» американські соціологи Річард Альба та Віктор Ні (Richard Alba, Victor Nee) звернули увагу на те, що концепція прямої асиміляції не розділяє індивідуальний (мікро-) та груповий (мезо-) рівні адаптації та етнічних змін. Тим самим, вона не враховує ступінь взаємовпливу між груповим та індивідуальним рівнем впливу на вибір адаптаційної стратегії мігранта (Alba, 1997, с. 832).

На думку дослідників, певні інституції, включаючи ті, що підкріплені законом про громадянські права, відіграють важливу роль у виборі адаптаційної стратегії. Так інституційна складова етнічної спільноти безпосередньо може впливати на індивідуальні міграційні цілі та наміри щодо вибору адаптаційної стратегії мігранта. В питанні етнічної приналежності контекст спільноти може бути вирішальним для індивідуального рівня адаптації мігранта. У разі якщо на рівні спільноти можливості вираження етнічної приналежності не є розвиненими, то наміри мігранта зберегти свою етнічну приналежність можуть бути зведені нанівець. Збереження етнічних знаків та кодів, ймовірно там, де вираження етнічної приналежності буде мати можливість прояву (Alba, 1997, с. 832-833).

Дослідники Р. Альба та В. Ні підкреслюють, що теорія прямої асиміляції в цілому працює, однак, лише тоді, коли можна легко визначити один культурний «мейнстрім». Ситуація у постіндустріальних суспільствах (особливо тих, у яких відносно великі сектори економіки залучені до діяльності, що ґрунтується на високотехнологічних знаннях) демонструє соціальні зміни, в яких дедалі важче окреслити єдиний культурний «мейнстрім», особливо стосовно численних соціокультурних сфер життя (Brettell, 2008, с. 130).

Як наслідок, протягом багатьох років теорія асиміляції не використовувалася у соціологіч-

ній науці у зв'язку з її етноцентризмом та ідеологічною навантаженістю. На зміну їй прийшли концепції сегментної асиміляції, етнічно-расової стратифікації та мультикультуралізму.

Наприкінці 1980-х років в США виникає нова теорія адаптації мігрантів – **теорія сегментної адаптації**. На протигагу класичній теорії прямої асиміляції теорія сегментної асиміляції підкреслює, що мігранти та їхні нащадки, які відрізняються за своїм етнічно-расовим та класовим походженням, асимілюються з різними сегментами приймаючого суспільства, яке також сегментованим, що призводить до широкого спектру сценаріїв асиміляції батьків-мігрантів і дітей-мігрантів.

Найбільша увага цієї перспективи зосереджена на низхідній (неуспішній) тенденції асиміляції другого покоління. Починаючи з 1980-х – 1990-х років, емпіричні дослідження Алехандро Портеса (Alejandro Portes) і його колег в галузі адаптації мігрантів демонструють, що в другому поколінні мігрантів в США прослідковується тенденція до зниження рівня асиміляції. Науковці зазначають, що мігранти можуть асимілюватися не лише з місцевим населенням, але й із маргіналізованими групами корінних меншин, утворюючи таким чином частину нового «підкласу». Тобто мігранти та їхні наступні покоління асимілюються з різними сегментами суспільства (Portes, 2010, с. 74-75).

Концепція сегментної асиміляції А. Портеса складається з трьох компонентів:

а) визначення основних адаптаційних факторів (детермінант);

б) опис основних перешкод, з якими стикаються діти мігрантів;

в) передбачення наслідків, які очікуються від взаємодії цих сил. Адаптаційні фактори А. Портес концептуалізує як основні ресурси (або їх відсутність), які сім'ї мігрантів привносять у протистояння із зовнішніми викликами, з якими стикаються їхні діти.

Такими факторами є:

1) людський капітал, яким володіють батьки-мігранти;

2) соціальний контекст;

3) склад сім'ї мігрантів.

Згідно науковими переконаннями А. Портеса, операціоналізація поняття людського капіталу визначається формальною освітою і професійними навичками та перетворюється на

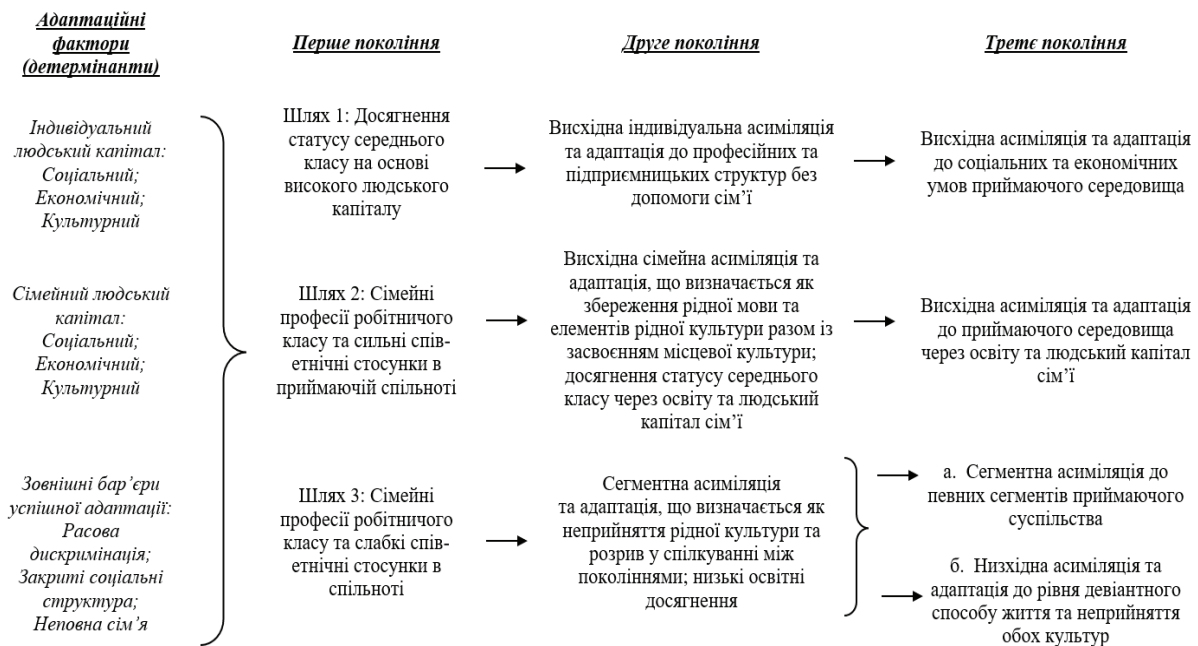
конкурентоспроможність на місцевому ринку праці за досягнення бажаних позицій в ієрархії статусу в приймаючому суспільстві. Проте трансформація цього потенціалу в реальність залежить від соціального контексту приймаючого середовища, до якого включені мігранти: сприйнятлива міграційна політика з боку органів влади; співчутливе або принаймні не вороже ставлення з боку місцевого населення; і існування тісних соціальних зв'язків між членами згуртованої етнічної спільноти мігрантів. І навпаки, обмежувальна міграційна політика, несприятливе ставлення з боку влади та громадськості, а також слабкі соціальні зв'язки в етнічній спільноті мігрантів заважають перетворенню людського капіталу у соціальний, культурний та економічний капітал, відповідний до вимог нового іншокультурного середовища, та ускладнюють процес адаптації мігрантів і їхніх дітей в цілому (Portes, 2009, с. 1098-1100).

Нарешті, відповідно до теорії А. Портеса, склад сім'ї мігрантів також виявляється дуже важливим фактором впливу на успішність адаптації другого покоління. Повноцінні сім'ї з двох батьків і дітей, а також великі сім'ї, де бабусі й дідусі та старші брати і сестри відіграють роль у підвищенні мотивації та посиленні контролю над підлітками, що сприяє висхідній (успішній) адаптації. І навпаки, розбиті сім'ї, де один із батьків бореться з суперечливими умовами приймаючого середовища, залишаючи дітей напризволяще, мають протилежний ефект (Portes, 2009, с. 1101). Дослідник окреслює латентні шляхи адаптації та ключові детермінанти сегментної асиміляції, згідно яких існує три варіанти «шляхів» адаптації (Рис. 2).

До перших двох відноситься висхідна сімейна адаптація та висхідна індивідуальна адаптація, засновані на людському капіталі та впливу сім'ї; до третьої відноситься низхідна адаптація, що призводить до бідності, безробіття та девіантного способу життя, що більш поширено серед нащадків бідних і погано прийнятих мігрантів, зокрема, тих, хто прибув нелегально (Portes, 2009, с. 1097-1103).

Серед бар'єрів, з якими стикаються мігранти і їх діти, соціологи виділяють наступні: расизм, подвійні ринки праці та існування альтернативного девіантного способу життя. Згідно

Рис. 2. Процес сегментної адаптації до приймаючого іншокультурного середовища за А. Портесом (Portes, 2009)

соціологічних досліджень, більшість сьогоднішнього другого покоління «небілих» формуються дітьми метисів, чорношкірих та азійських батьків, чії фізичні особливості відрізняють їх від домінуючої білої американської більшості. Соціологи знають, що раса та расові особливості не мають значення всередині расової групи. Їх значення приписується їм лише у процесі соціальної взаємодії з іншими расами. Відтак у расово чутливому середовищі фізичним особливостям надається настільки велике значення, що воно впливає на життєві та адаптаційні стратегії мігрантів в приймаючому суспільстві (Massey, 1993, с. 434; Portes, 2009, с. 1078-1080).

В 1960-ті роки зростання мультикультуральних настроїв, що було пов'язане з боротьбою за права чорношкірого населення у США, призводить до розвитку **теорій культурного плюралізму (інакше – мультикультуралізму)**. Наприкінці 1980-х рр. спостерігається поворот міграційної політики багатьох західно-європейських країн у бік культурного плюралізму, згідно з яким, підтримка місцевих етнічних груп, їх мови та культури у межах країни є легітимною та обов'язковою (Rumbloom, 1994, с. 623-640; Spencer, 1994, с. 547-567).

На початок ХХ століття велика кількість країн світу стають плюралістичними, де етнічні

відмінності здебільшого пов'язані з соціальною нерівністю. Як зазначає один із провідних теоретиків мультикультуралізму, британський політолог індійського походження Бхікху Парех (Bhikhu Parekh): «культурна ідентичність міграційних груп («меншин») не повинна обмежуватися приватною сферою, в той час як мова, культура і релігія приймаючої спільноти («більшості») будуть користуватися державною монополією і розглядатись як єдина можлива норма. Через брак громадського визнання, етнічна дискримінація завдає шкоди самооцінці мігрантів і не сприяє заохоченню до їх участі в громадській сфері життя» (Parekh, 2006, с. 67).

Отже, Б. Парех стверджує, що теорія культурного плюралізму має три головні тези. Перша теза підкреслює, що люди вбудовані в культурно структурований світ, який надає їм систему щоденних значень. Хоча поняття індивіда не визначається лише культурою, кожен індивід «глибоко формується» саме під впливом своєї культури. Друга теза зауважує, що культури різних народів світу містять різне уявлення про те, що означає «хороше чи погане», «добро і зло», «пристойне і непристойне». Водночас кожна культура потребує мати в своєму полі зору іншу культуру з альтернативним баченням, що спонукає її представників до критичних роздумів і розширення горизонтів.

Нарешті, третя теза говорить про те, що культури не є монолітними, а навпаки, внутрішньо різноманітними, поліетнічними, мультикультурними де тривають дебати між різними ціннісними орієнтаціями, традиціями, культурно-побутовими практиками та новітніми трендами. Вирішальним завданням для мультикультурних суспільств у двадцять першому столітті, на думку Б. Пареха, є «необхідність знайти шляхи узгодження законних вимог єдності та різноманітності, досягнення соціокультурної єдності без культурної одноманітності та культивування у її громадян здорового почуття власної етнічної приналежності, та готовності поважати глибокі культурні відмінності представників інших культур та етносів (Parekh, 2006, с. 77-78).

Амартія Кумар Сен (Amartya Kumar Sen), індійський філософ та економіст, стверджує, що індивід бачить себе та інших належними до різноманітних видів ідентичності і не відчуває в цьому ніяких протиріч. Так, один і той самий індивід може бути громадянином Америки, карибського походження, мати африканських пращурів, бути християнином, лібералом, вегетаріанцем, істориком, шкільним учителем, письменником, екологічним активістом, джазовим музикантом і членом клубу шанувальників тенісу (Sen, 2006, с. 12).

За результатами моніторингових досліджень, проведених вітчизняними соціологами, кожна з соціальних груп, до яких одночасно належить індивід, надає йому відчуття приналежності до певного виду ідентичності з багатьох видів ідентичності (Панина, 2005, с. 44).

Відтак найнебезпечніше хибне соціальне уявлення, згідно Амартія Сена, стосується унікальної національної ідентичності, яка домінує над іншими ідентичностями національних менших, що часто призводить до соціальних конфліктів (Sen, 2006, с. 12).

Сучасні політичні дебати щодо міграційної політики держав стосуються питання, чи має сприяння та заохочення етнічного та культурного розмаїття бути офіційною державною політикою. У багатьох розвинених суспільствах лідери більшості етнічних меншин наголошують на шляху культурного плюралізму, де різні етнічні групи мають рівність соціального статусу, а до їхньої різноманітності суспільство має ставитись з повагою. Однак навіть в ХХІ столітті

етнічні меншини все ще сприймаються етнічною більшістю як загроза їхнім робочим місцям, безпеці та національній ідентичності (Giddens, 2017, с. 123-124; Rattansi, 2011, с. 57).

Відмінності культурного плюралізму полягають у декількох положеннях. По-перше, національне діловодство, радіо, телебачення та навчальні заклади користуються мовою однієї (зазвичай найбільшої) етнічної групи. Культура та релігія цієї групи також є визначальною при виборі державних свят, гімну, герба та інших символів та атрибутів державності. При цьому етнічні меншини мають право приєднуватись або не приєднуватись до культурно-побутових практик більшості, наприкладі свят, а також дотримуватись своїх. По-друге, індивід сам визначає свою національну, етнічну та культурну ідентичність: його віросповідання, колір шкіри, походження, рідна мова тощо не мають значення для держави. Якщо хтось зараховує себе до тієї чи іншої соціальної групи, це є достатньою підставою для того, щоб його таким визнати. По-третє, етнічні меншини за культурного плюралізму мають широкі політичні права (Kymlicka, 1998, с. 143-157).

Метою адаптаційної стратегії мігрантів в рамках теорії мультикультуралізму є не асиміляція етнічних меншин з етнічною більшістю, та не створення етнічно гомогенного суспільства, а визнання співіснування етнічних та культурних відмінностей в межах однієї багатонаціональної держави, де всі етнічні групи, які проживають на її території, мають рівні юридичні права та соціальні можливості (Kymlicka, 1998, с. 143-157).

Принциповою особливістю культурного плюралізму є його неагресивність по відношенню до інших етносів, рас та культур. Так, стосовно етнічних меншин застосовується система правових норм різної юридичної сили (конституційних, міжнародних та державних актів), що спрямовані на усунення та недопущення будь-яких форм їх дискримінації у публічній чи приватній сферах життя. Етнічні групи, котрі включаються до публічного простору, мають власні політичні та медіа ресурси. Вони мають право на власну символіку, представництво у парламенті тощо. Від осіб, які бажають приєднатись до домінуючого суспільства, потрібне базове знання мови та історії цієї країни. При цьому етнічні меншини не повинні

йти на радикальні кроки змін віросповідання, ідентичності, тощо (Kumlicka, 1998, с. 155-157).

В 90-ті роки ХХ століття наукова спільнота доповнює та розширює ідеї культурного плюралізму в сучасних реаліях. У міграційних дослідженнях актуалізується і стає досить поширеним теоретичний підхід, який в науковому соціологічному дискурсі отримує назву **теорії транснаціоналізму** (Beck, 2015, с. 62-69).

Перші версії транснаціоналізму протиставлялись концепціям асиміляції, вказуючи на те, що жорстке зосередження уваги на динаміці міграційних процесів всередині країни-реципієнта заважає дослідникам вивчати сталі зв'язки між мігрантами та країнами еміграції (Basch, 1994, с. 10-15). Перспектива транснаціоналізму переосмислює сам феномен міграції та підкреслює відтворення транснаціональної спільноти. Замість того, щоб порівнювати відмінності між різними етнічними групами в приймаючих країнах, транснаціональна концепція стверджує, що процес міграції має транскордонний характер та впливає як на суспільство країни імміграції, так і на суспільство країни еміграції, яке не мігрує. Незалежно від того, чи повертаються мігранти періодично до країни свого походження, чи лише беруть дистанційну участь у житті своєї громади за допомогою грошових переказів та комунікацій, їхній досвід неможливо зрозуміти лише з точки зору адаптації до приймаючої країни імміграції. Сучасні версії транснаціоналізму в соціології відкидають дихотомічні категорії походження та призначення, емігранта та іммігранта, і навіть географічні простори країн-донорів та країн-реципієнтів, стверджуючи, що натомість по всьому світу виникла єдина спільнота – соціальне поле третього простору поза міжнародними кордонами (Пріс, 2002, с. 375).

За концепцією транснаціоналізму, мігранти розвивають транснаціональні практики, які міграційні теорії нездатні зафіксувати і пояснити, оскільки зорієнтовані на вивчення та вирішення локальних проблем мігрантів та суспільств в країнах-реципієнтах. В рамках транснаціонального підходу суспільства країни-реципієнта та країни-донора утворюють єдине поле дослідження, де мігрант перебуває водночас у стосунках з обома спільнотами. Це дає змогу долучати до аналізу не лише мігрантів, але й немігрантів, які залишаються в краї-

нах-донорах та залежать від різних форм економічних та соціокультурних зв'язків з мігрантами в країнах-реципієнтах (Ровенчак, 2015, с. 300).

Наприклад, люди, які живуть на островах Карибського басейну з високим рівнем еміграції, стають частиною «транснаціональної спільноти» островитян в Нью-Йорку завдяки транспортним, комунікаційним та технологічним формам транскордонних зв'язків, що поширюють норми культурного плюралізму (Levitt, 2007, с. 155).

В широкому розумінні, транснаціоналізм в соціології є формою транскордонних зв'язків, в яких беруть участь різні соціальні актори, здебільшого мігранти, міжнародні волонтери, працівники транс-національних корпорацій (ТНК), міжнародні агенції, громадські організації як в країнах еміграції, так і в країнах імміграції. Ці зв'язки існують у транскордонному позадержавному форматі, в якому самі держави та їх міграційні політики не завжди присутні.

Першим таким дослідженням транснаціональних зв'язків можна назвати п'ятитомну працю Вільяма Томаса і Флоріана Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці» (1918–1920), в якій були проаналізовані міграційні ланцюги, які підтримували зв'язки між країною еміграції (Польщею) та країною імміграції (Сполученими Штатами). Сучасні німецькі соціологи Людгер Пріс (Ludger Pries) і Томас Файст (Thomas Faist) розглядають транснаціональні соціальні простори як такі, що ґрунтуються на основі взаємодії між географічним і соціальним просторами. Ці простори «структурують життєдіяльність соціальних акторів й існують поза соціальних контекстів національних держав» (Пріс, 2002, с. 375; Faist, 1997, с. 248).

Згідно українських соціологинь, Ольги Ровенчак та Вікторії Володько, мігранти як трансактори створюють нові форми соціальної взаємодії, у яких зв'язок між їхньою фізичною присутністю і соціальним простором змінений. Вони здатні соціально взаємодіяти з представниками різних суспільств без своєї фізичної присутності. Нова форма взаємодій між трансакторами дає змогу координувати соціальну діяльність у транснаціональних соціальних просторах (Ровенчак, 2015, с. 301). Так грошові перекази від мігрантів в країни свого походження в усьому світі більш ніж вдвічі пере-

вищують рівень прямої іноземної допомоги, яку отримують країни, що розвиваються, і, таким чином, фізично стимулюють економічний і соціокультурний розвиток країн еміграції (Brettell, 2008, с. 197).

Відповідно до твердження польської дослідниці міжнародної міграції Катаржини Гмай (Katarzyna Gmaj), транснаціональний підхід апелює до двох типів адаптаційних стратегій мігрантів: мультикультурної та транснаціональної. Перший тип мультикультурної адаптаційної стратегії стосується категорії мігрантів, що живуть подвійним життям: розмовляють двома мовами, мають житло у двох країнах, регулярно й активно підтримують різноманітні контакти у двох суспільствах та ідентифікують себе як члени обох суспільств з подвійним громадянством, якщо подвійне громадянство дозволяє законодавство обох країн. Для мультикультурної стратегії адаптації мігрантів характерним є високий рівень соціальної інклюзії у життя суспільств країни імміграції та країни еміграції, та мультинаціональна ідентичність мігрантів.

Транснаціональна адаптаційна стратегія стосується категорії мігрантів, котра не домагається включення себе у соціокультурну систему приймаючого суспільства з різних причин. Ця категорія мігрантів зацікавлена в пристосуванні до приймаючого суспільства лише на рівні певного соціального мінімуму, необхідного для функціонування в цьому соціумі, що пов'язано або з тимчасовим характером їхнього перебування за кордоном, або домінуючою орієнтацією на соціальні зв'язки з членами суспільства, що залишилося у країні їхнього походження, та сильною національною чи/та етнічною ідентичністю країни походження. Іноді навіть добре адаптований мігрант на рівні соціальної інклюзії до приймаючого суспільства, не має потреби чи бажання поділяти цінності приймаючої спільноти, оскільки вбачає їх не обов'язковими в транснаціональному просторі. Як результат, транснаціональний досвід мігранта може призвести до глибоких змін у системі цінностей мігранта, направлених на транснаціональну соціальну інклюзію до двох і більше соціумів, що підтверджує його приналежність до нового виду суспільства – транснаціональної спільноти (Gmaj, 2006, с. 45-46).

Емпіричні дослідження щодо прямої залежності адаптаційних стратегій мігрантів від

характеру етнічно-расової ієрархії в приймаючих суспільствах 1960–1970-х років дали поштовх для розвитку теорії **етнічно-расової стратифікації**.

Дотримуючись інституційних підходів, сучасний австрійський соціолог Макс Халлер (Max Haller) підкреслює, що історична етнічно-расова експлуатація, така як примусова праця, і, зокрема, найекстремальніша її форма, рабство, наклали тривалий відбиток на сприйняття суспільством етнічно-расових відмінностей. Це відбулося через створення експлуаторських соціальних і політичних інститутів, що прямо чи опосередковано впливало на внутрішню національну стратегію. У більшості країн рабство було пов'язане з дуже нерівним розподілом землі та природних ресурсів, а також централізованими авторитарними політичними системами. Пізніше ці фактори гальмували розвиток інститутів етнічної та расової рівності. Наслідком цього є те, що етнічна та расова нерівності залишаються надзвичайно високими в сучасних суспільствах до сьогодні (Haller, 2014, с. 3).

Загалом, теорія етнічно-расової стратифікації має два виміри: етнічний та расовий. Расові концепції адаптації мігрантів підкреслюють, що до певних мігрантських груп, як-от з Африки, Латинської Америки чи Азії, у багатьох випадках приймаючі суспільства країн імміграції ставляться швидше як до расових осередків, ніж як до етнічних груп. Такі концепції надають більшої ваги расовому фактору, який вважається блокуючим по відношенню до процесу адаптації мігрантів відмінної від приймаючого суспільства раси. Визнаючи, що і раса, і етнічна приналежність є соціальним конструктом, концепції расової стратифікації концептуалізують расу як більш жорсткий, глибше вбудований конструкт, ніж конструкт етнічної приналежності (Massey, 2012, с. 16; Perez, 2009, с. 25-26).

Для дослідників расової концепції ключове питання полягає в тому, чи вбачають групи мігрантів однієї раси соціокультурні, економічні та політичні можливості для свого існування в приймаючому суспільстві іншої раси такими ж, якими їх бачать для себе расові групи приймаючої країни? Чи вважають вони свою расу такою ж рівноцінною та рівноправною як раса приймаючого суспільства? Чи вони уявляють свої життєві ситуації іншої раси подібними до ситуацій своєї раси? Чи можуть мігранти

відмінної від приймаючої раси розраховувати та планувати такі ж життєві та адаптаційні стратегії, як і мігранти однієї раси з приймаючим суспільством? Яким собі уявляють життя білих меншин у приймаючому білому суспільстві небіли меншини, які піддаються дискримінації в країні імміграції? (Telles, 2008, с. 264).

У 1990-х роках американські соціологи Едвард Теллес і Вілма Ортіз (Edward Telles, Vilma Ortiz) провели унікальне дослідження міграційного досвіду адаптації мігрантів з Мексики в США між чотирма поколіннями мігрантів. Головне питання дослідження полягало в тому, чи посилюються чи розмиваються расові кордони між мексиканськими американцями та іншими групами, особливо домінуючими місцевими, з часом і міграцією з покоління в покоління (Telles, 2008, с. 3-4).

Дослідники ставили перед собою завдання проаналізувати рівень адаптації мексиканських американців до приймаючої спільноти за широким спектром показників: освіта, використання англійської та іспанської мов, соціально-економічний статус, змішані шлюби, сегрегація за місцем проживання, етнічна та расова ідентичність, політична активність.

На відміну від припущень про лінійний прогрес, що лежить в основі класичних перспектив асиміляції, автори виявили, що мексиканські мігранти бачать себе іншими: вони живуть у відокремлених районах, ідентифікують себе як не-американці, мають різні політичні погляди, так само як і їхні нащадки. Успіхи в сфері освіти досягають піку серед дітей другого покоління мігрантів, але знижуються у третьому та четвертому поколіннях – внуків і правнуків мігрантів. Аналогічно, економічний прогрес припиняється до другого покоління – освіта виступає єдиною змінною, яка послідовно пояснює різницю в соціально-економічному статусі мексиканських американців. Рівень бідності залишається високим для наступних поколінь. З іншого боку, докази успішної адаптації є вагомими за кількома іншими показниками, перш за все – мовою. Англійська мова починає превалювати серед мексиканських мігрантів другого покоління, а іспанська майже не використовується після четвертого. Незважаючи на невикористання іспанської мови, мексиканська етнічна та расова ідентифікація зберігається в четвертому поколінні, причому лівова частка

респондентів вважають себе мексиканськими американцями та латиноамериканцями, а не американцями – результат, який автори частково пов'язують із «досвідом расової дискримінації» (Telles, 2008, с. 265-266).

Автори визначають інституційні бар'єри основним джерелом неблагополуччя мігрантів з расовими відмінностями. Погане фінансування шкільних систем, де зосереджені діти іншої раси, каральна міграційна політика, та одночасно поширення дешевої мігрантської робочої сили в більшості штатів, і стійка дискримінація – відрізняє іншорасову траєкторію адаптації мігрантів від траєкторії мігрантів однієї раси (Telles, 2008, с. 265-270).

Отже, дослідники прийшли до висновку, що, по-перше, мігранти іншої раси бачать себе і вважають себе «іншими», відмінними від місцевої раси в своїх правах та можливостях, що прямо пропорційно впливає на рівень їхньої адаптації до іншорасового суспільства в порівнянні з їх рівнем адаптації до суспільства однієї раси; по-друге, за умови расової стратифікації, мігранти стикаються з достатньою кількістю структурних перешкод, що не лише уповільнює соціальну мобільність мігрантів, але і підвищує вірогідність блокування процесу соціальної мобільності та адаптації до іншорасового суспільства (Lee, 2010, с. 181-182; Telles, 2008, с. 265-270).

Другим теоретичним виміром етнічно-расової теорії адаптації мігрантів є вимір впливу етнічної приналежності на успішність адаптації мігрантів до приймаючого суспільства, що знайшов своє відображення в теорії етнічної стратифікації.

Слід зазначити, що за останні десятиліття такі слова, як етнічна група, етнічна ідентичність, етнічність, етнічні конфлікти та етнічні відмінності стали загальноживаними. Їх згадують не лише в академічному аналізі, а й у засобах масової інформації, радіо, телебачення, соціальних мережах. Фактично, останнім часом, етнічність стає однією з найпоширеніших категорій, які використовуються з метою сформулювати уявлення людини, про те, хто вона є і хто є інші, оцінити її досвід і характерну поведінку, зрозуміти її навколишній світ і навколишній світ інших. Хоча в деяких суспільствах одні етнічні категорії важливіші за інші, етнічність є одним із найбільш універ-

сальних та фундаментальних понять XXI століття. Це явище стає невід'ємною частиною державних структур сучасних країн, перетворюючи їх на об'єднання етнічних груп з різним ступенем культурної унікальності (Bashi, 1997, с. 670-672).

Дотримуючись традиції, встановленої Максом Вебером (Max Weber), в соціологічному дискурсі «етнічна приналежність» або «етнічність» визначається як «суб'єктивне відчуття приналежності, засноване на вірі в спільну культуру та спільне походження певних груп населення. Це переконання відноситься до культурно-побутових практик та ціннісних орієнтацій, які сприймаються як «типові» для певної спільноти, стосуються фенотипової подібності або віри в спільне історичне походження» (Weber, 1978, с. 385-386).

Дослідники впливу етнічної стратифікації на адаптацію мігрантів стверджують, що підкреслення етнічної приналежності зазвичай здійснюються мігрантами з метою збереження традиційних культурно-побутових практик та цінностей окремих етносів. Однак етнічна приналежність може відігравати як позитивну, так і негативну роль в процесі адаптації мігрантів до приймаючої іншокультурної спільноти, залежно від етнічних особливостей країни-реципієнта (Glazer, 1970, с. 289-290; Portes, 2009, с. 1079).

Згідно американського соціолога, першопрохідника соціологічних розвідок етнічної стратифікації, Дональда Л. Ноель (Donald L. Noel), етнічна стратифікація виникає за умов, коли етнічні групи країни-реципієнта характеризуються високим ступенем етноцентризму, конкуренції та диференційованої влади. Конкуренція на ринку праці забезпечує мотивацію до стратифікації; етноцентризм спрямовує диверсифікацію конкуренції за етнічною ознакою; а диференціація влади визначає, яка етнічна група має чи не має права приймати участь у політичному житті країни (Noel, 1968, с. 157).

Сучасний швейцарський соціолог Андреас Віммер (Andreas Wimmer) в своїй статті «Створюючи та руйнуючи етнічні кордони» пропонує багаторівневу концепцію процесу становлення етнічної стратифікації. Автор обґрунтовує висновок про те, що етнічна стратифікація є результатом багаторівневої боротьби між етнічними акторами, розташованими в різних

соціальних прошарках (стратах) суспільства. Згідно дослідника, три складові державного рівня визначають законодавче підґрунтя, становлення, укріплення та поширення етнічної стратифікації - інституційний порядок, націлений на збереження влади лише у представників певної етнічної групи, ієрархічний розподіл влади серед певних етнічних груп та наявність етнічно-забарвлених політичних партій (Wimmer, 2008, с. 970-971).

В своїй праці «Поза плавильним котлом», опублікованій на честь чергової хвилі міграції в США, Натан Глейзер та Патрік Мойніхан (Nathan Glazer, Partick Mohniyan) доходять висновку, що головним поштовхом для подальших теоретичних розвідок етнічної стратифікації став беззаперечний факт, що концепція «плавильного котла» на практиці виявилась хибною. «Плавильний котел» був широко прийнятою метафорою для процесів асиміляції, які передбачали злиття етнічних груп у загальний національний сплав, особливо в епоху процвітання після Другої світової війни, коли друге та третє покоління білих мігрантів досягли великих соціально-економічних успіхів та об'єднувались в етнічно-, расово- та релігійно-інтегровані спільноти. Однак способи життя різних поколінь мігрантів змінювались досить швидко, завдяки чому окремі етнічні спільноти почали дуже відрізнятися від їхніх предків (Glazer, 1970, с. 289-291).

Згідно Н. Глейзера і П. Мойнігана, етнічні ідентичності мігрантів зберігаються незважаючи на зміну поколінь, оскільки надають відчутних та відмінних характерних рис представникам своїх етнічних груп на соціальному, культурному, політичному та економічному рівнях. Індивід «пов'язаний» зі своєю етнічною групою також пов'язаний з її «соціальними зв'язками, мережами та інтересами».

В США східноєвропейські юдеї привнесли ряд характерних корисних ознак в дрібні галузі промисловості, як-от торгівля, крамарство, швейна сфера, ювелірна галузь, банківська справа, музичні заходи, тоді як південні італійці походили переважно з сільського господарства в економічно відсталому регіоні, що означало, що вони мали обмежений рівень освіти, але часто володіли навичками, які були цінними в будівництві. Етнічні особливості також були зумовлені процесами, які

почалися після прибуття етнічних груп і включали складну взаємодію між груповими етнічними характеристиками, такими як сімейні цінності та культурно-побутові практики. Як наслідок, кожна група набула нагромадження взаємопов'язаних економічних та соціальних рис, які склали особливий профіль мігрантів: «Коли говорять юдеї, то також мають на увазі дрібні крамарі, професіонали, високооплачувані кваліфіковані робітники швейної промисловості. Коли говорять італійці, то мають на увазі працівників сільського господарства та будівництва» (Glazer, 1970, с. 16-17).

Американський соціолог азіатського походження Віктор Ні (Victor Nee) зі своєю американською колегою Хіларі Холброу (Hilary Holbrow) припускають, що культурні рамки та соціальні ресурси, наявні в етнічній спільноті, є особливо цінними для сприяння мобільності та високим досягненням дітей мігрантів (Nee, 2013, с. 68-69).

Відповідно до відповідей, які отримали соціологині азіатського походження Дженіфер Лі (Jenifer Lee) та Мін Чжоу (Min Zhou) в ході інтерв'ю з китайськими, в'єтнамськими та мексиканськими мігрантами другого покоління у Лос-Анджелесі, азіатські мігранти та їхні діти, як правило, визначають успішність у середній школі та вступ до вищого навчального закладу як автоматичні середні очікування. Навпаки, мексиканські мігранти та їх діти часто вважають закінчення навіть лише середньої школи значним досягненням. Крім того, вони також виявляють, що подібні рамки підсилюються репутацією в мережах етнічних спільнот. Зокрема, у випадку азіатських груп, вони відзначають поширеність успішних моделей поведінки для наслідування та обміну інформацією про стратегії пошуку хороших шкіл та відвідування позашкільних навчальних курсів, щоб навіть діти азіатських батьків з відносно низьким рівнем освіти мали вищу освіту ніж їх батьки (Lee, 2014, с. 46-47).

Сучасна концепція етнічної стратифікації зосереджена на різних видах соціальних ресурсів у етнічній спільноті, які підтримують мобільність серед мігрантів, закріплюють стійкі формальні і неформальні зв'язки між мігрантами однієї етнічної групи, консолідує спільний соціальний, культурний та економіч-

ний капітали, підтримують почуття солідарності та емоційної підтримки.

Американські соціологи в галузі етнічної стратифікації, Мері Вотерс та Філіпп Касініц (Mary Waters, Philip Kasinitz) наголошують на тому, що певна етнічна приналежність може перешкоджати успішній адаптації певних етнічних груп мігрантів. Тривалі етнічні конфлікти, етнічна дискримінація, епізодичні періоди «нативізму» (політичної позиції країн щодо зниження правового статусу конкретних етнічних груп, що призводить до того, що певні етнічні групи вважаються ворожими або чужими місцевому населенню), а також інституційні бар'єри на шляху до соціальної мобільності мігрантів продовжують формувати негативний контекст для адаптації мігрантів в приймаючому середовищі (Waters, 2013, с. 102-103).

Згідно американського дослідника Джеймса А. Банкса (James A. Banks), етнічна стратифікація передбачає поділ мігрантських груп в країні-реципієнті за етнічною ознакою. Цей тип стратифікації зазвичай має горизонтальний характер і пов'язаний з нерівним розподілом можливостей, привілеїв, переваг та матеріальних винагород між різними етнічними групами приймаючого суспільства (Banks, 2012, с. 836).

Основна ідея дослідника полягає в тому, що певні групи виключені або суворо обмежені в економічній і соціальній мобільності, тоді як інші мають більший доступ до ресурсів через ієрархічну структуру суспільства, засновану на приналежності до етнічної групи. Етнічну стратифікацію також можна розглядати як систему структурованої рівності чи нерівності, в якій індивіди отримують різні можливості та ресурси на основі приналежності до етнічної групи (Banks, 2012, с. 836-837).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можемо зазначити, що головною особливістю теорій адаптації мігрантів є їх міжетнічний соціокультурний аспект. Побудова предметного поля вивчення адаптації мігрантів як «іншокультурного» в контексті декількох етносів та культур дає важливе розуміння механізмів та принципів адаптації мігрантів та відображається в чотирьох основних теоретичних перспективах: класичній теорії прямої асиміляції, теорії сегментної асиміляції, теорії культурного плюралізму або мультикультуралізму та теорії етнічно-расової стратифікації.

Теорія прямої асиміляції передбачає, що новоприбулі мігранти (група меншості) слідує поступовій адаптаційній конвергенції, тобто поступово стають все більш схожими за нормами, цінностями та поведінкою з приймаючою спільнотою (групою більшості). Згідно теорії прямої асиміляції, ті мігранти, які проживають найдовше у приймаючому середовищі, а також наступні покоління дітей мігрантів, виявлятимуть все більшу культурну схожість з більшістю приймаючого населення, ніж ті, які провели менше часу у приймаючій спільноті.

На протигагу класичній теорії асиміляції теорія сегментної асиміляції підкреслює, що мігранти та їхні нащадки, які відрізняються за своїм етнічно-расовим та класовим походженням, асимілюються з різними сегментами приймаючого суспільства, яке також сегментовано за етнічно-расовим та класовим походженням, що призводить до широкого спектру сценаріїв асиміляції батьків-мігрантів і дітей-мігрантів.

Теорія мультикультуралізму має три головні тези. По-перше, люди вбудовані в культурно структурований світ, який надає їм систему щоденних значень. І хоча поняття індивіда не визначається лише культурою, кожен індивід «глибоко формується» саме своєю культурою. По-друге, культури різних народів світу містять різне уявлення про те, що означає «хороше чи погане». Але кожна культура потребує мати в своєму полі зору іншу культуру з альтернативним баченням, що спонукає її представників до критичних роздумів і розширення горизонтів. Нарешті, культури не є монолітними, а навпаки, внутрішньо різноманітними, де тривають дебати між різними традиціями, практиками та новітніми трендами. Вирішальним завданням для полікультурних суспільств у двадцять першому столітті, згідно теоретиків мультикультуралізму, є необхідність зна-

йти шляхи узгодження законних вимог єдності та різноманітності, досягнення соціокультурної єдності без культурної одноманітності та культурування у її громадян як здорового почуття приналежності, так і готовності поважати глибокі культурні відмінності представників інших культур.

Головна теза теорії етнічно-расової стратифікації в рамках міграційних процесів стосується поділу іммігрантських груп за етнічною чи расовою ознакою, а також орієнтація міграційної політики країни-реципієнта на певні етнічні чи расові групи мігрантів. Етнічно-расова стратифікація пов'язана з розподілом можливостей, привілеїв, матеріальних винагород і влади між різними етнічними та расовими групами, та передбачає систему структурованої нерівності, в якій мігрантські спільноти отримують різні можливості та ресурси на основі приналежності до різних етнічних та расових груп, що безпосередньо впливає на процес їх адаптації до приймаючих умов існування.

Відтак, соціологічні теорії адаптації мігрантів зосереджені перш за все на процесах соціальних та культурних трансформацій, які відбуваються за умов вступу мігрантів у тривалий та безперервний контакт з відмінним від власного соціокультурним середовищем, що призводить до змін як на індивідуальному рівні щодо цінностей, поглядів, ідентичності та культурно-побутових практик мігранта, так і на груповому рівні щодо самоідентифікації та самовизначення мігрантської спільноти.

З аналізу існуючих теоретичних підходів щодо адаптації мігрантів в рамках соціології міжнародної міграції витікає перспектива подальших досліджень, направлених в першу чергу на об'єднання різноманітних теорій та рівнів аналізу адаптації мігрантів в залежності від локальних міграційних контекстів як самих мігрантів, так і приймаючих спільнот.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Паніна Н. В. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії і антисемітизму в сучасній Україні. Київ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 4. С. 26-45. URL: <http://stmm.in.ua/archive/rus/2005-4/2.pdf>.
2. Плющ В. Концептуалізація адаптаційних стратегій сучасних мігрантів з України в Ізраїлі. XIII Міжнародна науково-практична конференція "Theory and Practice of Science: Key Aspects". Scientific Collection InterConf. Рим. 2022. № 28 (137). С. 135-146. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.12.2022.015>.
3. Пріс Л. Руйнування соціального і географічного простору. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. Укладачі: Кононов І. Ф. (науковий редактор), Бородачов В. П., Топольський Д. М. Луганськ: Альма-матер. Знання. 2002. С. 374.

4. Прибиткова І. М. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1999. № 1. С. 161-172. URL: <http://stmm.in.ua/archive/rus/1999-1/14.pdf>.
5. Ровенчак О., Володько В. Міжнародна міграція: теорія і практика. Монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. 2015. С. 412.
6. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ. Інститут соціології НАНУ. 2015. С. 420. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/stepanenko/stepanenko.pdf>.
7. Alba R., Nee V. Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. *The International Migration Review*. Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans. 1997. Vol. 31. № 4. P. 826-874. DOI: <https://doi.org/10.2307/2547416>.
8. Banks J. A. Ethnic stratification and diversity. In *Encyclopedia of diversity in education*. SAGE Publications. 2012. Vol. 1. P. 836-838. Retrieved from: <https://dx.doi.org/10.4135/9781452218533.n265>.
9. Basch L. G., Schiller N.G., Szanton B. C. Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States. Place of publication not identified: Gordon and Breach. 1994. P. 356.
10. Bashi V., McDaniel A. A Theory of Immigration And Racial Stratification. *Journal of Black Studies*. 1997. Vol. 27, № 5. P. 668-682. DOI: <https://doi.org/10.1177/002193479702700505>.
11. Beck U. What is globalization. Cambridge. Polity. Google Books. 2015. P. 192.
12. Brettell C., Hollifield J. F. Migration theory: Talking across disciplines. New York: Routledge. Google Books. 2008. P. 533.
13. Castles S., Miller M. J. The age of migration: International population movements in the modern world. New York: Guilford Press. Google Books. 2014. P. 402.
14. Faist T. From common questions to common concepts in International Migration, Immobility and Development. New York, 1997. P. 247-276.
15. Giddens A. Sociology. 8th edition. Cambridge: Polity. 2017. P. 1192.
16. Glazer N., Mohr D. P. Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City. Cambridge, MA: MIT Press. 1970. P. 360.
17. Gmaj K. Social and cultural aspects of transnational migration. Transnational migration dilemmas. Ed. by K. Iglicka in Center for International Relations. 2006. Vol. 2. P. 45-50.
18. Gordon M. M. Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins. New York: Oxford University Press. 1964. P. 288.
19. Gordon M. M. Human Nature, Class, and Ethnicity. New York: Oxford University Press. 1978. P. 302.
20. Haller M. Ethnic Stratification and Income Inequality Around the World. 2014. P. 34.
21. Kymlicka W. Introduction: An Emerging Consensus? Special Issue: Nationalism, Multiculturalism and Liberal Democracy, Ethical Theory and Moral Practice. 1998. № 1(2). P. 143-157.
22. Lee J., Bean F. D. The Diversity Paradox: Immigration and the Color Line in 21st Century America. New York: Russell Sage Foundation. 2010. P. 248.
23. Lee J., Zhou M. The Success Frame and Achievement Paradox: The Costs and Consequences for Asian Americans. *Race and Social Problems*. 2014. № 6. P. 38-55. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12552-014-9112-7>.
24. Levitt P., Jaworsky B. N. Transnational migration studies: Past developments and future trends. *Annual Review of Sociology*. 2007. № 33. P. 129-156. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.33.040406.131816>.
25. Massey D.S. at al. Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*. 1993. № 19(3). P. 431-466.
26. Massey D. S., Pren K. Origins of the New Latino Underclass. *Race and Social Problems*. 2012. № 4. P. 15-17.
27. Nee V., Holbrow H. Why Asian Americans Are Becoming Mainstream. Los Angeles. Daedalus. 2013. P. 65-75.
28. Noel D. L. A Theory of the Origin of Ethnic Stratification. *Social Problems*. 1968. № 16. P. 157-172.
29. Parekh B. C. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. New York. Palgrave. 2006. P. 396.
30. Park R. E. Social Assimilation, *Encyclopedia of the Social Sciences*. Ed. E. Seligman and A. Johnson. New York: Macmillan. 1930.
31. Park R. E. Burgess E. Introduction to the Science of Sociology. 1921. Reprint. Chicago: University of Chicago Press. 1969.
32. Perez A.D. Hirschman C. The Changing Racial and Ethnic Composition of the US Population: Emerging American Identities. *Population and Development Review*. 2009. № 35(1). P. 1-51.
33. Portes A., Fernandez-Kelly P., William H. The Adaptation of the Immigrant Second Generation in America: A Theoretical Overview and Recent Evidence. *Journal of ethnic and migration studies*. 2009. P. 1077-1104.
34. Portes A., Zhou M. The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2010. P. 74-96.

35. Rattansi A. *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. Oxford. Oxford University Press. 2011. P. 184.
36. Rumblo H. Swedish Multiculturalism in a Comparative European Perspective. *Sociological Forum. Special Issue: Multiculturalism and Diversity*. 1994. № 9(4). P. 623-640.
37. Scott W. A., Scott, R. *Adaptation of immigrants: Individual differences and determinants*. Pergamon Press. Google Books. 1989. P. 212.
38. Sen A. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. London: Penguin Books. 2006. P. 191.
39. Spencer M. E. Multiculturalism, "Political Correctness," and the Politics of Identity. *Sociological Forum. Special Issue: Multiculturalism and Diversity*. 1994. № 9(4). P. 547-567.
40. Telles E. E., Ortiz V. *Generations of Exclusion: Racial Assimilation and Mexican Americans*. New York: Russell Sage Foundation. 2008. P. 416.
41. Waters M. C., Kasinitz P. Immigrants in New York: Reaping the Benefits of Continuous Immigration. *Daedalus*. 2013. № 142 (3). P. 92-106. DOI: https://doi.org/10.1162/DAED_a_00221.
42. Weber M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Ed. by Roth G., Wittich C. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 1978. P. 1469.
43. Williams J. A., Ortega S.T. Dimensions of Ethnic Assimilation: An Empirical Appraisal of Gordon's Typology. *Social Science Quarterly. University of Texas Press*. 1990. Vol. 71. № 4. P. 697-710.
44. Wimmer A. The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *American Journal of Sociology*. 2008. Vol. 113. № 4. P. 970-1022. DOI:10.1086/522803.

REFERENCES:

1. Panina N. (2005). Faktory natsional'noyi identychnosti, tolerantnosti, ksenofobiyi i antysemityzmu v suchasniy Ukraini. [Factors of national identity, tolerance, xenophobia and anti-Semitism in modern Ukraine]. Kyiv. *Sociology: theory, methods, marketing*. No. 4. P. 26-45. Retrieved from: <http://stmm.in.ua/archive/rus/2005-4/2.pdf>. [in Ukrainian]
2. Pliushch V. (2022). Kontseptual'nizatsiya adaptatsiynnykh stratehiy suchasnykh migrantiv z Ukrainy v Izrayili. [Conceptualization of contemporary migrants from Ukraine in Israel adaptation strategies]. XIII International Scientific and Practical Conference «Theory and Practice of Science: Key Aspects». Scientific Collection InterConf. Italy. Rome. № 28 (137). P. 135-146. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.12.2022.015>. [in Ukrainian]
3. Pris L. (2002). Ruynuvannya sotsial'noho i heorafichnoho prostoru. Hlobalizatsiya. Rehionalizatsiya. Rehional'na polityka. [Destruction of social and geographical space. Globalization. Regionalization. Regional policy]. Textbook of modern foreign sociology of regions. Editors: Kononov I.F. (scientific editor), Borodachev V.P., Topolskov D.M. Luhansk: Alma Mater. Znannia. P. 374. [in Ukrainian]
4. Prybytkova I. (1999). Suchasni mihratsiyni protsesy: teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhen. [Modern migration processes: theoretical and methodological aspects of research]. Kyiv. *Sociology: theory, methods, marketing*. № 1. P. 161-172. Retrieved from: <http://stmm.in.ua/archive/rus/1999-1/14.pdf>. [in Ukrainian]
5. Rovenchak O., Volodko V. (2015). Mizhnarodna mihratsiya: teoriya i praktyka. [International migration: theory and practice]. Monograph. Lviv: Ivan Franko Lviv National University. P. 412. [in Ukrainian]
6. Stepanenko V. (2015). Gromadyans'ke suspil'stvo: dyskursy i praktyky. [Civil society: discourses and practices]. Kyiv. Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine. P. 420. Retrieved from: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/stepanenko/stepanenko.pdf>. [in Ukrainian]
7. Alba R., Nee V. (1997). Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. *The International Migration Review. Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the Making of Americans*. Vol. 31. № 4. P. 826-874. DOI: <https://doi.org/10.2307/2547416>.
8. Banks J. A. (2012). Ethnic stratification and diversity. In *Encyclopedia of diversity in education*. SAGE Publications. Vol. 1. P. 836-838. Retrieved from: <https://dx.doi.org/10.4135/9781452218533.n265>.
9. Basch L. G., Schiller N.G., Szanton B. C. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Place of publication not identified: Gordon and Breach. P. 356.
10. Bashi V., McDaniel A. (1997). A Theory of Immigration And Racial Stratification. *Journal of Black Studies*. Vol. 27, № 5. P. 668-682. DOI: <https://doi.org/10.1177/002193479702700505>.
11. Beck U. (2015). *What is globalization*. Cambridge. Polity. Google Books. 2015. P. 192.
12. Brettell C., Hollifield J. F. (2008). *Migration theory: Talking across disciplines*. New York: Routledge. Google Books. P. 533.
13. Castles S., Miller M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world*. New York: Guilford Press. Google Books. P. 402.
14. Faist T. (1997). *From common questions to common concepts in International Migration, Immobility and Development*. New York. P. 247-276.
15. Giddens A. (2017). *Sociology*. 8th edition. Cambridge: Polity. P. 1192.

16. Glazer N., Mohniyan D. P. (1970). *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge, MA: MIT Press. P. 360.
17. Gmaj K. (2006). Social and cultural aspects of transnational migration. *Transnational migration dilemmas*. Ed. by K. Iglicka in Center for International Relations. Vol. 2. P. 45-50.
18. Gordon M. M. (1964). *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York: Oxford University Press. P. 288.
19. Gordon M. M. (1978). *Human Nature, Class, and Ethnicity*. New York: Oxford University Press. P. 302.
20. Haller M. (2014). *Ethnic Stratification and Income Inequality Around the World*. P. 34.
21. Kymlicka W. (1998). Introduction: An Emerging Consensus? Special Issue: Nationalism, Multiculturalism and Liberal Democracy, Ethical Theory and Moral Practice. № 1(2). P. 143-157.
22. Lee J., Bean F. D. (2010). *The Diversity Paradox: Immigration and the Color Line in 21st Century America*. New York: Russell Sage Foundation. P. 248.
23. Lee J., Zhou M. (2014). The Success Frame and Achievement Paradox: The Costs and Consequences for Asian Americans. *Race and Social Problems*. № 6. P. 38-55. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12552-014-9112-7>.
24. Levitt P., Jaworsky B. N. (2007). Transnational migration studies: Past developments and future trends. *Annual Review of Sociology*. № 33. P. 129-156. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.33.040406.131816>.
25. Massey D.S. et al. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*. № 19(3). P. 431-466.
26. Massey D. S., Pren K. (2012). Origins of the New Latino Underclass. *Race and Social Problems*. № 4. P. 15-17.
27. Nee V., Holbrow H. (2013). *Why Asian Americans Are Becoming Mainstream*. Los Angeles. Daedalus. P. 65-75.
28. Noel D. L. (1968). A Theory of the Origin of Ethnic Stratification. *Social Problems*. № 16. P. 157-172.
29. Parekh B. C. (2006). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York. Palgrave. P. 396.
30. Park R. E. (1930). Social Assimilation, *Encyclopedia of the Social Sciences*. Ed. E. Seligman and A. Johnson. New York: Macmillan.
31. Park R. E. Burgess E. (1969). *Introduction to the Science of Sociology*. 1921. Reprint. Chicago: University of Chicago Press, 1969.
32. Perez A.D. Hirschman C. (2009). The Changing Racial and Ethnic Composition of the US Population: Emerging American Identities. *Population and Development Review*. № 35(1). P. 1-51.
33. Portes A., Fernandez-Kelly P., William H. (2009). The Adaptation of the Immigrant Second Generation in America: A Theoretical Overview and Recent Evidence. *Journal of ethnic and migration studies*. P. 1077-1104.
34. Portes A., Zhou M. (2010). The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. P. 74-96.
35. Rattansi A. (2011). *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. Oxford. Oxford University Press. P. 184.
36. Rumblo H. (1994). Swedish Multiculturalism in a Comparative European Perspective. *Sociological Forum. Special Issue: Multiculturalism and Diversity*. № 9(4). P. 623-640.
37. Scott W. A., Scott, R. (1989). *Adaptation of immigrants: Individual differences and determinants*. Pergamon Press. Google Books. P. 212.
38. Sen A. (2006). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. London: Penguin Books. P. 191.
39. Spencer M. E. (1994). Multiculturalism, "Political Correctness," and the Politics of Identity. *Sociological Forum. Special Issue: Multiculturalism and Diversity*. № 9(4). P. 547-567.
40. Telles E. E., Ortiz V. (2008). *Generations of Exclusion: Racial Assimilation and Mexican Americans*. New York: Russell Sage Foundation. P. 416.
41. Waters M. C., Kasinitz P. (2013). Immigrants in New York: Reaping the Benefits of Continuous Immigration. *Daedalus*. № 142 (3). P. 92-106. DOI: https://doi.org/10.1162/DAED_a_00221.
42. Weber M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Ed. by Roth G., Wittich C. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. P. 1469.
43. Williams J.A., Ortega S.T. (1990). Dimensions of Ethnic Assimilation: An Empirical Appraisal of Gordon's Typology. *Social Science Quarterly. University of Texas Press*. Vol. 71. № 4. P. 697-710.
44. Wimmer A. (2008). The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *American Journal of Sociology*. Vol. 113. № 4. P. 970-1022. DOI:10.1086/522803.

УДК 37.09

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.13>

Лариса ПОЛІВКО

кандидатка психологічних наук, асистентка кафедри соціальної роботи, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, проспект А. Глушкова, 2 А, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-9102-2779

Бібліографічний опис статті: Полівко, Л. (2023). Освітня послуга як чинник інтеграції ромських національних меншин до нових соціокультурних умов. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 108–114, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.13>

ОСВІТНЯ ПОСЛУГА ЯК ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ РОМСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ДО НОВИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВ

Освіта є важливим складником для розвитку будь-якої держави, а освітні послуги є ключовим елементом, що цьому сприяють. Кожен громадянин має право отримати загальносередню освіту, а от вища освіта є окремим вибором кожного та не є обов'язковою. Українське законодавство максимально сприяє тому, аби всі діти мали доступ до якісної освіти. Враховуючи специфіку ромської спільноти, освіта серед таких осіб не є популярною та інколи лишається поза контекстом розвитку дітей, адже для ромів інколи першочерговими потребами є інші побутові питання, які їм доводиться вирішувати. Відповідно постає потреба у залученні більшої кількості дітей ромської національності до освітнього процесу. Насамперед така потреба виникає через майбутню можливість бути реалізованим у суспільстві та задля створення власного відповідного життя.

Стаття є дослідженням особливостей надання освітніх послуг як чинника інтеграції ромських національних меншин до нових соціокультурних умов. Наголошено, що на сучасному етапі, освітній рівень серед ромів залишається низьким у порівнянні з іншими національними спільнотами водночас доведено, що невисокий освітній рівень батьків, власне, і є наслідками низької успішності ромських дітей. Відповідно у статті розкриваються особливості змісту поняття «освітня послуга», виділяються ключові характеристики. Розкрито специфіку отримання освіти дітьми ромської національності, охарактеризовано аналітичну статистику щодо кількісних показників в отриманні такої послуги. Вказано на важливу роль держави та приватних інститутів (фондів, громадських організацій) в організації надання якісних освітніх послуг різним категоріям громадян, у тому числі, ромським національним спільнотам. Виокремлено шляхи залучення дітей ромської національності до участі в навчальному процесі з метою їхньої інтеграції до нових соціокультурних умов.

Ключові слова: національні меншини, освітня послуга, роми, освіта, ромські національні меншини.

Larysa POLIVKO

Candidate of Psychological Sciences, Teacher Assistant at the Social Work Department, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, A. Hlushkova avenue, 2A, Kyiv, Ukraine, 02000

ORCID: 0000-0002-9102-2779

To cite this article: Polivko, L. (2023). Osvitnia posluha yak chynnyk intehratsii romskykh natsionalnykh menshyn do novykh sotsiokulturnykh umov [Educational service as a factor of integration of Roma national minorities into the new socio-cultural conditions]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 108–114, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.13>

EDUCATIONAL SERVICE AS A FACTOR OF INTEGRATION OF ROMA NATIONAL MINORITIES INTO THE NEW SOCIO-CULTURAL CONDITIONS

Education is a major component for the development of any nation, and educational services are a key element in facilitating this. Every citizen has the right to receive general secondary education, and higher education is a separate choice for everyone and is not mandatory. Ukrainian legislation maximally contributes to ensuring that all children have access to quality education. Given the specifics of the Roma community, education among such people is not popular and sometimes remains outside the context of children's development, because for Roma, other everyday issues that they have to solve are sometimes the primary needs. Accordingly, there is a need to involve more children of Roma nationality in the educational process. First of all, such a need arises because of the future opportunity to be realized in society and for the sake of creating one's own appropriate life.

The article is a study of the peculiarities of the provision of educational services as a factor in the integration of Roma national minorities into new socio-cultural conditions. It is emphasized that at the current stage, the educational level among Roma remains low in comparison with other national communities, at the same time it is proved that the low educational level of parents is, in fact, the consequence of the low academic performance of Roma children. Accordingly, the article reveals the features of the content of the concept of «educational service», highlights the key characteristics. The specifics of receiving education by children of Roma nationality have been revealed, and analytical statistics regarding quantitative indicators in receiving such a service have been characterized. The important role of the state and private institutions (foundations, public organizations) in the organization of providing quality educational services to various categories of citizens, including Roma national communities, is indicated. Ways of involving children of Roma nationality to participate in the educational process with the aim of their integration into new socio-cultural conditions are highlighted.

Key words: national minority, educational service, Roma, education, Roma national minority.

Постановка проблеми. Українське суспільство – суспільство, що налічує численні групи різних національних спільнот, які толерантно проживають на її території. Яскраво вираженою спільнотою є ромська етнічна група, яка має свою унікальну культуру, ціннісні орієнтації, характеризується різноманітністю звичаїв та способу життя. Важливою відмінністю цієї групи від інших національних спільнот є їхня розсіяність по всій території України. Нині найбільш компактно роми розселені в Закарпатській, Одеській, Дніпропетровській, Харківській та Черкаській областях.

Серед найважливіших проблем, з якими сьогодні зіштовхуються ромські спільноти в Україні, є ускладненість доступу до освіти, медичних послуг, соціальної підтримки та зайнятості, а також проблема відсутності необхідних документів. Серед соціально-економічних чинників, які мають найбільший негативний вплив на становище ромів, можна виділити низькі доходи, неналежні житлові умови, а також недостатня обізнаність щодо виховання, харчування та догляду за дітьми. У сукупності ці проблеми призводять до соціальної відчуженості ромської національної спільноти та обмеженості в здійсненні їхніх прав, включаючи право на отримання освіти. Тому питання надання освітніх послуг як чинника інтеграції ромських національних меншин до нових соціокультурних умов є надзвичайно актуальними для розвитку суспільства, побудованого на справедливості, рівності та правах людини для всіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-демографічні дослідження умов життєдіяльності ромського населення України проводили науковці Г. Ємець, Б. Дяченко. Водночас проблемні аспекти про сучасне полікультурне суспільство ромів розкриті А. Адамом,

Е. Балогою, А. Коше, М. Лендьел, Є. Навроцькою. Проблема освіти ромських дітей знайшла висвітлення і в публікаціях Т. Атрощенко, С. Адам, С. Навроцької, В. Фернеги, Т. Фернеги. Проте сьогодні проекти із захисту та освіти ромів залишаються в значній мірі декларативними та потребують детального вивчення, власне, на цьому ґрунтується наше дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати особливості надання освітніх послуг як чинника інтеграції ромських національних меншин до нових соціокультурних умов. Водночас ми виділяємо і об'єкт дослідження – процес організації та надання освітніх послуг як чинника інтеграції ромських національних спільнот.

Виклад основного матеріалу. Для ромів, як і для всіх інших людей, освіта є важливим складником, що так чи інакше впливає на розбудову цивілізованого майбутнього. Таке твердження не повинно призводити до неправильної протиставленості їхній етнічній групі порівняно з іншими. Водночас ромська громада має свої особливі характеристики, які значною мірою визначають її специфічний статус, що призводить до унікальних проблем, характерних саме для неї. Ці проблеми ведуть до низького рівня освіченості, що згодом має вплив на формування майбутніх пріоритетів та й загалом способу життя.

Якщо аналізувати історичний контекст асиміляційних процесів ромів, то можна простежити, що традиційна освіта в ромських таборах завжди була спрямована на вивчення традиційних ремесел та культурних цінностей їхнього народу. З переходом до більш осілих умов життя роми втратили навички традиційних ремесел, і традиційний підхід до освіти вже не був настільки ефективним. Відповідно можемо стверджувати, що роми не були вклю-

чені до загальної освітньої системи через свій кочовий спосіб життя. Проте це не означає, що вони зовсім не здобували освіти.

Якщо аналізувати вже сучасний рівень освіти ромів, то він залишається традиційно найнижчим, порівняно з іншими національними спільнотами. Так, згідно сучасних досліджень 39% дорослих членів ромських домогосподарств узагалі не мають освіти. Стільки ж (38%) мають освіту не вище 9 класів, а повну середню мають 16%. Лише 7% мають середню спеціальну або вищу освіту. Водночас істотних відмінностей між чоловіками та жінками і за віком немає. Серед жінок 60% не мають освіти (і 7% мають середню спеціальну чи вищу), а серед чоловіків – 63% (і 9% мають середню спеціальну чи вищу). За віковими категоріями відсоток тих, хто не має освіти, варіює в межах 59–68%, а тих, хто має середню спеціальну чи вищу – 6–10% (Аналітичний бриф, 2021).

Відповідно невисокий освітній рівень батьків трансформується на дітей. Так, соціологічне опитування проведене впродовж листопада 2022 – січня 2023 за сприянням Закарпатського Благодійного фонду «Благо» (м. Ужгород), та Ромською програмою Міжнародного Фонду «Відродження» показало, що станом на період проведення опитування серед домогосподарств, які взяли участь в дослідженні 74% дітей у віці 6–17 років навчаються в школі. Серед них 39% навчаються очно, 25% – онлайн та 10% – у змішаному форматі. Відмічено той факт, що й серед хлопчиків, і серед дівчат показник залученості до школи – 74%. Серед ромів – ВПО 79% навчаються в школі (серед дітей-ромів, які не є ВПО, 72,5% зараз навчаються) (Аналітичний звіт, 2021, с. 11).

Загалом у Закарпатській області, відповідно до опитування ромів, лише 0,1% молоді здобули вищу освіту, 0,3% – середню спеціальну освіту, 1,4% – закінчили СПТУ, 14,5% мають загальну середню освіту, а 83,7% здобули лише неповну середню освіту. В Ужгороді, Мукачеві, Ужгородському та Свалявському районах ситуація з освітою серед ромів виявляється трохи кращою. Аналіз результатів опитування показує, що 43,3% ромських сімей хочуть, щоб їхні діти здобули неповну середню освіту, 43,5% прагнуть до загальної середньої освіти, 8,6% до середньої спеціальної освіти, а лише 0,5% планують здобувати вищу освіту (Лабош,

2022, с. 91). У результаті більшість молоді ромської спільноти з різних причин не здобувають освіти, що значно обмежує їх можливості для реалізації власних життєвих інтересів.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про повну загальну середню освіту», повна загальна середня освіта є обов'язковою, а держава зобов'язана забезпечувати її безоплатність та доступність для всіх громадян, незалежно від раси, національності, кольору шкіри, віросповідання, соціального становища чи матеріального положення (Закон України, 2020). Отже, актуальності в складних сучасних умовах набуває якісне надання освітньої послуги для всіх громадян нашої держави й, зокрема, представникам ромських національних спільнот.

Незважаючи на чималу кількість наукових праць, у яких висвітлюються різні аспекти освітніх послуг в останні роки, досі не сформовано загальноприйняте поняття про сутність даних послуг. Відповідно, аби детальніше розуміти, що собою передбачає освітня послуга загалом розмежуємо визначення різних науковців.

В. Александров вказує, що освітня послуга представляє собою організований процес здобуття необхідних знань, навичок та вмінь. Це особливий інтелектуальний продукт, який забезпечується стороною, що організовує та проводить навчання, та споживачем, який може одночасно виступати як учень, контролер якості послуги та платник за цей процес.

Водночас Т. Оболенська трактує освітню послугу з погляду специфічного товару, який задовольняє потребу особи в здобутті конкретних знань, умінь та навичок для подальшого застосування їх у професійній сфері. Також і В. Огаренко стверджує, що освітня послуга – освітній товар, що являє собою визначену діяльність, що її здійснює виробник, і в процесі, якої відбувається задоволення потреби споживача в освіті.

З іншого боку, С. Ніколаєнко вказує, що це соціальне благо, що не є чимось матеріальним. На думку вченого, це система знань, інформації, вмінь і практичних навичок, яка задовольняє різноманітні освітні потреби та допомагає реалізувати особисті здібності її користувача.

Вчені І. Каленюк та Л. Цимбал вказують, що освітня послуга або продукт освітньої діяль-

ності є результатом різноманітної праці педагогічних, виховних, наукових та організаційно-управлінських працівників у галузі освіти з метою задоволення освітніх потреб окремих осіб і суспільства загалом.

Ф. Котлер вказує, що загалом послуги, включаючи освітні, відрізняються від матеріальних товарів за кількома характеристиками, які виділяє автор (Котлер, 2006, с. 175):

- невідчутність до моменту придбання: оскільки послуги є нематеріальними, потенційні покупці освітніх послуг можуть оцінити їх за допомогою рекламної інформації, особистого досвіду, відгуків знайомих та доступної інформації про навчальний заклад, спеціальність тощо. Однак ці елементи лише допомагають сформувати попередні очікування;

- невіддільність від джерел: оскільки більшість освітніх послуг надаються безпосередньо від людини до людини, ця характеристика також властива їм. Проте існують винятки, наприклад, дистанційне навчання, де ця невіддільність може бути знижена;

- мінливість якості: якість освітніх послуг залежить як від того, хто їх надає, так і від того, хто їх споживає. Оскільки людський чинник має значний вплив, навіть одна і та ж лекція може бути сприйнята різними людьми по-різному. Викладачі можуть підвищувати або знижувати свою кваліфікацію, а склад викладачів може змінюватися, що також впливає на якість надання послуг;

- незбережуваність: послуга не існує до її придбання та після отримання. Ця характеристика означає, що послуга існує лише у процесі надання, і після закінчення її отримання вона не зберігається.

Ці особливості визначають специфіку освітніх послуг і мають важливий вплив на їхню природу та сприйняття клієнтами.

Науковці наголошують на специфічних особливостях освітніх послуг, серед яких важливою характеристикою є створення духовних цінностей та розвиток особистості. Послуги забезпечують можливість реалізації різноманітних інтересів людини, задовольняють потребу в саморозвитку та інтелектуальному зростанні, сприяють створенню умов для самовизначення та самореалізації особистості, вносять свій вклад в розвиток різноманітних здібностей людини, сприяють спеціалізації, професіона-

лізації та підвищенню її кваліфікації. Освітні послуги відіграють значуще значення у розбудові високоосвіченого суспільства відповідно й у формуванні людського капіталу загалом.

Так, у Законі України «Про освіту» вказано: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» (Закон України, 2017).

Значущу роль у поліпшенні освітнього становища ромів відіграють недержавні інститути, зокрема, громадські організації, благодійні фонди, ромські лідери та навіть церква. Завдяки їхній більш глибокій ознайомленості з проблемами та культурою ромів, їм вдається розробляти комплексні стратегії для залучення ромів до освітнього процесу.

Особливу роль у мобілізації батьків до відповідального ставлення до освіти їхніх дітей відіграють ромські лідери. Їх зазвичай об'єднує близький контакт з ромською спільнотою, їх авторитет серед ромів робить їх думки значущими та відчутними, спонукаючи родини до позитивних змін через наочний приклад. Цей підхід допомагає активістам ефективно сприяти розвитку громади, переконуючи батьків, що освіта є ключем до кращого та більш цивілізованого життя для їхніх дітей.

З метою забезпечення ромських дітей належною освітою та надання їх якісних освітніх послуг у сучасних соціокультурних умовах громадські організації ромів визначають наступні пріоритети:

1. Збільшення кількості ромських дітей, які навчаються в дошкільних закладах.

2. Підвищення кількості ромських дітей, що успішно завершують загальну середню, професійно-технічну та вищу освіту.

3. Розвиток та вдосконалення освітньої інфраструктури, зокрема, розширення та покращення мережі ромських недільних шкіл.

4. Забезпечення наявності вчителів, які спеціалізуються на роботі з ромськими дітьми.

5. Постачання ромських дітей необхідними матеріально-технічними ресурсами для здо-

буття освіти (підручники, література, навчальне обладнання та матеріали).

Реалізація цих першочергових заходів спрямована на забезпечення якісної освіти для ромських дітей та покращення їхнього доступу до навчання.

Найоптимальніше вирішення наявних проблем можливе лише за умови об'єднання зусиль ромських організацій та державних інстанцій, які відповідають за освітню політику. Ромські організації повинні взяти на себе завдання переконання родин ромів у важливості навчання для їхніх дітей та надати повну інформацію щодо їх прав та можливостей отримання освіти.

Зі свого боку державним органам необхідно забезпечити фінансову підтримку та сприяння з боку держави, у вирішенні організаційних питань (створення необхідної інфраструктури, добір вчителів тощо) (Іваненко, 2008, с. 224):

1. Провести оцінку наявних ресурсів та можливостей для поліпшення дошкільної освіти (кількість вчителів, які працюють з дітьми, існуючі програми та заклади).

2. Створити нові дошкільні освітні заклади.

3. Розвинути кадровий потенціал, залучити висококваліфікованих педагогів для роботи з ромськими дітьми.

4. Розробити додаткові навчальні програми для ромських дітей, враховуючи їхні особливі потреби, спрямовані на підготовку дошкільників ромського походження до вступу до початкової школи.

Варто зазначити, що Українська держава, прагнучи до інтеграції з європейською спільнотою, ще у 2013 році прийняла Стратегію захисту та інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство на період до 2020 року. Проте, фахівці висловлювали досить критичне ставлення до цього документу, основним чином через відсутність ефективних механізмів для його втілення. А в 2021 році було прийнято «Стратегію сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року», в якій однією з ключових цілей є розширення можливостей доступу осіб, які належать до ромської національної меншини, до якісної освіти з метою успішної подальшої інтеграції в українське суспільство (Стратегія сприяння, 2021).

Відповідно, для того, аби забезпечити освітньою послугою ромські спільноти варто на початкових рівнях зосереджувати увагу на ключових аспектах, а саме: збільшувати чисельність дітей, що належать до ромської національної меншини, у закладах дошкільної освіти (розробляти програми спрямовані на вивчення культурних особливостей ромської спільноти, аби решта дітей розумілися у специфіці такої групи учнів; здійснювати психологічну підтримку для дітей ромської групи для успішної адаптації до навчального процесу; створення груп короткотривалого перебування для дітей дошкільного віку, які належать до ромської національної меншини та не володіють українською мовою, з метою здобуття дошкільної освіти та вивчення української мови як державної; підвищення кваліфікації та стажування педагогічних працівників закладів дошкільної освіти; проведення інформаційно-просвітницької роботи серед родин, що належать до ромської національної меншини щодо важливості здобуття дошкільної освіти та активної участі дітей у суспільному житті).

Після дошкільної освіти підтримка подальшого доступу до повної загальної середньої освіти та запобігання достроковому припиненню навчання осіб, які належать до ромської національної спільноти, шляхом:

- проведення інформаційних кампаній серед представників ромської національної меншини, що проживають у різних територіальних громадах, з метою роз'яснення можливостей індивідуальної освітньої траєкторії, а також важливості здобуття освіти та відповідальності батьків за освіту їхніх дітей;

- підвищення якості освіти учнів в закладах загальної середньої освіти з боку органів місцевого самоврядування;

- забезпечення можливості здобуття повної загальної середньої освіти у різних формах (очна, дистанційна, заочна) представникам ромської національної меншини згідно з їхніми потребами;

- підтримка збільшення кількості представників ромської національної меншини, які здобувають професійну (професійно-технічну) освіту;

- посилення володіння державною мовою через проведення безкоштовних курсів державної мови на регіональному або місцевому

рівні для представників національних меншин (Стратегія сприяння, 2021).

Реалізація цих завдань є надзвичайно важливою, підтвердженням цього є результати опитування, яке проводила дослідницька агенція «Vox Populi Agency» у квітні 2021 року з метою аналізу діяльності ромських активістів. Так, дослідники відзначили, що більшість активістів (67%) та колишніх активістів (81%) мають вищу освіту. Серед тих, хто не брав участь у громадській діяльності, понад половина (52%) респондентів мають початкову або середню освіту (Аналітичний звіт, 2021, с. 10). Серед респондентів, які на даний момент займаються громадською діяльністю, найбільш поширеним напрямком є участь у роботі громадських організацій (39%), організація культурних, освітніх, пізнавальних заходів (18%) та волонтерська та благодійна діяльність (15%). Крім основних напрямків громадської діяльності, респонденти мали можливість вказати інші види активності, якими вони займаються. Більшість активістів (93%) вказали на інші види діяльності до яких вони долучені. Згідно з цими даними, 67%

активістів беруть участь у роботі громадських організацій, 51% займаються волонтерською та благодійною діяльністю, 41% організують культурні, освітні, пізнавальні заходи, і така сама кількість займається консультативною або просвітницькою роботою. (Аналітичний звіт, 2021, с. 15).

Висновки. Отже, незважаючи на активну участь приватних інститутів (фондів, громадських організацій) у процесі здобуття освіти ромів та позитивні зрушення в цьому напрямі з боку держави, статистика продовжує свідчити про наступне: для того, щоб ромські національні меншини в Україні досягли високого рівня освіти в порівнянні з іншими громадянами, всі сторони повинні докласти значно більше зусиль та ресурсів у цю справу. А основне завдання полягає в тому, щоб глибоко зрозуміти особливості культури та ментальності цього народу, це дасть змогу застосовувати сучасні підходи в наданні якісних освітніх послуг з метою, як найкращої інтеграції ромських національних меншин до нових соціокультурних умов, у яких існує українське суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний бриф за результатами дослідження «*Мапування потенціалу працевлаштування та розвитку підприємництва в ромських громадах (на матеріалі Волинської, Донецької, Закарпатської, Луганської, Одеської, Харківської, Черкаської областей)*». URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/04/employment-brief-corrected2.pdf> (дата звернення 10.08.2023).
2. Іваненко І. Пропозиції щодо підвищення рівня освіти і збереження культури в рамках комплексної державної програми підтримки ромів України. *Наукові записки*. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. 2008. Т. 15. С. 223–231.
3. Лабощ К. Педагогіка партнерства в освітньому середовищі ромського населення. *Освіта і наука*. 2022. Вип. 1 (28). С. 90–97.
4. *Освіта ромських дітей в Україні під час війни. Аналітичний звіт за підсумками соціологічного дослідження*. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2023/03/report_final.pdf (дата звернення 10.08.2023).
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України №463-IX. *Відомості Верховної ради України*. 2020. №31, ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 10.08.2023).
6. Про освіту : Закон України №2145-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2017. №38-39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 10.08.2023).
7. Ромська молодь як учасник громадянського суспільства: результати соціологічного дослідження. *Аналітичний звіт*. Квітень 2021. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/07/romska-molod_rezultaty-socziologichnogo-doslidzhennya.pdf (дата звернення 10.08.2023).
8. Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України №866-2021-р. *Відомості Верховної ради України*. 2021. №866-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 10.08.2023).
9. Kotler F., Armstrong G. *Fundamentals of Marketing*. New Jersey: Pearson, 2006. P. 175.

REFERENCES:

1. *Analitychnyi brif za rezultatamy doslidzhennia «Mapuvannia potentsialu pratsevlashuvannia ta rozvytku pidpriemnytstva v romskykh hromadakh (na materialy Volynskoi, Donetskoi, Zakarpatskoi, Luhanskoï, Odeskoi,*

Kharkivskoi, Cherkaskoi oblasti»)» [Analytical brief based on the results of the study «Mapping the potential of employment and enterprise development in Roma communities (on the basis of Volyn, Donetsk, Zakarpattia, Luhansk, Odesa, Kharkiv, Cherkasy regions)»]. Retrieved from <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/04/employment-brief-corrected2.pdf> [in Ukrainian].

2. Ivanenko, I (2008). Propozytsii shchodo pidvyshchennia rivnia osvity i zberezhennta kultury v ramkakh kompleksnoi derzhavnoi prohramy pidtrymky romiv Ukrainy [Proposals for raising the level of education and preserving culture within the framework of the comprehensive state program to support the Roma of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. T. 15. 223–231 [in Ukrainian].

3. Labosh, K (2022). Pedahohika partnerstva v osvitnomu seredovyshchi romskoho naseleennia [Pedagogy of partnership in the educational environment of the Roma population]. *Osvita i nauka*. 1 (28). 90–97 [in Ukrainian].

4. *Osvita romskykh ditei v Ukraini pid chas viiny. Analitychnyi zvit za pidsumkamy sotsiologichnoho doslidzhennia [Education of Roma children in Ukraine during the war. Analytical report based on the results of a sociological study]*. Retrieved from https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2023/03/report_final.pdf [in Ukrainian].

5. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [About complete general secondary education] : Zakon Ukrainy №463-IX. *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*. 2020. №31, ст. 226. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

6. Pro osvitu [About education] : Zakon Ukrainy №2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*. 2017. №38–39, ст. 380. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

7. Romska molod yak uchastyk hromadianskoho suspilstva: rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia [Roma youth as participants in civil society: results of a sociological study]. *Analitychnyi zvit*, (2021). Retrieved from https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/07/romska-molod_rezultaty-socziologichnoho-doslidzhennya.pdf [in Ukrainian].

8. Stratehiia spriannia realizatsii prav i mozhlyvostei osib, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny, v ukrainskomu suspilstvi na period do 2030 roku [Strategy for promoting the realization of the rights and opportunities of persons belonging to the Roma national minority in Ukrainian society for the period up to 2030] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №866-2021-p. *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*. 2021. №866-p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

9. Kotler, F., Armstrong, G. (2006). *Osnovy marketynhu [Fundamentals of Marketing]*. New Jersey: Pearson, 175 [in English].

УДК 364-787.22-056.24

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.14>

Світлана САПІГА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-9805-5381

Scopus-Author ID: 57950623000

Лариса ОСТРОЛУЦЬКА

кандидат педагогічних наук, методист Київського міського центру соціальних служб, вул. Довженка 2, м. Київ, Україна, 03057

ORCID: 0000-0002-6732-7863

Бібліографічний опис статті: Сапіга, С., Остролуцька, Л. (2023). Особливості надання соціальних послуг людям з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 115–123, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.14>

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЛЮДЯМ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на нашу землю, запровадження воєнного стану в Україні стало величезним викликом для системи. Сутність соціальних послуг полягає в тому, що вони надаються людям, які опинились у біді і не можуть самотійно з цим впоратись. Шкода, у тому числі психологічна, матеріальна, фізична, що завдана війною, бойовими діями, тимчасовою окупацією є одним із чинників, який негативно впливає на життя людини, сім'ї, особливо сім'ї, де проживає людина з інвалідністю.

Метою статті є схарактеризувати особливості надання соціальних послуг людям з інвалідністю. В статті визначено дії та особливості надання соціальних послуг, які спрямовані на профілактику складних життєвих обставин (соціальна профілактика), подолання таких обставин (соціальна підтримка) або мінімізацію їх негативних наслідків (соціальне обслуговування) для осіб/сімей, які в них перебувають. Уточнено умови, категорії осіб з інвалідністю, яким можуть надаватись послуги та порядок організації надання соціальних послуг людям з інвалідністю. Визначено напрями роботи фахівців соціальної сфери для подолання складних життєвих обставин, пов'язаних з інвалідністю, які спрямовані на покращення якості життя, стану здоров'я людей з інвалідністю, розвиток людини з інвалідністю в різних сферах життя, нормалізацію функціонування сім'ї, в якій проживає людина з інвалідністю.

Ключові слова: соціальні послуги, людина з інвалідністю, соціальна профілактика, соціальна підтримка, соціальне обслуговування, складні життєві обставини.

Svitlana SAPIHA

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-9805-5381

Scopus-Author ID: 57950623000

Larisa OSTROLUTSKA

Candidate of Pedagogical Sciences, Methodist of the Kyiv City Center of Social Services, 2 Dovzhenka str., Kyiv, Ukraine, 03057

ORCID: 0000-0002-6732-7863

To cite this article: Sapiha, S., Ostrolutska, L. (2023). Osoblyvosti nadannia sotsialnykh posluh liudiam z invalidnistiu [Features of providing social services to people with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 115–123, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.14>

FEATURES OF PROVIDING SOCIAL SERVICES TO PEOPLE WITH DISABILITIES

The full-scale invasion of the Russian Federation on our land, the introduction of martial law in Ukraine became a huge challenge for the system. The essence of social services is that they are provided to people who are in trouble and cannot cope with it on their own. Damage, including psychological, material, physical, caused by war, hostilities, temporary occupation is one of the factors that negatively affects the life of a person, a family, especially a family where a person with a disability lives.

The purpose of the article is to characterize the features of providing social services to people with disabilities. The article defines the actions and features of the provision of social services, which are aimed at preventing difficult life circumstances (social prevention), overcoming such circumstances (social support) or minimizing their negative consequences (social service) for individuals/families who are in them. The conditions, categories of persons with disabilities who can be provided with services and the procedure for organizing the provision of social services to persons with disabilities have been specified. The areas of work of social sector specialists to overcome difficult life circumstances related to disability are determined, which are aimed at improving the quality of life and health of people with disabilities, development of people with disabilities in various spheres of life, normalization of the functioning of the family in which a person with a disability lives.

Key words: social services, a person with a disability, social prevention, social support, difficult life circumstances.

Постановка проблеми. З часів незалежності триває реформування соціальної сфери, формується і реформується система соціальних послуг. На сучасному етапі розвитку Україна вирішує завдання з підвищення рівня доступності та забезпечення прав осіб з інвалідністю, інтеграції осіб з інвалідністю в суспільне життя, усунення дискримінації за ознакою інвалідності; подолання бідності серед осіб з інвалідністю; сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю та забезпечення їх конкурентоспроможності на відкритому ринку праці. Досягнути цих цілей допомагає комплексний підхід, який складається зі створення системи раннього втручання, соціальних послуг особам з інвалідністю, реабілітації на рівні громади, забезпечення соціальних гарантій, впровадження інклюзивної освіти, зайнятості і працевлаштування, створення умов доступності до всієї інфраструктури суспільства, створення рівних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми життєдіяльності та добробуту людей з інвалідністю були об'єктом дослідження багатьох учених. Сучасні концептуальні засади та розвиток теорій соціальної роботи вивчає Т. Семігіна (2021). Праці О. Чуйко (2015) присвячені вивченню теоретичних засад зі створення інклюзивного середовища та соціальної реабілітації. Ж. Петрочко (2017) у своїх роботах розкриває особливості соціальної роботи із вразливими категоріями населення, зокрема із сім'ями з дітьми з інвалідністю. Розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, присвячені роботи Л. Остролуцькою (2021).

Питання комплексної реабілітації людей з інвалідністю та соціального обслуговування в спеціальних реабілітаційних установах були об'єктом дослідження М. Бук. (2020). Проблеми інтеграції людей з інвалідністю у сучасне українське суспільство та пошук шляхів і форм взаємодії соціальних інститутів стали предметом досліджень О. Фудорової (2009). Основні засади зі створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю виробили Т. Кочубей та Н. Левченко (2021).

Мета статті. Охарактеризувати особливості організації надання соціальних послуг людям з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Правовий підхід в соціальній роботі наголошує, що людина з інвалідністю має право на особисту свободу, приватне та сімейне життя, захист від принижуючого гідність видів звернень та спілкування. Загальна мета всіх видів втручання, відповідно до ст. 19 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, – це повне включення та залучення особи з інвалідністю в усі сфери життя суспільства. Три ключові компоненти цього процесу – це можливість вибору та автономність; доступність до послуг та об'єктів загального користування; персональна допомога для повного включення в місцеву громаду. Суть ст. 19 більша чим сума всіх прав людини складається в недопущенні соціальної ізоляції людей з інвалідністю та втрати ними контролю над своїм життям, лише із-за того, що вони потребують допомоги. Реалізація цих завдань складається не лише з вивчення та усунення бар'єрів, які заважають повному включенні

людей з інвалідністю в суспільство, а й у доступі до персональної допомоги і ведення ними того способу життя, яке обирають самі, і яке притаманне в певній громаді (Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю, 2009).

Інвалідність в Україні, за нормативними документами, є одним із чинників, яка може призвести до складних життєвих обставин і буде підставою для надання соціальних послуг (Про соціальні послуги, 2019).

Соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин (соціальна профілактика), подолання таких обставин (соціальна підтримка) або мінімізацію їх негативних наслідків (соціальне обслуговування) для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. При цьому складними життєвими обставинами визнаються такі, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/ сім'я не може подолати самотійно (Про соціальні послуги, 2019). Повний перелік соціальних послуг визначений в Класифікаторі соціальних послуг, окремими наказами Міністерства соціальної політики України, затверджено Державні стандарти надання соціальних послуг.

Соціальною профілактикою в питаннях інвалідності вважають соціальні послуги з інформування, консультування, соціальної профілактики (табл. 1). Важливим компонентом соціальної роботи є просвітницька робота в громаді з подолання стигми інвалідності, просування ідей доступності.

Соціальною підтримкою для осіб з інвалідністю відповідно до потреб особи чи членів сім'ї є представництво інтересів, соціальний супровід, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, посередництво (медіація), натуральна допомога (табл. 2). Важливим компонентом є розвиток індивідуальних соціальних навичок вирішення щоденних життєвих проблем і самотійне життя в громаді, залучення осіб з інвалідністю до соціального, культурного, політичного життя.

Соціальним обслуговуванням для дітей з інвалідністю є супровід під час інклюзивного навчання, догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних, денний догляд; для осіб з інвалідністю: підтримане проживання, догляд вдома, переклад жестовою мовою, фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються у кріслах колісних, порушення зору (табл. 3). Важливим компонентом є допомога в підтриманні якості життя, ведення активного соціального життя, максимальне збереження самотійності людини.

Кризові послуги надаються з *екстреного втручання та надання притулку*. Важливим компонентом є підтримка під час кризи і допомога у вирішенні актуальних питань з повернення до нормалізації життя. Особливостями екстреного (кризового) втручання є: психологічна допомога (консультування, підтримка, діагностика, консультування, корекція, психотерапія, реабілітація); надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами;

Таблиця 1

Соціальні послуги спрямовані на соціальну профілактику в питаннях інвалідності

Соціальна послуга	Особливості надання послуги
Консультування	- допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу із складної життєвої ситуації; - психологічне консультування; - сприяння в отриманні правової допомоги тощо.
Інформування	- отримання інформації з питань соціального захисту населення; - переліку та адрес надавачів соціальних послуг; - умов їх отримання; - тарифи на платні соціальні послуги тощо.
Соціальна профілактика	- організація навчання та просвіти; - довідкові послуги; - розроблення та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів щодо надання соціальних послуг

Таблиця 2

Соціальні послуги спрямовані на соціальну підтримку осіб з інвалідністю

Соціальна послуга	Особливості надання послуги
Представництво інтересів	- ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; - допомога в оформленні або відновленні документів; - сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; - допомога у розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків; - сприяння у забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/ перебування тощо
Соціальний супровід	- обстеження, оцінка потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем; - складання індивідуального плану соціального супроводу; - залучення отримувача послуги до виконання індивідуального плану соціального супроводу; - оцінка результатів виконання індивід. плану соціального супроводу; регулярні зустрічі тощо
Соціальна адаптація	- допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу із складної життєвої ситуації; - залучення отримувача послуг до вирішення власної складної життєвої ситуації; - надання інформації з питань соціального захисту населення; - навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; - сприяння працевлаштуванню тощо.
Соціальна інтеграція та реінтеграція	- розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; - допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу із складної життєвої ситуації; - залучення отримувача послуг до вирішення власної складної життєвої ситуації; - надання інформації з питань соціального захисту населення; - представництво інтересів тощо.
Посередництво (медіація)	- допомога у врегулюванні конфліктів; - ведення переговорів; - опрацювання шляхів та умов розв'язання конфлікту
Натуральна допомога	Надання натуральної допомоги (пошиття одягу, ремонт одягу, ремонт взуття, перукарські послуги, прання білизни та одягу, ремонтні роботи, обробіток присадибної ділянки, косіння трави біля будинку, рубання та розпилювання дров, косметичне, вологе, генеральне прибирання)

Таблиця 3

Соціальні послуги спрямовані на соціальне обслуговування людей з інвалідністю

Соціальна послуга	Особливості надання послуги
1	2
Супровід під час інклюзивного навчання	Надання допомоги дітям з особливими освітніми потребами під час перебування в закладах дошкільної та загальної середньої освіти.
Догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних	- Забезпечення умов для проживання, наближених до сімейних (забезпечення харчуванням, одягом, взуттям, твердим і м'яким інвентарем, ведення домашнього господарства, організація дозвілля тощо), - формування та підтримка навичок самообслуговування.
Денний догляд, догляд вдома	Допомога: - в самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, годування), - у пересуванні в побутових умовах, - у веденні домашнього господарства (закупівля і доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання житла, оплата комунальних платежів, прання білизни, дрібний ремонт одягу)

1	2
Підтримане проживання	- надання місця для проживання; - навчання, розвиток та підтримка навичок самостійного проживання; - допомога в організації розпорядку дня; - організація медичного патронажу; - допомога у веденні домашнього господарства (закупівля і доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання тощо).
Переклад жестовою мовою	Переклад жестовою мовою (у тому числі з використанням знакових систем) та словесною мовою під час відвідування особами з інвалідністю з порушеннями слуху органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, організацій і закладів, при купівлі товарів, робіт і послуг
Фізичний супровід людей з інвалідністю	Фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору

представництво інтересів, корекція сімейних стосунків; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; організація надання невідкладної медичної допомоги; організація надання притулку.

Послуга надання притулку включає в себе: надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим, м'яким інвентарем, одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; сприяння у створенні умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки тощо.

Окремими послугами є послуги *раннього втручання і соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами*. Раннє втручання – міждисциплінарна допомога сім'ям з дітьми раннього віку (від народження до 4 років), у яких є порушення в розвитку, підвищені якості життя сім'ї. В послугу входять супровід сімей, підтримка у подоланні кризи, допомога родині у розвитку життєво необхідних умінь і навичок дитини, покращення взаємодії житини з членами родини і соціумом. Система раннього втручання формується в системі охорони здоров'я, соціальної політики за ініціативи батьківського громадського сектору.

Соціальна послуга з соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами складається з навчання, формування, розвитку і підтримки соціально-побутових навичок; психологічної підтримки; соціокультурного розвитку; допомога в отриманні засобів технічної реабілітації і навчання користування ними; інформаційне забезпечення.

Для отримання соціальних послуг необхідно звернутися з усною чи письмовою заявою до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення за місцем проживання чи перебування громадянина або Центру надання адміністративних послуг. Спеціалісти відповідного структурного підрозділу з залученням фахівця соціальної роботи проаналізують потреби і документи заявника, і в разі позитивного рішення направлять до відповідного надавача соціальних послуг.

Соціальні послуги можуть надаватися: за рахунок бюджетних коштів; з установленням диференційованої плати залежно від доходу отримувача соціальних послуг; за рахунок отримувача соціальних послуг або третіх осіб відповідно до законодавства. Порядок організації надання соціальних послуг затверджено постановою КМУ «Про організацію надання соціальних послуг» (2020), в якому визначено особи/сім'ї, які належать до складних життєвих обставин і не можуть самостійно подолати негативний вплив обставин, зумовлених таким чинником як інвалідність.

Цим же нормативним документом визначені особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапити до складних життєвих обставин через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх факторів, пов'язаних з інвалідністю або хворобам: сім'ї з дітьми, в яких тривала хвороба батьків перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки; сім'ї, у яких виховуються діти з інвалідністю, та сім'ї з дітьми, у яких батьки мають інвалідність; сім'ї, діти з яких перебувають у закладах інституційного

догляду та виховання; жінки, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини (в тому числі із-за інвалідності новонародженої дитини).

Якщо особа за станом здоров'я не спроможна самостійно прийняти рішення про необхідність надання їй соціальних послуг, законний представник такої особи зобов'язаний подати заяву, уповноважена особа органу опіки та піклування – повідомлення з рішенням органу опіки та піклування про надання соціальних послуг (Про організацію надання соціальних послуг, 2020). Разом з тим за сприянням громадського руху в Україні відбуваються процеси впровадження визнання недієздатності особи за міжнародними правовими нормами: визначення відповідної сфери недієздатності. Комітет ООН з питань інвалідності рекомендує Україні впроваджувати підтримане прийняття рішень для осіб, які мають ментальну і інтелектуальну інвалідність.

Крім того, є окремий нормативний документ, який визначає порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які мають інтелектуальні та/або психічні порушення (Про організацію надання соціальних послуг, 2020). В документі зазначені механізми надання соціальних послуг, зокрема «догляд вдома».

На отримання безкоштовних соціальних послуг мають право: діти з інвалідністю; особи з інвалідністю I групи; особи з інвалідністю (крім осіб з інвалідністю I групи), особам похилого віку, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує два прожиткових мінімуми, але не перевищує чотирьох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, соціальні послуги надаються з установами диференційованої плати відповідно до законодавства; особи з інвалідністю (крім осіб з інвалідністю I групи), особам похилого віку, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує чотири прожиткових мінімуми, соціальні послуги надаються за рахунок особи з інвалідністю, особи похилого віку чи третіх осіб.

Крім того, для забезпечення комплексності допомоги фахівцю соціальної роботи слід враховувати, що соціальний захист осіб з інвалідністю полягає у пенсійному забезпеченні, отриманні пільг, нарахування компенсаційних та державних допомог, санаторно-курортному

лікуванні, наданні реабілітаційних заходів, забезпеченні допоміжними засобами реабілітації, автотранспортом. При потребі особі, яка потребує стороннього догляду встановлюється опіка.

Подолання складних життєвих обставин, пов'язаних з інвалідністю спрямовують на покращення якості життя, стану здоров'я людей з інвалідністю, всебічний розвиток людини з інвалідністю в різних сферах життя, нормалізацію функціонування сім'ї, в якій проживає людина з інвалідністю.

Розглянемо особливості здійснення соціальної роботи за даними напрямками покращення і подолання складних життєвих обставин, які представлені в таблиці 4.

Соціальні послуги спрямовані на покращення якості життя здійснюється за напрямками, визначеними ВООЗ про складові якості життя: фізичні, психологічні, ступінь незалежності, життя в суспільстві, довкілля, особистість і особисті переконання. Вони мають бути спрямовані на можливість вибору (підтримане прийняття рішень); служби персональної підтримки для тих, хто цього потребує; інклюзивні послуги на дому; важливою є доступність людей з інвалідністю до системи послуг, які повинні бути орієнтовані на самостійність людей з інвалідністю.

Для покращення стану здоров'я людей з інвалідністю соціальні послуги повинні бути спрямовані на профілактику інвалідності, пропаганду здорового способу життя. Важливим аспектом є доступність осіб з інвалідністю до державних програм медичних послуг.

Соціальні послуги, які спрямовані на розвиток самостійності та незалежності людини з інвалідністю у всіх сферах життя включають такі напрями: особисто-орієнтоване планування з врахуванням, що важливо для людини з інвалідністю; розвиток стосунків в послугах «орієнтованими на людину», а не на установу; залучення людини до соціальних систем (допомога у визначенні своїх потреб, бажань, цілей); наявність послуги «персональний асистент», підтримане проживання/ самостійне проживання; планування альтернативного майбутнього людини з інвалідністю для підвищення якості її життя.

Для нормалізації функціонування сім'ї, в якій проживає особа з інвалідністю соціальні

**Напрями роботи з подолання складних життєвих обставин людей з інвалідністю
в процесі надання соціальних послуг**

Спрямування соціальних послуг на:	Напрями роботи
Покращення якості життя	<ol style="list-style-type: none"> 1. Втручання здійснюється за напрямами, визначеними ВООЗ про складові якості життя: фізичні, психологічні, ступінь незалежності, життя в суспільстві, довкілля, особистість і особисті переконання. 2. Можливість вибору (підтримане прийняття рішень); служби персональної підтримки для тих, хто цього потребує; інклюзивні послуги на дому; доступність і розумні пристосування. 3. Розробка механізмів залучення і включення осіб з інвалідністю в життя суспільства. 4. Залучення до місцевої спільноти: самостійне проживання; доступ до системи послуг і об'єктів колективного користування; контроль якості послуг; послуги, які орієнтовані на самостійність людей з інвалідністю; доступ до інструментів правової допомоги (без третіх осіб); правосуб'єктність; чи отримують сім'ї підтримку (дитинство, підлітковий вік, молодість, дорослість, похилий вік) в охороні здоров'я, освіті, системі працевлаштування, відпочинку, сімейного життя; послуги в навчальних закладах; фінансування центрів (послуг) на рівні громади.
Покращення стану здоров'я	<ol style="list-style-type: none"> 1. Профілактика інвалідності 2. Доступ до державних програм медичних послуг 3. Пропаганда здорового способу життя
Розвиток людини з інвалідністю у всіх сферах життя	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гармонійний розвиток у всіх сферах: соціальна, емоційна, фізична, когнітивна. 2. Особисто-орієнтоване планування з врахуванням, що важливо для людини; 3. Розвиток стосунків в послугах «орієнтованими на людину», а не на установу; 4. Залучення людини до соціальних систем; 5. Наявність послуги «персональний асистент», підтримане проживання/ самостійне проживання; 6. Планування альтернативного майбутнього; 7. Підвищення якості життя.
Нормалізація функціонування сім'ї	<ol style="list-style-type: none"> 1. Налагодження контакту спеціаліста з членами сім'ї. 2. Оцінка потреб, планування, реалізація плану надання послуги (втручання), оцінка і моніторинг. 3. Сімейні системи, структура сім'ї, культура сім'ї, життєвий цикл сім'ї, етапи розвитку сім'ї, копінг-стратегії батьків дітей з інвалідністю. 4. Робота з дисфункціональною сімейною динамікою з метою збалансувати ресурси і проблеми сім'ї. 5. Реабілітаційна культура сім'ї та реабілітаційна активність. 6. Ставлення до інвалідності дитини /члена сім'ї з інвалідністю; етапи прийняття інвалідності членами родини. 7. Методи роботи з сім'єю та сімейноцентрований підхід. 8. Залучення сім'ї, де проживає особа з інвалідністю до життя в громаді.

послуги повинні бути направлені на оцінку потреб, планування, реалізацію плану надання послуги (втручання); робота фахівця повинна бути направлена на роботу з дисфункціональною сімейною динамікою з метою збалансувати ресурси і проблеми сім'ї. Важливим аспектом в роботі фахівця з родиною є реабілітаційна культура та реабілітаційна активність сім'ї, де проживає людина з інвалідністю; ставлення до інвалідності дитини /члена сім'ї з інвалідністю, прийняття інвалідності членами родини; залу-

чення сім'ї, де проживає особа з інвалідністю до життя в громаді.

Висновки. Сучасна система соціальних послуг в Україні, яка впроваджується з 2020 року, постійно доопрацьовується і в питаннях інвалідності потребує доопрацювання відповідно міжнародних вимог і правової моделі. В той же час, за міжнародними підходами, соціальні послуги є важливим компонентом для включення людини з інвалідністю в життя громади, можливістю нею вести само-

стійне життя і потребують надання протягом життя. Також, соціальних послуг, підтримки і втручання потребують члени родини особи з інвалідністю, що є профілактикою можливої майбутньої інституалізації.

Організуючи соціальну роботу для людей з інвалідністю фахівцям із соціальної роботи необхідно дуже виважено підходити до прийняття рішень про надання соціальних послуг. А саме, ґрунтовно вивчати ситуацію кожної людини, її проблеми, працювати лише

в тісному контакті з людиною, максимально залучаючи її до вирішення власних проблем, працювати на договірних відносинах з людиною, з врахуванням її прав, можливостей та ресурсів. Важливим аспектом впровадження соціальних послуг є їх спрямування на: покращення якості життя, стану здоров'я людей з інвалідністю, розвиток людини з інвалідністю в різних сферах життя, нормалізацію функціонування сім'ї, в якій проживає людина з інвалідністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бук М. Соціальне обслуговування осіб з інвалідністю в реабілітаційних установах України. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. № 9. С. 82–89. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.15>.
2. Кочубей Т. Д., Левченко Н. В. Загальні засади створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю. *Social Work and Education*. 2021. № 8(2). С. 204–214.
3. Остролуцька Л. І. Розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні (90-ті рр. XX – початок XXI століття) дисертація на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка ; Київський університет імені Бориса Грінченка. 2021. 326 с.
4. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України №587 від 01.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
5. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України № 1767-VI від 16.12.09. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>
6. Про соціальні послуги: Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
7. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
8. Сучасні теорії соціальної роботи: Антологія / упоряд. Т. Семігіна. Київ: Акад. пр., соц. відносин і туризму. 2021. 160 с. URL: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.14305931>
9. Фудорова О. М. Інтеграція осіб з обмеженими можливостями в соціум через механізми університетської освіти. *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2009. № 23. С. 269–273
10. Чуйко О. В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. *Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки*: Зб. наук. праць КНУ імені Тараса Шевченка. 2015. № 4(29). С. 181–188.

REFERENCES:

1. Buk M. (2020). *Sotsialne obsluhovuvannia osib z invalidnistiu v rehabilitatsiinykh ustanovakh Ukrainy*. [Social services for persons with disabilities in rehabilitation institutions of Ukraine]. *Entrepreneurship, Economy and Law* 2020. № 9. 82–89. Retrieved from <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.15>.
2. Kochubei T. D., Levchenko N. V. (2021). *Zahalni zasady stvorennia bezbar'ernihoho seredovyshcha dlia liudei z invalidnistiu*. [General principles of creating a barrier-free environment for people with disabilities]. *Social Work and Education*. 2021. 8 (2). 204–214. [in Ukrainian].
3. Ostrolutska, L. I. (2021). *Rozvytok tsestriv rehabilitatsii ditei ta molodi z invalidnistiu v Ukraini (90-ti rr. XX – pochatok XXI stolittia)*. [Development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities in Ukraine (1990 – beginning of the 21st century)]. Dissertation for obtaining a scientific degree PHD, specialty 13.00.05 – social pedagogy; Kyiv University named after Borys Grinchenko. 326. [in Ukrainian].
4. Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh (2020). [On the organization of the provision of social services]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 587 dated 01.06.2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
5. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava osib z invalidnistiu i Fakultatyvnoho protokolu do nei (2009). [On the ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Optional Protocol to it]. Law of Ukraine, No. 1767-VI dated 16.12.09. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>
6. Pro sotsialni posluhy (2019). [On social services] Law of Ukraine, No. 2671-VIII dated January 17, 2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

7. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy : posib. u 2-kh ch.; Ch. I. Suchasni oriientyry ta kliuchovi tekhnologii [*Social work with vulnerable families and children: a guide. in 2 parts.; Part. I. Modern landmarks and key technologies*]. Z. P. Kiyantsa, Zh. V. Petrochko. K.: OBNOVA KOMPANI, 2017. 256. [in Ukrainian].

8. Suchasni teorii sotsialnoi roboty: Antolohiia [*Modern theories of social work: Anthology*]. Comp. by T. Semigin. Kyiv: Acad. pr., social relations and tourism. 2021. 160 Retrieved from <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.14305931>

9. Fudorova O. M. (2009). *Intehratsiia osib z obmezhenymy mozlyvostiamy v sotsium cherez mekhanizmy universytetskoï osvity* [*Integration of persons with disabilities into society through the mechanisms of university education*]. Sociological research of modern society: methodology, theory, methods. 2009. No. 23. 269–273. [in Ukrainian].

10. Chuyko O. V. *Sotsialna rehabilitatsiia: pidkhody do zmistovykh kharakterystyk protsesu* [*Social rehabilitation: approaches to content characteristics of the process*]. Actual problems of sociology, psychology and pedagogy: Collection. of science works of Taras Shevchenko KNU. 2015. No. 4(29). 181–188. [in Ukrainian].

УДК 364.632-053.2-787.34:316.362

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.15>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Сніжана НЕСТЕРЕНКО

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0001-5079-8837

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Нестеренко, С. (2023). Соціальна профілактика насильства щодо дітей у сім'ї. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 124–129, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.15>

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї

На жаль насильство у сім'ї досить розповсюджене, незалежно від соціального статусу, фінансових можливостей, соціокультурних, економічних, політичних аспектів, сексуальної орієнтації. Дуже багато дітей, потерпаючи від насильства у сім'ї, навіть не знають, що кривдник порушує закон. Важливо вміти розпізнати насильство, а найголовніше знати, як від нього захиститися.

Насильство в сім'ї щодо дітей від інших агресивних актів відрізняється тим, що це не є поодиноким випадком, ці дії повторюються регулярно та систематично. Більше того, ці діяння здійснюються у взаємовідносинах між близькими людьми (батьки й діти, інші родичі та дітьми).

Насильство в сім'ї може мати різні види і форми, але наслідки насильства в сім'ї для дитини завжди несуть в собі серйозні збитки для здоров'я і розвитку дитини.

У статті автори визначають типи насильства у сім'ї щодо дітей й наголошують на таких видах сімейного насильства щодо дітей, як от: фізичне, сексуальне, економічне, психологічне та окреслюють особливості первинної профілактики насильства у сім'ї, зазначаються наближені та віддалені наслідки насильства у сім'ї щодо дітей. Досить складно провести чітку межу між формами насильства в сім'ї щодо дітей. Наприклад, одні науковці відносять позбавлення сну до психологічного насильства, інші дослідники наголошують на фізичному.

Зазначено, що насильство у сім'ї щодо дітей може проявлятися через нанесення тілесних ушкоджень; сексуальні дії; погрози, залякування; економічну залежність. Всі перераховані види поведінки можуть існувати в будь-якому поєднанні та проявлятися епізодично, постійно, протягом певного часу. Причинами прояву насильства в українських родинах є: психологічні чинники (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб); соціальні чинники (стереотипність уявлень про ролі в сім'ї та виховання дітей, високий рівень алкоголізації населення, поширення наркоманії); економічні чинники (зниження рівня життя значної частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість).

Ключові слова: насильство у сім'ї, соціальна профілактика, діти, види насильства.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Snizhana NESTERENKO

master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0001-5079-8837

To cite this article: Spirina, T., Nesterenko, S. (2023). Sotsial'na profilaktyka nasyt'stva nad dit'my v sim'yi [Social prevention of violence against children in the family]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 124–129, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.15>

SOCIAL PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE FAMILY

Unfortunately, violence in the family is quite widespread, regardless of social status, financial capabilities, socio-cultural, economic, political aspects, sexual orientation. Many children, suffering from violence in the family, do not even know that the abuser is breaking the law. It is important to be able to recognize violence, and the most important thing is to know how to protect yourself from it.

Domestic violence against children differs from other aggressive acts in that it is not an isolated incident, these acts are repeated regularly and systematically. Moreover, these actions are carried out in relationships between close people (parents and children, other relatives and children). Violence in the family can have different types and forms, but the consequences of violence in the family for a child always entail serious damage to the child's health and development.

In the article, the authors define the types of family violence against children and emphasize such types of family violence against children as: physical, sexual, economic, psychological and outline the features of the primary prevention of violence in the family, indicate the immediate and remote consequences of violence in families regarding children. It is quite difficult to draw a clear line between forms of domestic violence against children. For example, some scientists attribute sleep deprivation to psychological violence, other researchers emphasize physical violence.

It is noted that violence in the family against children can be manifested by inflicting physical injuries; sexual acts; threats, intimidation; economic dependence. All the listed types of behavior can exist in any combination and appear episodically, constantly, for a certain time. The causes of violence in Ukrainian families are: psychological, social, economic factors.

Key words: *violence in the family, social prevention, children, types of violence.*

Постановка проблеми. Сімейне насильство не є локальною проблемою лише України, воно широко поширене в усіх країнах світу. На жаль насильство у сім'ї досить розповсюджене, незалежно від соціального статусу, фінансових можливостей, соціокультурних, економічних, політичних аспектів, сексуальної орієнтації.

Наразі, дуже багато дітей, потерпаючи від насильства у сім'ї, навіть не знають, що кривдник порушує закон. Важливо знати, як розпізнати насильство, а найголовніше як від нього захиститися.

Насильство в сім'ї щодо дітей від інших агресивних актів відрізняється тим, що це не є поодиноким випадком, ці дії повторюються регулярно та систематично. Більше того, ці діяння здійснюються у взаємовідносинах між близькими людьми (батьки й діти, інші родичі та дітьми).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади проблеми насильства над дітьми вивчали І. Зверева, Н. Максимова, К. Мілютіна; наслідки сімейного насильства обґрунтовували Т. Сафонова, Е. Цимбал; соціально-педагогічні умови, причини й фактори виникнення та подолання сімейного насильства щодо дітей розглядали Т. Гончарова, О. Кочеміровська, О. Коломієць; соціально-психологічні, правові та медичні чинники попередження

насильства в сім'ї щодо дітей представлені у дослідженнях В. Бондаровської, Г. Лактіонової, Ю. Онишко, Р. Хаар; причинно-наслідкові зв'язки виникнення насильства над жінкою в сучасній сім'ї розглядали Д. Лях, Т. Циганчук; досвід неурядових організацій щодо протидії сексуальному насильству над дітьми вивчали Т. Спіріна, О. Швед; питання домашнього насильства досліджували зарубіжні вчені А. Робертс, М. Росс, М. Штраус, С. Штайнметц.

Моделювання та впровадження просвітницько-профілактичних програм щодо здорового способу життя вивчали О. Голоцван, О. Балакірева, І. Зверева, С. Терницька, А. Капська; проблему безпечної поведінки та профілактики ризикованої поведінки розглядали Г. Власюк, В. Пономаренко, В. Оржеховська; профілактику деструктивної поведінки досліджували Т. Лях, В. Лютий, М. Лехолетова, В. Суліцький.

Мета статті. Попри значну кількість наукових праць щодо різних аспектів проблеми домашнього насильства, дослідження умов попередження насильства у сім'ї щодо дітей потребує подальшого ґрунтовного вивчення. Це і спонукало нас до розгляду питання соціальної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Питання насильства над дітьми у сім'ї певний час було

закритим для обговорення, через що науковці, педагоги, органами влади та місцевого самоврядування не приділяли йому належної уваги. Наразі, проблема насильства над дітьми у сім'ї визнана надзвичайно серйозною та актуальною, яка здатна викликати психологічні, індивідуальні, соціокультурні труднощі. Водночас, сформувався розуміння, що вже не достатньо покарати винного. Вкрай важливо проводити: просвітницьку, профілактичну роботу з тим, хто вчинив насильство над дитиною, аби виключити можливість повторення насильницьких дій щодо неї; соціальну реабілітацію жертви, у даному випадку – дитини (Соціальна педагогіка, 2013).

20 червня 2022 року Верховна рада України ухвалила Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Про ратифікацію Конвенції Ради Європи..., 2022), яка пропонує стратегії попередження та запобігання насильству: підвищення обізнаності, освіта, підготовка кадрів, програми профілактичного втручання та лікування.

Задля підвищення обізнаності щодо зазначеної проблеми варто проводити адвокаційні кампанії на теми насильства у сім'ї щодо дітей, які допоможуть громадянам розпізнавати різні форми прояву насильства та виступати проти них, також важливе інформування населення аби потерпілі знали, де саме і яку допомогу вони можуть отримати (Лехолетова, Лях, Спіріна, 2022).

Також заохочується внесення до навчальних планів закладів загальної середньої освіти матеріалів щодо рівноправності й пропагування цих принципів у неформальних навчальних установах (громадські центри, спортивні заклади).

Водночас, гостро стоїть питання підготовки фахівців із запобігання та виявлення насильства, які захищатимуть рівноправ'я та потреби постраждалих дітей.

Необхідно розробляти та впроваджувати програми профілактичного втручання та лікування осіб, які вчиняють домашнє насильство щодо дітей, щоб навчити їх ненасильницькій поведінці, нести відповідальність за свої поступки та їх наслідки.

Задля приведення національного законодавства у сфері запобігання та протидії насиль-

ству у відповідність із положеннями Конвенції, було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (Про запобігання..., 2023), прийнята «Концепція державної соціальної програми запобігання і протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» (Питання Державної соціальної програми..., 2021), яку розробило Міністерство соціальної політики України. Закон України визначає домашнє насильство у сім'ї, як свідомі фізичні, сексуальні, психологічні чи економічні дії одного члена сім'ї по відношенню до іншого, якщо вони порушують конституційні права, свободи, честь, гідність та завдають шкоди його фізичному, психічному здоров'ю, моральної шкоди (Про запобігання..., 2023).

Батьки, особи, які їх замінюють відіграють важливу роль у розвитку дієздатних, успішних, щасливих дітей. Отриманий негативний емоційний досвід впливає на адаптацію дитини до соціального середовища та взаємодії з оточуючими. Діти, на відміну від дорослих, значно більше страждають від насильства у сім'ї через недостатність фізичних, інтелектуальних, емоційних і особистісних ресурсів, нездатність витримувати емоційне напруження, залежність від дорослого (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Водночас, насильство в сім'ї виражається через поведінку, підґрунтям якої є неявне насильство, тобто воно не усвідомлюється суб'єктом як насильницьке та може проявлятися у формі педагогічного, соціалізаційного, інформаційного примусу, що пояснює суперечності і проблеми насильства у сім'ї; поведінку, пов'язану з визнанням агресивних дій насильницькими за своєю природою; дискримінаційну поведінку членів сім'ї (Соціальна педагогіка, 2013).

Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає такі види сімейного насильства щодо дітей (2023):

Фізичне – будь-які спрямовані, свідомі, передбачувані тілесні ушкодження нанесені дитині. Водночас, дії, спрямовані на попередження ушкоджень щодо дитини, які вимагають швидкого реагування (штовхнути дитину від автомобіля, що швидко їде), не є фізичним насильством. Однак, якщо ж після того, як минула загроза, дорослий продовжує дитину

штовхати або трясти її – це вже вважається проявом фізичного насильства.

Психологічне – словесні образи, маніпуляції, погрози, приниження, що викликає в дитини психоемоційну реакцію, може призвести до хронічної депресії, психологічної травми, нездатності захистити себе.

Сексуальне – дії сексуального характеру по відношенню до дитини (від дотиків до інтимних частин тіла проти волі дитини до звалтування, залучення дітей до проституції тощо) (Спіріна, Швед, 2023).

Економічне – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу, коштів, що призводить до порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Варто зауважити про наявність таких типів насильства у сім'ї:

- між чоловіком та дружиною, переважно насильство здійснює чоловік, однак можна зустріти і протилежні випадки;

- між батьками та неповнолітніми дітьми, у цьому випадку насильство може здійснюватися як батьком, так і матір'ю (Запобігання насильства в сім'ї, 2004);

- між батьками та дорослими дітьми, коли діти зростають в атмосфері насильства, пізніше вони встановлюють свої взаємовідносини з ними на тих же умовах. Окрім цього, якщо діти виросли в атмосфері уседозволеності, також можуть сформуватися насильницькі стосунки з батьками (Журавель, Кочемировська, Ясеновська, 2010);

- між дітьми однієї сім'ї (старші діти можуть коїти насильство над молодшими, брати над сестрами, можуть об'єднуватися задля насильства над одним із дітей) (Запобігання насильства в сім'ї, 2004);

- між членами сім'ї, родини (Дмитренко, Тропінін, Власов, 2001).

На думку авторів навчально-методичного посібника «Профілактика деструктивної поведінки підлітків» (Профілактика деструктивної поведінки, 2022) основними причинами насильства щодо дітей у сім'ї є (рис. 1).

Отже, можемо визначити наслідки насильства у сім'ї щодо дітей: наближені (фізичні травми, ушкодження, блювота, головний біль, втрата свідомості, гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну, можливий розвиток депресії, що супроводжується виникненням почуття провини щодо себе) та віддалені (порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість, труднощі соціалізації, спілкування з однолітками, схильності до вживання алкоголю) (Журавель, Кочемировська, Ясеновська, 2010).

Однією з причин розповсюдження насильства щодо дітей є необізнаність значної частини дорослих, яке покарання може стати на користь дитині, спричинене низьким рівнем законодавчо-правової обізнаності стосовно охорони прав дитини та покарання осіб, які чинять насильство у сім'ї.

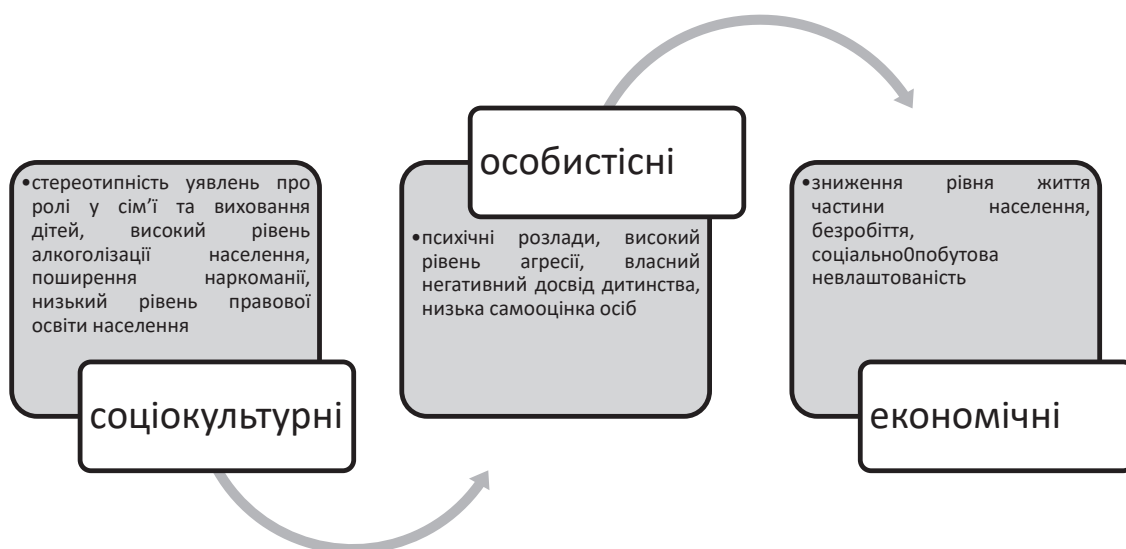

Рис. 1. Причини формування насильницьких взаємин у сім'ї

Наразі, соціальні працівники використовують різноманітні методи та форми роботи з соціальної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї. розрізняють первинну, вторинну, третинну види профілактики. Здебільшого, соціальну профілактику щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють на первинному рівні.

Первинна профілактика має інформаційний, просвітницький, роз'яснювальний характер, сприяє підвищенню обізнаності кривдника щодо покарання та потерпілого щодо алгоритму дій у ситуації насильства, формуванню цінності здоров'я, навичок, що допоможуть відмовитися від певних поведінкових стереотипів й негативних звичок.

Завданнями первинної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї є:

- формувати цінність здоров'я та здорового способу життя;
- формувати засади для розвитку особистісного потенціалу;
- сприяти самореалізації особистості у різних видах діяльності;
- підвищувати поінформованість дітей та підлітків щодо наслідків протиправних дій, вживання алкоголю тощо;
- мотивування до збереження та зміцнення здоров'я, ведення здорового способу життя, використання безпечних поведінкових практик;
- своєчасно регулювати міжособистісних відносини;
- підвищувати усвідомленість власної поведінки.

Своєчасність, повнота й систематичність первинної профілактики є вагомим чинником запобіжних заходів щодо насильства у сім'ї та попередження відхилень у поведінці людини (Жуков, Лях, Спірін, 2023).

Необхідно також наголосити на важливості розробки профілактично-просвітницьких програм для батьків, дітей, фахівців, які б сприяли запобіганню проблем у взаємостосунках дітей і батьків.

Висновки. Насильство щодо дітей у сім'ї є проблемою, яку важко ідентифікувати, але якою не можна ігнорувати, нехтувати, зневажати, адже будь-яке насильство є руйнівним для психосоціального розвитку особистості. За допомогою насильницьких дій добиваються необмеженої влади, повного контролю поведінки, думок, почуттів іншої людини, а особливо над дитиною. Важливо виокремити способи за допомогою яких досягається подібна влада та контроль: приниження, образи, погрози, залякування, маніпуляції, шантаж, а також, фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство.

Наразі широко обговорюється питання профілактики та попередження насильства у сім'ї щодо дітей й реальної допомоги жертвам насильства у сім'ї. Однак, ключовим завданням такої роботи має бути виявлення осіб, які вчиняють насильство та їхніх жертв, ідентифікація насильницьких дій, інформування населення про форми, в яких може вчинятися насильство щодо дітей у сім'ї, які дії можна вважати насильницькими, а надто проти дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитренко М. І., Тропінін М. В., Власов П. О. Попередження насильства в сім'ї : метод. рек. Дніпропетровськ : Юрид. ін-т МВС України, 2001. 60 с.
2. Журавель Т. В., Кочеміровська О. О., Ясеновська М. Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. для освітян / ред. О. В. Безпалько. Київ : КІС, 2010. 242 с.
3. Запобігання насильства в сім'ї / під заг. ред. А. В. Довженко, А. Й. Присяжнюк, В. А. Ганцюра. Київ : ТОВ НОВА, 2004. 136 с.
4. Лехолетова М. М., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Алгоритм організації та проведення успішної адвокаційної кампанії із представництва інтересів. *Social work and education*. 2022. № 1. С. 62–74.
5. Лях Т., Спірін А., Жуков В. Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 64–72, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>
6. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Постанова Каб. Міністрів України від 24.02.2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-p#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII (редакція від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

8. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.07.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

9. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / Т. Журавель, І. Іванюк, М. Лехолетова, В. Лютий, Т. Лях, Н. Пашко, В. Соловйова, О. Сорокіна, Т. Спіріна, В. Сулицький, Ю. Удовенко, О. Чепенко, О. Чуйко, О. Швед, В. Янковець ; за ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О. Д. 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv (дата звернення: 14.08.2023).

10. Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. Київ: Академвидав, 2013. 312 с. С. 85–101.

11. Швед О. В., Спіріна Т. П. Роль міжнародних та українських неурядових організацій у протидії сексуальному насильству стосовно дітей. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 144–151. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21>

REFERENCES:

1. Dmytrenko, M. I., Tropinin, M. V., Vlasov, P. O. (2001). Poperedzhennia nasylstva v simi : metod. rek. [Prevention of domestic violence. Legal Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kyiv. 60. [in Ukrainian].

2. Zhuravel, T. V., Kochemyrovska, O. O., Yasenovska, M. E. (2010). Poperedzhennia, vyivlennia i podolannia vypadkiv nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia z ditmy [Prevention, detection and overcoming of cases of violence and child abuse]. Methodical guide for educators. Kyiv : KIS, 242. [in Ukrainian].

3. Zapobihannia nasylstva v simi [Prevention of domestic violence]. (2004). Dovzhenko, A. V., Prysiazhniuk, A. Y., Hantsiura, V. A. (Ed). K.: TOV NOVA, 136. [in Ukrainian].

4. Lekholetova, M., Liakh, T., & Spirina, T. (2022). Alhorytm orhanizatsiyi ta provedennya uspishnoyi advokatsynoyi kampaniyi iz predstavnytstva interesiv [Algorithm for organizing and conducting a successful advocacy campaign for the representation of interests] . *Social work and education*, 1, 62–74. [in Ukrainian].

5. Liakh, T., Spirin, A., Zhukov, V. (2023). Sotsial'na profilaktyka ryzykovoyi povedinky pidlitkiv [Social prevention of risk behavior of adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 64–72, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9> [in Ukrainian].

6. Issues of the State Social Program for the Prevention and Counteraction of Domestic Violence and Gender-based Violence for the period until 2025, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2021). 145. [in Ukrainian].

7. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu, Zakon Ukrainy [On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine No.2229-VIII] (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

8. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy, [On the ratification of the Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena] Zakon Ukrainy No.2319-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> [in Ukrainian].

9. Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv : navch.-metod. posib. [Prevention of destructive behavior of teenagers: teaching method. manual]. T. Zhuravel, I. Ivaniuk, M. Lekholetova, V. Liutyĭ, T. Liakh, N. Pashko, V. Solovĭyova, O. Sorokina, T. Spirina, V. Sulitskyĭ, Yu. Udovenko, O. Chепенко, O. Chuĭko, O. Shved, V. Yankovets. (2022). In T. Zhuravel, Yu. Udovenko (Eds.). FOP Buria O.D. 144. [in Ukrainian].

10. Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]. (2013). In O. V. Bezpalko, I. D. Zvereva, T. G. Veretenko (Eds.). Akademvydav. 312. [in Ukrainian].

11. Shved, O., Spirina, T. (2023). Rol mizhnarodnykh ta ukrainskykh neuriadovykh orhanizatsii u protydii seksualnomu nasylstvu stosovno ditei [The role of international and Ukrainian non-governmental organizations in combating sexual violence against children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 144–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21> [in Ukrainian].

УДК 373.015.31:613

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.16>

Наталія СУШИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-9878-9115

Бібліографічний опис статті: Сушик, Н. (2023). Формування здоров'язбережувальної компетентності дітей у реалізації технології соціального виховання особистості «Вчимося жити разом». *Ввічливість. Humanitas*, 3, 130–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.16>

**ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ
У РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
«ВЧИМОСЯ ЖИТИ РАЗОМ»**

У статті визначені сутність, структура, зміст, етапи формування здоров'язбережувальної компетентності, обґрунтовані особливості технології соціального виховання «Вчимося жити разом» дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку: 1) цілеспрямована; 2) модульна; 3) групова; 4) інтерактивна. Мета дослідження – обґрунтувати об'єкт, суб'єкт, мету, завдання, структуру, зміст, форми, методи, тривалість, умови ефективної реалізації технології соціального виховання дітей «Вчимося жити разом». Об'єктом технології є діти молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку. Суб'єктами реалізації технології є соціальні педагоги, педагоги закладів загальної середньої освіти, фахівці із соціальної роботи. Мета та завдання технології, спрямована на розвиток, формування інтегрованої сукупності компетентностей (здоров'язбережувальної, життєвої, комунікативної, правової, соціальної) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку. Структура та зміст технології складається з п'яти модулів: 1) «Здоров'я людини»; 2) «Фізична складова здоров'я»; 3) «Психічна складова здоров'я»; 4) «Духовна складова здоров'я»; 5) «Соціальна складова здоров'я». Форми реалізації технології – тренінг, тренінгові заняття. Методи реалізації технології: бесіда, інтерактивна презентація, інформаційне повідомлення, демонстрація відео, мозковий штурм, дискусія, дебати, метод вправ, робота в групах, кейс-метод, проєктивне малювання. Тривалість реалізації технології передбачає проведення занять тренінгу упродовж року: 1) для учнів 1–4 класів (дітей молодшого шкільного віку) 28 годин; 2) для учнів 5–9 класів (дітей підліткового віку) 38 годин; 3) для учнів 10 (11) класів (дітей юнацького віку) 5 годин. У статті визначено вісім умов ефективної реалізації технології соціального виховання дітей «Вчимося жити разом».

Ключові слова: фізичне, психічне, духовне, соціальне здоров'я, здоров'язбережувальна, життєва, комунікативна, правова, соціальна компетентність дітей, технологія соціального виховання особистості.

Nataliia SUSHYK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-9878-9115

To cite this article: Sushyk, N. (2023). Formuvannia zdorov'iazberezhualnoi kompetentnosti ditei u realizatsii tekhnolohii sotsialnoho vykhovannia osobystosti "Vchymosia zhyty razom" [Formation of children health-preserving competence in the implementation of social personality education technology "Learning to Live Together"]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 130–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.16>

**FORMATION OF CHILDREN HEALTH-PRESERVING COMPETENCE
IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PERSONALITY EDUCATION TECHNOLOGY
"LEARNING TO LIVE TOGETHER"**

The article defines the essence, structure, content, stages of health-preserving competence formation, features of social education technology «Learning to Live Together» for children of primary school age, adolescents, youth are substantiated: 1) purposeful; 2) modular; 3) group; 4) interactive. The purpose of the research is to substantiate the object, subject, purpose, task, structure, content, forms, methods, duration and conditions of effective implementation of children social education technology «Learning to Live Together». The object of the technology is children of primary school age,

adolescents and youth. The subjects of technology implementation are social pedagogues, teachers of general secondary education institutions, specialists in social work. The technology's goal and task are to develop and form an integrated set of children competencies (health-preserving, vital, communicative, legal and social) of primary school age, adolescents and youth. The structure and content of the technology consist of five modules: 1) «Human health»; 2) «Physical component of health»; 3) «Mental component of health»; 4) «Spiritual component of health»; 5) «Social component of health». Forms of technology implementation – training, training sessions. Methods of technology implementation: conversation, interactive presentation, informative message, video demonstration, brainstorming, discussion, debate, exercise method, group work, case method, projective drawing. The duration of the technology implementation involves conducting training classes throughout the year: 1) 28 hours for students of 1–4 grades (children of primary school age); 2) 38 hours for students of 5–9 grades (adolescents); 3) 5 hours for students of 10 (11) grades (youth). The article defines eight conditions for the effective implementation of children social education technology «Learning to Live Together».

Key words: physical, mental, spiritual, social health, health-preserving, vital, communicative, legal, social competence of children, technology of personality social education.

Актуальність проблеми. Згідно з нашою науковою позицією термін «**здоров'язбережувальна компетентність**» дітей ми трактуємо як «здатність активізувати, мобілізувати, ефективно застосувати інтегровану сукупність здоров'язбережувальних компетенцій у визначених умовах задля досягнення повного фізичного, психічного, духовного, соціального благополуччя особистості» (Сушик, 2021, с. 180).

На нашу думку, розвиток, формування здоров'язбережувальної компетентності дітей у реалізації технологій соціального виховання особистості передбачає такі послідовні етапи:

1. «Формування **цінності здоров'я, ціннісної орієнтації на розвиток, зміцнення, збереження, відновлення здоров'я, знань про** складники (фізичне, психічне, духовне, соціальне), фактори, рівні, критерії, показники **здоров'я**, складники, **норми, правила ведення здорового способу життя особистості**».

2. Формування **відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших людей**.

3. Формування **переконання розвивати, зміцнювати, зберігати, відновлювати власне здоров'я** в здійсненні різних видів життєдіяльності особистості.

4. Формування **умінь, навичок ведення здорового способу життя, відповідальної, безпечної поведінки особистості** щодо власного здоров'я та здоров'я інших людей.

5. Формування **здатності особистості застосувати інтегровану сукупність здоров'язбережувальних компетенцій** у визначених умовах (Сушик, 2021, с. 180)».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування здоров'язбережувальної компетентності дітей реалізується в таких технологіях соціального виховання особистості:

1) технології формування здорового способу життя дітей підліткового, юнацького віку з використанням методу «рівний – рівному» (Сушик, 2019, с. 91–95);

2) технології соціального виховання «Змінюючи життя» дітей і батьків, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають найвищий ризик потрапляння у них (Sushyk, Karpinska, 2019, с. 148–152);

3) технології соціального виховання «Сходинки до твого здоров'я» дітей підліткового, юнацького віку (Сушик, 2021, с. 180–183).

Із метою визначення об'єкта, суб'єкта, мети, завдання, структури, змісту, форм, методів, тривалості реалізації технології соціального виховання дітей «Вчимося жити разом», ми вивчили та проаналізували: програми з розвитку соціальних навичок учнів початкової, основної, старшої школи у курсі «Основи здоров'я» (Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін., 2017).

Мета дослідження – обґрунтувати об'єкт, суб'єкт, мету, завдання, структуру, зміст, форми, методи, тривалість, умови ефективної реалізації технології соціального виховання дітей «Вчимося жити разом».

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія соціального виховання «Вчимося жити разом», спрямована на розвиток, формування фізично, психічно, духовно, соціально здорових дітей.

Технологія соціального виховання дітей «Вчимося жити разом» характеризується такими особливостями:

1. **Цілеспрямована** тому, що забезпечує розвиток, формування інтегрованої сукупності компетентностей (здоров'язбережувальної, життєвої, комунікативної, правової, соціальної) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку задля досягнення повного

фізичного, психічного, духовного, соціального благополуччя особистості.

2. **Модульна** тому, що структура технології передбачає використання п'яти змістових модулів, що є логічно завершеними частинами теоретичного та практичного виховного матеріалу, призначеного для розвитку, формування компетентностей (здоров'язбережувальної, правової, комунікативної, життєвої, соціальної) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку.

3. **Групова** тому, що технологія реалізується через групові форми соціального виховання дітей (оптимальна кількість учасників – 10–15 осіб): факультатив, факультативні заняття, тренінг, тренінгові заняття.

4. **Інтерактивна** тому, що технологія передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, класних керівників, дітей з використанням інтерактивних методів соціального виховання особистості: бесіда, інформаційне повідомлення, мозковий штурм, дискусія, переконання, приклад, метод вправ, кейс-метод тощо.

Із метою ефективної реалізації технології соціального виховання «Вчимося жити разом» дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку фахівцями із соціальної роботи, соціальними педагогами, педагогами закладів загальної середньої освіти, пропонуємо її характеристику на основі компетентнісного підходу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика технології соціального виховання «Вчимося жити разом» дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку на основі компетентнісного підходу

№ з/п	Компоненти технології	Характеристика компонентів технології
1	2	3
1.	Об'єкт технології	учні 1-11 класів (діти молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку) закладів загальної середньої освіти
2.	Суб'єкти реалізації технології	фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги, педагоги закладів загальної середньої освіти
3.	Мета технології	розвиток, формування фізично, психічно, духовно, соціально здорових дітей
4.	Завдання технології	розвиток, формування компетентностей (здоров'язбережувальної, правової, комунікативної, життєвої, соціальної) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку
5.	Структура технології	Модуль 1. «Здоров'я людини» Модуль 2. «Фізична складова здоров'я» Модуль 3. «Психічна складова здоров'я» Модуль 4. «Духовна складова здоров'я» Модуль 5. «Соціальна складова здоров'я»
6.	Зміст технології	1) формування здоров'язбережувальної компетентності (Sushyk, 2021, с. 894) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку:
	Тема 1. «Самооцінка і здоров'я людини».	цінність здоров'я людини
	Тема 7. «Стосунки і здоров'я» (для учнів 6 кл.).	ціннісна орієнтація розвиток, збереження, зміцнення, відновлення здоров'я людини
	Тема 5. «Настрій і почуття» (для учнів 1 кл.).	знання сутність, складові, показники здоров'я (фізичне, психічне, духовне, соціальне) та здорового способу життя;
	Тема 3. «Стрес і психологічна рівновага».	та здорового способу життя;
	Тема 4. «Керування стресами».	сутність, види, етапи виникнення емоцій, почуттів особистості
	Тема 5. «Стреси екстремальних ситуацій» (для учнів 7 кл.).	переконавання відповідальне ставлення до здоров'я
	Тема 5. «Емоційна саморегуляція» (для учнів 9 кл.).	уміння, навички дотримання здорового способу життя (раціональне планування режиму дня, здоровий сон, збалансоване харчування, активна рухова діяльність тощо); відповідальної, безпечної поведінки в ситуаціях ризику для здоров'я
		здатність відповідально, безпечно поводитися в життєвих ситуаціях

1	2	3	
	<p>Вступне заняття тренінгу. «Знайомство зі школою» (для учнів 1 кл.)</p> <p>Вступне заняття тренінгу. Ознайомлення із правилами (для учнів 2-4 кл.).</p> <p>Тема 1. «Права та обов'язки дитини» (для учнів 2 кл.).</p> <p>Вступне заняття тренінгу. «Вчимося жити разом» (для учнів 5-9 кл.)</p> <p>Вступне заняття тренінгу. «Вчимося жити разом» (для учнів 10 (11) кл.).</p>	<p>2) формування правової компетентності (Sushyk, 2021, с. 894) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку:</p> <p>цінність</p> <p>ціннісна орієнтація</p> <p>знання</p> <p>переконання</p> <p>уміння, навички</p> <p>здатність</p>	<p>права людини і дитини</p> <p>реалізація прав людини і дитини</p> <p>правоздатність, види, зміст прав дитини; дієздатність, правові норми, правила, обов'язок, відповідальність, види відповідальності малолітньої та неповнолітньої дитини</p> <p>дотримуватися норм і правил поведінки в різних життєвих ситуаціях</p> <p>реалізувати, захищати свої права</p> <p>відповідально поводитися згідно з правовими нормами і правилами в різних життєвих ситуаціях</p>
	<p>Тема 3. «Наука спілкування» (для учнів 2 кл.).</p> <p>Тема 3. «Як стати толерантним».</p> <p>Тема 4. «Школа спілкування».</p> <p>Тема 5. «Уміння слухати».</p> <p>Тема 6. «Як залагодити конфлікт» (для учнів 3 кл.).</p> <p>Тема 2. «Ми – особливі».</p> <p>Тема 3. «Про почуття і співчуття».</p> <p>Тема 4. «Що сприяє порозумінню між людьми».</p> <p>Тема 6. «Спілкування з дорослими».</p> <p>Тема 7. «Спілкування з однолітками» (для учнів 5 кл.).</p> <p>Тема 4. «Ефективне спілкування».</p> <p>Тема 5. «Стилі спілкування».</p> <p>Тема 6. «Навички спілкування».</p> <p>Тема 8. «Види і наслідки конфліктів».</p> <p>Тема 9. «Як залагодити конфлікт» (для учнів 6 кл.).</p> <p>Тема 2. «Синергія стосунків».</p> <p>Тема 6. «Конструктивне розв'язання конфліктів» (для учнів 7 кл.).</p> <p>Тема 2. «Рівноправне спілкування» (для учнів 8 кл.).</p> <p>Тема 6. «Спілкування і розбудова стосунків» (для учнів 9 кл.).</p> <p>Тема 2. «Ефективне спілкування».</p> <p>Тема 3. «Запобігання конфліктам та їх розв'язання».</p> <p>Тема 4. «Як стати миротворцем» (для учнів 10 (11) кл.).</p>	<p>3) формування комунікативної компетентності (Sushyk, 2021, с. 894) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку:</p> <p>цінність</p> <p>ціннісна орієнтація</p> <p>знання</p> <p>переконання</p> <p>уміння, навички</p> <p>здатність</p>	<p>спілкування</p> <p>толерантне, ефективне спілкування</p> <p>сутність, структура, принципи, види, функції, стилі спілкування; дискримінація, упереджене ставлення, толерантність; причини виникнення, стадії розвитку конфліктів, стратегії, методи, засоби їх ефективного розв'язання</p> <p>толерантне, ефективне спілкування з однолітками та іншими людьми</p> <p>ефективно застосовувати стилі, вербальні та невербальні засоби спілкування; встановлювати психологічний контакт зі співрозмовником; активно слухати співрозмовника; здійснювати переконливий вплив на нього; співчувати та співпереживати; працювати в команді, поважати особисті якості інших людей; попереджати, конструктивно розв'язувати конфлікти</p> <p>толерантно, ефективно спілкуватися з однолітками та іншими людьми</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3	
	<p>Тема 4. «Неповторність людини».</p> <p>Тема 6. «Вчимося приймати рішення» (для учнів 1 кл.).</p> <p>Тема 7. «Характер людини».</p> <p>Тема 8. «Самооцінка характеру» (для учнів 3 кл.).</p> <p>Тема 3. «Самооцінка і поведінка людини».</p> <p>Тема 4. «Шануй себе та інших» (для учнів 4 кл.).</p> <p>Тема 1. «Ти – особливий».</p> <p>Тема 5. «Упевнена поведінка» (для учнів 5 кл.).</p> <p>Тема 2. «Вчимося приймати рішення» (для учнів 6 кл.).</p> <p>Тема 1. «Розбудова самооцінки» (для учнів 7 кл.).</p> <p>Тема 1. «Характер людини».</p> <p>Тема 2. «Цінності – основа характеру».</p> <p>Тема 3. «Самооцінка характеру».</p> <p>Тема 4. «Самовизначення і вибір професії» (для учнів 9 кл.).</p> <p>Тема 1. «Як досягнути мети» (для учнів 10 (11) кл.).</p>	4) формування життєвої компетентності (Sushyk, 2021, с. 894)	
		дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку:	
		цінність	життя людини
		ціннісна орієнтація знання	успішне, щасливе життя особистість, індивідуальність, сутність, види, методи формування об'єктивної самооцінки, задатки, здібності, якості, перспективи, самовизначення, самореалізація, успіх
		переконавання	життєве самовизначення, успішна самореалізація особистості
		уміння, навички	самопізнання; самооцінки через позитивне ставлення до себе та інших людей; визначати та реалізовувати життєві цілі; приймати відповідальні рішення; ефективно розв'язувати життєві завдання
		здатність	досягати успіху в різних життєвих ситуаціях
		5) формування соціальної компетентності (Sushyk, 2021, с. 894–895) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку:	
	<p>Тема 1. «Моя родина» (для учнів 1 кл.).</p> <p>Тема 2. «Дружна родина» (для учнів 2 кл.).</p> <p>Тема 2. «Дружна родина» (для учнів 3 кл.).</p> <p>Тема 1. «Стать і статеві ролі» (для учнів 8 кл.).</p>	цінність	сім'я
		ціннісна орієнтація знання	благополучна сім'я ознаки, функції благополучної сім'ї, соціальні та гендерні ролі, права, обов'язки членів сім'ї, рівноправне партнерство, моральна, матеріальна відповідальність в сім'ї
		переконавання	відповідальне ставлення до сім'ї, власних почуттів і почуттів інших людей
		уміння, навички	будувати партнерські стосунки в сім'ї, рівноправно розподіляти обов'язки та відповідальність між подружжям, батьками
	<p>Тема 2. «Дівчатка та хлопчики».</p> <p>Тема 3. «Вчимося товаришувати» (для учнів 1 кл.).</p> <p>Тема 4. «Друзі за інтересами».</p> <p>Тема 5. «Друзі з особливими потребами».</p> <p>Тема 6. Як помиритися з другом (для учнів 2 кл.).</p> <p>Тема 1. «Дружний клас» (для учнів 3 кл.).</p> <p>Тема 1. «Як знайти друга».</p> <p>Тема 2. «Як відстояти себе» (для учнів 4 кл.).</p> <p>Тема 3. «Як протидіяти тиску однолітків».</p> <p>Тема 10. «Підліткові компанії» (для учнів 6 кл.).</p> <p>Тема 3. «Стоп булінг».</p> <p>Тема 4. «Безпека спілкування в мережі Інтернет» (для учнів 8 кл.).</p>	здатність	створити благополучну сім'ю
		цінність	дружба
		ціннісна орієнтація знання	безкорисна дружба дружба, вибір друзів, дружні взаємини, спілкування з друзями
		переконавання	відповідальність за розвиток та збереження дружби
7.	Форми реалізації технології	уміння, навички	будувати безкорисні дружні взаємини з людьми, засновані на спільних інтересах і захопленнях, довірі, щирості, доброзичливості, взаємній допомозі та підтримці
		здатність	толерантно спілкуватися з друзями та приятелями
8.	Методи реалізації технології	Групові форми соціального виховання дітей: факультатив, факультативні заняття, тренінг, тренінгові заняття (Sushyk, 2021, с. 908–909)	
		Методи соціального виховання дітей: бесіда, інтерактивна презентація, інформаційне повідомлення, демонстрація відео, мозковий штурм, дискусія, дебати, метод вправ, робота в групах, кейс-метод (Sushyk, 2021, с. 914–916), проективне малювання	

1	2	3
9.	<i>Тривалість реалізації технології</i>	1) для учнів 1–4 класів (дітей молодшого шкільного віку) 28 годин, з них: 7 год. – 1 кл., 7 год. – 2 кл., 9 год. – 3 кл., 5 год. – 4 кл. 2) для учнів 5–9 класів (дітей підліткового віку) 38 годин, з них: 8 год. – 5 кл., 11 год. – 6 кл., 7 год. – 7 кл., 5 год. – 8 кл., 7 год. – 9 кл.; 3) для учнів 10 (11) класів (дітей юнацького віку) 5 годин.
10.	Навчально-методичне забезпечення технології	1. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів початкової школи у курсі «Основи здоров'я». Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 32 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcWnJkNnRjSVNVRVzg/view (дата звернення: 25.05.2023). 2. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 232 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcdFNsRXpQOWIzUm8/view (дата звернення: 25.05.2023). 3. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 160 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1Cfd5XTEPRpgvH6ipXjW73DQqCtTmOF9/view (дата звернення: 25.05.2023). 4. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я». Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 32 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcanB6Mko1aThWQU0/view (дата звернення: 25.05.2023). 5. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 376 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcTndW0EhXbE56cUE/view (дата звернення: 25.05.2023). 6. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 272 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcY3h5bm9CZVFzVFk/view (дата звернення: 25.05.2023).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ефективна реалізація технології соціального виховання дітей «Вчимося жити разом» залежить від урахування таких умов:

1) рівня професійної компетентності суб'єктів реалізації цієї технології (фахівці із соціальної роботи, соціальних педагогів, педагогів закладів загальної середньої освіти);

2) вікових особливостей дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку;

3) індивідуальних особливостей (цінності, ціннісні орієнтації, знання, уміння, навички, здібності, якості) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку;

4) діагностики рівня сформованості компетентностей (здоров'язбережувальної, правової, комунікативної, життєвої, соціальної) дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку на початковому, основному, завершальному етапах;

5) ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, педагогів закладів загальної середньої освіти, дітей молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку;

6) оптимальної кількості учасників цільових груп (10–15 осіб);

7) ефективного, оптимального проведення факультативу, факультативних занять, тренінгу, тренінгових занять, застосування методів, прийомів, засобів соціального виховання дітей;

8) оптимального навчально-методичного, технічного, матеріального забезпечення групової та індивідуальної роботи учасників цільових груп.

Перспективи подальших досліджень передбачають обґрунтування розвитку, формування лідерської компетентності дітей у реалізації технологій соціального виховання особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sushyk N. S., Karpinska N. V. Chapter 7 competence approach in technologies implementation of the children and parents social education who are in difficult life circumstances or have the highest risk of getting into them. *Methodological culture of an educator: history and modernity* : collective monograph / O. V. Kvas, O. Nevmerzhytska, M. V. Pahuta, I. O. Stashevska. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 142–155. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/36> (дата звернення: 25.05.2023).

2. Sushyk Nataliia Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes* : monograph / edited by Magdalena Gawron-Łapuszek, Yana Suchukova. Katowice : Publishing House of University of Technology, 2021. P. 893–916, 1219. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).
3. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 232 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcdFNsRXpQOWIzUm8/view> (дата звернення: 25.05.2023).
4. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 376 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcTndWOEhXbE56cUE/view> (дата звернення: 25.05.2023).
5. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 160 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Cfd5XTEPRpgvH6ipXjW73DQqCtTmOF9/view> (дата звернення: 25.05.2023).
6. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 272 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcY3h5bm9CZVFzVFk/view> (дата звернення: 25.05.2023).
7. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів початкової школи у курсі «Основи здоров'я». Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 32 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcWnJkNnRjSVNRVzg/view> (дата звернення: 25.05.2023).
8. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та ін. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я». Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 32 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcanB6Mko1aThWQU0/view> (дата звернення: 25.05.2023).
9. Сушик Н. С. Компетентнісний підхід у реалізації технології формування здорового способу життя дітей підліткового та юнацького віку з використанням методу «рівний – рівному». *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2019. № 4 (100). С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2019_4_21 (дата звернення: 25.05.2023).
10. Сушик Н. С. Формування здоров'язбережувальної компетентності особистості у реалізації технологій соціального виховання дітей підліткового та юнацького віку. *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2021. Випуск 32. Т. 1. С. 180–183. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/32/part_1/41.pdf (дата звернення: 25.05.2023).

REFERENCES:

1. Sushyk N. S., Karpinska N. V. (2019). Chapter 7 competence approach in technologies implementation of the children and parents social education who are in difficult life circumstances or have the highest risk of getting into them. *Methodological culture of an educator: history and modernity* : collective monograph / O. V. Kvas and others. Lviv-Toruń : Liha-Pres, P. 142–155. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/36> (date of application: 25.05.2023). [in English].
2. Sushyk N. (2021). Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes* : monograph // *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes* / edited by M. Gawron-Łapuszek, Y. Suchukova. Katowice : Publishing House of University of Technology, P. 893–916. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> (date of application: 25.05.2023). [in English].
3. Learning to Live Together : manual for teacher of social development skills in the course «Health Education» (elementary school) (2017). / T. V. Vorontsova and others. Kyiv : Alaton, 232 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcdFNsRXpQOWIzUm8/view> (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].
4. Learning to Live Together : manual for teacher of social development skills in the course «Health Education» (primary and higher school) (2017). / T. V. Vorontsova and others. Kyiv : Alaton, 376 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcTndWOEhXbE56cUE/view> (date of application 25.05.2023). [in Ukrainian].
5. Learning to Live Together : manual for students of social development skills in the course «Health Education» (elementary school). (2017). / T. V. Vorontsova and others. Kyiv : Alaton, 160 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Cfd5XTEPRpgvH6ipXjW73DQqCtTmOF9/view> (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].
6. Learning to Live Together : manual for students of social development skills in the course «Health Education» (primary and higher school) (2017). / T. V. Vorontsova and others. Kyiv : Alaton, 272 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcY3h5bm9CZVFzVFk/view> (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].

7. Learning to Live Together : program of the development of social skills of the primary school students in the course «Health Education» (2017). / T. V. Vorontsova and others. Kyiv : Alaton, 32 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcWnJkNnRjSVNRVzg/view> (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].

8. Learning to Live Together : program of the development of social skills of the primary and higher school students in the course «Health Education» (2017). / T. V. Vorontsova and others. Kyiv : Alaton, 32 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bzt9FAqrO9WcanB6Mko1aThWQU0/view>. (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].

9. Sushyk N. S. (2019). Competence approach in the implementation of the healthy lifestyle formation of the teenagers and youth using the «equal to equal» method. *Nova pedahohichna dumka*. Rivne, № 4 (100). P. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2019_4_21 (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].

10. Sushyk N. S. (2021). The formation of health of conservation competence of the individual in the implementation of technologies of the social education of the teenagers and the youth. *Innovatsiyyna pedahohika*. Odessa, Issue 32. Vol. 1. P. 180–183. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/32/part_1/41.pdf (date of application: 25.05.2023). [in Ukrainian].

УДК 159.9:316.45

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.17>

Алла ХОМ'ЯК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-7693-4016

Бібліографічний опис статті: Хом'як, А. (2023). Спілкування як процес міжособистісного розуміння у соціальній взаємодії. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 138–144, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.17>

СПІЛКУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС МІЖОСОБИСТІСНОГО РОЗУМІННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Феномен спілкування досліджується не лише у руслі теорії стосунків як особлива діяльність на певному етапі онтогенезу, а й як процес сприйняття й розуміння людьми одне одного у соціальній взаємодії. Поняття «розуміння» виражає здатність людини пізнати суттєве, істотне в іншій людині, розкрити його у зв'язках і взаєминах з іншими особистостями. З'ясовано, що загальним механізмом розуміння особистості іншої людини є ідентифікація. У соціальній перцепції вона трактується як ототожнення індивідом своєї особистості з особистістю іншого індивіда. Ідентифікація тісно пов'язана з емпатією – здібністю перейматися емоційними станами іншої людини через співпереживання. Процес міжособистісного розуміння забезпечується завдяки дії рефлексії. Здатність до рефлексії формується в суб'єкта міжособистісного розуміння поступово і розвинена в різних людей неоднаково. Дія рефлексії розгортається на кількох рівнях. На правильність розуміння партнера зі спілкування суттєво впливає установка – попередньо сформована готовність сприймати іншого під певним кутом зору. З установкою пов'язано і явище стереотипізації – внесення в образ партнера рис, якими наділяють представників певної професійної чи національної групи. Процес міжособистісного розуміння забезпечується завдяки дії каузальної атрибуції – причинного пояснення вчинків партнера спілкування шляхом «приписування» йому почуттів, намірів і мотивів поведінки. Міжособистісне розуміння тісно пов'язано з емоційною сферою. Почуття, співчуття та співпереживання допомагають адекватному розумінню інших людей. Встановлено, що у кожній комунікативній ситуації механізми розуміння і результати його різняться за суттю і рівнями. Виокремлюють дві стадії міжособистісного розуміння – конкретно-чуттєву та абстрактно-логічну. У комунікативному акті необхідно розрізняти, принаймні, три види розуміння: правильне, адекватне і абсолютно адекватне. Соціальна взаємодія в педагогічному процесі характеризується як своєрідне співвідношення обміну між суб'єктами інформацією, діями, емоційними впливами і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

Ключові слова: спілкування, розуміння, соціальна взаємодія, ідентифікація, емпатія, рефлексія, каузальна атрибуція, установка, стереотипізація.

Алла КХОМІАК

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of Applied Linguistics Department, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-7693-4016

To cite this article: Khomiak, A. (2023). Spilkuvannia yak protses mizhosobystisnoho rozuminnia u sotsialnii vzaiemodii [Communication as a process of interpersonal understanding in social interaction]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 138–144, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.17>

COMMUNICATION AS A PROCESS OF INTERPERSONAL UNDERSTANDING IN SOCIAL INTERACTION

The article is devoted to the analysis of the communication phenomenon not just in terms of the relationship theory, but as a process of perception and understanding one another in social interaction as well. Understanding means the ability of a person to feel other person's nature, to learn it through their relationships with other people. Research has proved that identification is a useful tool to understand another person. In social perception it should be interpreted as equalling of one person's nature with another one's. Identification is closely connected with empathy being an ability to understand other people's emotional states through sympathy. The process of interpersonal sympathy is provided by a reflection activity. Reflection ability is being formed gradually and in a different way for every individual. Reflection activity takes place on several levels. Mindset or readiness to

get to know another person from some specific perspective being already formed significantly influences the way you understand a partner in communication. It also involves the phenomenon of stereotyping – incorporating of traits typical of some profession or national group into the person's image. The process of interpersonal understanding is activated due to causal attribution set into motion – causal explanation of the communication partner's actions attributing feelings, intentions and motives of behaviour to them. Interpersonal understanding is strongly linked to an emotional sphere. Feelings and empathy help understand other people adequately. It has been found out that mechanisms and results of understanding in every communicative situation are different in terms of key points and levels. Two stages of interpersonal understanding are identified – specific-sensitive and abstract-logical. At least three types of understanding should be distinguished in the communicative act: accurate, adequate and absolutely adequate. In the pedagogical process social interaction is characterized as the interrelation between partners in terms of information, actions, emotional impact exchange that can lead to mutual understanding.

Key words: communication, understanding, social interaction, identification, empathy, reflection, causal attribution, mindset, stereotyping.

Актуальність проблеми. Уся система ставлення людини до інших людей у процесі соціальної взаємодії реалізується у спілкуванні. В ньому суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, відбувається взаємний обмін соціальною діяльністю, інтересами, почуттями тощо. Результат спілкування – розуміння іншого, оскільки від нього багато залежить комфортність, самопочуття та поведінка партнерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники (Бацевич, 2004; Даценко, 2018; Ничкало, 2009; Орбан-Лембрик, 2008; McLean, 2005) стверджують, що розуміння іншого як прояв у дії пізнавальних здатностей людини має декілька іпостасій. По-перше, розуміння іншого має місце, коли людина, будучи суб'єктом розуміння, дає правильну відповідь на запитання: кого в дійсності представляє з себе цей інший як індивід, як особистість і як суб'єкт різних видів діяльності. По-друге, коли людина, будучи в ролі суб'єкта розуміння іншого, дає правильну відповідь (собі чи комусь), як цей інший на своєму суб'єктивному рівні усвідомлює і оцінює себе, і як він при цьому ставиться до себе. По-третє, коли людина, будучи суб'єктом розуміння іншого, вже в конкретних ситуаціях спілкування з цим іншим дає собі звіт у тому, що ця людина представляє з себе в даний момент, яку мету вона при цьому переслідує і чому? Чи є у його прямій мові якийсь підтекст? По-четверте, коли людина, як суб'єкт розуміння іншого, у тих же конкретних ситуаціях спілкування передбачає, як цей інший сприймає її і як до неї ставиться, на що насамперед звертає увагу в адресованому їй мовленні і яку реакцію від нього можна очікувати.

Деякі дослідники звертають увагу на спілкування як цілеспрямовану взаємодію, орієнтовану на розуміння співрозмовника. Серед інте-

грованих комунікативних умінь виокремлюють уміння розуміти партнера (Хом'як, 2014).

Розуміння – осмислення конкретної інформації, що передається за допомогою слів, знаків, вчинків, дій; здатність людини осмислити, осягнути зміст, значення інформації; відображення тексту і його переоцінка у новому контексті. Йдеться про розуміння безпосереднього змісту окремих слів, фраз, вислову загалом; прямо невисловлених думок (розуміння підтексту); явно не визначених мотивів поведінки або окремих учинків співрозмовника тощо (Зверева, 2013).

Розуміння інших пов'язане з розумінням самого себе. Прагнучи пізнати себе, мотиви своїх учинків, людина вдається до аналогій. Крім того, подібні вчинки інших людей викликають різні переживання та емоційні вияви. Безпосереднє використання особистого досвіду для пояснення поведінки інших людей призводить до атрибутивних помилок в інтерпретації соціальної взаємодії (Зверева, 2013; McLean, 2005).

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми розуміння. Згідно з метою поставлено такі завдання: розкрити суть поняття «розуміння», його рівні й види, висвітлити фактори, що визначають правильність, зміст, глибину характеристик розуміння іншого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «розуміння» виражає здатність людини пізнати суттєве, істотне в іншій людині, розкрити його у соціальних зв'язках і взаєминах з іншими особистостями. Розуміння – накопичення, систематизація інформації, оперування знаннями про інших людей задля досягнення максимальної відповідності суджень, оцінок, уявлень про них об'єктивним рисам, властивостям та можливостям. Реалізується розуміння, головним чином, через мову, а також

через певні жести, міміку, знаки, дії (Бацевич, 2004; Даценко, 2018; McLean, 2005).

Загальним механізмом розуміння особистості іншої людини є ідентифікація. У соціальній перцепції вона трактується як ототожнення індивідом своєї особистості з особистістю іншого індивіда. Водночас ототожнення слід розглядати як співвіднесення в поняттях власних якостей та особистісних якостей значущого іншого, що фіксуються людиною (Даценко, 2018; Кутішенко, 2010; Філоненко, 2008).

Ідентифікація тісно пов'язана з емпатією – здібністю перейматися емоційними станами іншої людини через співпереживання (Білецька, 2021).

Процес міжособистісного розуміння забезпечується завдяки дії рефлексії (Даценко, 2018; Ничкало, 2009; McLean, 2005). Причому цей процес має зворотній вплив: що глибше людина розбирається в інших, то повніше й об'єктивніше оцінює себе. Ця залежність посилюється за умови спільної діяльності. Коли ж люди малознайомі, образ часто будується на підставі зовнішніх, малоінформативних ознак.

Суб'єктові спілкування важливо зрозуміти не тільки свого партнера, а й взяти до уваги, як той буде сприймати й розуміти його самого. Здатність до рефлексії формується у суб'єкта міжособистісного розуміння поступово і розвинена в різних людей неоднаково.

Дія рефлексії розгортається на кількох рівнях. На першому рівні вона має пасивний характер. У спілкуванні людина не бачить станів, намірів, думок іншої людини. На другому рівні спостерігається невпорядкована, епізодична діяльність уяви, головна ознака якої – виникнення у процесі спілкування окремих уривчастих уявлень про внутрішній світ іншої людини. Третій рівень характеризується виявом здатності до відтворення в думці особливостей переживання іншої людини не тільки в окремих ситуаціях, а й упродовж усього процесу взаємодії. Суттєвими ознаками цього рівня є, по-перше, те, що спостереження за станом іншої людини здійснюється мимовільно й постійно; по-друге, для цього рівня характерні згортання процесу уяви й одночасне включення у стан іншої людини в кожному акті спілкування. Для формування третього рівня рефлексії велике значення має інтуїція – здатність бачення особливостей, що характеризують особистість іншої людини,

через безпосереднє споглядання, без логічної аргументації.

Чим глибше людина розуміє іншого, тим повніше і об'єктивніше оцінює себе. Якби людина мала повну інформацію про партнера зі спілкування, то вона б могла безпомилково обирати тактику взаємодії з ним. Але на практиці ніколи такого не буває. Це змушує вдаватися до каузальної атрибуції – причинного пояснення вчинків партнера шляхом «приписування» йому почуттів, намірів і мотивів поведінки. Найчастіше це буває за дефіциту інформації про партнера. Як правило, каузальна атрибуція здійснюється неусвідомлено – на основі ідентифікації партнера з якоюсь знайомою людиною або шляхом віднесення його до певної групи осіб, про яку вже є певні уявлення. У таких випадках люди можуть робити безпідставні висновки, ґрунтуючись не на причинно-наслідкових відношеннях, а на випадкових асоціаціях.

На правильність розуміння партнера зі спілкування суттєво впливає установка – попередньо сформована готовність сприймати іншого під певним кутом зору. Її дією можна пояснити ефект ореолу – приписування позитивних якостей особам, до яких суб'єкт сприймання ставиться позитивно, і негативних – тим, хто йому не подобається (Даценко, 2018; Ничкало, 2009).

З установкою пов'язано і явище стереотипізації – привнесення в образ партнера рис, якими наділяють представників певної професійної чи національної групи. Стереотипізація виникає внаслідок узагальнення власного досвіду суб'єкта, до якого він приєднує відомості, одержані з інших джерел. Ці відомості бувають сумнівними або й хибними, тому й узагальнення можуть бути помилковими (Орбан-Лембрик, 2008; Хом'як, 2014).

Процес міжособистісного розуміння тісно пов'язаний з емоційною сферою. Почуття, співчуття та співпереживання допомагають адекватному розумінню інших людей. Дослідження засвідчують, що розвиток емпатії залежить не стільки від кола спілкування з іншими людьми, скільки від суб'єктивної їх значущості для особистості (Білецька, 2021; McLean, 2005).

У кожній комунікативній ситуації механізми розуміння і результати його різняться за суттю і рівнями (Ничкало, 2009; Орбан-Лембрик, 2008; Хом'як, 2014). Перший – усвідом-

лення цілей, мотивів, установок іншої людини; другий – прийняття цілей, мотивів, установок іншої людини як своїх. Другий рівень розуміння невластивий дітям, оскільки він є результатом пізнішого онтогенетичного розвитку. Втім, й не всі дорослі здатні пізнати людину саме на рівні прийняття її цілей, мотивів, установок. Йдеться про рівень взаєморозуміння, який вимагає від кожного із партнерів спілкування враховувати не лише власні потреби, мотиви, цінності, а й відповідні запити іншого. Отримані при цьому враження відіграють відчутну регулятивну роль у процесі спілкування, оскільки пізнання іншої людини забезпечує й пізнання себе, а повнота, точність сприйняття і розуміння іншої людини зумовлюють успіх у взаємодії з нею. Відтак, з'являються можливості для оцінювання людини людиною, зміни своїх дій і поведінки партнера, організації та коригування стратегії власної поведінки і вчинків.

Процес міжособистісного розуміння у загальному вигляді можна визначити як формування у свідомості людини образу іншої людини. Воно починається з відображення зовнішності. Але вже на цьому етапі більшість людей робить висновки про особистісні риси, які не виявляються безпосередньо на рівні сприймання. Включення у психічний образ властивостей особистості, які не даються безпосередньо як фізичні властивості, є характерною ознакою цього процесу. Особистісний зміст іншої людини встановлюється шляхом інтерпретації елементів зовнішності, поведінки та діяльності. Виходячи з цього, можна виокремити дві стадії міжособистісного розуміння – конкретно-чуттєвої та абстрактно-логічної (Даценко, 2018; Зверева, 2013; Кутішенко, 2010; Lane, 2010).

На стадії конкретно-чуттєвого розуміння певні ознаки іншої людини відбиваються ґрунтовно й точно, інші – невиразно й помилково, а на деякі зовсім не зважається. Тому через недостатню фіксацію властивостей, притаманних іншій людині, розуміння часто схематичне і спрощене.

На стадії абстрактно-логічного розуміння людина інтерпретує поведінку інших людей. Сутність такої інтерпретації полягає у поєднанні сприйнятих елементів-ознак зовнішності з семантичним змістом, що визначається власним досвідом спілкування та системою знань.

Виокремлюють чотири основні засоби інтерпретації в процесі міжособистісного розуміння:

1) аналітичний, коли кожний з елементів зовнішності пов'язується з конкретною психологічною властивістю особистості;

2) емоційний, коли особистісні властивості приписуються людині залежно від естетичної принадності її зовнішності;

3) перцептивно-асоціативний, коли людині приписуються властивості іншої людини, зовні на неї схожої;

4) соціально-асоціативний, коли людині приписуються властивості того соціального типу, до якого вона віднесена на підставі сприймання її зовнішності (Філоненко, 2008; Хом'як, 2014).

У ситуації спілкування образ іншої людини виникає як результат комунікації й виконує функції регулятора спілкування. Зміст цього образу та його регулятивне значення зумовлені особливостями взаємодії в конкретній ситуації, а самі ситуації визначаються характером і результатом діяльності. Інша людина постає перед нами не тільки як суб'єкт певного віку, статі, а й як особистість, що має певні характерологічні властивості, емоційні, вольові та інтелектуальні риси. Характеристика цих властивостей іншої людини дається нам не безпосередньо, як, скажімо, властивості її зовнішності. Розкриття цих властивостей становить головне завдання міжособистісного розуміння. В них відображається особистісний зміст людини, яку ми сприймаємо, що встановлюється завдяки інтерпретації елементів зовнішності, поведінки та діяльності як ознак психологічних властивостей особистості (McLean, 2005).

Процес інтерпретації має переважно оцінний характер. Акт оцінки входить у структуру пізнавальних процесів, які результуються в образі – уявленні про іншу людину. Образ-уявлення усвідомлюється як певне враження, вербалізується в поняття, на основі яких виникає судження як психологічна інтерпретація.

В оцінці відображається ставлення суб'єкта розуміння до іншої людини. Один із чинників розбіжностей в оцінках пов'язаний з індивідуальністю оцінюючої людини. Це суттєво впливає на судження. Дослідження показали, що інтерпретація розгортається після встановлення належності об'єкта пізнання до певної соціальної спільності й визначення його соціальної ролі, статусу тощо.

Таким чином, процес формування знання про іншу людину як особистість є процесом утворення узагальнень, що, в свою чергу, спираються на раніше сформовані узагальнення (Кутішенко, 2010; Ничкало, 2009; Lane, 2010). Роль узагальнень, у яких акумульовані враження людини від особистих зустрічей з іншими, в пізнанні цих людей дуже значна. Оцінюючи особливості іншої людини, ми постійно спираємося на такі узагальнення, хоча вони не завжди відповідають дійсності. Ситуація, коли з обмеженням сфери спілкування з іншою людиною та відображенням лише частини притаманних їй властивостей у практиці спілкування є поширеною.

Необхідна умова розуміння – достатні знання та життєвий досвід людини, які є ключовими компонентами цього процесу. Накопичення досвіду спілкування сприяє розумінню інших людей. Зумовлюється воно завданнями взаємодії, особистісними характеристиками її учасників тощо.

Значення слова може бути зрозуміле лише в контексті речення як найменшої одиниці мовлення, що висловлює закінчену думку. Водночас смисл окремого речення можна зрозуміти лише в контексті певного уривку тексту (принцип взаємодії частин і цілого). Критерієм розуміння є сформульована в слові думка, яка відображає знання істотних ознак предмета або явища. Вміння охарактеризувати словами те, що осмислюється, свідчить про правильне розуміння (Бацевич, 2004).

Надійним показником розуміння є зміст відповідей на нестандартні запитання по суті засвоєних знань, вміння варіювати формулювання думок, реконструювати текстову основу змісту, передавати його в більш стислому або розгорнутому вигляді. Свідченням розуміння вважається також уміння застосовувати на практиці сформульовані в словесній формі принципи, наводити оригінальні приклади, що ілюструють явище.

У комунікативному акті необхідно розрізняти, принаймні, три види розуміння: правильне, адекватне і абсолютно адекватне. Правильне розуміння тексту, якщо змістове значення, сприйняте комунікантом, тотожне змістовому значенню, вираженому комунікатором. Адекватне розуміння тексту має місце, якщо комунікант сприймає тільки те значення

тексту, яке комунікатор хоче донести до комуніканта, і при цьому кожне із сприйнятих значень тотожне вираженому значенню. Абсолютно адекватне розуміння тексту, якщо комунікант сприймає всі ті значення тексту, які вкладає в цей текст комунікатор, причому кожне із сприйнятих значень тотожне вираженому значенню (Хом'як, 2014, McLean, 2005).

Адекватність характеризує насамперед результат процесу міжособистісного розуміння і має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Дослідження стверджують, що люди, які більше сконцентровані на власному «Я», характеризуються низьким рівнем адекватності міжособистісного розуміння. Люди з високим рівнем нейротизму схильні до частих виявів нервового напруження та конфліктної поведінки, у них знижується точність розуміння. Неавторитарні суб'єкти точніші в розумінні й оцінці інших. Особам із спрощеною когнітивною структурою властива вища схильність до проєкції власних станів і нижча точність сприймання.

З огляду на викладене, важливо підкреслити дію знака в тексті і важливість справжнього розуміння змісту і значення тексту в спілкуванні, передачі та сприйнятті думки людини людиною. Зміст іншого «Я» і його окремі характеристики будуть відтворюватися у свідомості учасників спілкування в залежності від ряду факторів:

- 1) від особливостей діяльності, які детермінують зміст розуміння іншого;
- 2) від особливостей ситуації, в якій взаємодіють люди;
- 3) від ступеня сформованості учасників спілкування як особистостей;
- 4) від характеру ставлення їх один до одного і кожного з них до самого себе.

Зазначені фактори визначають правильність, зміст, глибину характеристик розуміння іншого лише у їх взаємозв'язку (Бацевич, 2004; Даценко, 2018; McLean, 2005).

Утім, у нашому повсякденному оточенні зустрічаються люди, які, створивши собі маску, постійно вводять в оману тих, хто з ними спілкується, фактично приховуючи справжній особистісний зміст. А це свідчить про відносність самого розуміння. Не може не ускладнювати процес розуміння однією людиною іншої під час їх спілкування дещо запізніле реагування на

слова, на їх зміст і прихований в них підтекст, на зміни емоційного стану співрозмовника.

Розуміння особистості здобувача освіти як суб'єкта спілкування залежить від сукупності внутрішніх умов розвитку особистості педагога (вік, стать, спеціальність, досвід пізнання інших людей, індивідуально-психологічні особливості). У зв'язку з цим слід зазначити, що:

– перцептивні вміння педагога вдосконалюються залежно від формування його особистості, зокрема, поглиблюється бачення різних емоційних станів і переживань людини, формується вміння співвідносити ці стани з об'єктивними змінами педагогічної ситуації;

– розуміння педагогом здобувачів освіти залежить від його особистісного досвіду переживань, що накопичуються в процесі спілкування з дітьми, від ставлення до ситуації, що викликала ці переживання, і того смислу, який він вносить у цю ситуацію, від умов спілкування в процесі спільної діяльності (Гарькавець, 2021; Хом'як, 2014).

У ході педагогічної взаємодії взаємини спілкування мають супутній характер, оскільки вияв ставлення до людини не є самим ставленням. Будь-яке слово, будь-яка дія і будь-який учинок самі по собі не можуть мати того чи іншого предметного смислу, незалежно від того, що в них виявляється і ставлення до партнера. Саме в процесі педагогічної взаємодії через пізнання дитини, через пізнання відносин з нею відбувається і пізнання педагогом себе як людини.

Педагогічне спілкування розглядається як психолого-педагогічна система, в якій вирізняються: суб'єктивний стан учасників спілкування і емоційно-оцінювальне ставлення їх один до одного – афективний компонент;

операціональні акти взаємодії педагога та здобувачів освіти, які зумовлені включенням їх у соціальну групу – поведінковий компонент; предмет педагогічного спілкування – когнітивний компонент.

Отже, педагогічне спілкування можна розглядати як один із видів діяльності, для якого характерне своєрідне співвідношення обміну між суб'єктами інформацією, діями, емоційними впливами і встановлення на цій основі взаєморозуміння (як розуміння одне одного).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Процес міжособистісного розуміння у загальному вигляді можна визначити як формування у свідомості людини образу іншої людини в результаті комунікативного акту.

Поняття «розуміння» виражає здатність людини пізнати суттєве, істотне в іншій людині задля досягнення максимальної відповідності суджень, оцінок, уявлень про неї об'єктивним рисам, властивостям та можливостям. У кожній комунікативній ситуації механізми розуміння і результати його різняться за суттю і рівнями.

Адекватність процесу міжособистісного розуміння забезпечується завдяки дії певних психологічних феноменів, зокрема, ідентифікації, рефлексії, каузальної атрибуції, установки, стереотипізації.

Процес міжособистісного розуміння тісно пов'язаний з емоційною сферою.

Необхідна умова розуміння – достатні знання та життєвий досвід людини, які є ключовими компонентами цього процесу. Критерієм розуміння є сформульована в слові думка, яка відображає знання істотних ознак предмета або явища. Вміння охарактеризувати словами те, що осмислюється, свідчить про правильне розуміння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Білецька О. Проблема довіри та емпатії в контексті міжособистісних стосунків у період ранньої юності. *Психологія: реальність і перспективи*: зб. наук. пр. РДГУ. 2021. № 17. С. 31-37.
3. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Спілкування в педагогічному процесі : навч. посіб. Житомир : ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2021. 100 с.
4. Даценко О. А. Основи соціальної психології : навч.-метод. посіб. Кривий Ріг, 2018. 143 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Вид. 2-ге / за ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
6. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. 2-ге вид. К. : Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
7. Ничкало Н., Говорун Т. Психологія для всіх і для кожного. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 6. С. 197-202.

8. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологічні засади спілкування : монографія / Орбан-Лембрик Л. Е., Подгурецький Ю. І. Івано-Франківськ : «Нова зоря», 2008. 416 с.
9. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
10. Хом'як А. Розуміння як головна ознака комунікативного акту. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки*. 2014. № 8 (285). С. 58-63.
11. Lane, Shelley D. *Interpersonal Communication : Competence and Contexts*. Allyn & Bacon, 2010. 364 p.
12. McLean, Scott. *The Basics of Interpersonal Communication*. Pearson / A and B, 2005. 252 p.

REFERENCES:

1. Batsevych, Ph. S. (2004). *Osnovy komynikatyvnoii linhvistyky*. [Basics of communicative linguistics]. Kyiv : Akademiia. 342 p. [in Ukrainian]
2. Biletska, O. (2021). Problema doviry ta empatii v konteksti mizhosobystisnykh stosunkiv u period rannioii yunosti. [The problem of trust and empathy in the context of interpersonal relationships in the adolescence period]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy* : zb. nauk. pr. RDHU, 17, 31-37 [in Ukrainian]
3. Harkavets, S. O., Volchenko, L. P. (2021). *Spilkuvannia v navchalnomu protsesi* : navch. posib. [Communication in teaching]. Zhytomyr : TOV «Vydavnychiy dim “Buk-Druk”». 100 p. [in Ukrainian]
4. Datsenko, O. A. (2018). *Osnovy sotsialnoii psykholohiii* : navch.-metod. posib. [Basics of social psychology]. Kryvyi Rih. 143 p. [in Ukrainian]
5. *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoii sfery*. [Encyclopedia for social workers]. Zvierieva, I. D. (red.) (2013). Vyd. 2-he. Kyiv, Simferopol : Universum. 536 p. [in Ukrainian]
6. Kutishenko, V. P. (2010). *Vikova i pedahohichna psykholohiia (kurs leksii)*. [Developmental and pedagogical psychology]. Vyd. 2-he. K. : Tsentr uchbovii literatury. 128 p. [in Ukrainian]
7. Nychkalo, N., Hovorun, T. (2009). *Psykhologhiia dlia vsikh i dlia kozhnoho*. [Psychology for all and everybody]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinnoi osvity*—Pedagogy and psychology of professional education, 6, 197-202 [in Ukrainian]
8. Orban-Lembryk, L. E., Podhuretskyi, Yu. I. (2008). *Psykhologichni zasady spilkuvannia* : monohrafiia. [Psychological basics of communication]. Ivano-Frankivsk : “Nova zoria”. 416 p. [in Ukrainian]
9. Filonenko, M. M. (2008). *Psykhologhiia spilkuvannia* : pidruchnyk. [Psychology of communication]. K. : Tsentr uchbovii literatury. 224 p. [in Ukrainian]
10. Khomiak, A. (2014). *Rozuminnia yak holovna oznaka komunikatyvnoho aktu*. [Understanding as the basic feature of a communicative act]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoyevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Pedahohichni nauky*—Scientific journal of Lesya Ukrainka Eastern-European National University. Chapter: pedagogical sciences, 8(285), 58-63 [in Ukrainian]
11. Lane, Shelley D. (2010). *Interpersonal Communication : Competence and Contexts*. Allyn & Bacon, 364 p. [in English].
12. McLean, Scott (2005). *The Basics of Interpersonal Communication*. Pearson / A and B, 252 p. [in English].

УДК 364.63-027.553

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.18>

Наталія ЦВЕТКОВА

аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, Україна, 88000

ORCID: 0009-0008-8712-5725

Бібліографічний опис статті: Цветкова, Н. (2023). Інноваційні підходи в роботі з особами, постраждалими від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 145–149, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.18>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В РОБОТІ З ОСОБАМИ, ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

У статті розглядаються інноваційні підходи в соціальній роботі з особами, постраждалими від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Досліджуються зміни, які відбулись в Україні за останні 6 років та розвиток спеціалізованих послуг для людей, які потребують соціально-психологічної допомоги.

З'ясовано, що робота у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, яка спрямована на захист прав та інтересів наших громадян з кожним роком розвивається та вдосконалюється. На основі аналізу національного законодавства розкрито зміст понять домашнього насильства, насильства за ознакою статі, поняття дитини, яка постраждала від насильства за ознакою статі.

Розкрито зміст діяльності та охарактеризовано функції спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. Обґрунтовано висновок про те, що сукупність створених спеціалізованих служб підтримки для постраждалих сприяє якісному наданню населенню в громадах послуг з різноманітними індивідуальними та інноваційними підходами в соціальній роботі.

Проаналізовано нормативно-правові документи та звіти Національної соціальної сервісної служби України щодо створення спеціалізованих служб підтримки та встановлено, що Україна чітко впроваджує цілі Стамбульської Конвенції.

Ключові слова: соціальна робота, соціально-психологічна допомога, домашнє насильство, спеціалізовані послуги, фахівець соціальної роботи, психолог.

Nataliia TSVIETKOVA

Postgraduate Student at the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 46 Pidhirna str., Uzhhorod, Ukraine, 88000

ORCID: 0009-0008-8712-5725

To cite this article: Tsvietkova, N. (2023). Innovatsiini pidkhody v roboti z osobamy, postrazhdalymy vid domashnoho nasylystva ta nasylystva za oznakoiu stati [Innovative approaches to working with victims of domestic and gender-based violence]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 145–149, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.18>

INNOVATIVE APPROACHES TO WORKING WITH VICTIMS OF DOMESTIC AND GENDER-BASED VIOLENCE

The article discusses innovative approaches to social work with victims of domestic and gender-based violence. The changes that have taken place in Ukraine over the past 6 years and the development of specialised services for people in need of social and psychological assistance are studied.

It is found that the work in the field of preventing and combating domestic and gender-based violence, which is aimed at protecting the rights and interests of our citizens, is developing and improving every year. Based on the analysis of national legislation, the author reveals the content of the concepts of domestic violence, gender-based violence, and the concept of a child victim of gender-based violence.

The content of activities and functions of specialised support services for victims are revealed. The conclusion is substantiated that the totality of the created specialised support services for victims contributes to the quality provision of services to the population in communities with a variety of individual and innovative approaches to social work.

The author analyses the regulatory documents and reports of the National Social Service of Ukraine on the creation of specialised support services and establishes that Ukraine is clearly implementing the goals of the Istanbul Convention.

Key words: social work, social and psychological assistance, domestic violence, specialised services, social work specialist, psychologist.

Постановка проблеми. В Україні проблематика домашнього насильства та насильства за ознакою статі, а в міжнародній спільноті його називають гендерно зумовленим насильством, потребує особливої уваги з боку держави, громадськості, а також глибинної роботи з усіма його суб'єктами, які є дотичними до випадку насильства. Слід зазначити, що особливу роль в роботі з постраждалими відіграють довготривалі інтервенції, які потребують вузько кваліфікованих спеціалістів та професіоналів. Проблематика насильства не нова для нашого суспільства, а в умовах війни вона загострюється. Однак, коли в країні йдуть воєнні дії, фокус людей змінюється та в пріоритеті стають інші нагальні потреби, наприклад, вижити та уціліти, і людина, яка страждає від домашнього насильства або насильства за ознакою статі вже не так звертає на нього увагу. Найбільш вразливими до явища насильства є жінки і діти, а в умовах війни вони стають ще більш незахищеними. Тому актуальність теми дослідження гостро потребує стану аналізу та уваги суспільства до даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням домашнього насильства, насильства за ознакою статі (гендерно зумовленого насильства) розглядали у своїх роботах українські так і зарубіжні вчені такі як А. Блага, О. Тунтула, О. Кочемировська, Н. Милорадова, О. Ковальова, Г. Скіпальська, А. Бойко, Н. Бондаренко, Т. Журавель, О. Бутенко, О. Орос, Н. Мілер, З. Фрейд, С.Палмер, Д. Заброта. Поза увагою дослідників та науковців не залишається і тема жорстокого поводження з дітьми. Проблематика розглядається психологами, соціологами, правознавцями та іншими науковцями. Вони досліджують особливості, актуальність проблеми насильства, причини та чинники насильства, а також кримінологічні характеристики.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз змін та нововведень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі та розгляд нового поняття такого як спеціалізовані служби підтримки для осіб, постраждалих від домашнього насильства або насильства за ознакою статі.

Виклад основного матеріалу. Проблематика насильства зустрічається в різних країнах та різних соціумах і не є новою темою. Насильство – це порушення прав людини, яке супроводжується нерівністю між жінками та чоловіками й гендерною дискримінацією. Саме тому до даної теми у світі з кожним роком привертається увага ще більше. Україна не стала виключенням і разом з іншими європейськими країнами прийняла ряд нормативних документів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Ще в 2011 році Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами або як її ще називають Стамбульська Конвенція (Конвенція Ради Європи, 2020). І саме з того часу наша держава взяла на себе зобов'язання захищати постраждалих, запобігати насильству щодо дівчат та жінок, і криміналізувати це явище. Термін «домашнє насильство» та «насильство за ознакою статі» в національному законодавстві з'явилися відносно недавно, а саме з підписанням Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в 2017 році (Закону України, 2017). До того часу в професійних колах використовували термін «насильство в сім'ї», який мав більш вужче поняття через обмежений перелік кола осіб на яких поширюється відповідальність за його вчинення та впливу насильства на дітей.

Розглянемо зміни які відбулись та використовують на національному та міжнародному рівні в соціальній та правозахисній практиці у роботі з постраждалими від насильства з прийняттям нових нормативних актів. У 2017 році вперше з'являються такі поняття як: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, дитина-кривдник, постраждала дитина.

Домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебу-

вали) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь (Закону України, 2017).

Насильство за ознакою статі – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті (Закон України, 2005).

Дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі (Закону України, 2017).

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (постраждала дитина) – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства (Закону України, 2017).

Дитина, яка постраждала від насильства за ознакою статі, – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та зазнала насильства за ознакою статі або стала свідком (очевидцем) такого насильства (Закону України, 2005).

Фахівці, які працюють з тематикою насильства мають чітко розрізняти вид насильства. Адже «домашнє насильство» – це насильство, яке вчиняється в найближчому рідному оточенні, а саме в лоні сім'ї, родини. «Насильство за ознакою статі» – це насильство, яке вчиняється через стать або через певні соціальні ролі, стереотипні уявлення які закріплені у суспільстві. Насильство за ознакою статі – це термін який з'явився в Україні, загалом міжнародна спільнота такий вид насильства називає гендерно зумовленим насильством (gender-based violence, GBV). Інколи спеціалісти плутають та вважають, що це різні поняття виду насильства – і така думка є помилковою.

Щоб створити захист осіб, постраждалих від насильства Україна розширює перелік кола осіб відповідальних за вчинення насильницьких дій та створює різні спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб. Основною функ-

цією спеціалізованих служб підтримки є виявлення постраждалих, надання комплексної соціально-психологічної допомоги, безпечного місця тимчасового перебування. Різні спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб відрізняються одна від одної форматом надання послуг, наприклад, онлайн, офлайн, в денному або цілодобовому форматі, а також тривалістю.

Слід звернути увагу на те, що однією із перших та найдоступніших спеціалізованих служб підтримки є кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей (Наказ Міністерства, 2018). Аби отримати допомогу, постраждала може зателефонувати за номером 1547 з будь-якого куточка країни, і в телефонному форматі її проконсультують відповідні спеціалісти.

Одночасно допомогу можна отримати і вдома, так, наприклад, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі виїжджають до постраждалих та надають кваліфіковану соціальну та психологічну допомогу за місцем проживання постраждалої. Ця служба складається з команди спеціалістів, які працюють як на виїздах так стаціонарно, і впродовж однієї доби зобов'язані відреагувати на повідомлення щодо випадку насильства та надати соціально-психологічну допомогу постраждалим особам, які її терміново потребують. Зокрема шляхом кризового та екстреного втручання (Постанова Кабінету, 2018).

В денному форматі працює спеціалізована служба первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (консультативна служба). Тут постраждалі від насильства отримують разові або довготривалі консультації, а також первинну психологічну підтримку (Постанова Кабінету, 2019). Спеціалісти допомагають вирішити питання насильства, стабілізують емоційний стан постраждалої особи та здійснюють інші заходи реагування на випадки домашнього насильства.

Ще однією спеціалізованою службою підтримки постраждалих осіб в денному форматі

є Денний центр соціально-психологічної допомоги (Постанова Кабінету, 2019). Тут можна отримати комплексну соціально-психологічну, первинно правову допомогу та інші соціальні послуги. Саме на базі Денного центру проводять типові програми для постраждалих осіб та створюють, «кризову кімнату».

«Кризова кімната» – це спеціально облаштоване приміщення для короткострокового або цілодобового перебування постраждалих осіб, які звернулися до такого центру. В «кризову кімнату» постраждалих розміщують екстрено і проживати можуть до 10 діб. Однак, у разі потреби та на підставі оцінки потреб постраждалої особи термін перебування можуть продовжити до 20 діб (Постанова Кабінету, 2019).

Ситуації насильства бувають різні, і інколи постраждалі потребують безпечного місця цілодобового проживання аби уникнути насильства. І саме з такою метою створюють притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі (Поста-

нова Кабінету, 28.08.2018). Інформація про місце знаходження притулку є конфіденційною і не розголошується. Одночасно в притулку надається комплексна допомога у форматі психологічних, соціальних, соціально-побутових, соціально-медичних, інформаційних, юридичних та інших послуг.

Проведений аналіз нормативно-правових документів та звітів Національної соціальної сервісної служби України щодо створення спеціалізованих служб підтримки дозволяє зробити висновок, що Україна дотримується міжнародних стандартів та чітко впроваджує цілі Стамбульської Конвенції. Сукупність створених спеціалізованих служб підтримки для постраждалих осіб надає населенню в громадах отримати послуги з різними індивідуальними та інноваційними підходами в соціальній роботі. Зміни які ми спостерігаємо у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі суттєво йдуть вперед задля інтересів постраждалих та формують їх захист.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (зі змінами, внесеними згідно із Законами № 2671-VIII від 17.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (зі змінами, внесеними згідно із Законами № 4719-VI від 17.05.2012, ВВР, 2013, № 15, ст.97 № 1263-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, № 27, ст.915 № 2229-VIII від 07.12.2017, ВВР, 2018, № 5, ст.35 № 2849-IX від 13.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.12.2018 № 1852 «Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458-18#Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року №654 «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 824 «Про затвердження типових положень про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, та спеціалізовану службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2019-п#Text>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655 «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-п#Text>

REFERENCES:

1. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu proty zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy [The Convention of the Council of Europe for the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence against Women]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

2. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu» (zi zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonamy № 2671-VIII vid 17.01.2019 [The Law of Ukraine "On Preventing and Combating Domestic Violence" (as amended by Laws No. 2671-VIII of 17.01.2019)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

3. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv» (zi zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonamy № 4719-VI vid 17.05.2012, VVR, 2013, № 15, st.97 № 1263-VII vid 13.05.2014, VVR, 2014, № 27, st.915 № 2229-VIII vid 07.12.2017, VVR, 2018, № 5, st.35 № 2849-IX vid 13.12.2022) [The Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

4. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 11.12.2018 № 1852 «Pro utvorennia Derzhavnoi ustanovy «Kol-tsentr Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy z pytan protydiu torhivli liudmy, zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu, nasyilstvu za oznakoiu stati ta nasyilstvu stosovno ditei» [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine of 11.12.2018 No. 1852 "On the Establishment of the State Institution "Call Centre of the Ministry of Social Policy of Ukraine on Combating Trafficking in Human Beings, Preventing and Combating Domestic Violence, Gender-based Violence and Violence against Children"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 roku №654 «Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro mobilnu bryhadu sotsialno-psykholohichnoi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 22 August 2018 No. 654 "On Approval of the Model Regulation on the Mobile Team for Social and Psychological Assistance to Victims of Domestic and/or Gender-Based Violence"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 serpnia 2019 r. № 824 «Pro zatverdzhennia typovykh polozhen pro denniyi tsentr sotsialno-psykholohichnoi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati, ta spetsializovanu sluzhbu pervynnoho sotsialno-psykholohichnoho konsultuvannia osib, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 21 August 2019 No. 824 "On Approval of Standard Provisions for a Day Centre for Social and Psychological Assistance to Victims of Domestic Violence and/or Gender-Based Violence and a Specialised Service for Primary Social and Psychological Counselling of Victims of Domestic Violence and/or Gender-Based Violence"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2019-n#Text>

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 r. № 655 «Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro prytulok dlia osib, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 22 August 2018, No. 655 "On Approval of the Model Regulation on a Shelter for Victims of Domestic and/or Gender-Based Violence"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-n#Text>

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 364.07

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.19>

Валентина КОСТИНА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

ORCID: 0000-0003-2410-7497

Scopus-Author ID: 57434313500

Бібліографічний опис статті: Костіна, В. (2023). Соціальна підтримка та соціальний захист дітей з особливими потребами в умовах війни в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 35–46, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.19>

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано потребу пошуку дієвих механізмів соціальної підтримки та соціального захисту дітей з особливими потребами в умовах війни. Метою публікації було здійснення аналізу досліджень з питань захисту прав та надання соціальної допомоги дітям-сиротам, дітям, що позбавлені батьківського піклування, а також дітям з інвалідністю. На основі аналізу нормативного забезпечення, діяльності державного та недержавного сектору з питань надання соціальних послуг дітям з особливими потребами та сім'ям, що ними опікуються, виокремлено нововведення, які з'явилися за часів воєнного стану. Визначено важливі аспекти соціального захисту прав дітей, що мають знати особи, які здійснюють догляд за дітьми з особливими потребами. Надано характеристику соціальних послуг, що можуть використовувати опікуни та піклувальники, а також надавачі соціальних послуг, які працюють з дітьми з особливими потребами та їхнім оточенням в умовах війни. Розкрито потенціал державної допомоги та проаналізовано особливості організації соціальної підтримки, що надають міжнародні організації сім'ям з дітьми з особливими потребами за часів війни. Окреслено орієнтири для подальшої роботи з удосконалення якості надання соціальних послуг дітям з особливими потребами та сім'ям, які здійснюють догляд за ними з метою створення сприятливих умов для імплементації прогресивного міжнародного досвіду з метою побудови безбар'єрного середовища (відсутність стигматизації, наявність сприятливої для маломобільних груп інфраструктури, деінституціоналізація системи опіки та піклування над дітьми з особливими потребами, сприяння розвитку сімейних форм виховання, розвиток активності батьків-вихователів, як активних суб'єктів адвокації прав дітей з особливими потребами), що сприятиме інклюзії дітей з особливими потребами в соціальне середовище з метою забезпечення їм рівних можливостей та ствердженню загальноєвропейських цінностей як важливого чинника змін в умовах воєнного стану та повесного відновлення України.

Ключові слова: соціальна підтримка, соціальний захист, опіка, піклування, діти з особливими потребами, війна.

Valentina KOSTINA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskikh str., Kharkiv, Ukraine, 61002

ORCID: 0000-0003-2410-7497

Scopus-Author ID: 57434313500

To cite this article: Kostina, V. (2023). Sotsialna pidtrymka ta sotsialnyi zakhyst ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh viiny v Ukraini [Social support and social protection of children with special needs during war in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 35–46, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.19>

SOCIAL SUPPORT AND SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS DURING WAR IN UKRAINE

The article substantiates the need to find effective mechanisms for social support and social protection of children with special needs in wartime conditions. The purpose of the publication was to carry out an analysis of research on the protection of rights and the provision of social assistance to orphans, children deprived of parental care, as well as children with disabilities. On the basis of the analysis of regulatory support, activities of the state and non-state sectors in the provision of social services to children with special needs and families caring for them, innovations that appeared during martial law were singled out. Important aspects of social protection of children's rights, which should be known by persons who care for children with special needs, have been identified. A description of social services that can be used by guardians and caregivers, as well as social service providers who work with children with special needs and their environment in war conditions, has been provided. The potential of state aid is revealed and the peculiarities of the organization of social support provided by international organizations to families with children with special needs during the war are analyzed. Guidelines are outlined for further work on improving the quality of providing social services to children with special needs and families who care for them in order to create favorable conditions for the implementation of progressive international experience in order to build a barrier-free environment (absence of stigmatization, availability of infrastructure favorable for groups with low mobility, deinstitutionalization of the system of guardianship and care for children with special needs, promotion of the development of family forms of education, development of the activity of parents-educators as active subjects of advocacy for the rights of children with special needs), which will contribute to the inclusion of children with special needs in the social environment with the aim of providing them with equal opportunities and affirming pan-European values as an important factor of changes in the conditions of the state of war and the post-war recovery of Ukraine.

Key words: social support, social protection, guardianship, care, children with special needs, war.

Постановка проблеми. Військова агресія з боку Росії до України, що триває з 2014 року, а 22 лютого 2022 року зумовила оголошення військового стану по всій території України та, як наслідки, події глобального катастрофічного характеру в усьому світі (глобальна міграція біженців та вимушених переселенців, що намагалися врятуватися від війни в Україні; голод у країнах, що були залежними від імпорту українського зерна; втрата майна та бізнесів міжнародних інвесторів тощо) має вкрай небезпечний вплив першу чергу на дітей, що підсилило їхню вразливість, а також призвело додатково до появи великої кількості дітей, які завдяки війні втратили батьків та близьких і можливості нормального життя та розвитку, що зумовлює необхідність пошуку дієвих механізмів їхньої соціальної підтримки та соціального захисту.

Аналіз сучасних досліджень. Як зазначають аналітикині центру Cedos Н. Ломоносова, К. Бабич, «Людина, яка не може самостійно покинути своє помешкання або піклуватися про себе чи своїх дітей і фактично залежить від сторонньої допомоги, в ситуації військової загрози опиняється у фактично беззахисному становищі» (Ломоносова, Бабич, 2022, с. 1-3). Як доводять дослідниці, у найперші дні та тижні війни держава сфокусувалася на евакуації дітей із вразливих категорій (дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду, дітей

з дитячих будинків сімейного типу та з родин, які перебувають у складних життєвих обставинах), а також 58 тисяч дітей, які мають батьків або інших законних представників чи представниць, повернули до їхніх родин із закладів цілодобового перебування.

Аналіз наукових досліджень з питань соціальної та соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, що позбавлені батьківського піклування засвідчив наукові напрацювання у таких напрямках: соціально-правового захисту та соціально-педагогічного забезпечення дітей-сиріт (Петрочко, 2011; Полянничко, 2012; Потопахіна, 2008; Прокопенко, 2018; Роєнко, 2020; Сватенков, 2012 та ін.); профілактики дитячої бездоглядності та дезадаптації серед дітей (Галаган & Лещук, 2023; Федорченко, 2012; Журавель & Удовенко, 2022 та ін.); соціальної допомоги та соціального захисту дітей-сиріт за часів війни (Андрухів, 2022; Миколук, 2022; Гончаренко & Кобзар, 2022 та ін.); професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності з дітьми-сиротами в загальноосвітніх школах-інтернатах (Макар, 2023). Спираючись на нагальну потребу практики надання якісних соціальних послуг в умовах повномасштабної війни в Україні та враховуючи вищезазначені наукові здобутки, додаткового дослідження потребує питання доповнення змісту та визначення особливостей діяльності з соціального

захисту та соціальної підтримки дітей з особливими потребами та осіб, що здійснюють догляд за ними.

Мета дослідження: здійснення аналізу основних напрямів та виокремлення дієвих механізмів діяльності з соціального захисту прав та соціальної підтримки дітей з особливими потребами за часів війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчив аналіз нормативного забезпечення та заходів, що організовано на рівні держави, ключові зміни відбулися в законодавстві у сфері захисту прав дітей в умовах воєнного стану (Соціальний захист дітей, які постраждали через агресію РФ, 2022; Соціальні послуги, 2022): 1) статус дитини позбавленої батьківського піклування може отримати дитина, у якої загинули батьки або невідоме місце їх знаходження, або вона втратила зв'язок з рідними за підтвердженням цього довідкою ЖЕКУ, або заявою до правоохоронних органів про розшук зниклих, або свідчення людей з місця подій; 2) у разі, коли свідцтво про смерть або загибель батьків відсутнє або смерть чи загибель батьків не зареєстрована, дитина отримує статус дитини, позбавленої батьківського піклування, до моменту документального підтвердження смерті або загибелі батьків; 3) після припинення або скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини повинен бути підтвердженим чи спростованим за процедурами та на підставі документів, передбачених законодавством; 4) опіку над дитиною можуть взяти на себе її родичі або хрещені батьки; для цього потенційний опікун/піклувальник має подати до служби у справах дітей такі документи: заяву, копію паспорта, документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки або інший зв'язок особи з дитиною (свідцтво про хрещення або інший документ, виданий релігійною організацією), довідку від нарколога та психіатра про можливість виховання дитини, довідку або заяву опікуна щодо відсутності судимості; 5) під час воєнного стану не вимагається проходження курсу навчання з виховання дітей, які залишились без батьківського піклування, потенційним опікуном, що перебуває у сімейних, родинних відносинах (у тому числі хрещеними батьками)».

Контент-аналіз нормативного забезпечення, що представлено на офіційних сайтах (Верховної Ради, Міністерства соціальної політики

та ін.) (Внутрішньо переміщені особи, 2022; Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення, 2022) показав, що для здійснення соціальної підтримки та соціального захисту сімей з дітьми прийнято низку важливих документів, які ініціювали ряд міжнародних проектів соціальної допомоги та створили цифрову платформу підтримки: 1) прийнято Постанову кабінету Міністрів України «Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення» (надає право на виплату додаткової грошової допомоги за рахунок коштів ЮНІСЕФ таким категоріям населення: – сім'ї, до складу яких входять троє і більше дітей, з яких не менш як одна дитина не досягла двох років; – сім'ї, до складу яких входять двоє і більше дітей, з яких не менш як одна дитина має інвалідність); 2) створено цифрову платформу «Допомога (забезпечення нагальних потреб громадян, які постраждали від військової агресії РФ проти України за трьома напрямками: грошова допомога від держави, надання та отримання допомоги від волонтерських організацій та допомога від міжнародних організацій, а також підрозділ з інформацією про допомогу мешканцям нещодавно звільнених територій та тим, хто поїхав та інформація про можливість отримання допомоги на Укрзалізниці, а також підрозділ українцям, які проживають на тимчасово окупованих територіях); у розділі «Отримати допомогу» потребуючі можуть залишити заявку на отримання допомоги і у разі її обрання благодійником, громадяни отримають допомогу) тощо («Допомога, 2022).

Аналіз досліджень в межах проекту Ради Європи «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні», що презентовано М. Смуш-Кулеша, А. Федоровою та Б. Мойса, засвідчив, що, ґрунтуючись на Міжнародні стандарти, соціальний захист в умовах воєнних конфліктів має спиратися на зобов'язання, що випливають з Конвенцій ООН та Європейської соціальної хартії та знахо-

дити можливості для забезпечення «соціальної та медичної допомоги особам, які її потребують (стаття 13 ЄСХ), виділяють бюджетні ресурси на відшкодування доходу та іншу допомогу і підтримують осіб і сімей, що постраждали від війни, ресурси мають у належний спосіб поширюватися на найбільш вразливі групи населення. Вимоги доступу не повинні бути надмірно складними, бюрократичними та винятковими, а розмір різних пільг повинен бути належним, і такі пільги не повинні бути занадто обмежені за строком... фактори безпосередньо пов'язані з коефіцієнтом утриманців у домогосподарствах, ступенем вразливості і тому повинні враховуватися в програмі соціального захисту» (Смуш-Кулеша, Федорова, Мойса, 2022, с. 22-23). Експертами встановлено, що «фінансову допомогу вразливі категорії осіб у розмірі 2200 грн на місяць можуть отримати не тільки від ЮНІСЕФ, а й від інших агенцій ООН, які реалізують зазначену програму. Такими організаціями станом на кінець серпня є, зокрема, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Всесвітня продовольча програма ООН, Міжнародна організація з міграції (далі – МОМ), Норвезька Рада у справах біженців та ін. Допомогу у розмірі 2500 грн можна отримати також від Місії Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариства Червоного Хреста України» (Смуш-Кулеша, Федорова, Мойса, 2022, с. 24). Також дослідники наголошують на необхідності надання «адресної допомоги, що має бути зосереджена на потребах соціального захисту таких груп, як вдови, діти-сироти та люди, які отримали інвалідність внаслідок війни чи потрапляння на протипіхотні міни» (Смуш-Кулеша, Федорова, Мойса, 2022, с. 28).

Систематизація та узагальнення практики з питань надання соціального захисту та соціальної підтримки вразливим категоріям населення за часів війни показали, що на рівні держави зроблено низку важливих дій, що забезпечують захист їхніх прав та соціальну підтримку. Так, створено цікавий застосунок у цифровому форматі на платформі Дія. Освіта «Бути поруч: Основи психологічної підтримки тим, хто працює з дітьми» (Бути поруч, 2022).

Для допомоги дітям, які опинилися у складних ситуаціях у воєнний час Офіс Президента України спільно з ЮНІСЕФ та Міністерством

соціальної політики України створили Telegram-бот «Дитина не сама» (Дитина не сама, 2022), за допомогою якого можна сповістити уповноважені органи про бажання тимчасово прихистити дитину у своїй сім'ї, про те, що ваша дитина загубилася, або ви знайшли дитину без супроводу дорослих, що ви працюєте з міжнародними організаціями, які готові прихистити українських дітей або маєте інші питання стосовно діте, також можна звернутись на гарячу лінію. Також з'явилися нові роз'яснення стосовно того, як змінилися умови усиновлення та тимчасового влаштування дітей в умовах воєнного стану (Усиновлення та тимчасове влаштування дітей в умовах воєнного стану, 2022).

За даними аналітичного звіту «Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів», що підготовлено експертами Партнерства «Кожній дитині» на виконання завдань проекту «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни» (Дибайло, Кияниця, Тимошенко, Лаушник, Петушкова, Вовк, Терещенко, 2022, с. 9) визначено, що «на початок війни в Україні було 67586 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з них: 63002 виховувались у сімейних формах виховання (48089 – в сім'ях опікунів/ піклувальників; 5830 дітей у прийомних сім'ях; 9083 – у дитячих будинках сімейного типу); 4584 таких дітей перебували у закладах інституційного догляду і виховання.

У зв'язку із загрозою життю і здоров'ю дітей через війну, розв'язану російською федерацією, 14218 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, були переміщені (евакуйовані) на більш безпечні території України і за кордон, проте, більшість статусних дітей продовжують перебувати за постійним місцем проживання (в безпечних чи умовно безпечних територіях), але 5495 дітей станом на 01.07.2022 р. перебували на окупованій чи непідконтрольній Уряду України території.

Аналіз даних проведеного моніторингового дослідження (Дибайло, Кияниця, Тимошенко, Лаушник, Петушкова, Вовк, Терещенко, 2022, с. 9-10) засвідчив, що станом на 01.07.2022 року розподіл дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за місцем їх перебування був таким: 1) *залишилися проживати у своїх населених пунктах або перемістилися в межах своєї області*

(667 ДБСТ (4563 дитини), 2100 прийомних сімей (3756 дітей), 25381 сім'я опікунів/піклувальників (34660 дітей), 198 сімей патронатних вихователів (264 дитини)); 2) *залишилися на тимчасово окупованих територіях* (5288 дітей з яких 115 ДБСТ (813 дітей), 324 прийомні сім'ї (663 дитини), 2714 сімей опікунів/піклувальників (3791 дитина), 13 патронатних сімей (21 дитина)); 3) *переміщено в межах України* (2618 дітей: 100 ДБСТ (735 дітей), 178 прийомних сімей (350 дітей), 15 сімей патронатних вихователів, в яких тимчасово перебувають 19 вихованців, 1170 сімей опікунів/піклувальників (1514 дітей); найбільше сімейних форм виховання прийняли Дніпропетровська, Львівська, Закарпатська, Вінницька, Хмельницька області. Найбільше переміщено сімейних форм виховання з Донецької, Харківської областей та м. Києва); 4) *перебувають за кордоном* (8200 дітей: 435 ДБСТ (3119 дітей), 423 прийомні сім'ї (1020 дітей), 2691 сім'я опікунів/піклувальників (4008 дітей); 28 патронатних сімей (53 дітей); 5) вивезені у російську федерацію та на непідконтрольні Україні території (96 дітей: 3 ДБСТ (38 дітей); 6) прийомних сімей (11 дітей), 42 сім'ї опікунів/піклувальників (47 дітей)); 6) *уточнювалася інформація щодо місця перебування* щодо 1294 дитини (4 прийомних сімей (4 дітей), 1045 сімей опікунів/піклувальників (1294 дитини)). Враховуюче вищезазначене, потребують оновлення та доповнення механізми надання соціальних послуг та соціальної підтримки з урахуванням як потреб і особливостей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (ВПО, залишилися на тимчасово окупованих територіях тощо) так і регіональних особливостей надавачів соціальних послуг.

За результатами моніторингу протягом травня-червня 2022 року було виявлено 254 дитини із 151 сімейної форми виховання, які перебували окремо від їхніх законних представників: 91 дитина (53 СФВ) перебували на території України, в основному в оздоровчих закладах; 22 дітей (6 СФВ) перебували на непідконтрольній/тимчасово окупованій території України з близькими родичами сім'ї, яка ними опікувалась; 141 дитина (92 СФВ) перебувала за кордоном, як правило у супроводі повнолітніх братів, сестер, родичів сімей, які опікуються цими дітьми. Експерти проекту спільно

із службами у справах дітей (ССД) вели облік таких випадків, вивчали рівень безпеки дитини та задоволення її потреб, підтримували контакти з дітьми та особами, які їх супроводжували, в разі потреби, якщо дитина перебувала в Україні – надавали відповідно до визначених потреб допомогу, сприяли возз'єднанню дітей із законними представниками у разі, якщо це безпечно та відповідає інтересам дитини; 29 дітей (5 сімейних форм виховання) повернулись до законних представників за місцем їхнього перебування. У липні 2022 року розпочалися процеси повернення сімейних форм виховання з-за кордону, як до місць постійного проживання так і на відносно безпечні території України (Дибайло, Кияниця, Тимошенко, Лаушник, Петушкова, Вовк, Терещенко, 2022, с. 11).

Згідно з даними моніторингового дослідження, місце перебування та стан безпеки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в закладах інституційного догляду та сімейних формах виховання за часів війни є такими (Дибайло, Кияниця, Тимошенко, Лаушник, Петушкова, Вовк, Терещенко, 2022, с. 12-18): 1) *на початок війни*, 24 лютого 2022 року, в Україні налічувалось 722 заклади інституційного догляду і виховання дітей 2 комунальної та приватної форми власності, в яких навчалось та виховувалось 104729 дітей (56658 дітей в цих закладах отримували тільки освітні послуги, щоденно повертаючись до своїх батьків, 48071 дитина перебувала в цих закладах цілодобово, з них 4584 дитини (9.5%) мали статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування); сімейний догляд та виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювали: 1320 дитячих будинків сімейного типу (9083 вихованці), 3049 прийомних сімей (5830 дітей); більше 48 тисяч дітей виховується в сім'ях опікунів та піклувальників, проте офіційні дані щодо кількості таких сімей наразі відсутні; тимчасовий сімейний догляд, виховання та реабілітацію дітей, які потрапили в складні життєві обставини, залишилися без батьківського піклування забезпечували 262 сім'ї патронатних вихователів, в яких перебувало 387 тимчасово влаштованих дітей»; 2) *станом на 01.07.2022 року* продовжували діяти 1320 ДБСТ та 3035 прийомних сімей (у сімейних формах виховання вихову-

ється 15072 дітей); збільшення чисельності дітей у цих сім'ях пов'язане значною мірою зі зростанням в умовах війни чисельності дітей, які залишилися без батьківського піклування, та їх тимчасовим влаштуванням в діючі ДБСТ та прийомні сім'ї; ідентифіковано місцезнаходження в період війни 33043 сімей опікунів/піклувальників, в яких виховуються 45314 дітей; 3) *чисельність дітей в сімейних формах виховання*, місцезнаходження яких ідентифіковано в процесі моніторингу у відсотковому вимірі розподіляється таким чином: більшість дітей 45314 (75%) виховуються в сім'ях опікунів/ піклувальників, 9268 (15%) дітей в ДБСТ; 5804 (9%) – у прийомних сім'ях, 351 (1%) дітей тимчасово перебувають в сім'ях патронатних вихователів. Отже, більшість дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування за часів війни перебувають під опікою чи піклуванням у сім'ях близьких чи родичів, які ними опікуються, тому важливим напрямом соціальної роботи є саме надання соціальної підтримки цій вразливій категорії з метою забезпечення належних умов для розвитку резиліентності сімейного середовища, що краще зможе створювати умови для розвитку та виховання зазначеної категорії дітей.

Аналіз Керівних вказівок з Включення дітей з інвалідністю до гуманітарної діяльності засвідчив, що міжнародним співтовариством напрацьовано дієві механізми соціальної допомоги та підтримки дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям, чи особам, які ними опікуються, що дозволяють фахівцям соціальної галузі ефективно надавати якісну недискримінаційну допомогу в умовах подолання незвичайній кризових ситуацій (стихійні лиха, катастрофи, війни тощо) (Керівні вказівки включення дітей з інвалідністю до гуманітарної діяльності, 2017). Важливими для навчання фахівців соціальної галузі в умовах війни є, на наш погляд, такі практичні поради (Керівні вказівки включення дітей з інвалідністю до гуманітарної діяльності, 2017, с.82-86): використання недискримінаційної термінології («дитина з інвалідністю» замість «Дитина-інвалід», «дівчинка з вадами зору» замість «сліпа дівчинка», «користувач крісла колісного» замість «прикутий до інвалідного візка», «діти без інвалідності» замість «нормальні діти», не використовувати акроніми тощо); звернення під час комунікації з дити-

ною з інвалідністю переважно, по-можливості, в першу чергу до самої дитини а не до осіб, її супроводжуючих; використання при комунікації з дітьми з вадами зору «методу годинника»; запитувати дозвіл на те, щоб торкатися крісла колісного чи інших допоміжних пристроїв; допомагати та підтримувати дітей і підлітків з інвалідністю у створенні книги, дошки або карток із зображеннями чи малюнками, що пов'язані з повсякденною діяльністю, відчуттями та предметами та допоможуть їм у повідомленнях про їхнє здоров'я та потреби; продукувати інформацію в різних форматах для більш зручного використання дітьми з інвалідністю (текстову з урахуванням особливостей сприйняття шрифтів, допоміжний вербальний супровід зорової інформації, використання жестової мови тощо).

Згідно з результатами другого аналітичного звіту, що висвітлює питання забезпечення прав дитини у закладах тимчасового влаштування дітей в період війни, «до початку війни, за даними Нацсоцслужби, діяло 125 закладів тимчасового влаштування дітей, в яких перебувало 3813 дітей, з яких 995 (26,1%) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Станом на грудень 2022 р. функціонувало 110 таких закладів, в яких перебувало 2967 дітей, із них 1221 дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування» (Кияниця, Вовк, Дибайло, Лаушник, Тимошенко, Чорна, 2022, с. 9-10). За результатами моніторингового дослідження експертами також визначено, що: 1) більшість закладів змінило своє місце перебування (23% з них вимушені були переміститися в більш безпечні регіони України, 41% евакуювалися за кордон, 13% закладів функціонують частково в Україні, частково за її межами); приміщення і будівлі 14 закладів частково чи повністю зруйновано; 2) в умовах повномасштабної війни, евакуації та переміщення закладів, вони значною мірою не виконують, або виконують не повною мірою свої основні завдання; 3) завдяки війні та її наслідків в закладах погіршилася робота, що направлена на реінтеграцію дітей; 4) в закладах критично не вистачає персоналу, здатного повноцінно забезпечувати комплексну роботу з дітьми; 5) персонал закладів потребує окремого навчання щодо захисту психічного здоров'я дітей від впливу війни; 6) постала

потреба в навчанні надання підтримки дітям, що постраждали внаслідок воєнних дій, перебували в окупації, втратили батьків чи одного з них; 7) війна вкрай негативно впливає на стан забезпечення прав дітей, які перебувають в закладах тимчасового влаштування через багато негативних наслідків (сповільнилась робота з влаштування дітей цієї цільової групи в сімейні форми виховання; встановлено ряд фактів, коли в результаті евакуації діти з сімейних груп були роз'єднані; значна частина дітей перебувають в закладах понад законодавчо визначені граничні терміни (70,3% дітей – понад 9 місяців), відповідно отримують негативний досвід пов'язаний з тривалою інституціалізацією; 20% евакуйованих за кордон дітей є дитиною-сиротою, чи дитиною, позбавленою батьківського піклування, а тому опинились у ситуації, коли практично неможливо реалізувати їхнє право на сім'ю; лише 29,5% дітей (від загальної чисельності евакуйованих за кордон) не втратили зв'язків з батьками); 8) не в усіх евакуйованих за кордон дітей вихованців переміщених закладів реалізовано в повній мірі право на освіту, особливо дітей дошкільного віку, та дітей шкільного віку, в яких; 9) потребує оновлення нормативно-правова база, що регулює роботу закладів тимчасового влаштування дітей, що пов'язано з роботою закладів в умовах воєнного стану; 10) робота закладів, засновниками яких є приватні організації (благодійні фонди, релігійні, громадські організації) потребує акредитації закладів та перегляду всіх нормативних документів; 11) потребують унормування процеси роботи з дітьми та взаємодії з суб'єктами соціального захисту дітей територіальних громад щодо реінтеграції дітей в сімейне середовище.

Згідно з даними персоніфікованого моніторингу справ вихованців будинків дитини за результатами аналітичного звіту «Діти і війна в Україні. Стан та потреби дітей, які перебувають в будинках дитини», що підготовлений експертами Партнерства «Кожній дитині» на виконання завдань проєкту «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни» станом на липень 2022 року в будинках дитини перебувало 2085 дітей, з них: 1553 дитини знаходяться в межах адміністративних територій України (щодо 5 дітей дані не надано), в т.ч. 468 (30%) дітей з інвалідністю; 767 (49,9%) дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них 363 дітей перебувають на обліку як такі, які можуть бути усиновленими» (Дибайло, Терещенко, Кияниця, Тимошенко, Лаушник, Чорна, 2022, с. 8).

Експертами від Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і Центру Джерело в межах проєкту щодо об'єднання та підтримки організацій, які захищають права дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами та їхніх сімей, що реалізуються за підтримки Партнерства ООН із захисту прав людей з інвалідністю (UNPRPD), уряду Японії, уряду Німеччини через німецький державний банк розвитку KfW, підготовлено буклет-порадник для батьків «Як ефективно адвокатувати права дітей з інвалідністю в Україні», що містить інформацію стосовно чіткого плану та супровідної інформації для організації й проведення адвокаційної кампанії, порад стосовно взаємодії з різними суб'єктами під час адвокації, а також координації діяльності з прав захисту дітей (Як ефективно адвокатувати права дітей з інвалідністю в Україні, 2022).

Згідно з даними дослідження І. Єленєвої, П. Ждана, наслідки російської військової агресії проти України, на жовтень 2022 року є такими: «УКГС ООН в Україні оцінює кількість постраждалих людей, які потребують допомоги в 17,7 мільйонів, у тому числі понад 6 мільйона людей, які стали внутрішньо переміщеними особами, більшість із них перебувають наразі у західних регіонах України.... Згідно з оцінкою МОМ, 23% ВПО є людьми з інвалідністю. Крім того, Україна має найвищий рівень інституціоналізації дітей та дорослих з інвалідністю в Європі, і більшість із них зіткнулися з серйозними проблемами під час нещодавньої евакуації» (Єленєва, Ждан, 2022, с. 10). Дослідниками виявлено, що особливої гостроти набуло питання забезпечення житлом евакуйованих осіб з інвалідністю, які потребують особливого догляду та умов проживання, до якого в більшій мірі були не готовими під час евакуації представники приймаючих громад та суспільні сервіси. Окремі спеціалізовані центри для розміщення таких осіб було створено за ініціативи громадських організацій (м. Дніпро ГО «Центр соціальної адаптації людей з інвалідністю «Океан добра»; притулок для переселенців, створений штабом

гуманітарного реагування Львівської області тощо). Також аналіз дослідження показав, що за сприяння Мінцифри та Мінрегіону було створено сайт Прихисток [<https://prykhystok.gov.ua>] для пошуку приватного житла для внутрішньо переміщених осіб, на якому тільки у жовтні 2022 році за сприяння громадської спілки «Всеукраїнська громадська організація «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» та Урядової уповноваженої з прав осіб з інвалідністю Т. Баранцової з'явилася така функція. Аналіз приватних пропозицій житла для переміщених людей з інвалідністю на 10 жовтня 2022 року виявив 48 місць для проживання осіб з інвалідністю у різних регіонах» (Єленева, Ждан, 2022, с. 65). Аналіз результатів моніторингово дослідження також засвідчив певні труднощі та бар'єри, з якими зіткнулися люди з інвалідністю під час евакуації (Єленева, Ждан, 2022, с. 77): 51% вказали про страх попасти під обстріл; 47% не мали бажання залишати рідний дім; 34% респондентів вказували на фінансові труднощі (брак коштів); 26% мали труднощі в спілкуванні (чуючі люди не завжди бажають пояснювати письмово інформацію, потрібні субтитри, а вони не доступні) 26% – нестача інформації щодо можливостей виїзду; 16% – проблеми із транспортуванням, (11% не було пристосованого транспорту); 5% – не змогли дістати квитки на транспорт; 9% – не мали супроводу під час евакуації; 9% – стикнулися із упередженим ставленням; 4% зазначили, що їх не бажали брати до транспортного засобу.

Також, на основі узагальнення отриманих даних, експертами запропоновано для забезпечення доступу людей з інвалідністю безпечним і дієвим механізмом реагування на порушення їхніх прав та розгляду їхніх скарг на рівні з іншими під час надзвичайних станів долучати ДСНС та її структурні підрозділи на рівні територій до реагування на такі порушення та скарги (Єленева, Ждан, 2022, с. 79). Виявлені дослідниками бар'єри до евакуації осіб з інвалідністю згрупувано у три кластери: екологічні, сприйняттеві та інституційні, що дозволяє більш ефективно працювати над їхнім усуненням у подальшому саме за цими напрямками.

Висновки та напрями подальших досліджень. Проведений аналіз наукової літератури, а також статистичних досліджень, які спрямовано на виявлення ефективності роботи

як державного так і громадського сектору, що забезпечують соціальний захист та соціальну підтримку дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, а також сімей з дітьми з інвалідністю, як одних із найбільш вразливих в умовах воєнного стану категорій клієнтів сфери соціальної допомоги дозволив виокремити такі висновки: 1) зібрано системну інформацію стосовно відповідності рівня надання соціальних послуг вищезазначеним категоріям клієнтів; 2) за допомогою організації низки моніторингових досліджень, що проведено в рамках міжнародних проєктів забезпечено виявлення кола нагальних соціальних потреб, які стосуються покращення умов надання якісних соціальних послуг для дітей з особливими потребами (діти-сироти; діти, що позбавлені батьківського піклування; діти з інвалідністю), задоволення яких є важливими як в умовах воєнного стану так і для подальшої повоєнної відбудови та ефективного входження України до Європейського простору (відсутність стигматизації, наявність сприятливої для маломобільних груп інфраструктури, деінституціоналізація системи опіки та піклування над дітьми з особливими потребами, сприяння розвитку сімейних форм виховання, розвиток активності батьків-вихователів, як активних суб'єктів адвокації прав дітей з особливими потребами тощо); 3) виокремлено дієві механізми надання соціальної підтримки та соціального захисту дітей з особливими потребами в умовах воєнного стану (зміни законодавства стосовно здійснення соціальної підтримки та соціального захисту дітей з особливими потребами та сімей, що їх виховують; використання електронних застосунків, що дозволяють ефективно надавати соціальні послуги сім'ям, які здійснюють опіку та піклування над дітьми з особливими потребами; здійснення адвокації батьками прав дітей з інвалідністю тощо).

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо визначення шляхів та розробку методичного забезпечення для підвищення ефективності роботи фахівців соціальної галузі, що надають соціальні послуги сім'ям та батькам-вихователям, які опікуються дітьми з особливими потребами, а також розробка доповнень до змісту підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі до роботи з вищезазначеними категоріями клієнтів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрухів О. Статус дітей сиріт в Україні в умовах війни. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. №13(25), 2022. С. 76-84. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).
2. Бути поруч: Основи психологічної підтримки тим, хто працює з дітьми. *Дія. Освіта*. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/buty-poruch-kurs-z-osnov-psykholohichnoi-pidtrymky> (дата звернення: 20.05.2023).
3. Внутрішньо переміщені особи. *Веб-сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 20.05.2023).
4. Гончаренко О., Кобзар Т. Сучасний стан соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XI Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. С. 60-63.
5. Дибайло В. Д., Кияниця З. П., Тимошенко Н. В., Лаушник О. І., Петушкова Л. А., Вовк В. М., Терещенко А. В. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Звіт №1. Київ: Представництво Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ МБО «Партнерство «Кожній дитині» 2022. 60 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf (дата звернення: 21.05.2023).
6. Дибайло В. Д., Терещенко А. В., Кияниця З. П., Тимошенко Н. В., Лаушник О. І., наук, Чорна О.В. Діти і війна в Україні. Стан та потреби дітей, які перебувають в будинках дитини. Звіт №3. Київ: Представництво Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ МБО «Партнерство «Кожній дитині». 2022. 56 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/33956/file/Children_and_war_UA.pdf (дата звернення: 22.05.2023).
7. Дитина не сама. Telegram-бот. URL: https://t.me/dytyna_ne_sama_bot. (дата звернення: 22.05.2023).
8. «Допомога. Веб-сайт. URL: <https://social.edoromoga.gov.ua/> (дата звернення: 22.05.2023).
9. Єленева Ілона, Ждан Павло. Швидка оцінка досвіду евакуації людей з інвалідністю в Україні внаслідок воєнних дій: Звіт з дослідження. ПРООН в Україні. 2022. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zvit-z-doslidzhennya-shvydka-otsinka-dosvidu-evakuatsiyi-lyudey-z-invalidnistyu-v-ukrayini-vnaslidok-voyennykh-diy-2022-roku> (дата звернення: 20.05.2023).
10. Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М., Лютий, В., Лях, Т., Пашко, Н., Соловійова, В., Сорокіна, О., Спіріна, Т., Сулицький, В., Удовенко, Ю., Чепенко, О., Чуйко, О., Швед, О., & Янковець, В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФОП Буря О.Д. Київ, 2022. 144 с.
11. Керівні вказівки включення дітей з інвалідністю до гуманітарної діяльності: Загальні вказівки. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). 2017. 98 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/27106/file/disability_inclusive_humanitarian_action_UA.pdf. (дата звернення: 22.05.2023).
12. Кияниця З. П., Вовк В. М., Дибайло В. Д., Лаушник О. І., Тимошенко Н. В., Чорна О. В. Діти і війна в Україні. Про забезпечення прав дитини у закладах тимчасового влаштування дітей в період війни. Звіт 2. Київ: Представництво Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ МБО «Партнерство «Кожній дитині». 2022. 64 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/children-and-war-report-4> (дата звернення: 20.05.2023).
13. Лещук Галина, Галаган Іван. Дитяча бездоглядність у проблемному полі соціально-педагогічної роботи: фактори. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : Збірн. наук. пр. за матеріалами XII Міжн. науково-практ. конференції / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. С. 109-110.
14. Ломоносова Наталія, Бабич Катерина Соціальний захист і війна в Україні. *Аналітичний центр Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/> (дата звернення: 20.05.2023).
15. Макар Л. М. Підготовка майбутнього соціального педагога до професійної діяльності з дітьми-сиротами в загальноосвітніх школах-інтернатах. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : Збірн. наук. пр. за матеріалами XII Міжн. науково-практ. конференції / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. С. 30-32.
16. Миколюк С. Сирітство в Україні в умовах війни: соціальна робота та соціальна допомога. *Ввічливість. Humanitas*, 2022. (3), 61-68. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.9> <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/690> (дата звернення: 22.05.2023).
17. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Київ, 2011. 44 с.
18. Поляничко, А. О. Подолання соціальної депривації дітей-сиріт в умовах загальноосвітньої школи-інтернату : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.05 / ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2012. 20 с.
19. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2008. 20 с.

20. Прихисток. Веб-сайт. URL: <https://prykhydstok.gov.ua/> (дата звернення: 22.05.2023).
21. Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення: Постанова кабінету Міністрів України. від 5 квітня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
22. Прокопенко О. С. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *International journal of innovative technologies in social science*. 2018. Vol. 2. June. P. 9–15.
23. Роєнко Сітлана Соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип. 1(4), 2020. С. 40-49.
24. Сватенков О. В. Зміст поняття «захист прав дитини» у соціально-педагогічному контексті. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2012. Вип. 18. С. 32–41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=L INK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpkr_sp_2012_18_6 (дата звернення: 20.05.2023).
25. Смуш-Кулеша Моніка, Федорова Алла, Мойса Богдан Соціальні права в Україні під час війни: Звіт про оцінку потреб. Рада Європи. Грудень 2022. 64с. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408> (дата звернення: 21.05.2023).
26. Соціальний захист дітей, які постраждали через агресію рф: експерти U-LEAD надали роз'яснення. *Веб-сайт Партнерство задля відновлення та розвитку*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14897?page=2> (дата звернення: 20.05.2023).
27. Соціальні послуги: що це та як їх отримати? ЮНІСЕФ для кожної дитини. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/%D1%96stories/social-services> (дата звернення: 20.05.2023).
28. Усиновлення та тимчасове влаштування дітей в умовах воєнного стану. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/usynovlennya_PBD_A4.pdf. (дата звернення: 20.05.2023).
29. Федорченко Т. Профілактика дитячої бездоглядності та девіантної поведінки неповнолітніх в умовах превентивного виховного середовища школи соціальної реабілітації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2012. Вип. 16, книга 3. С. 279-288. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/28571/Fedorchenko.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).
30. Як ефективно адвокатувати права дітей з інвалідністю в Україні. Порадник для батьків. Саб-кластер захисту дітей. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/32136/file/Unicef_advocacy_disabilities_UA.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

REFERENCES:

1. Andrukhiv O. (2022) Status ditei syrit v Ukraini v umovakh viiny [The status of orphaned children in Ukraine during the war]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. [Scientific and information bulletin of the King Danylo Halytskyi Ivano-Frankivsk University of Law]: Zhurnal. Serii Pravo. №13(25), Retrieved from <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%85%D1%96%D0%B2.pdf> [in Ukrainian].
2. Buty poruch: Osnovy psykholohichnoi pidtrymky tym, khto pratsiuie z ditmy (2022) [Be there: Basics of psychological support for those who work with children]. Diia. Osvita [Action. Education]. Retrieved from <https://osvita.diia.gov.ua/courses/buty-poruch-kurs-z-osnov-psykholohichnoi-pidtrymky> [in Ukrainian].
3. Vnutrishno peremishcheni osoby. Web-sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. Retrieved from (2023) <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian].
4. Honcharenko O., Kobzar T. (2022) Suchasnyi stan sotsialno-pravovoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [The current state of social and legal protection of orphans and children deprived of parental care]. *Sotsialna robota: vyklyky sohodennia* [Social work: today's challenges]: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / za zah. red. O. V. Soroky, S. M. Kalaur, H. V. Leshchuk. Ternopil : TNPU imeni V. Hnatiuka. S 60-63. [in Ukrainian].
5. Dybailo V. D., Kyianytsia Z. P., Tymoshenko N. V., Laushnyk O. I., Pietushkova L. A., Vovk V. M., Tereshchenko A. V. (2022) Dity i viina v Ukraini: pro stanovyshe ditei iz simeinykh form vykhovannia ta instytutitsiinykh zakladiv [Children and war in Ukraine: about the situation of children from family forms of upbringing and institutional institutions]. *Zvit №1*. Kyiv: Predstavnytstvo Dytiachoho fondu OON YuNISEF MBO «Partnerstvo «Kozhnii dytyni» 60 s. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf [in Ukrainian].
6. Dybailo V. D., Tereshchenko A. V., Kyianytsia Z. P., Tymoshenko N. V., Laushnyk O. I., Chorna O. V. (2022) Dity i viina v Ukraini. Stan ta potreby ditei, yaki perebuvaiut v budynkakh dytyny [Children and war in Ukraine. The condi-

tion and needs of children in foster homes]. Zvit №3. Kyiv: Predstavnytstvo Dytiachoho fondu OON YuNISEF MBO «Partnerstvo «Kozhnii dytyni». 56s. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/33956/file/Children_and_war_UA.pdf [in Ukrainian].

7. Dytyna ne sama [The child is not alone]. (2022) Telegram-bot. Retrieved from https://t.me/dytyna_ne_sama_bot [in Ukrainian].

8. ieDopomoha [There is help]. Veb-sait. URL:<https://social.edopomoga.gov.ua> [in Ukrainian].

9. Ielienieva Ilona, Zhdan Pavlo. (2022) Shvydka otsinka dosvidu evakuatsii liudei z invalidnistiu v Ukraini vnaslidok voiennykh dii [A quick assessment of the experience of evacuating people with disabilities in Ukraine as a result of hostilities]: Zvit z doslidzhennia. PROON v Ukraini. Retrieved from <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zvit-z-doslidzhennya-shvydka-otsinka-dosvidu-evakuatsiyi-lyudey-z-invalidnistyu-v-ukrayini-vnaslidok-voyennykh-diy-2022-roku> [in Ukrainian].

10. Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloviova, V., ...& Yankovets, V. (2022). Profylaktyka destruktyvnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of destructive behavior of teenagers]. (T. Zhuravel & Yu. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FOP Buria O.D. Kyiv, 144 s. [in Ukrainian].

11. Kerivni vkazivky vkluchennia ditei z invalidnistiu do humanitarnoi diialnosti: Zahalni vkazivky (2017) [Guidelines for inclusion of children with disabilities in humanitarian activities: General guidelines]. Dytiachiy fond OON (YuNISEF). 98 s. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/27106/file/disability_inclusive_humanitarian_action_UA.pdf. [in Ukrainian].

12. Kyianytsia Z. P., Vovk V. M., Dybailo V. D., Laushnyk O. I., Tymoshenko N. V., Chorna O. V. (2022) Dity i viina v Ukraini. Pro zabezpechennia prav dytyny u zakladakh tymchasovoho vlashtuvannia ditei v period viiny [Children and war in Ukraine. On ensuring children's rights in institutions for temporary placement of children during the war.]. Zvit 2. Kyiv: Predstavnytstvo Dytiachoho fondu OON YuNISEF MBO «Partnerstvo «Kozhnii dytyni». 64s. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/documents/children-and-war-report-4> [in Ukrainian].

13. Leshchuk Halyna, Halahan Ivan. (2023) Dytiacha bezdohliadnist u problemnomu poli sotsialno-pedahohichnoi roboty: faktory [Child neglect in the problematic field of socio-pedagogical work: factors.]. Sotsialna robota: vyklyky sohodennia [Social work: today's challenges] : Zbirn. nauk. pr. za materialamy XII Mizhn. naukovoprakt. konferentsii / za zah. red. O. V. Soroky, S. M. Kalaur, H. V. Leshchuk. Ternopil : TNPU imeni V. Hnatiuka. S. 109-110. [in Ukrainian].

14. Lomonosova Nataliia, Babych Kateryna (2022) Sotsialnyi zakhyst i viina v Ukraini. Analitychnyi tsentr Cedoss. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/> [in Ukrainian].

15. Makar L. M. (2023) Pidhotovka maibutnoho sotsialnoho pedahoha do profesiinoi diialnosti z ditmy-syrotamy v zahalnoosvitnikh shkolakh-internatakh [Preparation of the future social pedagog for professional activities with orphans in boarding schools]. Sotsialna robota: vyklyky sohodennia [Social work: today's challenges] : Zbirn. nauk. pr. za materialamy XII Mizhn. naukovoprakt. konferentsii / za zah. red. O. V. Soroky, S. M. Kalaur, H. V. Leshchuk. Ternopil : TNPU imeni V. Hnatiuka. S.30-32. [in Ukrainian].

16. Mykoliuk S. (2022). Syrytstvo v Ukraini v umovakh viiny: sotsialna robota ta sotsialna dopomoha [Orphanage in Ukraine during the war: social work and social assistance]. Vvichlyvist. Humanitas [Politeness. Humanities], (3), 61–68. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.9> <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/690> [in Ukrainian].

17. Petrochko Zh. V. (2011) Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoho zabezpechennia prav ditei, yaki opynylisia u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh [Theory and practice of socio-pedagogical protection of the rights of children who find themselves in difficult life circumstances]: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.05. Kyiv. 44 s. [in Ukrainian].

18. Polianycho, A. O. (2012) Podolannia sotsialnoi deprivatsii ditei-syrit v umovakh zahalnoosvitnoi shkoly-internatu [Overcoming the social deprivation of orphans in the conditions of a boarding school] : avtoref. dys ... kand. ped. nauk : 13.00.05 / un-t im. Borysa Hrinchenka. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

19. Potopakhina O. M. (2008) Sotsialnyi zakhyst ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [Social protection of orphans and children deprived of parental care]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Odesa, 20 s. [in Ukrainian].

20. Prykhystok [shelter]. Web-sait. Retrieved from <https://prykhystok.gov.ua/> [in Ukrainian].

21. Pro realizatsiiu spilnoho z Mizhnarodnym nadzvychainym fondom dopomohy ditiam pry Orhanizatsii Obiednanykh Natsii (YuNISEF) proektu shchodo dodatkovykh zakhodiv sotsialnoi pidtrymky naibilsh vrazlyvykh katehori naselennia: Postanova kabinetu Ministriv Ukrainy (2022)/ Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

22. Prokopenko O. S. (2018) Sotsialnyi zakhyst ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia v Ukraini [Social protection of orphans and children deprived of parental care in Ukraine]. International journal of innovative technologies in social science. Vol. 2. June. R. 9–15. [in Ukrainian].

23. Roienko Svitlana. Sotsialno-pravovyi zakhyst ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [Social and legal protection of orphans and children deprived of parental care]. Sotsialna robota ta sotsialna osvita [Social work and social education]. Vyp. 1(4), 2020. S. 40-49. [in Ukrainian].

24. Svatenkov O. V. (2012). Zmist poniattia «zakhyst prav dytyny» u sotsialno-pedahohichnomu konteksti [The content of the concept of "protection of children's rights" in the socio-pedagogical context]. Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka [Collection of scientific works of Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyyi National University]. Serii: Sotsialno-pedahohichna. Vyp. 18. S. 32–41. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=znpkp_sp_2012_18_6 [in Ukrainian].

25. Smush-Kulesha Monika, Fedorova Alla, Moisa Bohdan (2022). Sotsialni prava v Ukraini pid chas viiny: Zvit pro otsinku potreb [Social rights in Ukraine during the war: A needs assessment report]. Rada Yevropy. 64s. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408> [in Ukrainian].

26. Sotsialnyi zakhyst ditei, yaki postrazhdaly cherez ahresiiu rf: eksperty U-LEAD nadaly roziasnennia. (2022) Web-sait Partnerstvo zadlia vidnovlennia ta rozvytku. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/14897?page=2> [in Ukrainian].

27. Sotsialni posluhy: shcho tse ta yak yikh otrymaty? IuNISEF dlia kozhnoi dytyny. (2022) Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/%D1%96stories/social-services> [in Ukrainian].

28. Usynovlennia ta tymchasove vlashtuvannia ditei v umovakh voiennoho stanu. (2022). Retrieved from https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/usynovlennya_PBD_A4.pdf. [in Ukrainian].

29. Fedorchenko T. (2012) Profilaktyka dytiachoi bezdohliadnosti ta deviantnoi povedinky nepovnoletnikh v umovakh preventyvnoho vykhovnoho seredovyscha shkoly sotsialnoi reabilitatsii [Prevention of child neglect and deviant behavior of minors in the preventive educational environment of the school of social rehabilitation.]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Theoretical and methodological problems of raising children and school youth.]. Vyp. 16, knyha 3. S.279-288. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/2857/1/Fedorchenko.pdf> [in Ukrainian].

30. Iak efektyvno advokatuvaty prava ditei z invalidnistiu v Ukraini. Poradnyk dlia batkiv. Sab-klastery zakhystu ditei. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/32136/file/Unicef_advocacy_disabilities_UA.pdf [in Ukrainian].

УДК 364

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.20>

Ольга ШВЕД

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-4251-3894

Scopus-Author ID: 57277857400

Бібліографічний опис статті: Швед, О. (2023). Розробка соціальних проєктів як вид діяльності соціальних працівників. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 150–157, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.20>

РОЗРОБКА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В Україні, особливо зараз, під час війни, а також після неї, є і буде багато соціальних проблем. Соціальні працівники, які працюють в громадах, в державних та неурядових організаціях, можуть вирішувати проблеми клієнтів за допомогою проєктів. Саме вони, як ніхто інший, розуміють проблеми своїх клієнтів, але часто не мають фінансових та інших ресурсів для їх вирішення або допомоги. Після створення громад з'явилась можливість отримувати фінансування для вирішення проблем не тільки специфічних груп, але й громад, і саме соціальні представники громад можуть створювати та втілювати в життя соціальні проєкти.

Всі ми плануємо своє життя, мріємо і пробуємо власними проєктами мрії перетворювати в дійсність. Так само і соціальні проєкти – це наші мрії, бачення, планування – як зробити життя певних людей кращим. В статті дається пояснення, що є соціальним проєктом. Сучасна література дає знання з написання бізнес-проєктів, але існують певні відмінності між бізнесовими та соціальними проєктами, і вони представлені в даній статті. Також в даній статті представлені нагальні проблеми, які існують в даний час в Україні, на що направляти зусилля. В статті надані рекомендації для підбору ресурсів та складання бюджету, бо це є важливою частиною проєктної заявки, але саме в них часто роблять помилки. Корисним є представлений зразок плану виконання проєкту, який допоможе і команді проєкту і донорам побачити майбутній проєкт в дії та часі. Донори та спонсори мають певні вимоги та форми, які необхідно заповнити для отримання фінансування, але всі перелічені в статті складові входять до написання проєктної заявки, тому їх опис є важливим при написанні проєкту.

Опис складових соціального проєкту є корисним не тільки тим, хто хоче долучитись до написання проєктів, але й викладачам і студентам, які вивчають дисципліни, дотичні до планування або виконання проєктів.

Ключові слова: соціальний проєкт, соціальні проблеми, проєктна заявка.

Olha SHVED

PhD in Sociology, Associate Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-4251-3894

Scopus-Author ID: 57277857400

To cite this article: Shved, O. (2023). Rozrobka sotsialnykh proiektiv yak vyd diialnosti sotsialnykh pratsivnykiv [Development of social projects as a result of the activities of social workers]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 150–157, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.20>

DEVELOPMENT OF SOCIAL PROJECTS AS A RESULT OF THE ACTIVITIES OF SOCIAL WORKERS

In Ukraine, especially during the war, as well as after the war, there are and will be many social problems. Social workers who work in communities, in governmental and non-governmental organizations, can solve clients' problems by

using projects. Social workers, like no one else, understand the problems of their clients, but often do not have the financial or other resources to solve them or help clients. After the creation of official communities, it became possible to receive funding to solve the problems of not only specific groups, but also communities. The social representatives of communities can create and implement social projects.

We all plan our lives, dream and try to turn our dreams into reality with our own projects. Likewise, social projects are our dreams, visions, planning – how to make certain people's lives better. The article explains what a social project is. Modern literature provides knowledge on writing business projects, but there are certain differences between business and social projects, and they are presented in this article. Also, this article presents the current problems that exist in Ukraine, to which efforts must be directed. The article provides recommendations for resource selection and budgeting, as this is an important part of the project proposal, but it is precisely in these that mistakes are often made. The presented sample of the project implementation plan is useful, which will help both the project team and donors to see the future project in action and in time. Donors and sponsors have certain requirements and forms that must be filled out to receive funding, but all the components listed in the article are included in writing a project application, so their description is important when writing a project.

The description of the components of a social project is useful not only for those who want to participate in writing projects, but also for teachers and students studying disciplines related to design or implementation of projects.

Key words: social project, social problems, project application.

Постановка проблеми. Ми звикли, що гранти на соціальні проекти отримують неурядові громадські організації та установи. Вони знають, що таке проект, де шукати донорів та партнерів для написання та виконання проектів, як виконувати та звітувати. Але все більше до процесу соціального проектування та управління проектами залучаються і соціальні працівники. Так як вони працюють і в територіальних громадах, і в соціальних службах, і в державних закладах (притулках, центрах соціально-психологічної допомоги, фондах тощо), то знання з соціального проектування, комунікації з донорами та з втілення проекту в життя є важливими компонентами у соціальній роботі.

Позитивним досвідом у написанні заявок на соціальні проекти були гранти від Міністерства соціальної політики, коли будь-яка громада, яка брала участь у проекті, могла отримати від держави до 2 млн гривень на рік на розвиток соціальних послуг. Відповідна постанова була прийнята 21.07.2021 на засіданні Кабінету Міністрів України (Кожна громада, 2021). На таку державну допомогу могла претендувати кожна територіальна громада, у якій працював хоча б один фахівець із соціальної роботи, що стимулювало залучення таких фахівців до штату громади. Громади, які взяли участь у пілотному проекті, могли отримати фінансування на запровадження ключових соціальних послуг, а саме: денного догляду для дітей з інвалідністю, осіб з інвалідністю та людей похилого віку; супроводу під час інклюзивного навчання; соціального супроводу при працевлаштуванні та під час роботи; тимчасового відпочинку для батьків або опікунів, які доглядають за дітьми

з інвалідністю; підтриманого проживання; стаціонарного догляду.

Також територіальні громади мають бюджет участі та бюджет громадян для соціальних проектів. Бюджету участі – це конкурс соціальних проектів для місцевих жителів, для місцевих активістів (Громадський бюджет). Люди готують проекти, які невеликі, але близькі до їхніх проблем, до їхніх будинків. Це вуличні дитячі майданчики, автобусні зупинки, ремонт клубів або конструкцій, освітлення необхідних для безпеки ділянок. Соціальні працівники можуть бути ініціаторами в підготовці таких проектів. Є також бюджет для громадян, який є планом на майбутнє, і тут роль соціальних фахівців також можлива: вони можуть опитувати людей, збирати їх пропозиції на більш масштабні проекти, які будуть закладатись в бюджет ОТГ на майбутні роки. Це можуть бути інфраструктурні проекти: відремонтувати школу, дитячий садок; побудувати соціальну структуру: клуб, центр соціальних послуг, притулок, медичний пункт тощо. Важливо, що соціальні працівники можуть стати відповідальними за реалізацію цих проектів, моніторити виконання та робити оцінку проектів. Крім територіальних громад соціальні ініціативи можуть підтримувати донори, як міжнародні донори, так і національні, спонсори, а також і бізнеси. В наш час і працівники державних установ соціального спрямування також можуть і мають можливість подавати заявки до різних видів донорів та спонсорів на фінансування потрібних людям соціальних проектів.

Аналіз останніх публікацій. Соціальне проектування не є темою серйозних досліджень, але є актуальною темою в даний час. В осно-

вному науковці зосереджені на розробці бізнес-проектів та на управлінні проектами. Так, британець Пол Дж.Філдінг розглядає різницю між заходом та проектом і виділяє характеристики, які роблять захід проектом. Багато уваги автор приділяє проектному менеджменту, моделям керування (Філдінг Пол Дж, 2020). Корі Когон, Сьюзетт Блекмор, Джеймс Вуд також описують проблеми фандрейзінгу та управління проектами, але, фактично, акцент скрізь є на бізнесових проектах. Ці ж автори описують принципи, практичні приклади та інструменти високоефективного управління проектами, що можуть бути використані в організаціях будь-якого рівня — від транснаціональної компанії до крихітної фірми — і навіть власної родини (Когон, 2019). До українських авторів відносяться Буріменко Л, Галан І., Єгорченков О., Катаєва Є., Лебедева А, Тарасюк Г., які теж акцентують увагу саме на управлінні проектами. Тема саме соціального проектування піднята Безпалько О., яка детально описує процес написання проектів, оформлення і наводить приклади оформлення грантових заявок (Безпалько О., 2010). Але за останні роки деякі вимоги змінилися та потребують оновлення.

Метою даної статті є ознайомлення соціальних працівників та студентів соціальних спеціальностей з правилами написання та подачі соціальних проектів донорам або спонсорам.

Виклад основного матеріалу. Написання заявок на фінансування проектів та на їх виконання потребують певних знань. Тому багато навчальних закладів, які готують працівників соціальної роботи, ввели навчальні дисципліни, в яких вивчають дисципліни, пов'язані із соціальними проектами. Так, в Київському університеті імені Бориса Грінченка є дисципліни «Технологія соціального проектування», «Управління соціальними проектами», «Практикум із соціального проектування». Вивчення технології соціального проектування в університеті починається із пояснення планування, проектування, проектного мислення та соціального проекту. Студенти на занятті починають з того, що детально планують своє майбутнє: відпустку, весілля, ремонт квартири, побудову будинку, відкриття власного бізнесу тощо. Наступним завданням є перетворення власної мрії на таку, яка буде корисна громаді. Так, наприклад, відпустка в когось перетворюється

у табір для дітей-біженців або відпочинку для сімей, які мають дітей з інвалідністю; ремонт власної квартири – у ремонт для прийомної сім'ї; побудова власного будинку – у будинок для багатодітної сім'ї або сім'ї, яка втратила житло під час війни; приватні бізнеси перетворюються у такі, які приносять користь громаді (соціальні кафе, виготовлення речей для фронту тощо). Тобто, студенти, розуміючи, які є соціальні проблеми, пробують їх вирішити, адаптуючи свої детальні розроблені плани до вирішення проблем певних клієнтів або соціальних груп.

Ще недавно слова «проект», «проектування» пов'язували із бізнесом, будівництвом, виготовленням машин, приладів та механізмів. Зараз часто, говорячи про проект, ми маємо на увазі соціальний проект, а саме виконання певних дій, заходів, які приносять користь громаді, певним соціальним групам, вирішує конкретні соціальні проблеми і покращує загальний стан цих людей або громади. Слово «проект» походить від латинського *proiectus*, що означає «кинутий уперед». Коріння цього поняття можна знайти у давньогрецькій культурі, де воно означало «перепону, задачу, питання». Перепона на шляху того, хто йде змушує зупинитися, замислитися та вжити певні заходи. Як у житті, так і в думках, перепони на шляху пробуджують нові ідеї та рішення (Безпалько, 2010). Сучасне поняття «проект» зберегло ознаки давньогрецького та латинського значення цього слова, бо вирішує певні питання, проблеми, має перепони для вирішення і дивиться вперед, як має виглядати вирішена проблема.

Сформулюємо, що ж таке соціальний проект і чим він відрізняється від бізнесового. *Соціальний проект* – це діагностика і аналіз соціальної проблеми, планування ряду дій та заходів, які спрямовані на досягнення певної мети (а саме вирішення даної соціальної проблеми або покращення стану певної групи людей), куди входить також обґрунтування ресурсного забезпечення, часу виконання, інструменти оцінки виконання проекту та впливу на людей, який має бути позитивним за своїм соціальним значенням. Головна відмінність соціального проекту від бізнесового – він не спрямований на прибутки, а бенефіціари проекту отримують соціальні послуги або допомогу безкоштовно, або за мінімально-умовними цінами. До інших відмін-

ностей від промислових та бізнесових можемо віднести: у промислових проєктах (будівництво, виготовлення деталей тощо) є чітко прописана технологія процесів і операцій, які не можна змінити, в той час, як у соціальних іноді допустима зміна заходів, діяльностей; результат у соціальному проєкті може не співпадати з очікуваним, бо ми працюємо з людьми, а вони різні, і по-різному реагують на однакові заходи і дії. Не можна на 100% гарантувати однаковий вплив проєкту на людей, бо кожна людина є специфічною системою, на неї діє багато зовнішніх та внутрішніх факторів, тому передбачити ефект того чи іншого впливу часто неможливо. Також зворотній зв'язок для оцінки впливу, особливо у довгострокових змінах, іноді важко отримати. Приклад із власного досвіду: в проєкт із працевлаштування безробітних жінок було залучено 80 жінок, які навчались 8 місяців і отримали відповідні сертифікати. Однією з умов участі було представлення довідки з місця працевлаштування протягом 3-х місяців після закінчення навчання. Тільки 56 учасниць виконали цю умову. Причини різні: хтось забув, хтось пішов в декрет, хтось не мав часу приїхати і привезти довідку, бо багато працював, хтось не відповідально поставився і знехтував даною умовою.

Соціальні проєкти спрямовані на вирішення певних соціальних проблем, а їх в наш час, та час, який буде після війни, багато. Перелічимо кілька з них:

- бідність населення, безробіття, допомога у працевлаштуванні;
- військові, які вернулись із війни (психологічні проблеми, інваліди, психічні проблеми, працевлаштування, перенавчання);
- сім'ї, які втратили рідних на війні (вдови, діти);
- сім'ї, в які вернулись військовослужбовці з певними проблемами;
- діти-сироти;
- багатодітні сім'ї;
- внутрішньо-переміщені особи;
- алкоголізм, наркоманія, інші залежності;
- домашнє та гендерно-зумовлене насильство;
- люди з інвалідністю та їх сім'ї;
- літні, самотні люди;
- девіантна поведінка молоді;
- безхатьки; відсутність власного житла внаслідок війни тощо.

Перед тим, як починати писати проєкт, необхідно визначити, над якою соціальною проблемою є бажання працювати, що є нагальним в даній громаді або групі людей, з якими працюєте. Коли визначились, над чим необхідно працювати і якої мети досягти, можемо починати оформлювати саму проєктну пропозицію. Соціальний проєкт і проєктна заявка (пропозиція) має певну структуру і необхідні компоненти. В кожного донора є свої форми подачі заявки на фінансування проєкту, але основні компоненти входять у всі форми. Тому в заявці необхідно вказати:

1. *Проблему*, на вирішення якої направлений проєкт, аналіз ситуації в даній час, по можливості – статистичні дані, якщо є – соціальний паспорт громади (або школи, притулку, тощо);

2. *Мету* проєкту (чого хочете досягти) і завдання – розписати чітко та зрозуміло. Для досягнення мети часто необхідно виконати кілька завдань.

3. *Опис заходів, робіт* (послуг), які мають бути виконані в рамках проєкту. Заходи та дії мають бути обґрунтованими, логічними, іноді з прописаними вимогами до них. Багато робіт не можуть виконати самі штатні працівники проєкту (будівництво, медичні послуги, друк, перевезення, пошив, тощо), тому мають бути прописані умови тендерів та укладання угод.

4. *План термінів реалізації* проєкту – складання календарного плану з послідовними чи паралельними роботами та заходами. Календарний план оформлюється в таблицю з вказаними термінами на кожен захід або дію, бажано вказати посаду відповідального за виконання. Залежно від проєкту календарний план розраховується в тижнях, місяцях або кварталах.

В таблиці 1 наведено приклад оформлення календарного плану проєкту.

5. *Ресурси проєкту*: перелік виконавців проєкту та інших залучених фахівців, фінансового (кошти) і матеріально-технічного забезпечення, (техніка, меблі, обладнання, автомобілі, канцтовари тощо).

Більш детально розглянемо ресурси, до яких належать: трудові ресурси (люди), машини, обладнання, матеріали, грошові засоби, енергетичні ресурси, інформаційні ресурси, обчислювальна та оргтехніка, виробничі площі, знання та фонди. Ресурси можуть бути: – поновлюваними — це люди, матеріали й механізми, які після виконання операції

Календарний план соціального проєкту

Захід, дія	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень
1. Підбір команди, інтерв'ю з претендентами									
2. Зустрічі з виконання проєкту щотижня, моніторинг проєкту									
3. Організація співпраці з департаментом соціальної служби, ГО, бізнесами									
4. Підготовка програми для роботи із сім'ями – учасниками проєкту									
5. Виявлення сімей, які потребують допомоги, їх проблем та потреб									
6. Організація та проведення круглого столу									
7. Збір гуманітарної допомоги для сімей									
8. Проведення кампанії з розповсюдження інформації про проєкт та залучення бізнесу									
9. Проведення тренінгів, семінарів та зустрічей для сімей – учасників проєкту									
10. Відбір сімей, які хочуть розпочати власний бізнес та їх навчання									
11. Проведення прес-конференції з приводу виконання проєкту та відкриття малого бізнесу									
12. Грантова та організаційна підтримка малого бізнесу сімей, які його створюють									
13. Аналіз ситуації в сім'ях, яким допомагаємо та тих, які почали власний бізнес									
14. Підготовка звіту (описового та фінансового), оцінка проєкту									

можуть бути використані знову. Наприклад, це можуть бути навчені спеціалісти, волонтери, або техніка, меблі, приміщення, тобто те, що можемо використовувати і надалі, наприклад, у наступному проєкті.

Якщо якісь ресурси використовуються, і їх функціональна здатність не може бути використана в майбутньому, не може бути нагромаджена, то вони є непоновлюваними — це матеріали й устаткування, які на операціях витрачаються. Такі ресурси не відтворювані, вони витрачаються повністю, не допускаючи повторного використання (Довгань, 2017). Прикладом можуть бути папір для друку, вода,

використана електроенергія, миючі засоби, тощо. Потреба проєкту в непоновлюваному ресурсі розраховується інтенсивністю витрат.

При визначенні ресурсів розглядаються наступні питання:

- які купувати продукти та послуги?
- як це зробити?
- що саме придбати?
- скільки купувати?
- коли потрібно це робити?
- що можна не купувати, а орендувати?

Трудові ресурси, а саме певні працівники, залучаються для виконання завдань. Трудові ресурси розраховуються в годинах або

днях. Певна кількість працівників може бути постійно задіяна в проєкті і складатиме штат проєкту з повною зайнятістю, але може бути так, що людина може працювати в проєкті не весь час, а, наприклад 50%. Наприклад, соціальний працівник/ця працює частково в соціальних службах, а частково в проєкті, куди запрошена, як спеціаліст. Часто посада бухгалтера у невеликих проєктах не передбачає 100% навантаження, і може бути запропонована 30%-50% оплати праці. Певного спеціаліста можна запросити провести тренінг або семінар, і він не буде штатним працівником, а з ним укладається окремих контракт про надання послуг, але для цього закладається певна сума та окрема бюджетна лінія.

6. Детальний *бюджет* з підрахунками потреб по різним бюджетним лініям. Тобто окремо рахується зарплата виконавців, залучених фахівців, контракти, закупівлі, оренда, проведення заходів, відрядження, транспортні, комунальні та інші послуги, банківські витрати, непередбачені витрати. Зверніть увагу, що при підрахунку зарплат необхідно врахувати податки, які необхідно заплатити державі, а непередбачені витрати, як правило, узгоджуються з потенційним донором і складають 5-10% від загальної запитованої суми.

Кілька порад, які стосуються складання бюджету: 1) спробуйте дати завдання складати та підраховувати загальний бюджет різним людям. Практика показує, що при однакових вихідних даних, ви отримаєте різні фінальні цифри. Це тому, що можливі певні помилки в підрахунку, а саме людський чинник; 2) врахуйте, що ціни на послуги, матеріали, транспорт можуть змінюватись; 3) лікарняні, декретні відпустки, звільнення у бюджеті не відображаються, але можуть суттєво вплинути на бюджет; 4) продумайте, які можуть бути непередбачені або передбачені витрати (поламка техніки або обладнання, митні витрати, штрафи, страховки, юридичні послуги тощо). Можливо, щось можна заздалегідь узгодити і віднести до основних витрат проєкту; 5) донори люблять, щоб організація, громада або інша інституція, яка подає заявку, показала власний внесок або співфінансування іншими грантодавцями. Тому включайте у власний внесок наявність приміщення, яке зможете використовувати, техніки або обладнання, роботу волонтерів, кому-

нальні витрати тощо. Це підвищить можливість виграти проєкт.

Вважайте на те, що донори часто прораховують відсоток зарплат до загальної суми проєкту і цей відсоток не повинен перевищувати 10–30%. Також донори перевіряють економичність кожної бюджетної лінії і не погодяться з дорогими необґрунтованими платежами (дорога техніка, вишуканий готель, проїзд або переліт в першому класі). Це соціальний проєкт, тому гроші повинні бути використані на цільову групу, а не на розкоші виконавців.

7. *Індикатори* для моніторингу та оцінки виконання проєкту, очікувані результати. Індикатор – це знак, оцінка, яка оцінює і порівнює. Індикатори вимірюють зміни, що відбуваються протягом певного часу. Індикатори мають бути чіткі, специфічні, вимірювальні та зрозумілі для перевірки виконання проєкту та результатів. Як правило, мають бути кількісні та якісні індикатори. *Моніторинг* – дуже важливий процес в будь-якому проєкті. Він допомагає побачити, чи виконання проєкту відбувається так, як повинно бути і заплановано, чи виконання успішне, чи потрібно щось змінювати. *Оцінка* (evaluation) – процес оцінки виконання мети проєкту і його впливу на цільову групу або громаду. Моніторинг та оцінка – це найважливіші складові управління, орієнтованого на результат. Основне призначення моніторингу і оцінки – надавати достатню, надійну, достовірну та своєчасну інформацію для прийняття управлінських рішень (можливо, термінових змін у заходах).

8. *Ризики* під час виконання проєкту стали невід’ємною вимогою при подачі заявки на фінансування. В залежності від причин виникнення ризику класифікують на такі групи: зовнішні ризики, внутрішні та інші ризики. Ще ризики можна розділити на такі категорії: господарські, форс-мажорні, політичні.

9. *Звіт, оцінка* проєкту (опис виконання мети проєкту та соціального впливу на об’єкт), звіти описові та фінансові (поетапні, фінальні). Якщо проєкти впроваджуються більше, ніж рік, то, як правило, звіти готуються за кожне півріччя, а в кінці проєкту готується повний звіт за весь період виконання. В заявці потрібно вказати, коли буде представлено звіти. До звітів додаються статистичні дані та фотографії заходів. Фотозвіти є важливим документом, бо

у звіті можуть бути озвучені неправдиві цифри (наприклад, організація звітувала, що в триденному тренінгу взяло участь 18 осіб, а на фото є тільки 10).

10. *Додаткові вимоги.* Донори додатково можуть запитувати крім документів про офіційну реєстрацію організації, від якої ви подаєте проєкт, ще такі документи, як : політики організації (організаційна; кадрова; «зелена» – екологічна; по роботі з журналістами; по роботі з дітьми; фінансова), річні звіти, список донорів, з якими вже працювали, підтверджений

рівень зарплат пропонованого штату на даний час тощо.

Висновки. В даній статті представлено структуру написання грантової заявки донору. Спеціалістам соціальних служб та соціальних установ рекомендуємо шукати можливості вирішувати проблеми їх клієнтів за допомогою написання проєктів і отримання відповідного їх фінансування. В Україні та за кордоном існує багато донорів, які зацікавлені в наданні допомоги саме українським громадянам, тому є можливість скористатись такою нагодою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азбука управління проєктами. Планування : навч. посіб. / О. В. Єгорченков, Н. Ю. Єгорченкова, Є. Ю. Катаєва. – Київ : КНУ ім.Т.Шевченка, 2017. 117 с.
2. Безпалько О.В. Соціальне проєктування : навч. посібник. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. 127 с.
3. Громадський бюджет участі. Довідник громадського активіста. URL: http://dovidnyk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=60 (дата звернення 6.08.2023)
4. Управління проєктами. Навчальний посібник. / Л.С.Довгань, Г.А.Мохонько, І.П.Малик. Київ : Національний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2017. 420 с.
5. Керування проєктами. Корі Когон, Сюзетт Блекмор, Джеймс Вуд. Харків : Вид-во «Фабула», 2019. 240 с.
6. Кожна громада може отримати від держави до 2 млн. гривень на розвиток соціальних послуг в рамках пілотного проєкту, 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13790> (дата звернення 5.08.2023)
7. Тарасюк Г. М. Управління проєктами : навч. посібник / Г. М. Тарасюк. – 4-е вид. Київ : Каравела, 2012. 320 с.
8. Управління проєктами: навч. посіб. / Ю. І. Буріменко, Л. В. Галан, І. Ю. Лебедева, А. Ю. Щуровська; за ред. Ю. І. Буріменко. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2017. 208 с.
9. Філдінг Пол Дж. Як керувати проєктами / пер. з англ. О. Якименко. – Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. 240 с.
10. Хігні Джозеф. Основи управління проєктами / пер. з англ. Я. Машико. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. 272 с.

REFERENCES:

1. Yehorchenkov O., Yehorchenkova N., Kataieva Ye. (2017). *Azбуka upravlinnia proiektamy. Planuvannia. [ABC of Project Management. Planning]*. Kyiv : KNU im.T.Shevchenka. [in Ukrainian]
2. Bezpalko O.V. (2010). *Sotsialne proektuvannia. [Social Planning]*. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Grinchenka. [In Ukrainian]
3. Hromadskiy biudzheth uchasti. Dovidnyk hromadskoho aktyvysta. [Public Participation Budget]. URL: http://dovidnyk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=60 (accessed: 6.08.2023) [In Ukrainian]
4. Dovhan L., Mokhonko H., Malyk I. (2017) *Upravlinnia proiektamy.[Project Management]*. Kyiv : «Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». [In Ukrainian]
5. Kori Kohon, Siuzett Blekmor, Dzheims Wud (2019). *Keruvannia proiektamy. [Project Management]* – Kharkiv : Vyd-vo «Fabula». [In Ukrainian]
6. Kozhna hromada mozhe otrymaty vid derzhavy do 2 mln. hryven na rozvytok sotsialnykh posluh v ramkakh pilotnoho proektu [Each community can receive UAH 2 million for the development of social services], 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13790> (accessed: 5.08.2023) [In Ukrainian]
7. Tarasiuk H. M. (2012) *Upravlinnia proiektamy [Project Management]*. Kyiv: Karavela. [In Ukrainian]
8. Yu. I. Burimenko, L. V. Halan, I. Yu. Lebedieva, A. Yu. Shchurovska. (2017) *Upravlinnia proiektamy [Project Management]*. Odesa: ONAZ im. O. S. Popova. [In Ukrainian]
9. Philding Pol Dzh (2020). *Yak keruvaty proiektamy [How to Manage projects]* / per. z anhl. O. Yakymenko. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» : Fabula. [In Ukrainian]
10. Khigni Dzhozef (2020). *Osnovy upravlinnia proiektamy [Bases of Project Management]* / per. z anhl. Ya. Mashyko. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» : Fabula. [In Ukrainian]

РОЗДІЛ 3 НЕПЕРЕРВНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК

УДК 378.37.001

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.21>

Ганна СЛОЗАНСЬКА

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса 2, м. Тернопіль, Україна, 47027

ORCID: 0000-0002-8394-4925

Ольга ПЕЖИНСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса 2, м. Тернопіль, Україна, 47027

ORCID: 0000-0003-4904-084X

Надія ГОРІШНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса 2, м. Тернопіль, Україна, 47027

ORCID: 0000-0002-9724-7098

Бібліографічний опис статті: Слозанська, Г., Пежинська, О., Горішна Н. (2023). Безперервний професійний розвиток педагогів закладів спеціальної та інклюзивної освіти в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 157–166, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.21>

БЕЗПЕРЕРВНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ФОРМАЛЬНОЇ, НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Актуальність дослідження зумовлена швидким розвитком інклюзивної освіти в Україні, деінституалізацією інтернатних закладів та зростанням ролі спеціальних загальноосвітніх закладів у забезпеченні умов для здобуття освіти дітей з особливими освітніми потребами. Необхідність надання якісних освітніх, психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг даній категорії дітей актуалізує потребу у безперервному професійному розвитку педагогів закладів спеціальної та інклюзивної освіти не лише у системі формальної освіти, але й в умовах неформальної та інформальної її різновидів. Метою статті є вивчення та аналіз організації безперервного професійного розвитку педагогічних працівників, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. У статті проаналізовано поняття безперервного професійного розвитку та безперервної освіти, сутність та особливості реалізації формальної, неформальної та інформальної освіти, їх переваги та недоліки у контексті підготовки педагогів закладів спеціальної та інклюзивної освіти до роботи з учнями з особливими освітніми потребами. З'ясовано, що формальна освіта, яка реалізується через освітні програми у закладах вищої освіти, дає можливість отримати структуровані знання та отримати диплом державного зразка, проте не завжди відображає реальні виклики професії та не достатньо зорієнтована на здобуття практичних навичок. Неформальна та інформальна освіта є більш гнучкими та орієнтованими на здобуття актуальних знань, однак їх обмеженість у часі може становити виклик для опанування ґрунтовними знаннями. Результати дослідження вказують на необхідність не лише створення у закладах освіти умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами, але й забезпечення можливостей для професійного розвитку педагогів через поєднання усіх видів освіти.

Ключові слова: професійний розвиток, безперервний професійний розвиток, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, спеціальна освіта, інклюзивна освіта, педагог.

Hanna SLOZANSKA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Special and Inclusive Education, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, 2 Kryvonosa Street, Ternopil, Ukraine, 47027 43025

ORCID: 0000-0003-4981-9925

Olga PEZHYNska

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, st. Kryvonosa 2, Ternopil, Ukraine, 47027

ORCID: 0000-0003-4904-084X

Nadiya HORISHNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, str. Kryvonosa 2, Ternopil, Ukraine, 47027

ORCID: 0000-0002-9724-7098

To cite this article: Slozanska, H., Pezhynska, O., Horishna N. (2023). Bezperervnyi profesiinyi rozvytok pedahohiv zakladiv spetsialnoi ta inkluzyvnoi osvity v umovakh formalnoi, neformalnoi ta informalnoi osvity [Continuous professional development for teachers of special and inclusive education in the conditions of formal, informal and informal education]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 157–166, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.21>

CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR TEACHERS OF SPECIAL AND INCLUSIVE EDUCATION ESTABLISHMENTS IN THE CONDITIONS OF FORMAL, INFORMAL AND INFORMAL EDUCATION

The relevance of the research is driven by the rapid development of inclusive education in Ukraine, the deinstitutionalization of boarding facilities, and the increasing role of special educational institutions in providing conditions for the education of children with special educational needs. The necessity to provide quality educational, psychological-pedagogical, and correctional-developmental services to this category of children emphasizes the need for continuous professional development of educators in special and inclusive education, not only within the formal education system but also in the realms of informal and non-formal education. The article aims to explore and analyze the organization of continuous professional development of pedagogical staff working with children with special educational needs. It delves into the concepts of continuous professional development and lifelong learning, the essence, and peculiarities of implementing formal, non-formal, and informal education, highlighting their advantages and disadvantages in the context of preparing educators in special and inclusive institutions to work with students with special educational needs. It is established that formal education, implemented through educational programs in higher education institutions, provides structured knowledge and the attainment of a state-issued diploma, yet it may not always reflect the real challenges of the profession and lacks orientation towards acquiring practical skills. On the other hand, non-formal and informal education are more flexible and geared towards obtaining relevant knowledge, but their time limitations can pose challenges for in-depth knowledge acquisition. The research results indicate the necessity not only to create conditions for the education of children with special educational needs but also to ensure opportunities for the professional development of educators through the integration of all forms of education.

Key words: professional development, continuous professional development, non-formal education, informal education, special education, inclusive education, teacher.

Актуальність проблеми. За офіційними статистичними даними, оприлюдненими на сайті Міністерства освіти і науки, за останні п'ять років в Україні в результаті інтенсивного розвитку інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти у 5 разів зросла кількість інклюзивних класів, у більше ніж

у 4,7 разів – чисельність учнів з особливими освітніми потребами (ООП), охоплених інклюзивним навчанням, у 6 разів – кількість асистентів учителів (Міністерство освіти і науки, 2023). Зокрема, для забезпечення особистісно орієнтованого навчання в інклюзивних класах введено 22685 ставок асистентів учителів

(Міністерство освіти і науки, 2023). У разі збільшилася і кількість педагогів, які працюють з учнями з ООП у закладах освіти, що забезпечують здобуття початкового, базового середнього та профільного середнього рівнів освіти.

Протилежна тенденція простежується у функціонуванні мережі спеціальних закладів загальної середньої освіти, чисельність яких у 2023 р. у порівнянні з 2022 р. зменшилась на 20 одиниць і становить 290 закладів, у яких навчається 34 029 учнів, 2270 з яких є в категорії «діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» (Міністерство освіти і науки, 2023). Реформа деінституціалізації є основним каталізатором змін у системі функціонування спеціальних закладів освіти інтернатного типу (Слозанська, Горішна, 2021).

Інклюзивні та спеціальні заклади освіти зобов'язуються створити умови для навчання дітей з ООП відповідно до індивідуальної програми розвитку з урахуванням їх індивідуальних потреб і можливостей. Окрім створення можливостей для здобуття відповідного рівня освіти, учням з ООП надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги. Відтак, з'являється додаткова потреба у працевлаштуванні вчителів-логопедів, вчителів-дефектологів, психологів та інших педагогічних працівників, готових надавати психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги.

З огляду на тенденції висвітлені вище виникає необхідність не тільки в облаштуванні інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти відповідно до потреб учнів, але й у працевлаштуванні педагогів, готових до роботи з учнями з ООП та організації можливостей для їх безперервного професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безперервного професійного розвитку учителів є предметом багатьох досліджень останніх років. Зокрема, Т. Палько (2021) актуалізує необхідність безперервного професійного розвитку на шляху самореференції ідентичності педагога; Т. Ковбасюк (2016) досліджує особливості організації безперервного професійного розвитку педагогічних працівників в Україні та за кордоном; В. Коберська (2019) – вплив безперервного професійного розвитку на статусність учителя. Професійний розвиток учителя як складова освіти дорослих є у фокусі

уваги низки українських та зарубіжних науковців: В. Дрижак, С. Єрмак (2019), С. Захарін (2023), А. Метейко (2022), Б. Кларк (Clark, 2021), С. Кім, М. Раза, Е. Сейдман (Kim, Raza, Seidman, 2019), Г. Фоллей (Foley, 2020) та інші. Концептуальні підходи щодо змісту та перспектив розвитку педагогічних працівників у сфері безперервного професійного розвитку висвітлені у працях Р. Брик (2023), Ю. Запорожцева (2023), А. Самко (2019), Н. Сиско (2019) та інших. Особливості безперервного професійного розвитку педагогів в умовах формальної і неформальної освіти вивчали Р. Гомоляко (2023), С. Одайник (2019), В. Сидоренко (2018), інформальної освіти – В. Бенера (2023) тощо. Ю. Бондаренко та О. Позняк (2022) дослідили та висвітлили підходи до підвищення професійного рівня педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти у сфері інклюзивної освіти; М. Кононова (2019) – концептуальні підходи до змісту і складників професійного розвитку вчителя-дефектолога. Однак, станом на сьогодні не вивчено та не представлено в повній мірі у вітчизняній науковій літературі особливостей організації безперервного професійного розвитку педагогів закладів спеціальної та інклюзивної освіти в умовах формальної та неформальної освіти.

Мета статті – дослідити особливості організації безперервного професійного розвитку педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти в умовах формальної та неформальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, безперервний професійний розвиток визначено як «безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності» (ЗУ «Про освіту дорослих», стаття 18, 2017). Безперервна освіта за визначенням ЮНЕСКО це: «інтеграція навчання та життя, яка передбачає навчальну діяльність людей різного віку (дітей, молоді, дорослих та людей похилого віку) у будь-якому життєвому середовищі (сім'я, школа, спільнота, робота тощо) та через різноманітні методи (формальні, неформальні та інформальні), які разом задовольняють широке коло навчальних

потреб». У 2011 р. ЮНЕСКО прийняло Міжнародну стандартну класифікацію освіти або ISCED-11, якою визначено базові види освіти: формальна, неформальна та інформальна (Слозанська, Горішна, 2022). В Україні ці види освіти закріплені законодавчо у Законі України «Про освіту» (2017). У Законі (2017) формальну освіту визначено як «освіту, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою» (Закон України. Про освіту. 2017). Неформальна освіта протрактована як «освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій» (Закон України. Про освіту. 2017). Інформальна освіта (самоосвіта) – це «освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям» (Закон України. Про освіту. 2017). Неформальна та інформальна освіта є складовою національної системи освіти та додатковою та/або альтернативною формою навчання щодо формальної освіти у системі безперервного професійного розвитку. Результати навчання, здобуті у неформальній і/або інформальній освіті, визнаються в системі формальної освіти. Кваліфікаційні центри присвоюють часткові або повні професійні кваліфікації, здобуті на базі неформальної та інформальної освіти (Семигіна, 2020; Семигіна, Рашкевич, 2022).

Безперервний професійний розвиток у контексті навчання впродовж життя через долучення до формальної, неформальної та інформальної освіти є однією із ключових компетентностей педагога у 21 столітті (Сидоренко, 2018). У контексті інтенсивного розвитку спеціальної та інклюзивної освіти в Україні професійний розвиток педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти є не менш важливим (Слозанська, Горішна, 2022). Суб'єкти освітньої діяльності пропонують різні форми

та варіації кожного із видів освіти відповідно до запитів здобувачів в системі підготовки фахівців спеціальної та інклюзивної освіти. Формальна освіта реалізується в контексті освітніх програм (ОП), що пропонуються закладами вищої освіти в рамках здобуття першого, другого та третього рівнів вищої освіти. Аналіз конкурсних пропозицій зі спеціальностей 016 Спеціальна освіта та 011 Освітні, педагогічні науки, розміщених на сайті ЄДЕБО, свідчить про наявність достатньої кількості освітніх програм з підготовки майбутніх фахівців спеціальної та інклюзивної освіти першого, другого та третього рівнів вищої освіти, що пропонувалися для вступу у 2023 р. (детальніше у таблиці 1). Лідером серед ОП спеціальності 016 Спеціальна освіта останніми роками є «Логопедія» як на першому так на другому рівнях вищої освіти.

ОП формальної освіти підлягають акредитації. За результатами навчання на такій ОП випускники отримують диплом державного зразка.

Неформальна освіта здійснюється за межами формальної освіти та спрямована на задоволення найрізноманітніших освітніх потреб різних груп населення (Павлик, 2016). Даний вид освіти не передбачає отримання диплому державного зразка. Суб'єкти освітньої діяльності пропонують різні програми неформальної освіти для педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти задля реалізації безперервного професійного розвитку. Зазвичай, – це короткотривалі, досить різноманітні освітні програми, процес навчання на яких забезпечують спікери, викладачі-експерти, викладачі-практики. До програм неформальної освіти відносимо сертифікатні або модульні навчальні програми, окремі навчальні курси, курси підвищення кваліфікації (очні або дистанційні), тренінги, вебінари, гуртки за інтересами, тощо, які можуть реалізовуватися в офлайн, онлайн або змішаному форматі. По завершенню видається Свідоцтво або Сертифікат встановленого закладом вищої освіти зразка.

До ключових характеристик неформальної освіти відносимо: інституційність, навмисність і спланованість постачальником освіти; короткотривалість; включення діяльності, спрямованої на саморозвиток здобувача (Слозанська, Горішна, 2022).

Кількість ЗВО, що пропонують здобуття освіти за спеціальностями 016 Спеціальна освіта та 011 Освітні, педагогічні науки, 2023 р.

	Перший рівень вищої освіти	Другий рівень вищої освіти	Третій рівень вищої освіти
Спеціальність 016 Спеціальна освіта			
ЗВО	38	33	4
Освітні програми за спеціалізаціями:			
Логопедія	29	25	-
Олігофренопедагогіка	12	10	-
Ортопедагогіка	2	0	-
Сурдопедагогіка	1	1	-
Тифлопедагогіка	1	2	-
Інклюзивна освіта	2	5	-
Спеціальна освіта	7	9	4
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки			
Інклюзивна освіта	1	5	-

Систематизовано автором дослідження

Інформальна освіта – передбачає набуття знань, умінь і навичок шляхом формування життєвого або професійного досвіду; є спонтанною, більш індивідуалізованою, короткотерміновою; не передбачає отримання дипломів або інших офіційних документів, які підтверджують її завершення; охоплює спілкування, обмін досвідом, участь у конференціях, семінарах, дискусіях, перегляд відео, опрацювання літератури з конкретної проблематики, тощо.

У контексті реалізації ідеї безперервного професійного розвитку педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти більш затребуваними останніми роками є пропозиції саме неформальної та інформальної освіти. Це пов'язано як з законодавчою нормою, що зобов'язує обов'язкове щорічне підвищення кваліфікації педагогів обсягом 1 кредит (30 год.) так і необхідністю постійного вдосконалення професійних компетентностей для роботи з учнями з різними типами освітніх труднощів, що потребують різного рівня підтримки у закладі освіти. Для задоволення запитів, що виникають від здобувачів/ потенційних здобувачів освіти суб'єкти освітньої діяльності (заклади вищої освіти (ЗВО), державні/комунальні організації, організації недержавного сектору) пропонують різні форми навчання в умовах неформальної та інформальної освіти. Спектр пропозиції досить широкий і швидкозмінний (Kalaur, Slozanska, Honcharuk, 2022). Найбільш популярними є: короткотермінові освітні про-

грами, що пропонуються ЗВО і тренінгові навчальні програми – організаціями недержавного сектору. Варто відмітити, що ринок освітніх послуг у системі неформальної та інформальної освіти носить хаотичний характер (Слозанська, Стельмах, Криницька, 2022). За таких обставин досить складно контролювати якість самих освітніх послуг. Виникає необхідність створення у суб'єктів освітньої діяльності внутрішніх Центрив, які б забезпечували моніторинг та оцінку якості освітніх послуг, наданих в умовах неформальної та інформальної освіти. Створення Кваліфікаційних центрив при ЗВО дозволило б вирішити питання із моніторингом та оцінкою якості освітніх послуг, що надаються в умовах неформальної та інформальної освіти (Семигіна, 2020).

Доведено, що неформальна й інформальна освіта відіграють важливу роль в особистісному та професійному розвитку педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, доповнюючи формальну освіту (Слозанська, Стельмах, Криницька, 2022; Слозанська, Горішна, 2022; Kalaur, Slozanska, Honcharuk, 2022). Ключовими аспектами, які вказують на важливість неформальної та інформальної освіти є: холистичний розвиток здобувача; можливість навчатися впродовж життя; гнучкість та доступність самої освіти; практичне застосування отриманих знань; різноманітність стилів навчання та сприяння соціальній інтеграції (детальніше інформація подана у таблиці 2.).

Ключові аспекти неформальної та інформальної освіти

Види освіти:	
неформальна	інформальна
Холістичний розвиток	
Акцент на практичних навичках, особистісному зростанні та застосуванні знань в реальному світі; сприяння холістичному розвитку, який виходить за межі академічних знань	Навчання через щоденні враження, взаємодії та самостійне дослідження допомагає розвивати широкий спектр навичок, включаючи вирішення проблем, комунікацію та адаптацію
Навчання впродовж життя	
Створення можливостей для навчання впродовж життя, що не обмежуються конкретним часовим рамками чи формальними установами	Заохочення цікавості та постійного навчання, сприяння у постійному пошуку знань за межами формальної освіти
Гнучкість та доступність	
Гнучка та пристосована до індивідуальних потреб, створює можливості для формування конкретних навичок без обмежень жорсткого навчального плану	Доступна всім, незалежно від віку чи бази, часто реалізується в повсякденних умовах, роблячи навчання частиною щоденного життя
Практичне застосування	
Акцент на практичному навчанні, розвитку навичок, які можна застосовувати в особистому та професійному житті.	Навчання через ситуації з реального життя, що дозволяє застосовувати знання негайно, підсилюючи його практичну важливість.
Різноманітність стилів навчання	
Відкритість до різноманітних навчальних стилів; спрямованість на задоволення потреб осіб, які можуть успішно розвиватися в середовищах поза формальною освітою.	Пропонує різноманітні навчальні досвіди, визнаючи, що люди вчаться по-різному та надаючи можливості для самостійних досліджень.
Соціальна інтеграція	
Включає групові заходи, семінари та спільні проекти, сприяючи розвитку відчуття спільноти та підтримки соціальної інтеграції.	Навчання через соціальні взаємодії, мережі сприяє розбудові міжособистісних навичок та відчуття належності.

Напрацьовано авторами дослідження

Визнання результатів навчання, отриманих в умовах неформальної та інформальної освіти відбувається відповідно до вимог чинного законодавства згідно положень, що визначають вимоги до організації та визнання неформальної та інформальної освіти. Такі положення розробляються у відповідності до вимог Законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту», Постанови Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. №800 «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників», документів Європейського простору вищої освіти, зокрема Меморандуму неперервної освіти Європейського союзу (2000) тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Встановлено, що формальна, неформальна та інформальна освіта відіграють важливу роль у безперервному професійному розвитку педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, надаючи різні можливості для навчання, зростання та розвитку. Кожен із виокремлених видів освіти має свої переваги та недоліки, які варто окреслити у висновках

та спробувати дослідити у подальших наукових пошуках. Перевагами формальної освіти є те, що вона зазвичай включає в себе освітні програми з підготовки педагогів у результаті опанування яких випускники отримують дипломи державного зразка та здобувають відповідний рівень вищої освіти (бакалавра, магістра, доктора філософії) у ЗВО. Ці програми мають структурований характер. Недоліком навчання на такого роду ОП у ЗВО є те, що не завжди такі програми відображають реальні виклики професії, з якими стикаються випускники при працевлаштуванні у спеціальних та інклюзивних закладів освіти.

Навчання у системі неформальної та інформальної освіти передбачає або поглиблення знань з певної сфери, або отримання нових вузькоспеціалізованих знань. Сертифікатні програми, тренінгові програми, семінари та майстер-класи з професійного розвитку є найбільш популярними серед здобувачів. Їх перевагами є зручність, цільовість, короткотерміновість, вузькопрофільність, конкретність. До недоліків можна віднести те, що обмеженість

у часі та ресурсах може обмежувати глибину і ширину тем, що опановуються під час реалізації означених форм неформальної освіти. Щодо вебінарів, майстер класів, круглих столів – то їх перевагами є конкретність тематик, недоліками – результати навчання можуть не враховуватися при атестації педагогів.

Вцілому, проведене дослідження засвідчує той факт, що основний акцент в пропозиціях неформальної та інформальної освіти робиться на тих знаннях, які є найбільш актуальними для педагогів закладів інклюзивної та спеціальної освіти, що є перевагою

в порівнянні з формальною освітою, яка зорієнтована на комплексні знання. Важливою відмінністю неформальної або інформальної освіти від формальної є необхідність в особистій мотивації з боку здобувача неформальної або інформальної освіти. Навчання в системі неформальної або інформальної освіти не передбачає отримання диплому та дає змогу отримувати нові знання «без відриву від виробництва». Єдиною нагородою стає знання, яке здобувач отримує в результаті участі в пропозиціях неформальної або інформальної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бенера В. Інформальна освіта як ресурс професійного розвитку майбутнього вихователя. *Актуальні питання у сучасній науці*, 2023. 3 (9)).
2. Бондаренко Ю., Позняк О. Підвищення професійного рівня педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти у сфері інклюзивної освіти (з досвіду роботи). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Випуск 88. С.33-37.
3. Брик Р. Безперервна освіта як засіб формування професійної компетентності педагога. *Редакційна колегія*, 2023. 282.
4. Гомоляко Р. *Роль неформальної освіти у професійному розвитку молодих педагогів*. Doctoral dissertation, ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Запоріжжя: АА Тандем. 2023.
5. Дрижак В., Єрмак С. Освіта дорослих у контексті концепції розвитку педагогічної освіти. *Вісник Національного університету Чернігівський колегіум імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 2019. (2), 15-20.
6. Запорожцева Ю. Індивідуальна освітня траєкторія розвитку педагога-запорука його професіоналізму. *Актуальні питання у сучасній науці*, 2023. 8 (14).
7. Захарін С. Глобальні виклики часу освіти дорослих в Україні. *Наука і техніка сьогодні*, 2023. 3(17).
8. Ілляхова М. Безперервний професійний розвиток науково-педагогічних працівників у контексті розвитку європейського освітнього простору. *Вісник Національного університету Чернігівський колегіум імені ТГ Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 2019. (1). С.55-60.
9. Коберська В. Статус учителя: безперервний професійний розвиток. *Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*, 2019. С.66-68.
10. Ковбасюк Т. Безперервний професійний розвиток педагогічних працівників в Україні та за кордоном. *Нова педагогічна думка*, 2016. 3. С.17-20.
11. Кононова М. Професійний розвиток вчителя-дефектолога: концептуальні підходи до змісту і складників. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 2019. 178. С.115-119.
12. Метейко А. Професійний розвиток учителя як складова освіти дорослих. 2022. 61.
13. Міністерство освіти і науки України. Статистичні дані. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>
14. Одайник С. Здійснення неформальної освіти в системі післядипломного навчання. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*, 2019. 2.
15. Палько Т. Безперервний професійний розвиток – шлях самореференції ідентичності педагога. *Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць; серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Говерла, 2021. Вип. 2 (49). С. 140-144.
16. Самко А. Професійний розвиток педагогічного персоналу в умовах відкритої післядипломної педагогічної освіти. *м. Київ*, 2021. 142.
17. Семигіна Т. Європейська практика підтвердження професійних кваліфікацій неформальної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*: наук. журнал. Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2020. № 3 (132). С. 57-65.

18. Семигіна Т., Рашкевич Ю. Мікрокваліфікації як тренд розвитку сучасної безперервної освіти. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, (April 1, 2022; Kraków, Poland). С.46-50.
19. Сидоренко В. Безперервний професійний розвиток педагога Нової української школи в умовах формальної і неформальної освіти: зб. матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти», м. Київ, 25 травня 2018 р.
20. Сиско Н. Провідні принципи професійного розвитку викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*, 2019. 8. С.136-152.
21. Слозанська Г., Горішна Н. Функціонування закладів інституційного догляду та їх негативний вплив на вихованців. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8 (1). P. 19-41.
22. Слозанська Г., Горішна Н. Навчання впродовж життя у підготовці та перепідготовці фахівців спеціальної та інклюзивної освіти. *II Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція «Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат»*, 20.10.2022 р.
23. Слозанська Г., Стельмах С., Криницька І. Підвищення кваліфікації фахівців з соціальної роботи та соціальних менеджерів: досвід реалізації сертифікатної програми у ЗВО «Український католицький університет». *Social Work and Education*, 2022. Vol. 9 (2). P. 226-244.
24. Закон України. Про освіту. 2017.
25. Clark B. *Adult education in transition: A study of institutional insecurity*. University of California Press. 2021.
26. Foley G. Introduction: The state of adult education and learning. In *Dimensions of adult learning*. Routledge, 2020. P.3-18.
27. Horishna N., Polishchuk V., Slozanska H., Hlavatska O. Trends in the development of inclusive education in Ukraine. *Educational Dimension*, 2020. 3. P.103–116. <https://doi.org/10.31812/educdim.v55i0.3953>
28. Kalaur S., Slozanska H., Honcharuk N. The development of inclusive competence in the system of postgraduate education: theoretical, methodological and practical aspects. *Social work and education*, 2022. 9(2). С.305-316.
29. Kim S., Raza M., Seidman E. Improving 21st-century teaching skills: The key to effective 21st-century learners. *Research in Comparative and International Education*, 2019. 14(1), 99-117.
30. Lifelong Learning. UNESCO Institute for Lifelong Learning Technical Note. URL: <https://uil.unesco.org/fileadmin/keydocuments/Lifelong Learning/en/UNESCO TechNotesLLL.pdf>
31. Pavlyk N. Неформальна освіта у системі освіти України. *Освітологічний дискурс*, 2016. 2(14). С. 27-37.

REFERENCES:

1. Benera, V. (2023). Informalna osvita yak resurs profesiinoho rozvytku maibutnoho vykhovatelya [Informal education as a resource of professional development of the future educator]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi*, 3 (9).
2. Bondarenko, Yu. A., & Pozniak, O. S. (2022). Pidvyshchennia profesiinoho rivnia pedahohichnykh pratsivnykiv zakladu zahalnoi serednoi osvity u sferi inkluzyvnoi osvity (z dosvidu roboty) [Increasing the professional level of teaching staff of a general secondary education institution in the field of inclusive education (from work experience)]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, Vypusk 88. S.33-37.
3. Bryk, R. (2023). Bezpererвна osvita yak zasib formuvannia profesiinoi kompetentnosti pedahoha [Continuous education as a means of forming the teacher's professional competence]. *Redaktsiina kolehiia*, 282.
4. Homoliako, R. A. (2023). Rol neformalnoi osvity u profesiinomu rozvytku molodykh pedahohiv [The role of non-formal education in the professional development of young teachers]. HO «Instytut innovatsiinoi osvity»; Naukovo-navchalnyi tsentr prykladnoi informatyky NAN Ukrainy. Zaporizhzhia: AA Tandem.
5. Dryzhak, V., & Yermak, S. (2019). Osvita doroslykh u konteksti kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity [Adult education in the context of the concept of development of pedagogical education]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Chernihivskiy kolehium imeni T.H. Shevchenka. Seriya: Pedahohichni nauky*, 2, 15-20.
6. Zaporozhtseva, Yu. (2023). Indyvidualna osvitnia traiektoriia rozvytku pedahoha-zaporuka yoho profesionalizmu [The individual educational trajectory of a teacher's development is the key to his professionalism]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi*, 8 (14).
7. Zakharin, S. (2023). Hlobalni vyklyky chasu osvity doroslykh v Ukraini [Global challenges of the time of adult education in Ukraine]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 3 (17).
8. Iliakhova, M. (2019). Bezpererвnyi profesiinyi rozvytok naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv u konteksti rozvytku yevropeiskoho osvitnoho prostoru [Continuous professional development of scientific and pedagogical workers in the context of the development of the European educational space]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Chernihivskiy kolehium imeni TH Shevchenka. Seriya: Pedahohichni nauky*, 1, 55-60.

9. Koberska, V. (2019). Status uchytelia: bezperervnyi profesiinyi rozvytok [Teacher status: continuous professional development]. *Zbirnyky naukovykh prats profesorsko-vykladatskoho skladu DonNU imeni Vasyliia Stusa*, 66-68.
10. Kovbasiuk, T. (2016). Bezperervnyi profesiinyi rozvytok pedahohichnykh pratsivnykyv v Ukraini ta za kordonom [Continuous professional development of teaching staff in Ukraine and abroad]. *Nova pedahohichna dumka*, 3, 17-20.
11. Kononova, M. (2019). Profesiinyi rozvytok vchytelia-defektoloha: kontseptualni pidkhody do zmistu i skladnykyv [Professional development of a special education teacher: conceptual approaches to content and components]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky*, 178, 115-119.
12. Meteiko, A. (2022). *Profesiinyi rozvytok uchytelia yak skladova osvity doroslykh* [Professional development of the teacher as a component of adult education]. 75, 61.
13. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Statystychni dani. 2023. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statystichni-dani>
14. Odainyk, S. (2019). Zdiisnennia neformalnoi osvity v systemi pisliadyplomnoho navchannia [Implementation of non-formal education in the postgraduate education system]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnogo universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Pedahohichni nauky*, 2.
15. Palko, T. (2021). Bezperervnyi profesiinyi rozvytok – shliakh samoreferentsii identychnosti pedahoha [Continuous professional development is a way of self-reference of the teacher's identity]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats; serii: Pedahohika. Sotsialna robota*. Uzhhorod: Hoverla. Vyp. 2 (49). S. 140-144.
16. Samko, A. (2021). Profesiinyi rozvytok pedahohichnogo personalu v umovakh vidkrytoi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Professional development of teaching staff in conditions of open postgraduate teaching education]. m. Kyiv, 142.
17. Semygina, T. (2020). Yevropeiska praktyka pidtverdzhennia profesiinykh kvalifikatsii neformalnoi osvity [European practice of confirmation of professional qualifications of non-formal education]. *Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky: nauk. zhurnal*. Odesa: PNU im. K. D. Ushynskoho. № 3 (132). S. 57-65.
18. Semygina, T., & Rashkevych, Yu. (2022). Mikrokvalifikatsii yak trend rozvytku suchasnoi bezperervnoi osvity [Micro-qualifications as a development trend of modern continuous education]. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, (April 1, 2022; Kraków, Poland). 46-50.
19. Sydorenko, V. (2018). Bezperervnyi profesiinyi rozvytok pedahoha Novoi ukrainskoi shkoly v umovakh formalnoi i neformalnoi osvity: zb.materialiv III Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu). [Continuous professional development of the teacher of the New Ukrainian School in the conditions of formal and informal education: collection of materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (with international participation)]. «Psykhologo-pedahohichniy suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh transformatsii osvity», m. Kyiv, 25 travnia 2018 r.
20. Sysko, N. M. (2019). Providni pryntsyipy profesiinoho rozvytku vykladachiv zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Leading principles of professional development of teachers of professional (vocational and technical) education institutions]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Serii: Pedahohichni nauky*, 8, 136-152.
21. Slozanska H., Horishna N. (2021). Funktsionuvannia zakladiv instytutitsiinoho dohliadu ta yikh nehatyvnyi vplyv na vykhovantsiv [Functioning of institutions of institutional care and their negative impact on pupils]. *Social Work and Education*. Vol. 8, n. 1. P. 19-41.
22. Slozanska, H., & Horishna, N. (2022). Navchannia vprodovzh zhyttia u pidhotovtsi ta perezpidhotovtsi fakhivtsiv spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity [Lifelong learning in training and retraining of specialists in special and inclusive education]. II *Vseukrainska mizhdystsyplinarna nauково-praktychna konferentsiia «Inklyuzivna osvita: ideia, stratehiia, rezultat»* (20.10.2022 r.)
23. Slozanska, H., Stelmakh, S., Krynytska, I. (2022). Pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv z sotsialnoi roboty ta sotsialnykh menedzheriv: dosvid realizatsii sertyfikatnoi prohramy u ZVO «Ukrainskyi katolytskyi universytet» [Improving the qualifications of social work specialists and social managers: the experience of implementing a certificate program at the Ukrainian Catholic University]. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 2. pp. 226-244.
24. Ukrainy, Z. (2017). Pro osvitu.
25. Clark, B. R. (2021). *Adult education in transition: A study of institutional insecurity*. University of California Press.
26. Foley, G. (2020). Introduction: The state of adult education and learning. In *Dimensions of adult learning* (pp. 3-18). Routledge.
27. Horishna, N., Polishchuk, V., Slozanska, H., & Hlavatska, O. (2020). Trends in the development of inclusive education in Ukraine. *Educational Dimension*, 3, 103–116. <https://doi.org/10.31812/educdim.v55i0.3953>
28. Kalaur, S., Slozanska, H., & Honcharuk, N. (2022). The development of inclusive competence in the system of postgraduate education: theoretical, methodological and practical aspects. *Social work and education*, 9(2), 305-316.

29. Kim, S., Raza, M., & Seidman, E. (2019). Improving 21st-century teaching skills: The key to effective 21st-century learners. *Research in Comparative and International Education*, 14(1), 99-117.
30. Lifelong Learning. UNESCO Institute for Lifelong Learning Technical Note. URL: https://uil.unesco.org/fileadmin/keydocuments/LifelongLearning/en/UNESCO_TechNotesLLL.pdf
31. Pavlyk, N. P. (2016). Neformalna osvita u systemi osvity Ukrainy. *Osvitolohichniy diskurs*, 2 (14), 27-37.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Лідія ГУЦУЛЯК

ВПЛИВ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ..... 3

Олена ДЕНИСЮК, Марина ЛЕХОЛЕТОВА, Світлана САПІГА
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИКИ ЗДОБУВАЧІВ ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИМИ
ПРОГРАМАМИ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 231 СОЦІАЛЬНА РОБОТА..... 8

Аліна ДУЛЯ, Вадим ЛЮТИЙ

ДОСВІД ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ
ОСІБ НЕДЕРЖАВНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ..... 15

Аліна ДУЛЯ, Каміла МОЧАЛОВА

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ
В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ..... 23

Надія КОРПАЧ, Оксана БАРТКІВ

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ У СІМ'Ї..... 28

Оксана КОШІЛЬ, Тетяна СПІРІНА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ
У СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ..... 35

Тетяна ЛЯХ, Тетяна СПІРІНА, Євгеній КОВТУН

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ..... 41

Галина ОЛІЙНИК, Юлія КРЕХОВЕЦЬ

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ
З ВИКОРИСТАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 49

Валерій ПЕТРОВИЧ, Ігор ПЕТРОВИЧ, Ірина ЧАРІКОВА

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНОСТЬ УСТАНОВ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 55

Жанна ПЕТРОЧКО

ІННОВАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА СІМ'Ю:
СУПРОВІД СІМЕЙ ІЗ ЧАТ-БОТУ «ДИТИНА НЕ САМА»..... 62

Жанна ПЕТРОЧКО, Наталія ДАТЧЕНКО

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ..... 70

Валентина ПЛЮЩ

АДАПТАЦІЯ МІГРАНТІВ: ГЕНЕЗА СОЦІОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ ТА КОНЦЕПЦІЙ..... 79

Лариса ПОЛІВКО

ОСВІТНЯ ПОСЛУГА ЯК ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ РОМСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН
ДО НОВИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВ..... 96

Світлана САПІГА, Лариса ОСТРОЛУЦЬКА

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЛЮДЯМ З ІНВАЛІДНІСТЮ..... 103

Тетяна СПІРІНА, Сніжжана НЕСТЕРЕНКО

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї..... 112

Наталія СУШИК ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ «ВЧИМОСЯ ЖИТИ РАЗОМ».....	118
Алла ХОМ'ЯК СПІЛКУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС МІЖОСОБИСТІСНОГО РОЗУМІННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ.....	126
Наталія ЦВЕТКОВА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В РОБОТІ З ОСОБАМИ, ПОСТТРАЖДАЛИМИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ.....	133

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Валентина КОСТИНА СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	138
Ольга ШВЕД РОЗРОБКА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	150

РОЗДІЛ 3 НЕПЕРЕРВНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК

Ганна СЛОЗАНСЬКА, Ольга ПЕЖИНСЬКА, Надія ГОРІШНА БЕЗПЕРЕРВНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ФОРМАЛЬНОЇ, НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	156
---	-----

CONTENTS

SECTION 1 ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

Lidiia HUTSULIAK THE IMPACT OF VOLUNTEERING ON THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORKERS.....	3
Olena DENYSIUK, Maryna LEKHOLETOVA, Svitlana SAPIHA ORGANIZATION OF PRACTICE OF APPLICANTS FOR EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAMS OF THE FIRST (BACHELOR) LEVEL OF HIGHER EDUCATION, SPECIALTY 231 SOCIAL WORK.....	8
Alina DULIA, Vadym LIUTYI EXPERIENCE OF REPRESENTATION OF THE INTERESTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS BY NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS.....	15
Alina DULIA, Kamila MOCHALOVA SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT OF UKRAINIAN REFUGEE CHILDREN IN THE CZECH REPUBLIC.....	23
Nadia KORPACH, Oksana BARTKIV CURRENT STATE OF ECONOMIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE FAMILY.....	28
Oksana KOSHIL, Tetiana SPIRINA FEATURES OF LEADERSHIP QUALITIES FORMATION OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL COLLEGE.....	35
Tetiana LIAKH, Tetiana SPIRINA, Yevhenii KOVTUN DEVELOPMENT OF SOCIAL COHESION IN THE TERRITORIAL COMMUNITY.....	41
Halyna OLIINYK, Yuliia KREKHOVETS FORMATION AND DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF ADOLESCENTS USING SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES.....	49
Valeriy PETROVYCH, Ihor PETROVYCH, Iryna CHARIKOVA INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES OF THE SOCIAL INSTITUTIONS: LEGAL ASPECT.....	55
Zhanna PETROCHKO INNOVATIONS OF SOCIAL WORK REGARDING ENSURING THE RIGHT OF THE CHILD TO THE FAMILY: SUPPORTING FAMILIES FROM "THE CHILD IS NOT ALONE" CHAT-BOT.....	62
Zhanna PETROCHKO, Nataliya DATCHENKO ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE.....	70
Valentyna PLIUSHCH MIGRANTS' ADAPTATION: SOCIOLOGICAL THEORIES AND CONCEPTS GENESIS.....	79
Larysa POLIVKO EDUCATIONAL SERVICE AS A FACTOR OF INTEGRATION OF ROMA NATIONAL MINORITIES INTO THE NEW SOCIO-CULTURAL CONDITIONS.....	96
Svitlana SAPIHA, Larisa OSTROLUTSKA FEATURES OF PROVIDING SOCIAL SERVICES TO PEOPLE WITH DISABILITIES.....	103

<i>Tetiana SPIRINA, Snizhana NESTERENKO</i> SOCIAL PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE FAMILY.....	112
<i>Nataliia SUSHYK</i> FORMATION OF CHILDREN HEALTH-PRESERVING COMPETENCE IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PERSONALITY EDUCATION TECHNOLOGY "LEARNING TO LIVE TOGETHER".....	118
<i>Alla KHOMIAK</i> COMMUNICATION AS A PROCESS OF INTERPERSONAL UNDERSTANDING IN SOCIAL INTERACTION.....	126
<i>Nataliia TSVIETKOVA</i> INNOVATIVE APPROACHES TO WORKING WITH VICTIMS OF DOMESTIC AND GENDER-BASED VIOLENCE.....	133

**SECTION 2
ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY**

<i>Valentina KOSTINA</i> SOCIAL SUPPORT AND SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS DURING WAR IN UKRAINE.....	138
<i>Olha SHVED</i> DEVELOPMENT OF SOCIAL PROJECTS AS A RESULT OF THE ACTIVITIES OF SOCIAL WORKERS.....	150

**SECTION 3
CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT**

<i>Hanna SLOZANSKA, Olga PEZHYNska, Nadiya HORISHNA</i> CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR TEACHERS OF SPECIAL AND INCLUSIVE EDUCATION ESTABLISHMENTS IN THE CONDITIONS OF FORMAL, INFORMAL AND INFORMAL EDUCATION.....	156
--	-----

НОТАТКИ

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 3

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова
Комп'ютерна верстка • Алла Олександрівна Марєєва

Підписано до друку 29.09.2023
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 18,83. Замов. № 1023/615. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.